

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

***Соціальна робота
та
соціальна освіта***

Випуск 1 (10)

Умань – 2023

Журнал «Соціальна робота та соціальна освіта». 2023 р., Випуск 1 (10). Виходить 2 рази на рік. Заснований у 2018 р. Засновник: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Зареєстровано Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 23260-13100Р).

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України **категорії Б** (наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (231 – Соціальна робота; 011 – Освітні, педагогічні науки; 015 – Професійна освіта; 016 – Спеціальна освіта).

Редакційна колегія:

Коляда Н. М. (головний редактор) – доктор пед. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Кравченко О. О. (заступник головного редактора) – доктор пед. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Албул І. В. – кандидат пед. наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Байрамов Е. А. – доктор філософії з економіки, Бакінський університет бізнесу (Азербайджан).

Безлюдний О. І. – доктор пед. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Бекмагамбетова Р. К. – доктор пед. наук, професор, Казахський Національний педагогічний університет імені Абая, м. Алмати (Казахстан).

Вікторова Л. В. – доктор пед. наук, професор, Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка.

Журавель Я. В. – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету, Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ).

Кочубей Т. Д. – доктор пед. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Левченко Н. В. – кандидат пед. наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Маршалек Л. – доктор габілітований, професор, професор факультету гуманітарних наук та інформатики, Мазовецька Публічна Школа, Плоцьк (Польща).

Міщенко М. С. – кандидат психол. наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Павліцій Д. О. – доктор філософії з економіки, голова гміни Громадка (Польща).

Панченко Є. А. – кандидат пед. наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Пеша І. В. – кандидат пед. наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Поліщук В. А. – доктор пед. наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Рассказова О. І. – доктор пед. наук, професор, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Радул В. В. – доктор пед. наук, професор, Лютна академія Національного авіаційного університету.

Сафін О. Д. – доктор психол. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Семигіна Т. В. – доктор політ. наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій.

Сейко Н. А. – доктор пед. наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Слозанська Г. І. – доктор пед. наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Смирнова-Трибульська Є. М. – доктор пед. наук, професор, Силезький Університет (Польща).

Федяєва В. Л. – доктор пед. наук, професор, Херсонський державний університет.

Чорнодід І. С. – доктор екон. наук, Академія праці, соціальних відносин і туризму.

Хробак С. – доктор габілітований, професор, декан факультету педагогічних наук, Університет імені Кардинала Стефана Вишинського, Варшава (Польща).

Якимчук Б. А. – кандидат психол. наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку вченою радою

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №15 від 30 травня 2023 р.)*

Адреса редакції: 20308, м. Умань, вул. Садова, 28, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. До журналу «Соціальна робота та соціальна освіта»

Тел.: (04744) 3-53-08; E-mail: rsso@udpu.edu.ua

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Каштан Сергій. Практичне застосування нормативно-правової бази України у процесі впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму.....5

Нечипорук Любов. Змістові орієнтири центру соціальних служб у профілактиці девіантної поведінки неповнолітніх.....14

Оксенюк Оксана. Теоретико-прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи з сім'ями трудових мігрантів.....22

Столярник Ольга, Семигіна Тетяна. Цілепокладання в інтервенціях соціальної роботи: теорія та техніки.....28

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Елькін Олександр. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: сучасні виклики та досвід України 42

Пеша Ірина. Молодіжні банки як інноваційна технологія молодіжної участі.....57

Саранча Ірина, Парнева Наталія. Сучасні проблеми соціально-психологічної роботи з підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу.....64

Тарасова Тетяна. Формування соціально успішної особистості старшокласників в закладах освіти: гендерні особливості (за результатами експериментального дослідження).....71

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Семигіна Тетяна. Присвоєння закладам вищої освіти України професійних кваліфікацій із соціальної роботи: що не так із цим?.....81

Кравченко Оксана, Салата Назар. Підготовка майбутніх фахівців до надання реабілітаційних послуг у громаді.....94

Моторна Марія. Волонтерство як складова підготовки майбутнього соціального працівника (соціально-культурна робота).....110

Осетрова Оксана. Підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи як запорука ефективної соціальної роботи в громаді 122

Піговський Микола. Соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери: підстави і принципи формування, форми прояву та типи 132

Levchenko Nataliia. Educational and methodological support of the training of future social workers for youth work (from the experience of the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University).....138

ОСВІТА. ПЕДАГОГІКА

Баліка Людмила. Формування освітнього простору Нової української школи: аналіз існуючих вимог та рекомендацій 145

Коляда Наталія. Педагогічна біографіка як проблема наукових досліджень та освітньої практики в умовах закладу вищої освіти 152

Пустовіт Григорій. Соціальний контекст формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії 163

Радул Валерій. Соціальна зрілість – якість розвитку особистості 172

Стрижак Артем. Соціальна якість особистості та її роль у інтенсифікації соціалізації 178

РЕЦЕНЗІЇ

Лобода Світлана. Рецензія на рукопис хрестоматії «Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» 2022) 184

Савельчук Ірина. Соціально-педагогічні засади формування фахівців соціальної сфери: рецензія на колективну монографію «Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери» (2022) 187

Кравченко Оксана, Войтовська Алла. Гендерні аспекти соціальної роботи: рецензія на монографію Алли Ярошенко, Тетяни Семигіної «Гендерна компетентність у соціальній роботі» (2022) 190

Коляда Наталія. Рецензія на колективну монографію «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (2022) 195

ІНФОРМАЦІЯ

Науково-практичні заходи та проєкти:

Проектна діяльність факультету соціальної та психологічної освіти (матеріал підготувала: **Оксана Кравченко**) 198

Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби (матеріал підготували: **Лариса Березівська, Наталія Коляда**) 200

Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти (матеріал підготували: **Тетяна Тарасова, Оксана Кравченко**) 202

Інформаційні матеріали 204

Для авторів 208

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ **ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

УДК 338.48-2-056.26:346.548(477)
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.280810

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РЕАБІЛІТАЦІЙНО-СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Каштан Сергій, аспірант спеціальності 231 Соціальна робота, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, виконавчий директор Всеукраїнської Асоціації «Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму», регіональний представник Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конфедерація громадських організацій інвалідів України» у Черкаській області
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7658-9067>
E-mail: irst0412@gmail.com, kashtan2762@bigmir.net

У статті наголошено, що Асоціацією «ІРСТ» та всеукраїнськими ГОІ згідно чинного законодавства можливо надавати допомогу вразливим та пільговим верствам населення щодо отримання реабілітаційних, освітніх, соціальних та психологічних послуг, а також вони співпрацюють щодо впровадження «ІРСТ» у різні види діяльності (лікувально-оздоровчого; культурно-пізнавального, сімейно-молодіжного, професійно-трудового, неолімпійських видів спорту).

Ключові слова: інститути громадського суспільства, громадські організації і спілки осіб з інвалідністю, особи з інвалідністю, вразливі і пільгові версти населення, соціальні послуги, соціальна адаптація, реабілітація, Інклюзивний Реабілітаційно-Соціальний Туризм.

PRACTICAL APPLICATION OF THE REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK OF UKRAINE IN THE PROCESS OF INTRODUCTION OF INCLUSIVE REHABILITATION AND SOCIAL TOURISM

Kashtan Serhiy, graduate student of specialty 231 Social work Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman, executive director of the All-Ukrainian Association «Inclusive Rehabilitation and Social Tourism», regional representative of the All-Ukrainian Union of Public Organizations «Confederation of Public Organizations of Disabled People of Ukraine» in Cherkasy Region.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7658-9067>
E-mail: irst0412@gmail.com, kashtan2762@bigmir.net

The legislative support for the functioning of the All-Ukrainian Association «Inclusive Rehabilitation and Social Tourism» (hereinafter referred to as the Association «IRST»), together with other all-Ukrainian public organizations and unions of persons with disabilities (hereinafter referred to as the All-Ukrainian GOI), was analyzed according to their practical experience in fulfilling the conditions of social disability and others. Vulnerable and privileged milestones of the population, which have a special impact on the development of the latest creative and innovative types of rehabilitation and social adaptation in modern society, as well as the creation of inclusive barrier-free accessibility in Ukraine in accordance with the current legislation.

On the basis of the current regulatory and legislative framework, it was found out that the activities of the IRST All-Ukrainian Association and the all-Ukrainian GOI were covered by various areas of social protection of vulnerable and preferential milestones of the population, which were carried out in the conditions of recreational tourism and health resort events, where advisory and legal advice was provided. assistance in order to understand their rights and obligations to provide rehabilitation, educational, social and psychological services in their places of residence, etc. It was emphasized that the IRST All-Ukrainian Association, together with the All-Ukrainian State Opinion and Unions, are actively working on the scientific and practical implementation of Inclusive Rehabilitation and Social Tourism in various areas of activity (medical and recreational; cultural and cognitive, family and youth, professional and labor, and non-Olympic sports in Ukraine).

Keywords: *institutions of public society, public organizations and associations of persons with disabilities, persons with disabilities, vulnerable and privileged segments of the population, social services, social adaptation, rehabilitation, Inclusive Rehabilitation and Social Tourism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Неодмінною умовою становлення та економічного розвитку демократичних держав і формування націй було розгортання системи інститутів громадського суспільства, а особливо громадських організацій і спілок в сфері соціального захисту населення і національно-патріотичного виховання, що є необхідною і основною умовою утворення громадянського суспільства.

Розвинуте громадянське суспільство є однією з умов демократичного врядування, оскільки його наявність створює передумови для впровадження новітніх креативно-інноваційних підходів в розвиток сучасного українського суспільства, а особливо в сферу соціального захисту і національно-патріотичного виховання вразливих та пільгових верст населення, що полегшує захист індивідуальних і громадських інтересів громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні зміни, які відбуваються на сучасному етапі в Україні, а також вимоги, що висуваються до впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму вимагають нових підходів до реабілітації осіб з інвалідністю, проведення реабілітаційних заходів по відновленню їхнього здоров'я. Це дає поштовх до пошуку нових підходів у впровадженні Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму. Окремих аспектів означеної проблеми торкалися Н.В. Белоусова, О.О. Кравченко, Н.М. Коляда, К.О. Кольченко, І.С. Косенко, Т.Д. Кочубей, В.І. Лазоренко, В.В. Лепський, О.Д. Наровлянський та інші. Проте сьогодні потребує ширшого дослідження піднятої проблеми.

Метою статті є висвітлення проблеми практичного застосування нормативно-правової бази України у процесі впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму на прикладі Всеукраїнської асоціації «Інклюзивний Реабілітаційно-Соціальний Туризм», Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конфедерація громадських організацій інвалідів України» і Всеукраїнської громадської організації «Всеукраїнська асоціація працездатних інвалідів», а також здійснення аналізу нормативно-правового забезпечення щодо їхньої діяльності в сфері надання реабілітаційно-соціальних і психологічних послуг в умовах існуючого чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні в Україні діє відповідна законодавча база, яка визначає правові засади створення, права та гарантії діяльності інститутів громадського суспільства та громадських організацій і спілок осіб з інвалідністю в різних сферах життєдіяльності суспільства, а особливо в напрямку соціального захисту населення. Основоположними документами у цьому напрямку є: міжнародна Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю [4], та Закони України «Про благодійництво та благодійні організації» [6], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [7], «Про об'єднання громадян» [8], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [9], «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [10], «Про соціальні послуги» [11], «Про Туризм» [12] та інші законодавчі акти.

Зазначені інститути громадського суспільства (надалі –ІГС) поділяються за наступними напрямками діяльності:

1. За метою і функціями і характером повноважень:

- згідно до Закону України «Про об'єднання громадян» [8] на загальних підставах мають загальну мету, завдання та повноваження;

- мають спеціальну мету, завдання та повноваження згідно до Закону України «Основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та інших Законів України і законодавчих актів, щодо ІГ діяльність яких спрямована на соціальних захист осіб з інвалідністю та інших пільгових і вразливих верст населення, а саме громадські організації і спілки осіб з інвалідністю, «чорнобильців», учасників бойових дій, ветеранів війни тощо;

2. За територіальною діяльністю мають відповідний статус:

- міжнародного рівня (діяльність поширюється на іншу країну крім України);

- всеукраїнського рівня (діяльність поширюється більш як на 50% +1 область від загальної кількості областей, що є на даний час в Україні);

- місцевого рівня (діяльність поширюється на територію області, району, міста, територіальної громади, які існують згідно адміністративно-територіального устрою України).

Враховуючи те, що в сучасному українському суспільстві соціальний захист осіб з інвалідністю та інших вразливих і пільгових верст населення включає гуманітарну, освітянську, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери сучасного соціуму, то роль зазначених ІГС набуває важливого значення в їхній життєдіяльності.

Основними точками дотику в сфері соціального захисту населення та надання соціально-реабілітаційних послуг є державні органи влади та місцевого самоврядування з інститутами громадського суспільства різних напрямків діяльності, а особливо громадськими організаціями і спілками осіб з інвалідністю може слугувати:

- активна взаємодія та співпраця, у тому числі і на міжнародному рівні, з питань надання реабілітаційно-соціальних послуг, сприяння розвитку різних проєктів гуманітарної допомоги, тощо;

- розвиток культурно-пізнавального напрямку, щодо проведення заходів, які спрямовані на відродження та постійну підтримку національних, історичних, і духовних традицій суспільства;

- співпраця, яка спрямована на розвиток освіти, науки і техніки;

- співпраця, яка спрямована у галузі охорони здоров'я та пропаганди здорового способу життя, а також у галузі екології, економіки, молодіжної політики, соціального захисту тощо.

Також наголосимо на тому, що кожен із інститутів громадського суспільства та громадських організацій і спілок осіб з інвалідністю охоплює своєю діяльністю певні напрямки суспільного життя у сфері соціального захисту вразливих та пільгових верст населення та соціально-економічних прав зазначеної категорії осіб, **а особливо які займаються професійно-трудовою діяльністю.**

Встановлено, що найбільш поширеними різновидами інститутів громадського суспільства та громадських організацій і спілок осіб з інвалідністю у сучасній Україні є: фізкультурно-спортивні (18%), професійного спрямування (15%), молодіжні (11%), ветеранів та осіб з інвалідністю (9%), культурно-просвітницькі (7%), організації, створені на етнічній основі (5%), правозахисні організації (5%) та інші [15].

Отже, сучасні інститути громадського суспільства та громадські організації і спілки осіб з інвалідністю, які можуть надавати реабілітаційно-соціальні послуги на теперішній час складають більш 50 відсотків від кількості всіх діючих інституцій в Україні [16]. Зокрема, зазначені інституції відіграють позитивну роль в розвитку нових креативно-інноваційних послуг, які є актуальними для зазначеної категорії осіб, що створюють умови для поліпшення законодавчо-нормативної бази в сучасному суспільстві в сферах, які відіграють значну роль щодо соціального захисту населення.

Розглянемо юридичні підстави створення та існування зазначених юридичних осіб згідно чинного нормативно-правового забезпечення в Україні щодо діяльності інститутів громадського суспільства та громадських організацій і спілок осіб з інвалідністю в цілому.

Згідно постанови Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976, до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації, асоціації та інші непідприємницькі товариства і установи, які легалізовані відповідно до чинного законодавства.

Розглянемо організаційно-правовий статус зазначених організацій відповідно до чинного законодавства України.

Громадські організації та спілки осіб з інвалідністю створюються на підставі Закону України «Про об'єднання громадян» [8], а в своїй діяльності керуються статтею 12 глави III «Громадські об'єднання осіб з інвалідністю» Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [9]. Відповідно до зазначених нормативних документів, громадські об'єднання осіб з інвалідністю, громадські організації та спілки, створюються з метою забезпечення рівних прав і можливостей осіб з інвалідністю, а також з метою їхнього соціального захисту, виявлення, усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб таких осіб, у тому числі стосовно доступу їх нарівні з іншими громадянами до об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту, надання соціальних послуг, а також залучення осіб з інвалідністю до суспільної діяльності, здійснення громадського контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю, представництва їхніх інтересів та усунення будь-яких проявів дискримінації стосовно осіб з інвалідністю, а також «мають право користуватися пільгами і преференціями, передбаченими законодавством» [9].

Згідно статті 12 глави III «Громадські об'єднання осіб з інвалідністю» Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [9] – представники громадських об'єднань осіб з інвалідністю, та їх спілок залучаються (за їх зверненням) до складу колегій і консультативно-дорадчих органів центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до свого статусу та території діяльності, що надає можливість подавати пропозиції щодо внесення змін і доповнень в існуючі законодавчі акти.

Також відповідно до чинного законодавства функціонує така організаційно-правова форма, як Асоціація, що створюється на підставі Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [22], і в своїй діяльності керується п. 2. Статті 120. «Організаційно-правові форми об'єднань підприємств» Господарського кодексу України.

На основі нормативно-правових актів чинного законодавства та аналізу наукових досліджень з піднятої проблеми (Д. Ю. Матвієнко [18], І.Я Кулиняк, Л.Р. Прийма [19]) – визначено змістовне наповнення поняття «асоціація», яке трактуємо як «добровільне об'єднання фізичних або юридичних осіб для досягнення спільної мети при збереженні самостійності, правової та майнової незалежності її членів».

На думку зазначених науковців Асоціація вважається найбільш «м'якою» організаційно-правовою формою [18, с.11; 14, с.200], оскільки об'єднує лише одну або декілька повноважень централізованого регулювання діяльності юридичних осіб та не має права втручатися в їхню діяльність. Варто зазначити, що асоціація діє за принципом, який певною мірою схожий на *функціональний альянс* (functional alliance) [20 с.392], адже йдеться про невеликий ступінь централізації, що охоплює лише один функціональний напрям діяльності учасників.

Наголосимо на тому, що існує декілька різновидів функціональних альянсів, зокрема таких як: стратегічні, маркетингові, фінансові та науково-технічні [18, с. 75]. Подамо їхні визначення:

- **стратегічний (функціональний) альянс** (англ. *Strategic alliance*) – співробітництво між компаніями, яке характеризується погодженим управлінням, загальними вигодами і створенням нової цінності для обох (усіх) партнерів;

- **виробничий альянс** – функціональний стратегічний альянс, у межах якого дві або більше компаній займаються виробництвом продукції, наданням послуг на спільно використовуваному або спільному підприємстві;

- **маркетинговий альянс** – це функціональний альянс, у межах якого дві або більше компаній спільно займаються організацією маркетингу або передають один одному досвід у цій сфері;

- **фінансовий альянс** – функціональний альянс компаній, які прагнуть скоротити фінансові ризики, пов'язані з реалізацією того або іншого проєкту;

- **науково-технічні альянси** (*research and development alliance*) передбачають проведення сумісних наукових досліджень для розроблення інноваційного продукту. Формами їх співпраці є обмін науковими знаннями, відвідування лабораторій, інформаційно-ресурсних науково-практичних центрів, тощо.

Як видно з наведених визначень, щодо різновидів функціональних альянсів для асоціації відповідно до її меті та завдань, які вона має виконувати підходить *науково-технічний альянс*, так як зазначений альянс передбачає проведення сумісних науково-практичних досліджень для розроблення новітнього креативно-інноваційного продукту з урахуванням умов інклюзивної безбар'єрної доступності та міждисциплінарності.

Держава Україна в грудні 2009 році ратифікувала міжнародний документ ООН «Конвенція про права осіб з інвалідністю» [4], що є основоположним документом щодо соціального захисту та адаптації зазначеної категорії осіб в сучасному суспільстві, то виникає необхідність проаналізувати статті Конвенції, які стосуються діяльності в галузі надання послуг з реабілітації і соціально-психологічної адаптації, зокрема такі як:

Стаття 4 Загальні зобов'язання – стосується економічних, соціальних та культурних прав. У ній зазначається, що «кожна держава-учасниця зобов'язується вживати, максимально залучаючи наявні в неї ресурси, а у випадку необхідності – удаючися до міжнародного співробітництва, заходів для поступового досягнення повної реалізації цих прав без шкоди для тих сформульованих у цій Конвенції зобов'язань, які є безпосередньо застосованими відповідно до міжнародного права» [4].

Статтю 24 Освіта передбачено, що «держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на освіту. Для реалізації цілей цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому [4] до:

- повного розвитку людського потенціалу, а також почуття достоїнства та самоповаги та до посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності[4];

- розвитку особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі[4];

- надання особам з інвалідністю можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства» [4].

Стаття 25 Здоров'я засвідчує, те, що «держави-учасниці визнають, що особи з інвалідністю мають право на найбільш досяжний рівень здоров'я без дискримінації за ознакою інвалідності. Держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до послуг у сфері охорони здоров'я, які враховують гендерну специфіку, у тому числі до реабілітації за станом здоров'я» [4].

Статтю 26 Абілітація та реабілітація передбачено, що «держави-учасниці вживають, зокрема за підтримки з боку інших осіб з інвалідністю, ефективних і належних

заходів для того, щоб надати особам з інвалідністю можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя» [4].

Стаття 27 Праця та зайнятість наголошує про те, що «держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими; воно включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працюю, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю» [4].

У *Статті 30 Участь у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняттях спортом* звертається увага на те, щоб відповідно до п.5 надавати особам з інвалідністю можливість брати участь нарівні з іншими у проведенні дозвілля, відпочинку та у спортивних заходах.

Держави-учасниці вживають для цього належних заходів [4], а саме:

- забезпечення того, щоб особи з інвалідністю мали доступ до *спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів* [4];

- забезпечення того, щоб особи з інвалідністю мали доступ до послуг тих, хто займається організацією *дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів* [4].

Отже, аналіз змісту Конвенції засвідчує, що на міжнародному рівні Україна погодилась на створення умов щодо соціалізації осіб з інвалідністю в сучасному соціумі, що є важливим пріоритетом для соціально-економічного розвитку української держави.

Тому наразі, виникає необхідність звернутися до аналізу сучасних національних законодавчих актів, які спрямовані на надання реабілітаційних, соціальних та психологічних послуг вразливим і пільговим верстам населення, а особливо особам з інвалідністю всіх категорій і нозологій.

Варто зазначити, що на теперішній час в Україні, згідно Закону України «Про соціальні послуги» [11], що набув чинності у 2020 року, майже сформований ринок соціальних послуг, який відповідає загальноєвропейським вимогам та законодавчим умовам децентралізації в державі органів влади та місцевого самоврядування.

Надання соціальних послуг інститутами громадського суспільства та громадськими організаціями і спілками осіб з інвалідністю визначено статтями Закону України «Про соціальні послуги» [11].

Так, статтею 1 Закону України «Про соціальні послуги» [11] визначено термінологію, яка стосується надання соціальних послуг. Закцентуємо увагу на основних термінах:

- *надавачі соціальних послуг* – юридичні та фізичні особи, фізичні особи – підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг [11];

- *отримувачі соціальних послуг* – особи / сім'ї, які належать до вразливих груп населення та / або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги [11];

- *об'єднання надавачів соціальних послуг* – громадське об'єднання, засновниками та членами якого є надавачі соціальних послуг, метою діяльності якого є захист прав та інтересів надавачів соціальних послуг [11];

- *об'єднання отримувачів соціальних послуг* – громадське об'єднання, засновниками та членами якого є отримувачі соціальних послуг, їхні законні представники, метою діяльності якого є захист прав та інтересів отримувачів соціальних послуг [11];

- *складні життєві обставини* – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа / сім'я не може подолати самостійно [11].

Чинниками, що можуть зумовити *складні життєві обставини* виступають:

- похилий вік;
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;

- психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;

- інвалідність;
- шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією тощо.

Відповідно до Статті 9 [11] основними напрями державної політики у сфері надання соціальних послуг є:

- здійснення *науково-методичного, інформаційного, кадрового забезпечення системи надання соціальних послуг*;

- залучення *громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій до участі в реалізації цього Закону.*

Статтею 10 Основні засади функціонування системи надання соціальних послуг передбачено рівність прав, обов'язків та відповідальності надавачів соціальних послуг державного та недержавного секторів [11].

Відповідно до Статті 13 надавачі соціальних послуг можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів [11].

До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, крім визначених частиною другою цієї статті, *громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності.*

До розділу про надавачів соціальних послуг (крім фізичних осіб, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього Закону без здійснення підприємницької діяльності) вносяться такі відомості: організаційно-правова форма, вид громадського об'єднання, благодійної чи релігійної організації тощо.

На основі аналізу нормативно-правових законодавчих актів нормативно-правової бази в Україні можемо стверджувати, що:

- Закон України «Про соціальні послуги» [11] законодавчо регулює надання соціальних послуг інститутами громадського суспільства та громадським організаціям і спілками осіб з інвалідністю вразливим та пільговим верстам населення на первинному рівні (у громаді);

- законодавство України дозволяє структурним підрозділам органів влади та місцевого самоврядування в сфері соціального захисту населення закупляти соціальні послуги у громадських організацій і спілках осіб з інвалідністю, як на конкурсній основі так і через механізм прямого соціального замовлення згідно чинного законодавства;

- чинне законодавство України регулює надання зазначених послуг Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [10].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, сучасні акти чинного законодавства засвідчують, що юридичні особи мають право надавати реабілітаційні, соціальні та психологічні послуги з урахуванням новітніх креативно-інноваційних науково-практичних розробок у зазначеній сфері життєдіяльності українського суспільства.

Вище згадані активно діючі інститути громадського суспільства та громадські організації і спілки осіб з інвалідністю, а також інші організації дотичні до піднятої проблеми, відіграють важливу роль у процесах надання комплексних соціально-реабілітаційних послуг для осіб, які їх потребують в сучасному українському суспільстві.

Проте, на сучасному етапі розвитку українського суспільства потребують додаткового законодавчого врегулювання щодо вирішення теоретичних і науково-практичних питань у сфері надання інститутами громадського суспільства та громадськими організаціями і спілками осіб з інвалідністю зазначених комплексних реабілітаційно-соціальних послуг різними видами та напрямками Інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства/ За ред. В.П. Беха. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. 652 с.
2. Енциклопедія інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму / [Лепський В. В., Безлюдний О. І., Коляда Н. М., Кравченко О. О. Каштан С.М. та ін.] ; МОЗ України, КЗ «Черкаський обл. центр медико-соц-ї експертизи ЧОР», МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2019. 562 с.
3. Історія створення ГС «ВСГО «Конфедерація ГОІ України». URL: <http://vsgo.org.ua/ua/node/20> URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 (ратифікована Законом України № 1767-VI від 16.12.2009). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
5. Макаренко С.В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні. Матеріали I Міжнародного симпозиуму інклюзивного Реабілітаційно-Соціального Туризму. 27–29 жовтня 2016 р. <https://cherkassymsek.com.ua/i-mizhnarodniy-naukovo-praktichny-simpozium-na-temu-aktualni-problemi-vprovadzhennya-inklyuzivnogo-reabilitatsiyno-sotsialnogo-turizmu-v-ukrayini-v-m-umani/>
6. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI (зі змінами). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>
7. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 1 грудня 1998 року № 281-XIV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
8. Про об'єднання громадян : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12>
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
11. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
12. Про туризм : Закон України 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/>
13. Реєстр громадських об'єднань. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua> (Дата звернення: 15.11.2022 р.)
14. Розвиток інклюзивного туризму в Україні: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки» Слатвінська Л.А., Бойко М.В. (м. Умань, 30 листопада - 1 грудня 2017 р.) Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. С. 312–314.
15. Сайт Міністерства Юстиції України «Характеристика громадських формувань як інститутів громадського суспільства». URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565
16. Сайт Міністерства Юстиції України «Інститути громадського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти». URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565
17. Статут ГС «ВСГО «Конфедерація ГОІ України». URL: <http://vsgo.org.ua/ua/node/61>
18. Матвієнко Д.Ю. Форми інтеграційних об'єднань компаній. *Сучасна конкуренція*. 2012. № 6 (36). С. 9–16.
19. Характеристика організаційно-правових норм об'єднань підприємств / І.Я. Кулиняк, Л.Р. Прийма. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20 (12). С. 199–205.
20. International business [former director K. Aswathappa] / 4th Edition. [Internet resource]. New Delhi : Tata McGraw Hill Education Private Limited, 2010. 773 p URL: <https://books.google.com.ua/books?id=Dk4SWsWbbaMC&pg=PR4&dq=international+business+new+delhi+2010&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwj7kfqUwejXAhXmC5oKHSXcDr8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=international%20business%20new%20delhi%202010&f=false>
21. Управління корпораціями: монографія / J.I.C. Довгань, В.В. Пастухова, Л.М. Савчук. К.: ІВЦ «Політехніка», 2004, с.75 .
22. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/download/zakon-ukrajini-pro-derjavnu-reestratsiyu2003.html>

REFERENCES

1. Hromadski orhanizatsii u dyskursi demokratyzatsii suspilstva/ Za red. V.P. Bekha. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2010. 652 s.
2. Entsyklopediia inkliuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turyzmu / [Lepyskyi V.V., Bezliudnyi O. I., Koliada N. M., Kravchenko O. O. Kashtan S.M. ta in.] ; MOZ Ukrainy, KZ «Cherkaskyi obl. tsentr medyko-sots-yi ekspertyzy ChOR», MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. Uman : Vizavi, 2019. 562 s.
3. Istoriia stvorennia HS «VSHO «Konfederatsiia HOI Ukrainy». URL: <http://vsgo.org.ua/ua/node/20> URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].
4. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu vid 1z.12.2006 (ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 1767-VI vid 16.12.2009). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].
5. Makarenko S.V. Inkliuzyvnyi reabilitatsiino-sotsialnyi turyzm – novyi vyd reabilitatsii invalidiv v Ukraini. Materialy I Mizhnarodnoho sympozimu inkliuzyvnoho Reabilitatsiino-Sotsialnoho Turyzmu. 27–29 zhovtnia 2016 r. <https://cherkassymsek.com.ua/i-mizhnarodnyy-naukovo-praktichniy-simpozium-na-temu-aktualni-problemi-vprovadzhennya-inklyuzivnogo-reabilitatsiyno-sotsialnogo-turyzmu-v-ukrayini-v-m-umani/> [in Ukrainian].
6. Pro blahodiinststvo ta blahodiini orhanizatsii : Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5073-VI (zi zminamy). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> [in Ukrainian].
7. Pro molodizhni ta dytiachi hromadski orhanizatsii : Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 1998 roku № 281-XIV (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14> [in Ukrainian].
8. Pro obiednannia hromadian : Zakon Ukrainy vid 22 bereznia 2012 roku № 4572-VI (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12> [in Ukrainian].
9. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 № 875-XII (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
10. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu: Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 № 2961-IV (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> [in Ukrainian].
11. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> [in Ukrainian].
12. Pro turyzm : Zakon Ukrainy 15 veresnia 1995 roku № 324/95-VR. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].
13. Reiestr hromadskykh obiednan. URL: <https://rgo.minjust.gov.ua> (Data zvernennia: 15.11.2022 r.) [in Ukrainian].
14. Rozvytok inkliuzyvnoho turyzmu v Ukraini: Materialy IV Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii «Suchasni problemy i perspektyvy ekonomichnoi dynamiky» Slatvinska L.A., Boiko M.V. (m. Uman, 30 lystopada - 1 hrudnia 2017 r.) Uman: VPTs «Vizavi», 2017. С. 312–314. [in Ukrainian].
15. Sait Ministerstva Yustytsii Ukrainy «Kharakterystyka hromadskykh formuvan yak instytutiv hromadskoho suspilstva». URL: <https://minjust.gov.ua/m/str/33565> [in Ukrainian].
16. Sait Ministerstva Yustytsii Ukrainy «Instytuty hromadskoho suspilstva ta instytut hromadskykh orhanizatsii v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta normoproektni aspekty». URL: <https://minjust.gov.ua/m/str/33565> [in Ukrainian].
17. Statut HS «VSHO «Konfederatsiia HOI Ukrainy». URL: <http://vsgo.org.ua/ua/node/61> [in Ukrainian].
18. Matviienko D.Iu. Formy intehratsiinykh obiednan kompanii. Suchasna konkurentsiiia. 2012. № 6 (36). S. 9–16. [in Ukrainian].
19. Kharakterystyka orhanizatsiino-pravovykh norm obiednan pidpriemstv / I.Ya. Kulyniak, L.R. Pryima. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2010. Vyp. 20 (12). S. 199–205. [in Ukrainian].
20. International business [former director K. Aswathappa] / 4th Edition. [Internet resource]. New Delhi : Tata McGraw Hill Education Private Limited, 2010. 773 p URL: <https://books.google.com.ua/books?id=Dk4SWsWbbaMC&pg=PR4&dq=international+business+new+delhi+2010&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwj7kfqUwejXAhXmC5oKHSXcDr8Q6AEIJTAA#v=onepage&q=international%20business%20new%20delhi%202010&f=false> . [in Ukrainian].
21. Upravlinnia korporatsiiamy: monohrafiia / J1.C. Dovhan, V.V. Pastukhova, L.M. Savchuk. K.: IVTs «Politekhnik», 2004, s.75 .
22. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriiemstv ta hromadskykh formuvan» URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/download/zakon-ukrajini-pro-derjavnu-reestratsiyu2003.html> [in Ukrainian].

УДК 316.62 : 316.346

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.280912

ЗМІСТОВІ ОРІЄНТИРИ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У ПРОФІЛАКТИЦІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Нечипорук Любов, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0003-1997-9477

E-mail: nechporuk-58@ukr.net

У статті проаналізовано особливості девіантної поведінки підлітків, її причини, види. Охарактеризовано основні положення Державного стандарту соціальної послуги профілактики, які стосуються профілактики девіантної поведінки неповнолітніх на первинному, вторинному і третинному рівнях. Визначено особливості профілактичних заходів у роботі Центру соціальних служб в межах кожного із рівнів профілактики та окреслено вимоги до фахівців, які здійснюють профілактичну роботу щодо поведінкових девіацій особистості.

Охарактеризовано особливості взаємодії центру соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики у підлітків поведінкових відхилень негативного характеру.

Ключові слова: девіантна поведінка, центр соціальних служб, Державний стандарт соціальної послуги профілактики, профілактичні заходи

CONTENT GUIDELINES OF THE CENTRE OF SOCIAL SERVICES ON THE PREVENTION OF THE DEVIANT BEHAVIOR OF MINORS

Liubov Nechiporuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Educational Management and Social Work, Rivne State University for the Humanities

ORCID: 0000-0003-1997-9477

E-mail: nechporuk-58@ukr.net

The article deals with the analysis of the peculiarities of the manifestation of deviant behavior by minors, its causes and main types: delinquent, addictive, psychopathological behavior. It is noted that work with children with deviant behavior is a special area of social work, the essence of which is prevention of deviations, creation of conditions for successful socialization or resocialization of deviants to overcome their personal problems and conflicts with others.

The main principles of the State Standard of Social Prevention Services regarding the prevention of deviant behavior of minors at the primary, secondary and tertiary levels are described.

The peculiarities of preventive measures in the work of the Social Services Center within each of the levels of prevention are defined and analyzed, and the requirements for specialists in the prevention of behavioral deviations of the personality are outlined, in particular: possessing knowledge about the essence of social prevention and the organization of prevention of negative behavioral deviations, the ability to apply technologies for overcoming behavioral deviations, etc.

The peculiarities of interaction between the Center for Social Services, educational institutions and juvenile prevention departments for the prevention of behavioral deviations of a negative nature in adolescents are described, and the main methods of such interaction are identified: administrative, coordination, socio-psychological. It is noted that the coordination methods of interaction between the Center of Social Services, educational institutions and juvenile prevention departments make the greater contribution in the realization of their common goals – the prevention of deviant behavior of minors.

It is summarized that the prevention of deviant behavior of minors as an area of the Centers of Social Services activity is a complex socio-psychological complex of consecutive, interconnected steps aimed at regulating their value orientations, motivations, attitudes and behavior. The system of preventive measures of the Center for Social Services is comprehensive and affects both as a child and the social environment.

Keywords: *deviant behavior, Center of Social Services, State Standard of Preventive Social Services, preventive measures.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Процеси трансформації українського суспільства в XXI ст. зумовили зміни у багатьох сферах життя, зокрема, й в підлітковому середовищі. Розшарування суспільства, руйнування усталених стереотипів, норм і традицій, зниження виховного потенціалу сім'ї призвели до зростання показників негативних проявів їх поведінки. Принципово новими чинниками девіантності дітей стали стрімка зміна соціально-економічних умов функціонування суспільства в умовах тривалого військового конфлікту на сході України та повномасштабної війни, розв'язаної Росією в 2022 р. Значна частина неповнолітніх опинилася в статусі внутрішньо переміщених, часто перебувають в ситуації психологічного стресу, переживають ракетні обстріли, втрату близьких. Проблеми перехідного віку ускладнюються сприйняттям бойових дій (війни) як норми буття та призводять до значного збільшення дітей групи ризику. Оскільки підлітковий вік є найбільш складним періодом розвитку особистості (відбувається формування психологічних структур, закладаються основи свідомості й визначається загальна спрямованість моральних якостей і соціальних установок), то така ситуація соціальної дезадаптованості призвела до значного підвищення проявів девіантної поведінки, яка у багатьох випадках трансформується у кримінальні форми й становить суттєву небезпеку як для підлітків, їх сімей, так і для всього суспільства. Саме тому соціальна робота, спрямована на профілактику та подолання девіантної поведінки неповнолітніх, на створення й впровадження в практику соціальної роботи системи соціальної підтримки й допомоги таким дітям, нині є особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам профілактики девіантної поведінки неповнолітніх присвячені дослідження науковців України та зарубіжжя. Зокрема, особливості соціально-педагогічної допомоги дезадаптованим підліткам розглядають О. Главацька, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук, О. Янкович та ін.; психологічні проблеми девіантної поведінки підлітків розкрито в працях Л. Вольнової, А. Лобанової, Л. Калашнікова, А. Самойлова та ін., сутність профілактичної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю розглядають С. Гімелштайн, О. Главацька, Дж. Деві, П. Коротков, І. Парфенович, Й. Романо, Н. Савельєва, А. Самойлов, С. Хайдж та ін.; особливостям організації взаємодії соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції щодо профілактики девіантної поведінки неповнолітніх присвячені дослідження Т. Назар, Н. Сушик та ін.

Мета дослідження: проаналізувати практичні аспекти профілактичної роботи з неповнолітніми девіантної поведінки в умовах функціонування центру соціальних служб.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У дослідженнях науковців для позначення відхилень (девіації) в поведінці людини використовуються різні визначення: девіантна поведінка, асоціальна поведінка, деструктивна поведінка і ін. Девіації в соціальній сфері завжди пов'язані з діяльністю і проявляються в поведінці людини як взаємодії її з навколишнім середовищем. Девіантна поведінка – поведінка людини, що не відповідає прийнятним у суспільстві нормам і рольовим очікуванням [14]. Л. Вольнова вирізняє такі групи поведінки з відхиленнями:

- аморальна (асоціальна, зовнішньо деструктивна, маргінальна) поведінка;
- делінквентна (антисоціальна, зміщено-деструктивна, протиправна) поведінка;
- саморуйнівна (дисоціальна, аутодеструктивна) поведінка [1].

Аналізу причин девіантної поведінки присвячені наукові дослідження С. Гімелштайна, І. Козубовської, Л. Лобанової, І. Парфанович, А. Самойлова та ін. [6;10;13;16;17]. Зокрема, А. Самойлов, А. Лабанова до чинників, що обумовлюють формування та розвиток різних форм девіантної поведінки, відносять:

1) медико-біологічні – спадкові, вроджені і набуті захворювання, що провокують девіації;

2) індивідуально-психологічні – сформовані до початку підліткового віку особливості емоційно-вольової та мотиваційної сфер, особливості самосвідомості, темпераменту, характеру, що створюють передумови для формування відхилень у поведінці;

3) патогенне сімейне виховання;

4) неблагополучні особливості міжособистісних відносин з однолітками та іншими учасниками спілкування;

5) загальні несприятливі фактори соціокультурного розвитку суспільства [6; 13].

Соціальна робота з дітьми девіантної поведінки – це особливий напрям соціальної роботи, метою якої є попередження, подолання або нейтралізація чинників, що спричиняють девіантну поведінку дітей, створення умов для їх позитивної соціалізації. В. Лютий визначає соціальну профілактику девіантної поведінки неповнолітніх як вид професійної діяльності фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, інших надавачів соціальної послуги профілактики, що реалізують комплекс заходів, спрямованих на виявлення, попередження, подолання негативного впливу факторів, причин, умов, які сприяють виникненню та формуванню відхилень у поведінці неповнолітніх [7].

І. Парфанович зазначає, що фахівці з профілактики поведінкових девіацій особистості повинні знати:

– сутність соціальної профілактики та організації профілактики поведінкових відхилень негативного характеру;

– зміст, специфіку здійснення профілактики девіантної поведінки;

– особливості соціально-організаційної діяльності з профілактики асоціальних явищ;

– напрями менеджменту в профілактичному процесі;

– особливості організації профілактики девіантної поведінки в діяльності різних соціальних структур, специфіку технологій подолання поведінкових девіацій;

– запобігати розвитку негативних суспільних явищ;

– виявляти причини соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб [10].

Загалом, соціальна профілактика щодо роботи з неповнолітніми містить:

– проведення превентивних соціальних, правових, педагогічних та інших заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють бездоглядності, скоєнню правопорушень і антигромадських дій неповнолітніми;

– надання консультацій схильним до девіантної поведінки дітям, встановлення до кожного з них індивідуального підходу;

– підвищення психолого-педагогічної культури батьків;

– розвиток альтернативних форм навчання і виховання (спеціалізовані навчальні заклади, позашкільна гурткова та клубна робота тощо);

– розвиток сфери організації культурного дозвілля дітей;

– психолого-просвітницьку роботу та роботу, спрямовану на розвиток особистості підлітка (курси психології і валеології, соціально-психологічні тренінги, розвиваючи ігри, правова освіта дітей) [12].

Значну роботу щодо профілактики девіантної поведінки підлітків проводять фахівці центру соціальних служб. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 479 центр: здійснює соціальний патронаж дітей і молодих людей, які перебувають у конфлікті

із законом, здійснює заходи щодо: запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей, упровадження новітніх соціальних технологій, спрямованих на недопущення, мінімізацію чи подолання складних життєвих обставин тощо [11].

Центр соціальних служб керується Законом України «Про соціальні послуги» та реалізує їх на основі Державних стандартів надання соціальних послуг, зокрема, послуги соціальної профілактики. В Державному стандарті соціальної послуги профілактики визначено, що послуга соціальної профілактики – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на попередження, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру. Державний стандарт соціальної послуги профілактики визначає особливості проведення профілактичної роботи на різних рівнях: первинна соціальна профілактика – здійснення комплексу заходів, що мають інформаційно-роз'яснювальний, просвітницький характер та спрямовані на підвищення обізнаності з певних питань, формування цінності здоров'я та відповідних якостей особистості, а також навичок, що допоможуть їй відмовитися від певних стандартів поведінки та негативних звичок [15]. Серед завдань первинної соціальної профілактики О. Макарова визначає такі: формування життєвої перспективи та умінь прогнозування власної поведінки з оцінкою її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії, формування відповідальної поведінки [8].

Вторинна соціальна профілактика передбачає здійснення комплексу заходів та реалізацію програм з метою обмеження поширення певних негативних явищ, що мають місце у суспільстві, соціальній групі чи на рівні особистості, попередження загострення таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива асоціальна чи ризикована поведінка [3]. До завдань вторинної соціальної профілактики О. Макарова відносить: мотивування до зміни ризикованої поведінки на більш безпечну та супроводження цього процесу, запобігання негативному впливу соціального середовища на отримувачів послуг, посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з числа найближчого соціального оточення підлітка (батьків, опікунів чи піклувальників, родичів тощо), закладів освіти, відповідних служб [8].

Третинна соціальна профілактика передбачає здійснення комплексу заходів з метою попередження рецидивів негативних явищ, асоціальної або ризикованої поведінки осіб, яким була властива така поведінка раніше, а також на ресоціалізацію учасників проблемних ситуацій та осіб, які постраждали від наслідків негативних явищ, та їх адаптацію до вже існуючої у них проблеми за умови відновлення особистісного і соціального статусу такої особи, сім'ї, групи Завдання третинної соціальної профілактики: соціальна та психологічна реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу отримувачів послуг, ресоціалізація отримувачів послуг [3].

До компетенції центру соціальних служб належить проведення спеціальних профілактичних заходів з дітьми, що виховуються у проблемних сім'ях або вже мають певні прояви девіантної поведінки, заходів щодо соціальної корекції та соціальної реабілітації таких дітей. Фахівці центру тісно співпрацюють з сім'ями таких дітей (проведення оцінки потреб та ресурсів сім'ї, розробка та реалізація профілактичних заходів соціального супроводу тощо).

Дж. Романо і С. Хайдж профілактичними називають заходи, спрямовані на зниження поширення та впливу проблемної поведінки, та дії, спрямовані на покращення середовища проживання, навчання, діяльності, дозвілля. Превентивні заходи, на їх думку, можуть реалізуватися на одному або декількох рівнях:

- 1) заходи, які попереджують формування проблемної поведінки;
- 2) заходи, спрямовані на відтермінування проблемної поведінки;
- 3) заходи, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків девіантної поведінки;

4) заходи, спрямовані на підвищення обізнаності, зміну ставлення і поведінки (програми навчання життєво важливим навичкам, управління стресом тощо);

5) заходи, спрямовані на підтримку інституційної, суспільної та державної політики, яка сприяє фізичному та емоційному благополуччю. Це системні втручання, спрямовані на зміну середовища проживання, навчання, дозволяючи попередження девіантної поведінки [18].

До системи заходів, які запроваджуються на рівні первинної соціальної профілактики, входить: організація соціального середовища, у т.ч. сімейного; інформування; активне соціальне навчання соціально важливим навичкам; організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці; організація здорового образу життя; активізація особистісних ресурсів [10].

Мета вторинної профілактики девіантної поведінки – попередження загострення відхилень у поведінці підлітків та корекцію відхилень у їх особистісному розвитку, зменшення частоти прояву форм девіантної поведінки. Корекція розглядається як шлях або спосіб подолання та ослаблення девіантних форм поведінки через формування відповідних життєво необхідних якостей і є ефективною у роботі з групою підлітків [5]. До методів групової корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки О. Главацька, І. Зверева, Ж. Петрочко відносять:

– групові психокорекційні методи, спрямовані на подолання негативних особистісних характеристик, та корекцію поведінки неповнолітнього: групова психотерапія, соціально-психологічний тренінг, ігротерапія, артотерапія тощо;

– групові методи, спрямовані на формування та розвиток якостей особистості: розвивальні заняття, ділові, рольові ігри, тренінг особистісного зростання тощо;

– групові методи, спрямовані на підвищення рівня правової освіти неповнолітніх, освітнього рівня й компетенції батьків та вчителів: лекції, кіно-, відео-лекторії, семінари, групові консультації, тематичні масові заходи тощо [2;4].

Третинну профілактичну роботу фахівці центру соціальних служб переважно проводять з неповнолітніми, які вже скоїли протиправні дії й були звільнені від кримінального покарання або засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, чи повернулися із місць позбавлення волі, тими, хто скоїв спробу суїциду, має залежність від вживання наркотиків, алкоголю та ін. [7]. Можливості профілактичної роботи обмежені значним рівнем соціальної дезадаптації неповнолітніх та вже сформованими в них установками щодо девіантної поведінки. Профілактика девіантної поведінки таких дітей проводиться в межах їх соціальної реабілітації, соціального супроводу їхніх сімей або як окремий вид втручання. Вона передбачає комплексну допомогу спеціалістів (лікарів, психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників та ін.). До профілактичних заходів реабілітаційної роботи В. Лютий відносить: обговорення та аналіз складних життєвих ситуацій та пошук шляхів їх подолання; обговорення прикладів асоціальної поведінки та формування ставлення до них; корекцію поглядів та уявлень неповнолітніх, які можуть привести їх до вибору протиправних способів вирішення проблем та задоволення потреб; інформування неповнолітніх щодо їхніх прав та можливостей задоволення потреб; консультування щодо проблем, які виникають у них в сім'ї, навчальних закладах, неформальних групах, особистісних проблем; консультування з питань подолання адикцій; набуття неповнолітніми необхідних для життєдіяльності навичок та корекція (компенсація) особистісних рис, що заважають соціальній реабілітації. Така робота проводиться в індивідуальній (консультування, індивідуальні профілактичні бесіди) і в груповій (соціально-психологічний тренінг, групи взаємодопомоги) формах [7].

Для досягнення найбільш оптимального результату профілактичної роботи з дітьми девіантної поведінки центр соціальних служб тісно співпрацює із закладами освіти, підрозділами ювенальної превенції тощо. Напрямки соціальної роботи з неповнолітніми девіантної поведінки, що реалізуються державними соціальними

зкладами та організаціями, управліннями та відділами у справах неповнолітніх, освітніми та медичними закладами, підрозділами ювенальної превенції, на сьогоднішній день полягають у профілактиці девіантної поведінки, соціальному контролю негативного впливу на дітей та молодь, соціальній підтримці та реабілітації дітей та молоді з девіантною поведінкою, розробка спільних програм та спільного плану дій щодо реалізації конкретних етапів роботи з неповнолітніми [12].

Нині напрацьовані дієві методи такої взаємодії, які Т. Назар визначає як сукупність прийомів і способів, за допомогою яких забезпечується належна організація й реалізація узгоджених заходів з метою запобігання проявів девіантної поведінки неповнолітніх, усунення причин такої поведінки. У спільній профілактичній роботі виокремлюються такі групи методів: адміністративні (субординаційні), координаційні, соціально-психологічні. Саме координаційні методи взаємодії центру соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції, на її думку, найбільш сприяють їх спільній меті – профілактиці девіантної поведінки дітей. Координація діяльності здійснюється шляхом реалізації таких форм роботи: розробка погоджених планів скоординованої діяльності; обмін інформацією з питань профілактичних заходів; проведення спільних правоохоронних заходів (рейдів, перевірок, виїздів на місця правопорушень); спільна нормотворча діяльність (видання спільних розпорядчих актів, листів, програм тощо) [9].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, соціальна робота з дітьми девіантної поведінки – це особливий напрям їх успішної соціалізації або ресоціалізації. Вибір профілактичних заходів залежать від того, на якому етапі розвитку проблеми центр соціальних служб проводить профілактичні заходи: первинна соціальна профілактика (інформаційно-роз'яснювальна, просвітницька робота), вторинна соціальна профілактика (корекційна робота з певною проблемою) та третинна соціальна профілактика (соціальна реабілітація). Ефективним і дієвим механізмом профілактики девіантної поведінки неповнолітніх є тісна взаємодія усіх причетних до цієї проблеми структур: закладів освіти, підрозділів ювенальної превенції, сім'ї, громадських організацій тощо. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці спільних комплексних програм та стратегій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх центру соціальних служб, закладів освіти та підрозділів ювенальної превенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: Навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій». Київ: Основа, 2016. 190 с.
2. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості: навчально-методичний посібник. Київ : Кондор, 2012. 206 с.
3. Державний стандарт соціальної послуги профілактики : наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> (дата звернення: 12.03.2023).
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Автор-упоряд.: О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, З.П. Кияниця, В.О. Кузьмінський та ін. / За заг. ред.: І.Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
5. Коротков П.В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб. URL: <http://webcache.googleusercontent.com>. (дата звернення: 14.03.2023).
6. Лобанова А.С., Калашніков Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник. Київ : «Каравела», 2017. 468 с.
7. Лютий В. П. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. № 2. С. 54–61.
8. Макарова О.П. Профілактика радикалізму серед молодіжних угруповань. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 272–277.

9. Назар Т. Я. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії підрозділів Національної поліції України та центрів соціальних служб у профілактиці правопорушень : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2021. 196 с.
10. Парфанович І.І. Наукові підходи до профілактики поведінкових девіацій як сфери соціальної роботи. URL:<http://journals.uran.ua> (дата звернення: 12.03.2023).
11. Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання діяльності центрів соціальних служб» від 1 червня 2020 р. № 479. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020> (дата звернення: 12.03.2023).
12. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій. Полтава: ПНПУ, 2016. 110 с.
13. Самойлов А. М. Концептуальні підходи до розуміння причин девіантної поведінки підлітків. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД. 2014. №42(2). С. 39–43.
14. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи (до курсів) / уклад. : Г.В. Коваль, Е.І.Костишин, Г.П. Васянович, В.В. Грицанюк, О.М. Міщенко, В.М. Логвиненко, Савостікова К.І.; за ред. Г.В.Коваль. Львів: ЛДУ БЖД, 2021. 208 с
15. Сушик Н. Технології соціальної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, повнолітніх суб'єктів пробації. URL: <http://doi.org/10.30525/978-9934-26-210-4-1> (дата звернення: 12.03.2023).
16. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія. / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. Тернопіль : Осадча Ю.В., 2018. 300 с.
17. Himmelstein S. A. Mindfulness-Based Approach to Working with High-Risk Adolescents. London : Routledge, 2013. 216 p.
18. Romano J. L., Hage S. M. Prevention and counseling psychology: Revitalizing commitments for the st century. The Counseling Psychologist. 2000. Vol. 28(6). P. 733–763.

REFERENCES

1. Volnova L.M. (2016). Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv: Navchalno-metodychnyi posibnyk do spetskursu «Psykhohohiia deviatsii». Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
2. Hlavatska O.L. (2012). Osnovy samovykhovannia osobystosti: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart sotsialnoi posluhy profilaktyky : nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy (10.08.2015 p. № 912.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15> (data zvernennia: 12.03.2023). [in Ukrainian].
4. Intehrovani sotsialni sluzhby: teoriia, praktyka, innovatsii: navch.-metod. kompleks / Avtor-uporiad.: O. V. Bezpalko, I. D. Zvierieva, Z. P. Kyianytsia, V. O. Kuzminskiy ta in. / Za zah. red.: I. D. Zvierievoi, Zh. V. Petrochko. Kyiv : Feniks, 2007. 528 s.
5. Korotkov P.V. (2013). Profilaktyka ta korektsiia deviantnoi povedinky molodi u diialnosti sotsialnykh sluzhb. URL: <http://webcache.googleusercontent.com>. (data zvernennia: 14.03.2023) [in Ukrainian].
6. Lobanova A.S., Kalashnikov L.V. (2017). Robota z pidlitkamy-deviantamy: sotsiolohichni ta psykhohohichni aspekty: pidruchnyk. Kyiv : «Karavela» [in Ukrainian].
7. Liutyi V. P. (2012). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka adyktivnoi povedinky. Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka. 2. 54–61 [in Ukrainian].
8. Makarova O.P. Profilaktyka radykalizmu sered molodizhnykh uhrupuvan. Psykhohohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy : materialy nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 2 kvit. 2021 r.). Kharkiv : KhNUVS, 2021. S. 272-277.
9. Nazar T.Ya. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta tsentriv sotsialnykh sluzhb u profilaktytsi pravoporushen : monohrafiia. Lviv : SPOLOM [in Ukrainian].
10. Parfanovych I.I. Naukovi pidkhody do profilaktyky povedinkovykh deviatsii yak sfery sotsialnoi roboty (01.06. 2020 p. № 479). URL:<http://journals.uran.ua> (data zvernennia: 12.03.2023) [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia diialnosti tsentriv sotsialnykh sluzhb» (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020> (data zvernennia: 12.03.2023) [in Ukrainian].
12. Savelieva N. M. (2016). Sotsialna profilaktyka deviantnoi povedinky: kurs lektsii. Poltava: PNPУ [in Ukrainian].
13. Samoilov A. M. (2014). Kontseptualni pidkhody do rozuminnia prychn deviantnoi povedinky pidlitkiv. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vinnytsia: TOV Nilan LTD. 42(2). 39–43 [in Ukrainian].
14. Slovnyk profesiinoi terminolohii dlia maibutnikh fakhivtsiv sfery sotsialnoi roboty (do kursiv) / uklad. : H.V. Koval, E.I. Kostyshyn, H.P. Vasianovych, V.V. Hrytsaniuk, O.M. Mishchenko, V.M. Lohvynenko, Savostikova K.I.; za red. H.V. Koval. Lviv: LDU BZhD, 2021. 208 s
15. Sushyk N. Tekhnolohii sotsialnoi profilaktyky deviantnoi povedinky nepovnitnikh, povnitnikh subiektiv probatsii. URL: <http://doi.org/10.30525/978-9934-26-210-4-1> (data zvernennia: 12.03.2023).
16. Teoriia ta praktyka profilaktychnoi roboty z ditmy, skhylnymi do deviantnoi povedinky: ukraïnskyi i mizhnarodnyi dosvid : monohrafiia (2018). / O. Yankovych, O. Kikinezhdii, I. Kozubovska, V. Polishchuk, H. Radchuk ta in. Ternopil : Osadcha Yu.V., [in Ukrainian].
17. Himelstein S. A. (2013). Mindfulness-Based Approach to Working with High-Risk Adolescents. London : Routledge.
18. Romano J. L., Hage S. M. (2000). Prevention and counseling psychology: Revitalizing commitments for the st century. The Counseling Psychologist. 28(6). 733–763.

УДК: 36:316.36-054.7

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.280913

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Оксенюк Оксана, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2172-860X>

E-mail: oksana_oksenyuk@ukr.net

У статті з'ясовано, що проблема соціального сирітства внаслідок трудової міграції батьків вимагає ефективної допомоги дітям у боротьбі з негативними наслідками дистантного способу існування сім'ї. Установлено, що основу соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів складають технології соціальної роботи, до яких належать соціальна адаптація, профілактика, корекція; соціальний супровід та ін. Досліджено, що внутрішньо переміщені особи (ВПО) потребують вирішення елементарних побутових питань та спектру проблем, з якими зіштовхуються дистантні сім'ї, але у поглибленому посттравматичному стані.

Ключові слова: трудова міграція, дистантні сім'ї, депривація, соціально-педагогічна робота, технології соціальної роботи, соціальний супровід.

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH FAMILIES OF LABOUR MIGRANTS

Oksenyuk Oksana, Candidate of Pedagogical Sciences, PhD, Associate Professor Department of Pedagogy, Educational Management and Social Work, Rivne State University of the Humanities

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2172-860X>

E-mail: oksana_oksenyuk@ukr.net

The article deals with the problem of social orphanhood as a result of labour migration of parents. It requires effective assistance to children in combating the negative consequences of the distant way of family existence. The long absence of parents in a child's daily life affects his or her psychological and emotional state. It can lead to deprivation (inability to meet basic life needs for a long time), in particular, sensory deprivation (reduction in the number of sensitive stimulus or their restriction); cognitive deprivation (the structure of the surrounding world is perceived without a clear order and meaning); emotional deprivation (restrictions in establishing emotional contact or interruption of emotional connection); social deprivation (limited ability to understand an independent social role through identification with an adult). It has been established that the basis of social and pedagogical work with children of labour migrants is made up of social work technologies, which include social adaptation; rehabilitation; compensation; prevention; correction; social support; social protection; social security, social control; social propaganda, etc. It has been studied that internally displaced persons (IDPs) need to solve basic household issues and a range of problems faced by distant families (if one of the parents remained in the occupied territory or abroad, and the children in Ukraine), but in an advanced post-traumatic state. As for children of labour migrants (as children in care) and children from internally displaced persons (IDPs), general secondary education establishments (GSEEs) in Rivne provide social and pedagogical measures for adaptation, diagnosis, prevention of these children from falling into the «risk group», psychological correction and psychotherapy, and social support.

Keywords: labour migration, distant families, deprivation, social and pedagogical work, social work technologies, social support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Початок загарбницької війни росії проти України загострив соціальні проблеми, зокрема – і явище трудової міграції. Сім'ї трудових мігрантів або дистантні сім'ї є потенційно неблагополучними. Негативними наслідками довгої трудової міграції батьків для дітей є важкі емоційні стани та переживання; самотність, замкненість, надмірна агресивність, вразливість; втрата інтересу до навчання; порушення гендерної та соціальної ідентифікації; складні відносини з опікунами та конфлікти з однолітками тощо. Загалом, за останні три роки, згідно Аналітичного порталу «Слово і діло», в 2019 році кількість трудових мігрантів з України становила 3,2 млн. осіб, в 2020 році – близько 3 млн., а в 2021 році – 2,5–3 млн. [3]. Трудова міграція визначається як криза значущих стосунків, що спричинює розлуку із близькими та стає причиною самореалізації, неможливої за звичайних умов. Отож, проблема соціального сирітства внаслідок трудової міграції батьків вимагає максимально ефективної допомоги дітям у боротьбі з негативними наслідками дистантного способу існування сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-психологічні особливості дітей трудових мігрантів розглянуто у працях О. Сватенкова [7], М. Слюсаревського [8] та ін. Дослідження І. Голови [1], А. Горбатко [2] присвячені організації соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів. Однак, поглибленого вивчення й узагальнення потребує практика соціально-педагогічної діяльності з дітьми із дистантних сімей у сучасних закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Метою публікації є вивчення й аналіз теоретико-практичних основ сучасної соціально-педагогічної роботи з дітьми сімей трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основна причина трудової міграції українців за кордон полягає у труднощах із пошуком гідно оплачуваної роботи на батьківщині. Упродовж останніх п'яти років економічні чинники міграції посилилися політичними та безпековими, що й привело до швидкого зростання міграційних настроїв населення та інтенсивності міграції. За даними ООН, станом на 15.11.2022 р. через війну за кордоном залишалися 7,6 млн. українських громадян. Із них близько 3 млн. осіб перебували у росії та білорусі, у тому числі – через примусове вивезення до першої. Тож у країнах Європи перебуває нині близько 4,5 млн. українців [9]. За повідомленнями українського консульства у Польщі, українці працюють на 20 % всіх польських компаній, а близько 450 тисяч українців сплачують у Польщі соціальні внески [4, с. 20]. За результатами 15-го загальнонаціонального дослідження соціологічної групи «Рейтинг» (23–24 Липня 2022 р.), 28 % опитаних українців, які через війну мігрували за кордон, хотіли б отримати постійну роботу за кордоном [6]. Отож, одним із головних мотивів для міграції за кордон була й залишається матеріальна підтримка своєї родини.

Міграцію розподіляють за тривалістю перебування, місцем, метою, характером прийняття рішення, основними учасниками та їх характеристиками, професійними якостями, правовим статусом та культурною дистанцією. Водночас, міграція виконує функцію розвитку населення, вона сприяє соціально-психологічним змінам характеристик людей, розширенню світогляду, розвитку особистості, накопиченню знань, обміну професійним досвідом та навичками [8]. Селективна функція міграції полягає в тому, що різні соціально-демографічні групи беруть участь в міграційних переміщеннях (диференціація за статтю, віком, освітнім рівнем, кваліфікацією, місцем проживання). Проте найбільш значимими є економічна та соціальна функції. Під економічною функцією міграції розуміють забезпечення кількісної та якісної відповідності між попитом та пропозицією робочої сили різного профілю в різних країнах, регіонах. Тобто, різниця рівнів матеріального добробуту та умов праці людей

розглядається як чинник міграції, а суперечність між потребами особистості та можливістю їх задовільнити – як причина. Характеристикою соціальної функції є задоволення індивідуальних та / або соціально-групових потреб, серед них: потреба в безпеці, зміні соціального статусу, самореалізації, відчуття групової належності та якісне покращення сімейних взаємозв'язків.

Трудова міграція впливає на структуру та психологічний стан сім'ї як мікросередовища, де виховуються діти трудових мігрантів. Критично важливими в дистантних сім'ях трудових мігрантів є соціально-культурні та психологічні функції. Психологічна функція сім'ї характеризується відчуттям безпеки в сім'ї, групової належності, емоційним зв'язком; можливістю самоствердження та реалізації потенціалу. Соціально-культурна функція сім'ї охоплює первинну соціалізацію, розвиток дитини та її культурну адаптацію в суспільство. Сім'ї трудових мігрантів перебувають у критичному соціальному становищі, коли батьки, що повинні нести відповідальність за виховання дітей та їх дії, не роблять цього. За таких умов у дітей деформується світогляд та з'являються психічні травми.

Унаслідок порушення життєво важливих внутрішньосімейних зв'язків з'являється те, що можна назвати специфічним *видом соціального сирітства*, коли батьки дитини одночасно присутні і відсутні в житті дитини. У дітей із сімей трудових мігрантів є специфічні, характерні лише для них проблеми, причиною яких є відсутність участі батьків у житті дитини. Узагальнена класифікація основних проблем дітей трудових мігрантів має наступний вигляд [8]:

- проблеми психологічного характеру. Основні потреби дітей у дистантних сім'ях не задовольняються, що, в свою чергу, спричиняє пригнічений депресивний стан, агресивну поведінку (бійки, хуліганство, крадіжки), низьку самооцінку, невпевненість в майбутньому, нав'язливі хибні цінності та деформоване світосприйняття;

- проблеми у спілкуванні з родиною. Відсутність взаєморозуміння, конфліктна поведінка, безкомпромісність, проблеми побутового характеру, різниця в цінностях та світосприйнятті;

- проблеми із навчанням включають: зниження успішності, неможливість засвоєння матеріалу та відсутність концентрації, прогулювання уроків, погіршення стосунків з однокласниками, педагогічним колективом та адміністрацією школи, що є результатом послабленого контролю та відсутності уваги зі сторони батьків і родини в цілому.

Отже, незважаючи на матеріальний добробут родини, що є результатом трудової міграції батьків, дистанція між членами родини незмінно впливає на найближче коло оточення трудових мігрантів, а особливо на їх дітей: без батьківської уваги вони виховують у собі прагматичне ставлення до середовища та до обставин.

Розлука з батьками є стресом незалежно від віку, статі та рис характеру. Часто діти за відсутності батьків стають більш самостійними та відповідальними. Це може допомогти сфокусуватись на навчанні, а може стати реальною поведінковою проблемою. Найвищі показники інтенсивності переживань у віковій категорії 14 та 17 років. Саме у цей період трапляються підліткові кризи формування особистості та відбуваються певні фізіологічні і психічні зміни у розвитку дитини.

Довга відсутність батьків у щоденному житті дитини позначається на її психоемоційному стані, внаслідок чого може розвинути *депривація* (неможливість задовольняти базові життєві потреби впродовж тривалого часу), яку неможливо компенсувати за рахунок подарунків чи фінансового благополуччя. Розрізняють чотири види депривації [7]: *сенсорна депривація* як зменшення кількості чутливих стимулів або їх обмеження; *когнітивна депривація* з'являється за мінливого зовнішнього середовища: структура навколишнього світу сприймається без чіткого впорядкування і значення; *емоційна депривація* проявляється в обмеженні для встановлення емоційного контакту або відбувається переривання емоційного зв'язку; *соціальна депривація* виникає в умовах

обмеженої змоги для досягнення самостійної соціальної ролі завдяки ідентифікації з дорослим. Психічний стан депривованої особистості виявляється в її підвищеній тривозі, почутті глибокої незадоволеності собою, оточенням та життям, втраті життєвої активності, у стійкій депресії, що іноді переривається сплесками неспровокованої агресії. У кожному окремому випадку ступінь депривації особистості різний. Вирішальне значення в цьому належить вияву двох основних чинників: рівня стійкості конкретної особистості та рівня потужності деприваційного впливу.

Метою роботи соціального педагога ЗЗСО з дітьми трудових мігрантів є створення оптимальних умов для саморозвитку й соціалізації особистості учня під час здійснення освітнього процесу, гармонізація відносин особистості та соціуму для збереження, відновлення, розвитку соціальної активності цієї особистості [2]. Для забезпечення здорового освітнього середовища та запобігання розвитку небезпечних соціальних порушень, практичним завданням соціального педагога у закладі освіти постає: адаптація; реабілітація; компенсація; профілактика; корекція; соціальний супровід; соціальний захист; соціальне забезпечення, соціальний контроль; соціальна пропаганда і т.д. Суб'єктами соціально-педагогічної діяльності в закладі освіти можуть виступати державні та недержавні організації, фізичні особи та приватні заклади.

Зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів у ЗЗСО передбачає реалізацію наступних етапів [1]: виявлення дітей, батьки яких виїхали працювати за кордон, та створення інформаційної бази даних про них; встановлення контакту з дітьми і діагностування їхніх проблем; визначення мети та завдань, складання індивідуального плану соціально-педагогічної діяльності з кожною дитиною, визначення необхідних форм, методів, засобів роботи; індивідуальна робота з дитиною, надання їй конкретної допомоги, захист прав та представництво інтересів; залучення до групової діяльності; налагодження стосунків і взаємодія з оточенням дитини; аналіз та оцінка результативності здійсненої роботи, за потреби – внесення змін і коригування процесу надання допомоги.

Соціально-педагогічна робота з дітьми трудових мігрантів спрямовується на попередження або усунення причин, що породжують соціальну проблему для учня або групи; на повернення учнів із соціально проблемного середовища до соціально стабільного; на створення умов для розширення соціально стабільного середовища; на стабілізацію й гармонізацію взаємовідносин як у закладі освіти, так і в соціальному середовищі. При цьому статус дітей трудових мігрантів змінюється – від клієнта соціальної роботи до партнера соціально-педагогічної діяльності. Використання спеціальних методик соціальним педагогом підвищує ефективність роботи з сім'єю трудових мігрантів. До таких методик належать: організація сімейної взаємодії (розмова через посередника); генограма (побудова та аналіз системи, яка відображає історію та особливості внутрішньо сімейних стосунків у сім'ї клієнта); сімейні метафори (образні порівняння, що засновані на досвіді сім'ї); рольова гра, психодрама. Окремі форми та методи роботи спрямовані на розв'язання проблем після повернення батьків [1].

Установлено, що від початку війни з росією Рівненщина, як і всі західноукраїнські регіони, почала приймати внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребували вирішення елементарних побутових питань та спектру проблем, з якими зіштовхуються дистантні сім'ї (якщо хтось із батьків залишився на окупованій території чи за кордоном, а діти – в Україні), але у поглибленому посттравматичному стані. Понад 2,7 тисячі учнів з інших областей (у більшості – з Луганщини, Чернігівщини) навесні 2022р. навчалися у ЗЗСО Рівненщини. З них – півтори сотні здобували освіту в області, проте перебували на тимчасово окупованих територіях чи в місцях активних бойових дій [10]. На кінець 2022 р. 417 дітей із зони бойових дій долучилися до освітнього процесу у м. Рівному, 200 вимушених переселенців навчалися у ЗЗСО м. Рівне і м. Квасилова.

Перша проблема, з якою стикається дитина з числа ВПО у новому закладі освіти, – соціальна адаптація. На цьому етапі найважливіша підтримка батьків чи дорослих, з

якими у дитини налагоджено довірливі стосунки. Не поодинокими є випадки булінгу щодо новенького у класі, тому завдання батьків і соціальних педагогів (психологів) – навчити дитину розуміти й відстоювати власні кордони та не переходити межі кордонів інших. Діти не повинні боятися казати про те, що їм неприємно, та мають звернутися по допомогу до дорослих, якщо цькування не припиняються. Ще частішими є випадки булінгу в інтернеті, коли дитина перебуває вдома, у безпечному для себе середовищі. Тому дорослі мають навчити дитину не терпіти неприємні слова на свою адресу та відразу розповідати про образи батькам чи соціальному педагогу, психологу. Якісно проведений з дитиною час, спілкування на рівних та підтримка – необхідні складові для побудови теплих відкритих стосунків як у сімейному оточенні, так і в освітньому середовищі. За таких умов діти довіряють і батькам, і педагогу, та завжди звернуться за допомогою [5].

Щодо дітей трудових мігрантів (як дітей, що знаходяться під опікою) та дітей з числа ВПО у рівненських ЗЗСО проводять такі організаційні соціально-педагогічні заходи профілактики: аналіз умов проживання та, за необхідності, складання акту обстеження житлових умов; діагностика емоційного стану дитини; збір, узагальнення та систематизації матеріалів із навчання та виховання учнів; облік учнів, схильних до правопорушень, учнів, які потребують корекції поведінки, учнів із сімей соціального ризику; створення на кожного з вищевказаних учнів психолого-педагогічної картки; ведення випадку та соціальний супровід за необхідності. Соціальний педагог, здійснюючи профілактичну роботу, фіксує дані про факти виявлення учнів «групи ризику» в закритих журналах; направляє дітей разом з батьками на консультації до профільних медичних установ; веде роботу, спрямовану на виявлення й інформування батьків про випадки вживання психотропних речовин, алкоголю; здійснює індивідуальний супровід дитини; контролює проведення і підготовку заходів із правового просвітництва.

Отож, практичною основою соціально-педагогічної роботи з дітьми із дистантних сімей (і трудових мігрантів, і ВПО) є корекція індивідуальних особливостей дітей, що призводять до негативних наслідків у формуванні їх особистості; формування в учнів віри у свої сили й можливості; сприяння успішній соціальній адаптації; вироблення та реалізація життєвих цілей.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Трудова міграція як соціальне явище не є новим для України, вона існує ще від часів здобуття незалежності українським народом і з кожним роком зростає. Наслідками трудової міграції є відтік робочої сили, втрата інтелектуального потенціалу, та найперше – негативний вплив на сім'ї трудових мігрантів, де діти – найбільш вразлива категорія. Основними проблемами, з якими стикаються діти з дистантних сімей є проблеми психологічного характеру, проблема дозвілля; проблеми з навчанням; проблеми спілкування з оточенням. Основу соціальної-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів складають технології соціальної роботи, до яких належать соціальна адаптація, реабілітація, компенсація, профілактика, корекція; соціальний супровід; соціальний захист; соціальне забезпечення. Подальший розвиток дослідження вбачаємо у вивченні й аналізі сучасної практики роботи із дітьми з сімей трудових мігрантів у ЗЗСО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голова Н. Соціально-педагогічна робота працівників соціальної сфери з дистантними сім'ями. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. 2016. № 13. С. 162–167.
2. Горбатко А. Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів. Суми, 2020. 106 с.
3. Кількість українських мігрантів за кордоном. Аналітичний портал «Слово і Діло». 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika> (дата звернення: 21.01.2023).
4. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і тенденції. 2022. URL: http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/robota_10.pdf (дата звернення: 25.01.2023).

5. Навчання й адаптація дітей з числа ВПО: поради юристів і психологів. 29.12.2022. URL: <https://osvita.ua/school/method/88067> (дата звернення: 14.02.2023).
6. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23–24 липня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros (дата звернення: 16.02.2023).
7. Сватенков О. Соціально-психологічні особливості дітей трудових мігрантів із проявами сімейної деривації. *Народна освіта*. Вип. №1(40). 2020. С. 37–44.
8. Слюсаревський М. Психологія міграції: навч.-метод. посіб. Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
9. Туча О., Співак І. Вплив українських мігрантів на економіки країн реципієнтів. Дослідження Національного банку України. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf (дата звернення: 18.02.2023).
10. Як на Рівненщині допомагають внутрішньо переміщеним особам. 6.04.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/06/yak-na-rivnenshhyni> (дата звернення: 20.02.2023).

REFERENCES

1. Holova, N. (2016). Sotsialno-pedahohichna robota pratsivnykiv sotsialnoi sfery z dystantnymy sim'iamy. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti*. № 13, 162–167. [in Ukrainian].
2. Horbatko, A. (2020). *Sotsialna robota z ditmyi trudovykh mihrantiv*. Sumy, 106 pp. [in Ukrainian].
3. Killist ukrainskykh mihrantiv za kordonom. *Analitychnyi portal «Slovo i Dilo»*. 2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/>.. [in Ukrainian].
4. Mihratsiini protsesy v Ukraini: suchasnyi stan i tendentsii. 2022. URL: http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/robota_10.pdf [in Ukrainian].
5. Navchannia y adaptatsiia ditei z chysla VPO: porady yurystiv i psykhologiv. 29.12.2022. URL: <https://osvita.ua/school/method/88067>. [in Ukrainian].
6. P'iatnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia. Ukraina pid chas viiny. Zainiatist i dokhody (23-24 lypnia 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschen.. [in Ukrainian].
7. Svatenkov, O. (2020). Sotsialno-psykhohichni osoblyvosti ditei trudovykh mihrantiv iz proiavamy simeinoi deryvatsii. *Narodna osvita*. №1(40), 37–44. [in Ukrainian].
8. Sliusarevskiy, M. (2013). *Psykhohihiia mihratsii: navch.-metod. posib*. Kirovohrad: «Imeks LTD». 244 pp. [in Ukrainian].
9. Tucha, O., Spivak, I. (2022). Vplyv ukrainskykh mihrantiv na ekonomiky krain retsypiientiv. *Doslidzhennia Natsionalnoho banku Ukrainy*. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/Migration_impact_2022-12-15.pdf [in Ukrainian].
10. Yak na Rivnenshhyni dopomahaiut vnutrishno peremishchenym osobam. 6.04.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/06/yak-na-rivnenshhyni..> [in Ukrainian].

УДК 364.01

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.280915

**ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В ІНТЕРВЕНЦІЯХ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ:
ТЕОРІЯ ТА ТЕХНІКИ**

Столярник Ольга, доктор філософії із соціальної роботи, асистент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID: 0000-0003-1105-2861

E-mail: olgastolarik4@gmail.com

Семигіна Тетяна, доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій

ORCID: 0000-0001-5677-1785

E-mail: semigina.tv@gmail.com

Одним із сучасних інструментів клієнтцентованої соціальної роботи можна вважати техніку цілепокладання, покликану мотивувати та скеровувати клієнта до досягнення конкретної мети та результату. У статті систематизовано наукові підходи до розуміння теорії цілепокладання, визначено специфіку її практичного використання соціальної роботи, представлено конкретні техніки цілепокладання, які пройшли апробацію у рамках структурованих інтервенцій для клієнтів, які перебувають у складних життєвих обставинах і мотивовані їх змінити.

Ключові слова: цілепокладання, визначення цілей, фреймінг, досягнення цілей, техніки цілепокладання, саморегулювання, самоменеджмент.

**GOAL-SETTING IN SOCIAL WORK INTERVENTIONS: THEORY AND
TECHNIQUES**

Olha Stoliaryk, PhD in Social Work, Assistant Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: 0000-0003-1105-2861

E-mail: olgastolarik4@gmail.com

Tetyana Semigina, Dr.Hab. in Political Science, Professor, Member of tNational Qualifications Agency

ORCID: 0000-0001-5677-1785

E-mail: semigina.tv@gmail.com

A goal-setting technique could be considered as one of the modern tools of client-centered social work. Such techniques are designed to motivate and direct the client to achieve a specific goal and result.

The paper systematizes academic approaches to understanding the theory of goal setting, defines the specifics of its practical use in social work, and presents specific goal setting techniques that have been tested as part of structured interventions for clients who are in difficult life circumstances and are motivated to change them.

The elaboration of social work interventions must be based on the understanding that goals, by their very nature, are more attainable and accessible than wishes, intentions or dreams. Their formulation

by social work clients who are in difficult life circumstances and may have a reduced social perspective cannot be considered a simple process, since it requires the use of specific techniques such as setting goals and tasks («Wheel of life balance», various visualizations and discussions; «Map achievement of goals», «Suitcase of goals»), as well as the implementation of steps to achieve them (diaries, weekly goal achievement maps, skill trackers, coaching, etc.).

As evidenced by the literature review, the authors' own experience, as well as the results of other applied studies, the goal-setting theory contains ideas and concepts that are consistent with the basic principles of professional social work. It suggests that the client and the social worker work together to find differences in the client's current state of life and the outcome he or she is striving for. The paper reveals that goal setting stimulates activity, initiative and motivation of clients, encourages choice and forms a sense of responsibility for this choice, and thus strengthens the client-centeredness of social work.

Keywords: goal setting, goal definition, framing, goal achievement, goal setting techniques, self-regulation, self-management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Клієнтоцентровані підходи поступово витісняють філософію патерналізму з практичного поля соціальної роботи. Ці підходи спираються на концепцію віри у сильні сторони клієнтів та їхню здатність долати життєві негаразди самостійно. Ключова роль відводиться стимулюванню клієнтів до активності та формуванню їхньої готовності до дій [6; 17]. Такі зміни у професійній парадигмі спонукають соціальних працівників розширювати професійний інструментарій та використовувати такі методи, які окреслюватимуть зону розвитку клієнта. Одним із сучасних інструментів можна вважати цілепокладання, покликане мотивувати та направляти клієнта до досягнення конкретної мети та результату. Цілепокладання має як теоретичне обґрунтування, так і специфічні техніки та процедури, до яких звертаються зокрема й соціальні працівники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчують дослідження [7; 26] цілепокладання підвищує продуктивність у розв'язанні життєвих труднощів, підносить якість власного життя, посилює резильєнтність (стресостійкість) клієнтів, підвищує віру у власні сили та покращує самооцінку. Техніки цілепокладання використовують як в індивідуальній, так і в груповій соціальній роботі і у роботі з громадою.

В українському науковому дискурсі наявна незначна кількість наукових джерел, які окреслюють специфіку використання техніки цілепокладання у практичних інтервенціях соціальної роботи [1; 3; 4], всупереч її популярності в інших країнах [32]. Відтак видається актуальним вивчення теорії цілепокладання та її використання у тих практичних втручаннях соціальної роботи, які орієнтовані на наснаження та розвиток сильних сторін клієнтів.

Мета та методологія роботи. Метою цієї розвідки є систематизація наукових підходів до розуміння теорії цілепокладання та визначення специфіки її практичного використання в інтервенціях соціальної роботи.

Дослідження здійснювалося шляхом тематичного аналізу наукових публікацій та рефлексії власного досвіду.

Для аналізу наукових публікацій було здійснено у GoogleScholar за пошуковими запитами «ціле покладання», «теорія цілей», «goal setting theory», «strengths-based approach».

До вибірки потрапили понад 6,8 тисячі наукових праць, однак з них відібрано 24 публікації, які: 1) розкривають специфіку теорії цілепокладання; 2) окреслюють практику використання теорії цілепокладання у втручаннях соціальної роботи.; 3) мають повнотекстові версії (переважно англійською мовою), до яких авторки отримали доступ.

Рефлексія власного досвіду передбачала осмислення використання інструментарію цілепокладання у авторських інтервенціях, розроблених на основі підходу, орієнтованого

на сильні сторони, для: 1) сімей, які виховують дітей з аутизмом [5]; 2) жінок, які живуть з ВІЛ і перебувають у складних життєвих обставинах [2].

Ключовими питаннями для аналізу публікацій та рефлексії досвіду виступали наступні: 1) Який впливає цілепокладання на мотивацію та готовність клієнта брати на себе відповідальність за дії, що впливатимуть на їх добробут? 2) Як доцільно використовувати концепції цілепокладання у практиці соціальної роботи?

Результати аналізу синтезовано та згруповано за такими темами як: 1) розвиток концепцій цілепокладання; 2) ключові характеристики теорії цілепокладання, її категорійний апарат; 3) техніка постановки цілей SMART; 4) інші техніки постановки цілей; 5) техніки відстеження цілей; 6) особливості цілепокладання клієнтами соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Концептуалізація цілепокладання

Одним із піонерів теорії цілепокладання (англ. мовою «theory of goal setting») вважають британського філософа та психолога Сесіла Мейса. Ще у 1935 році він виявив, що у разі, коли групі досліджуваних давати конкретні інструкції, алгоритм чи стандарт щодо досягнення бажаного результату, цілі досягаються значно швидше [22].

У 1950-х побачила світ розробка Томаса Райяна та Патрісії Сміт [26] щодо принципів промислової, або організаційної, психології. Науковці розглядали процес покладання цілей (свідомість намірів індивіда) як стрижень теорії мотивації у їх досягненні. Їхні погляди кидали виклик панівній на той час біхевіористській теорії та концепції підкріплення дій, які призводять до бажаного результату.

Вирішальну роль у введенні в обіг поняття та концептуалізації теорії цілепокладання відіграв американський психолог Едвін Локк. У середині 1960-х він запропонував відійти від традиційного на той момент пояснення взаємозв'язків між здатністю до постановки цілей і зовнішніми або підсвідомими причинами дій особистості. Дослідник наголошує на зв'язку між усвідомленими цілями та ефективністю виконання завдань з їхнього досягнення [18].

Концептуалізуючи теорію цілепокладання, Едвін Локк та Гарі Летхем [19] зробили акцент на тому, що процес постановки цілей ґрунтується на наявних *суперечностях* у оцінці клієнтом поточного стану подій і бажаного результату. Тобто пусковим механізмом у постановці цілей слугує оцінка реальних ресурсів та можливостей, а також визначення кінцевої мети, до якої клієнт прагне. Науковці зазначають, що чим складніші цілі і чим вони конкретніші, ти більше вони наснажують мотивацію індивіда, а їх досягнення підносить самооцінку та підвищує віру у власні сили. Загалом, процес досягнення цілей – зона особистісного росту, яка передує відчуттю власної затребуваності та успішності, незалежно від того, якого вони спрямування: соціальні, професійні чи інші. Цілі виступають стимулятором активації особистісних ресурсів, здібностей, можливостей та знань клієнта з одного боку, а з іншого – наснажують його шукати шляхи, за яких їх використання може призвести до бажаного результату (мети), а якщо наявний дефіцит – пошуку шляхів отримання нових знань. Якщо ціль має динамічний характер, то її можна розбивати на менші: підцілі чи підзавдання [16].

Як зауважують різні дослідники [8; 9], вагому роль у теорії цілепокладання відіграє поняття «*самоефективності*». Воно розглядається як особистісне переконання індивіда у здатності досягнути бажаного результату та віра у власну спроможність.

У науковій літературі сформувались різні погляди на співвіднесеність цілі та кроків (завдань) із їх виконання, ресурсів, які потрібні для цього.

Так, автор концепції психокібернетики, побудованій на теорії систем Максвел Мольц наголошував:

«...відкриття в науці про кібернетику вказують на те, що ваш фізичний мозок і нервова система утворюють сервомеханізм, який ви використовуєте, і який працює дуже

схоже на комп'ютер і механічний пристрій для наведення на ціль. Ваш мозок і нервова система формують цілеспрямований механізм, який працює автоматично для досягнення певної мети, так само як торпеда або ракета, що самонацілюється, шукає свою ціль і спрямовує собі шлях до неї. Ваш вбудований сервомеханізм функціонує і як «система наведення», щоб автоматично спрямовувати вас у правильному напрямку для досягнення певних цілей або щоб давати правильні відповіді на ваше оточення, а також як «електронний мозок», який може функціонувати автоматично для вирішення проблем, давати потрібні відповіді та надавати нові ідеї чи «натхнення»...» [23].

На думку Максвела, функція автоматичного механізму має забезпечити необхідні засоби, коли визначено мету, тому потрібно постійно думати про кінцевий результат, візуалізувати його як щось таке, що вже існує в теперішньому часі.

А от дослідники Рут Кенфер і Філіп Акерман [15] навпаки вважають, що слід зосередитися не на самій цілі, а на зусиллях («зроби якнайкраще»), які докладаються у процесі її досягнення, навіть якщо наявних ресурсів, знань та навиків клієнту бракує.

Поряд з тим, окремі дослідники, наголошують на тому, що не завжди конкретність та націленість лише на результат (досягнення) робить людей щасливішими, а саму ціль більш доступною. До прикладу, Джеральд Сейотс і Гарі Летхам [27] виявили, що клієнти, орієнтовані у цілепокладанні на результат, а не на процес, мають «тунельне бачення». Науковці вважають, що цілепокладання слід розглядати як *процес*. Цей процес має кілька етапів, на кожному з яких клієнт здобуває нові знання та навички, котрі зрештою стають інструментом досягнення мети.

Ще однією категорією теорії цілепокладання можна вважати *фреймінг*, тобто формулювання цілі у позитивних зворотах. Цілі, процес досягнення яких, визначається клієнтом як долаття перешкоди чи негараздів, досягаються важче або з більшими витратами ресурсів, аніж ті цілі, які формулюються та сприймаються як кидання виклику чи розв'язання певного завдання [10; 25]. Саме тут, виразно простежується ефективність позитивних слово-, мово- образів, що є спільним із підходом, орієнтованим на сильні сторони клієнтів.

Не менш вагому роль, як свідчать дослідження Міріам Ерез [13], у цілепокладанні відіграє така категорія теорії систем як *зворотний зв'язок*. Біхевіористи розглядали його як підкріплення бажаних дій, натомість Ерез зазначає, що клієнту необхідно бачити прогрес у напрямку досягнення мети, тобто, досягнення результату повинно мати певну *вимірюваність*. Ізраїльська дослідниця доводить, що зворотний зв'язок сприяє відображенню *індивідуальних відмінностей* у постановці цілей і, отже, взаємозв'язку встановлення цілей та результатів.

Ерез вважає, що цілі досягаються швидше та продуктивніше, коли клієнти залучені до процесу їх встановлення (беруть участь у їх формулюванні). А от інші дослідники [21] звертають увагу, що фахівцям достатньо *спільно обговорити* цілі з клієнтами, надати роз'яснення, тоді як долучатись до формулювання цілей не варто.

Також психологині Бетіна Вайс та Олександра Фройнд [31] описали *компенсаторну функцію* цілепокладання. Адже досягнення одних цілей, наприклад професійних, знижувало негативний вплив неуспіху з іншими (наприклад особистісних чи пов'язаних зі стосунками), що підвищувало загальну оцінку якості життя клієнта.

Дослідження засвідчують, що цілі досягаються швидше, якщо вони є *усвідомленими* та *закріпленими* (словесно чи наочно відображеними). При цьому складні цілі досягаються частіше у тому випадку, коли клієнт відчуває на собі зобов'язання їх досягнути або вони є значущими для нього. Складні цілі є більш *впливовими*, оскільки потребують більше зусиль, а отже й клієнт відчуватиме більший ефект та вище задоволення у випадку їх досягнення [21].

Ще однією категорією теорії цілепокладання є саморегуляція та самоменеджмент (селфменеджмент). Дослідження [14] свідчать, що наявність регулярного самоконтролю та навичок самоменеджменту підвищує продуктивність клієнтів у досягнення цілей,

відчуття контролю над власною поведінкою та життєвою ситуацією, що підносить віру в власну спроможність клієнтів.

Для застосування теорії цілепокладання при розробленні інтервенцій із соціальної роботи важливими видаються ключові індикатори, що визначають результат цілепокладання, запропоновані Едвіном Локком і Гарі Летхемом [20], а саме: ресурси, знання та можливості для виконання необхідних дій у досягненні результату (*сильні сторони*), відданість цілі, зворотний зв'язок (можливість відстежити *динаміку досягнення*), відсутність ситуаційних обмежень. Поряд з тим, на думку науковців [7], продуктивність підвищується, якщо у клієнта є: можливість вибору, навички саморегуляції та самоконтролю та *дорожня карта досягнення цілі* (стратегія).

Таким чином, теорія цілепокладання, що поступово сформувалась на основі різних психологічних і соціальних концепцій, робить наголос на постановці цілей як усвідомленому процесі індивіда, який має інтерес до зміни ситуації на краще, та самоменеджменті досягнення цілей. Водночас важливою складовою процесу цілепокладання вважають зовнішню підтримку і зворотний зв'язок.

2. Техніка постановки цілей SMART: переваги та обмеження для соціальної роботи

В українській практиці соціальні працівники та психологи використовують техніку постановки цілей SMART, орієнтуючись на таке розшифрування аббревіатури:

«S» – specific (конкретна): конкретну мету досягти легше, ніж загальну, оскільки вона є достатньо сфокусованою;

«M» – measurable (вимірювана): повинні бути конкретні критерії для вимірювання прогресу на шляху до досягнення цілей;

«A» – assignable (досяжна): коли люди визначають цілі, які для них дійсно важливі, вони, швидше за все, розвинуть ставлення та здатність їх досягти.

«R» – realistic (реалістична): цілі мають відображати мету, над якою клієнти хочуть (оцінка, мотивація, активність) та можуть (ресурси, сильні сторони, можливості) працювати, досягнення цілей повинно відображати прогрес клієнта;

«T» – time-related (часові рамки чи своєчасність): цілі мають бути обґрунтовані в межах конкретного проміжку часу [2].

Абревіатуру ввів в обіг Джордж Доран (1981) [12] як мнемонічне правило та настанову для досягнення бажаного результату. Техніка набула широкої популярності у сфері менеджменту, психології управління, соціальній роботі, клінічній практиці тощо.

Едвін Локк і Гарі Летхем [20] визнали потенційну корисність SMART. Водночас вони зазначили, що ця техніка зазвичай застосовується для встановлення цілей в організаційних умовах.

Наразі техніка SMART не завжди ефективна у клінічній соціальній роботі. Відтак при спільному визначенні цілей варто адаптувати цю техніку до контексту, в якому на даний час перебуває клієнт, та враховувати його бачення і оцінку. Нам імпонує позиція тих науковців [29], котрі вважають, що техніка SMART навіть може становити загрозу для клієнтів, оскільки не враховує, який тип цілі ставиться, не має детальних інструкцій, натомість її критеріям притаманна надмірність.

Власне, техніку SMART не можна вважати похідною від класичної теорії цілепокладання. При їх співставленні можна побачити суттєві відмінності: 1) SMART зосереджується на *досяжних / реалістичних* цілях, тоді як теорія цілепокладання заохочує постановку складних / важких цілей; 2) теорія цілепокладання розрізняє цілі *продуктивності* та цілі *навчання* – обидві ці цілі мають бути конкретними та складними для отримання оптимальних результатів, а SMART не робить такого розрізнення.

Такі розбіжності ставлять під сумнів наукову обґрунтованість техніки SMART порівняно з цілепокладанням, яке ґрунтоване на виразній теорії. На нашу думку, в інтервенціях соціальної роботи слід вдаватись до інших технік визначення цілей та стимулювання клієнтів до їхнього досягнення.

3. Рефлексія власного практичного досвіду

Узагальнення досвіду використання авторками технік цілепокладання у практичних втручаннях дозволили сформувавши загальну оцінку цих технік та їх впливу на розвиток готовності клієнтів до визначення перспектив підвищення власного добробуту, наснаження активності та готовності до дій, підвищення відповідальності за прийняття та ухвалення життєвих рішень.

Досвід впровадження практичних інтервенцій засвідчує, що клієнти – при спробі визначити власні цілі – називають загальні речі, на кшталт «стати щасливим», «бути багатим» тощо. На прохання уточнити, що мається на увазі під озвученими репліками, клієнти губилися та не могли визначити, як само можна буде виявити, що ціль досягнута, і результат є таким, на який сподівалася людина.

Правильно підібрані під потреби цільової групи техніки цілепокладання дають змогу клієнтам конкретизувати життєву ситуацію, до якої вони прагнуть, та деталізувати дорожню карту завдань, яка допоможе досягти окреслених результатів. По-перше, цілепокладання впливає на *усвідомлення життєво значущих цінностей* самими клієнтами (*який я? / яким я прагну бути?; які потреби у мене є станом на тепер? / за якої ситуації мої потреби будуть задоволені?*). По-друге, цілепокладання дозволяє здійснити *інвентаризацію внутрішніх та зовнішніх ресурсів*, якими володіють клієнти (*чим я володію зараз? що буде помічним при досягненні цілі? чого мені бракує для бажаного результату?*) та пошуку джерел, які можуть поповнити ресурсний потенціал за потреби. По-третє, врахування клієнтської перспективи під час постановки цілей посилює значущість ролі клієнтів у процесі соціальної підтримки, що позитивно впливає на *самооцінку та спроможність* останніх.

Розуміння необхідності власної активності та ініціативності у досягненні бажаного результату, які клієнти визначили самостійно, посилює їхню *автономію та відповідальність* за виконання необхідних завдань. Також усвідомлення клієнтами того, що вони можуть встановлювати рамки можливого / неможливого у власному житті, посилюють їхнє відчуття *контролю над життєвою ситуацією*, а видимі результати підвищують *задоволеність власним життям*.

З досвіду планування та впровадження авторських структурованих соціальних інтервенцій [2; 5] можемо навести низку ефективних технік, які добре працюють із клієнтами соціальної роботи, а також визначити ті проблеми, з якими доводилось стикатись під час роботи.

Техніка «Колесо життєвого балансу»

Ця техніка розглядає задоволення життям індивідом крізь призму збалансованості життєвого простору у різних сферах діяльності та буття. Вправа дозволяє людині оцінити власне життя із позиції спостерігача та розширити і усвідомити уявлення про власне життя, відкрити важливі аспекти, які будуть корисними при побудові стратегій особистісного розвитку, зрозуміти причини негараздів.

Основа вправи – умовне зображення кола (колеса), сегменти якого відображають певні ключові сфери життя, приміром «здоров'я та спорт»; «гроші / фінанси»; «робота / кар'єра / бізнес / самореалізація»; «особистісні відносини / сім'я / діти»; «близьке оточення / друзі»; «хобі / розваги / відпочинок»; «особистісний ріст / духовність / цінності» (можуть бути будь-які сфери, залежно від цільової групи, головне, щоб сегментів було вісім і вони мали шкали для оцінки рівня задоволеності).

Можна використати онлайн-інструмент, надати клієнтам шаблон із поясненням, що входить до кожної сфери, чи попросити клієнтів намалювати колесо самостійно. Приклад «колеса», використаного в наших інтервенціях, наведено на **рис. 1**.

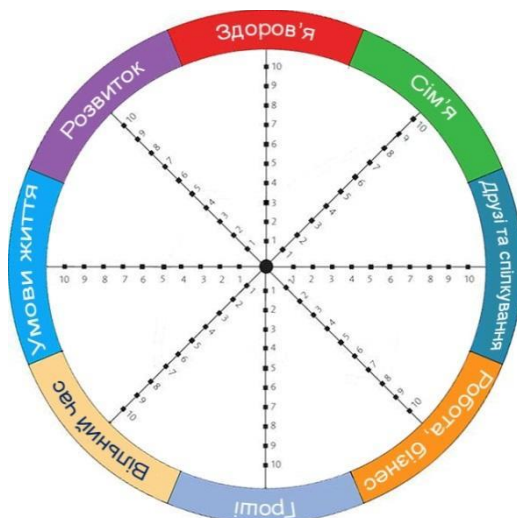

Рис. 1. Колесо життєвого балансу [2].

Клієнтам пропонується оцінити рівень задоволення життям у конкретній сфері за десятибальною шкалою, поставивши відмітку на малюнку. Наступним кроком є з'єднання відміток (оцінок) однією лінією.

Далі доцільно здійснити саморефлексію результату, зображеного на малюнку. Для цього можна поставити низку питань:

Наскільки збалансованим є «колесо»?

Як далеко можна доїхати на такому «колесі»? Чи можливий рух вперед та нормальна робота такого «колеса»?

Уважно подивіться на ті місця, де є «провали»: саме вони найчастіше завдають нам болю та призводять до невдоволеності життям.

Що ви можете сказати про свої «провали»? Де у вашого «колеса» найбільше проблем?

Наступний етап вправи передбачає визначення конкретних кроків (підцілей, підзавдань), досягнення яких підвищуватимуть самооцінку клієнтом тієї чи іншої сфери життєдіяльності. Питання для розмірковування:

Чи є ймовірність підняття оцінки якоїсь із сфер? Як? Що для цього потрібно? Чи підвищення оцінки однієї сфери впливатиме якимось чином на інші?

Які ключові сфери Ви б виокремили? Чому саме їх? За яким принципом Ви обирали? (позначити їх на малюнку).

Які зміни відбудуться, якщо Вам вдасться просунутися на одну чи декілька поділок за шкалою у вибраних сферах? Яким чином Ви зможете відстежити результат?

На третьому етапі пропонується клієнту визначити завдання (кроки), які він / вона може розпочати виконувати в ближчі 24 години задля досягнення бажаних цілей. Слід трансформувати усвідомлення необхідності змін та мотивацію на активність і діяльність, не відкладаючи «на потім». Це мобілізує людини, усуває загрозу явища «прокрастинації» (відкладання виконання необхідних завдань).

Техніка дозволяє відстежити проблемні сфери життєдіяльності клієнта, посилити розуміння впливу дисбалансу на інші сфери та усвідомлення необхідності змін. Вправа насажує мотивацію та готовність клієнтів до підвищення добробуту, визначення перспектив розвитку, пріоритезації цілей за рівнем їх значущості для клієнта, ролі та місця сильних сторін і доступних ресурсів у досягненні цілей, критерії та індикатори, що свідчать про динаміку.

Візуалізація життєвих цілей

У груповій роботі з дорослими клієнтами соціальної роботи можна використати відкриту візуалізацію та дискусію щодо цілей. Для цього клієнтам варто дати час, аби вони відповіли, бажано письмово, на такі питання, а потім провести їх обговорення:

- *Визначте 3–5 найважливіших подій у вашому житті. Чому вони для вас є важливими? Проаналізуйте свої відповіді.*

- *Озирніться на останній рік (місяць): які події вас порадували? Чому? Що цінного було в цих подіях?*

Далі доцільно запропонувати виконати два завдання на візуалізацію з обговоренням після кожного з них:

- *Уявіть собі свій ідеальний день через 5–10 років. З чого починається цей день? Що ви робите протягом дня? Яким є ваше оточення? Які емоції ви переживаєте?*

- *Тепер складніше завдання. Уявіть свій 70-річний ювілей. Так-так, причому в деталях. За що вам дякують? За що вас цінують? А що б ви хотіли, щоб вам сказали в цей день? Запишіть усе, що вам спало на думку.*

Є більш жорсткі варіанти цих візуалізацій, але вони не працюють з усіма цільовими групами соціальної роботи. Наприклад, вправа «20+10»:

Якщо у вас на рахунку 20 мільйонів доларів, але є лише 10 років життя – що б ви почали робити? Що б ви хотіли встигнути, перш ніж піти? Що ви хотіли б робити для інших людей? Які слова ви хотіли б почути від людей, коли ви покинете цей світ? Що ви хочете залишити після себе, який спадок?

У роботі з клієнтами, які відчувають стрес або мають не надто високий рівень оперантного розвитку. Можна застосувати інший підхід: попросити клієнтів написати три слова, які відображають те, чого їм бракує в житті, або те, що вони хочуть, щоб з'явилося наступного року. Ці три слова – це те, що може спрямовувати їх у майбутньому. Далі потрібно провести детальне обговорення цих слів.

Альтернативний варіант – зробити колаж для своїх цілей. Для цього згодяться старі ілюстровані журнали або картинки з Інтернету. Такий колаж має мотивувальний характер, його можна зберігати на видному місці як постійне нагадування.

За будь-якої техніки слід надавати поради клієнтам, як саме слід формулювати цілі (позитивний фреймінг, конкретність, досяжність тощо), допомогти усвідомити, що цілі можуть стосуватися різних сфер – здоров'я, матеріального добробуту, стосунків з іншими людьми.

Техніка «Піраміда цілей»

Коли сформульовано загальні бажання, можна використати техніку, яка дає змогу зробити декомпозицію цілі та кристалізувати уявне бачення бажаного результату.

Вправа полягає в тому, що соціальний працівник пропонує намалювати піраміду, яка складається із п'яти щаблів, кожен з щаблів має своє призначення та послідовність.

На *першому* щаблі клієнт має написати власну мрію, на *другому* – кристалізувати мрію, переформулювавши її в ціль, яка є більш конкретною, виразною, досяжною, реалістичною та вимірюваною. На *третьому* етапі відбувається декомпозиція цілі (розкладення на підцілі чи підзавдання). Декомпозиція створює ефект більш структурованого та деталізованого алгоритму (дорожньої карти), що призведе до бажаного результату. На *четвертому* етапі соціальний працівник спільно з клієнтом визначає завдання, які призведуть до реалізації цілі (варто розібрати теми, що стосуються ресурсів, які клієнт може використати при виконанні підцілей, вивчити спільно із ними, яких знань чи навичок бракує, сформувати ритуальність та щоденній, часові рамки конкретних дій, які в кінцевому результаті сприятимуть досягненню цілі. На *п'ятому* щаблі бажано розмістити стимульні позиції (те, що отримує клієнт при досягненні цілі – певний соціальний статус та пов'язані із ними переваги, матеріальні заохочення, задоволення особистісних інтересів тощо).

Іноді клієнт може відчувати потребу деталізації («розкласти все по поличках»), тому можна пропонувати йому малювати окремі таблиці для кожної підцілі з поетапним розкриттям задач та інструментів (як-от «Мапа досягнення цілей», див. **рис.2**).

Рис.2. Мапа досягнення цілей (складено авторками)

Техніка «Валіза цілей»

Клієнти повинні розуміти наявність конкуренції між цілями: досягнення однієї із цілей ускладнює наявність інших цілей у житті клієнта, і це знижує усвідомлення цілі, зосередження уваги та ресурсів на цій цілі.

Для визначення пріоритетності цілей можна використовувати техніку «Валіза цілей». Фахівець порівнює цілі клієнта із невеличкою валізою, в яку можна вмістити лише одні-дві речі (цілі), але ніяк не більше. Клієнта просять обрати ціль, яка є найбільш реалістичною, доступною та можливою, потім – визначити коло переваг, які він отримає, досягнувши її, та спектр ресурсів, які він повинен вкласти у досягнення цілі.

На перших етапах, як свідчить досвід впровадження інтервенцій, можна постати перед труднощами – клієнти вагаються у виборі ключових цілей за ознакою значущості для себе. Слід такі випадки детально обговорювати з людиною, яка визначає цілі.

Техніки відстеження виконання цілей

У багатьох випадках відстеження виконання цілей клієнтами соціальної роботи відбувається в умовах структурованої інтервенції, яка передбачає індивідуальний коучинг (кейс-менеджмент) та групові дискусії. Доцільним може бути й визначення партнера/-ки, перед якими клієнти звітують щодня про виконання цілей.

Проте головне навчити й стимулювати клієнтів до застосування методів саморегуляції. До них відносять: визначення дедлайнів, ведення щоденників, контроль за виконанням щоденних рутин, які впливають на кінцевий результат, підписання договору чи контракту, визначення нагороди у випадку досягнення мети.

Ефективно демонструє себе «закріплення» цілей (наочне, письмове чи словесне), як-от візуалізація, дерево цілей, карта бажань, контракт, договір. Візуалізація цілей створює ефект відчуття його реальності та досяжності. Також, незалежно від того, чи ціль є закріпленою, варто періодично повертатися до обговорення її із клієнтом. Слід дотримуватися часових рамок, щоб стимулювати клієнта до активності та прогресу, однак не варто нехтувати знання про екосоціальний контекст, що існує навколо клієнта

та його індивідуальні особливості: характер, темперамент, вік, стан здоров'я тощо, які можуть безпосередньо чи опосередковано впливати на процес встановлення цілей.

У випадку, якщо процес зупинився, слід спільно з клієнтом переглянути його актуальні потреби, провести ревізію наявних ресурсів та виявити причину труднощів і, за необхідності, скорегувати професійну підтримку.

Клієнти повинні усвідомлювати необхідність «жертвовності». Досягнення цілей – процес, який потребує компромісу, за якого клієнт повинен відмовитися від одних речей задля задоволення іншими потреб. Постановка цілей полягає не лише у виборі винагород, які клієнт хоче отримати, а й у витратах, які він готовий понести задля досягнення цілі.

Корисно візуалізувати цілі словесним чи наочним шляхом та періодично обговорювати із клієнтом прогрес їх досягнення. Можна використовувати специфічні «дорожні карти» – алгоритми послідовного виконання завдань та підцілей), що в кінцевому результаті призведуть до досягнення кінцевого результату. Для цього пропонуються такі інструменти як «трекери цілей / звичок», які можуть пропонуватися в паперовій, електронній та онлайн формі та вестися щоденно / щотижнево / щомісячно.

Приклади щотижневої карти досягнення цілей із позначенням виконаних завдань наведено в посібнику, де описана інтервенція «Майстерня можливостей» [2].

Варіанти онлайн-трекерів доступні як для ПК, так і для смартфонів на платформах iCloud, Play Market (наприклад, такі як: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.everydaycheckmobile>; <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.apalon.to.do.list>).

Отже, у соціальній роботі з клієнтами, які потребують зміни життєвої ситуації, можна використовувати різні техніки цілепокладання та методи відстеження цілей, проте всі вони мають спиратись на філософію клієнт центрального підходу та клієнтську перспективу.

4. Обговорення результатів

Цілепокладання є важливим у процесі соціальної підтримки. Як засвідчує аналіз наукової літератури, наведений вище, наш власний досвід, а також результати інших прикладних досліджень [11; 24; 30], немає універсального інструменту для визначення та встановлення цілей. Наразі всі інструменти та техніки цілепокладання пропонують зосереджуватися на: 1) *сильних сторонах* клієнтів; 2) баченні та бажаннях клієнтів; 3) *наявних ресурсах та доступних джерелах* їх поповнення; 4) *наснаженні відповідальності та саморегуляції* клієнта у траєкторії досягнення цілей.

Рефлексія власного досвіду впровадження соціальних інтервенцій з використанням технік цілепокладання дає нам підстави для твердження, що при визначенні цілі, слід враховувати оцінку життєвої ситуації очима клієнтів, що мінімізувати відчуття, що особисті цілі ігноруються фахівцем. В такому випадку, клієнти відчуватимуть себе важливими, залученими до участі, такими, що мають вибір і достатню кількість ресурсів та можливостей, щоб досягти бажаного результату у власному житті.

По-перше, автономія у виборі життєвих цілей сприяє *укріпленню віри* як фахівця в експертність клієнта, так і самого клієнта у власну значущість. Такий підхід посилює довіру клієнта до соціального працівника та налагоджує співпрацю між ними. Ключова роль відводиться процесу усвідомлення значущих цінностей та життєсмишлів клієнтом та визначення реальних результатів, які клієнт здатний досягти. Реалістичність у постановці цілей спирається на внутрішній та зовнішній ресурсний потенціал (сильні сторони клієнта та джерела доступної соціальної підтримки) та на врахування клієнтом зусиль, які слід докласти для досягнення (наявні знання, вміння та ті, над яких слід ще працювати).

Не менш важливим видається усвідомлення *корисності бажаного результату* у підвищенні його добробуту в майбутньому (*чи призведе досягнення цілі до підвищення задоволеності власним життям?*). Необхідно пам'ятати про конкурентність цілей, тому слід їх пріоритетувати за вагомістю у підвищенні добробуту клієнта. Також слід зважати,

що серед клієнтів соціальної роботи можуть бути соціальні групи, бачення майбутнього яких, в силу об'єктивних чи суб'єктивних обставин, може бути не сфокусованим, нечіткими та розмитими. Тоді доцільно починати роботу із системи цінностей та усвідомлення клієнтом власної життєвої ситуації. Якщо внаслідок зневіри у власні сили, низької самооцінки наявна демотивованість клієнтів у змінах, то втручання слід розпочинати з роботи над «Я-концепцією».

По-друге, важливо працювати над усвідомленням *доступності* цілі. В такому випадку добре спрацьовує поділ загальної цілі над підцілі чи підзавдання. Завдання, які потребують меншого вкладу ресурсів, за часом стають доступнішими, тому підіймають самооцінку клієнта та наснажують на нові звершення, а етапність їх виконання та фіксація (ведення трекерів відстеження досягнення цілі) дозволяє зафіксувати та відстежити динаміку руху та росту клієнта. Не менш важливим є посилення віри в доступність цілі і самих клієнтів. Виникає *ефект «плацебо»* – шляхом посилення клієнтів віри у те, що ціль буде досягнута, підвищує їх продуктивність і досяжність самого результату [2].

По-третє, слід зважати на наявність ресурсів клієнта у досягненні цілі або альтернативних джерел їх поповнення. Саме на цьому етапі повинна здійснюватися робота над пошуком та наснаженням сильних сторін клієнта (знання, вміння, риси характеру, цінності). Варто обговорювати з клієнтами знання та вміння, якими вони володіють і які вони можуть використати у процесі досягнення цілі, які риси темпераменту та характеру будуть помічними і за яких умов, які цінності укріплюють їхню віру у досягнення результату або заради яких цінностей ставляться цілі. Якщо ресурсів недостатньо, то годиться поміркувати, як альтернативні джерела доступні (програми розвитку навичок, тренінги росту, підтримка мікросистем, інституалізована підтримка тощо).

І останнє, однак вагоме – зміцнення автономії, саморегуляції та відповідальності клієнтів у траєкторії досягненні цілі. В процесі роботи, варто працювати над підвищення самостійності індивіда, саме особа має визначати свої цілі, розбивати їх на підцілі чи підзавдання (з підтримкою соціального працівника у випадку потреби), окреслювати індикатори, що свідчитимуть про динаміку у досягненні цілей та фіксувати її (ведення щоденників досягнення цілей, трекерів та карток цілей). Ключові питання для саморефлексії: Що людина зробила сьогодні, щоб наблизити ціль? Що вона робитиме завтра / місяць / півроку / рік? Чи достатньо зусиль докладено або ж потрібно більше? Якщо не достатньо, то в чому була перешкода і яким чином її мінімізувати? У який спосіб докладені результати підвищуватимуть доступність цілі?

Тут важливо зважати на локус саморегуляції клієнтів. Наявна загроза, якщо саморегуляція несформована, що людина не буде докладати достатньо зусиль до досягнення результату, а відповідальність перекидатиме на сторонні фактори. Також можуть траплятися зворотні наслідки: коли в індивіда сформовано надмірний локус контролю та він докладає достатньо зусиль для досягнення цілі, однак зовнішні обставини несприятливо впливають на результативність процесу. У таких ситуаціях може знизитися віра клієнтів як у власну спроможність і доступність цілей, так і в ефективність інтервенції.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Проведене дослідження підтверджує, що Теорія цілепокладання містить ідеї та концепції, що співзвучні основним принципам професійної соціальної роботи. Вона пропонує спільну роботу клієнта та соціального працівника над пошуком відмінностей у наявному стані життя першого та результатом, до якого він прагне. Цілепокладання стимулює активність, ініціативність, мотивованість клієнтів, заохочує до вибору та формує почуття відповідальності перед цим вибором, а відтак підсилює клієнтоцентрованість соціальної роботи.

Побудова інтервенцій соціальної роботи з використанням технік цілепокладання має спиратися на розуміння того, що цілі, за своєю природою, є більш досяжними та доступними, ніж бажання, наміри чи мрії. Їх формулювання клієнтами соціальної роботи, які перебувають у складних життєвих обставинах і можуть мати знижену соціальну перспективу, не можна вважати простим процесом, оскільки це потребує застосування специфічних технік як встановлення цілей та завдань («Колесо життєвого балансу», різноманітні візуалізації та дискусії, «Мапа досягнення цілей», «Валізка цілей»), так і здійснення кроків щодо їх виконання (щоденники, щотижневі карти досягнення цілей, треки навичок, коучинг тощо). При постановці цілей слід обговорити клієнтами рекомендації, які підвищуватимуть їхню продуктивність у процесі досягнення, а також враховувати правила використання різних технік цілепокладання.

Цілепокладання має власні особливості, на які фахівці із соціальної роботи повинні зважати: використовуючи його в практиці: цілі повинні бути усвідомлені та зрозумілі для клієнта, їх слід ранжувати за значущістю для підвищення добробуту клієнта та задля раціональних затрат енергії та ресурсу; клієнт повинен бути переконаним у їхній доступності та опиратися на реальні можливості та сильні сторони клієнта; клієнт повинен розуміти природу жертвності цілей та вимогу йти на компроміс у виконанні бажаних / небажаних завдань; бажаним є алгоритм, який демонструватиме динаміку руху клієнта у керуванні досягнення мети.

Подальшого вивчення потребує специфіка підготовки вітчизняних соціальних працівників до роботи у парадигмі опертя на сильні сторони клієнтів і ефективного застосування технік цілепокладання у роботі з різними групами клієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкіна-Ковальчук О. Постановка мети як важлива складова ефективного коучингу. *Вісник Humanitas*. 2022. № 4. С. 3–7.
2. Гальчинська О., Семигіна Т. Втручання з розвитку економічної самостійності «Майстерня можливостей». Київ: Поліграф-плюс, 2017. 224 с.
3. Дрозд Л. В. Формування життєвого цілепокладання у підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 5. С. 265–270.
4. Колісник Л. Особливості цілепокладання осіб із діагнозом міопія. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 45. С. 223–241.
5. Столярчук О., Семигіна Т. Соціальна робота із сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: інтервенція з розвитку сильних сторін. Таллінн: Teadmus, 2022. 188 с.
6. Столярчук О., Семигіна Т. Підхід, орієнтований на сильні сторони: огляд основних принципів. *Вісник Humanitas*. 2022. № 4. С. 59–67.
7. Alanko T. et al. Rehabilitees perspective on goal setting in rehabilitation—a phenomenological approach. *Disability and Rehabilitation*. 2019. № 41(19). P. 2280-2288.
8. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. Stanford: W.H. Freeman. 1997. 604 p.
9. Brown S.P., Jones E., Leigh T.W. The attenuating effect of role overload on relationships linking self-efficacy and goal level to work performance. *Journal of Applied Psychology*. 2005. № 90. P. 972–979.
10. Cairns A. J., Kavanagh D. J., Dark F., McPhail S. M. Goal setting improves retention in youth mental health: a cross-sectional analysis. *Child and adolescent psychiatry and mental health*. 2019. № 13(1). P. 1–8.
11. Cameron L. J. et al. A qualitative investigation into the patient-centered goal-setting practices of allied health clinicians working in rehabilitation. *Clinical Rehabilitation*. 2018. № 32(6). P. 827–840.
12. Doran G. T. There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. *Management Review*. 1981. № 70. P. 35–36.
13. Erez M. Feedback: A necessary condition for the goal setting-performance relationship. *Journal of Applied psychology*. 1977. № 62(5). P. 624.
14. Frayne C. A., Latham G. P. Application of social learning theory to employee self-management of attendance. *Journal of applied psychology*. 1987. № 72(3). P. 387–392.

15. Kanfer R., Ackerman P. L. Motivation and cognitive abilities: An integrative/aptitude-treatment interaction approach to skill acquisition. *Journal of applied psychology*, 1989. №74(4). P. 657–690.
16. Latham G. P., Seijts G. H. The effects of proximal and distal goals on performance on a moderately complex task. *Journal of Organizational Behavior*. 1999. № 20(4). P. 421–429.
17. Lee E. A. L. et al. «We Can See a Bright Future»: Parents' Perceptions of the Outcomes of Participating in a Strengths-Based Program for Adolescents with Autism Spectrum Disorder. *Journal of autism and developmental disorders*. 2020. № 50(9). P. 1–16.
18. Locke E. A. Motivation through conscious goal setting. *Applied and preventive psychology*. 1996. № 5(2). P. 117–124.
19. Locke E. A., Latham G. P. Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 2002. № 57. P. 705–717.
20. Locke E. A., Latham G. P. Goal setting theory: The current state. *New developments in goal setting and task performance*. New York: Routledge. 2013. P. 623–630.
21. Locke E. A., Latham G. P. The development of goal setting theory: A half century retrospective. *Motivation Science*. 2019. № 5(2). P. 93–105.
22. Mace C. A. *Incentives. Some experimental studies*. London: H.M.S.O. 1935. 69 p.
23. Maltz M. *Psycho-Cybernetics: Updated and Expanded*. New York: Perigee, 2017. 336 p.
24. Moore A. M., Holding A. C., Buchardt L., Koestner R. On the efficacy of volitional personality change in young adulthood: Convergent evidence using a longitudinal personal goal paradigm. *Motivation and Emotion*. 2021. № 45. P. 171–185.
25. Ogbeiwi O. (2021). General concepts of goals and goal-setting in healthcare: A narrative review. *Journal of Management & Organization*, 27(2), . P. 324–341
26. Ryan T. A., Smith P. C. *Principles of industrial psychology*. New York: Ronald Press. 1954. 550 p.
27. Seijts G. H., Latham G. P. The effect of learning, outcome, and proximal goals on a moderately complex task. *Journal of Organizational Behavior*. 2001. № 22. P. 291–307.
28. Sønsterud H. et al. What do people search for in stuttering therapy: Personal goal-setting as a gold standard? *Journal of Communication Disorders*. 2020. № 85. P. 105–944.
29. Swann C. et al. The (over) use of SMART goals for physical activity promotion: A narrative review and critique. *Health psychology review*. 2022. URL: <https://doi.org/10.1080/17437199.2021.2023608> (accessed 17.02.2023).
30. Vaalburg A. M., Wattel E., Boersma P., Hertogh C., Gobbens, R. Goal-setting in geriatric rehabilitation: Can the nursing profession meet patients' needs? A narrative review. *Nursing Forum*. 2021. № 56(3). P. 48–659.
31. Wiese B.S., Freund A.M. Goal progress makes one happy, or does it? Longitudinal findings from the work domain. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. 2005. № 78. P. 1–19.
32. Xin Y., España M., Davis A. K. The acceptability of non-abstinent treatment goals among clinical social workers in the United States. *Journal of Social Work Practice*. 2022. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/02650533.2022.2034768> (accessed 17.02.2023).

REFERENCES

1. Bielkina-Kovalchuk, O. (2022). Postanovka mety yak vazhlyva skladova efek- tyvnoho kouchynhu. *Vvichlyvist.Humanitas*, 4, 3–7 [in Ukrainian].
2. Galchynska, O. & Semigina, T. (2017). *Vtruchannya z rozvytku ekonomichnoyi samostiynosti «Maysternya mozhyvostey»*. Kyiv: Polygraph-plus [in Ukrainian].
3. Drozd, L. V. (2018). Formuvannya zhyttyevoho tsilepokladannya u pidlitkiv z intelektual'nymy porushennyamy. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Psychological Sciences"*, 5, 265–270 [in Ukrainian].
4. Kolisnyk, L. (2019). Osoblyvosti tsilepokladannya osib iz diahnozom miopiya. *Problems of modern psychology*, 45, 223–241 [in Ukrainian].
5. Stoliaryk, O. & Semigina, T. (2022). *Sotsial'na robota iz sim'yamy, yaki vykhovuyut' ditey z autyzmom: interventsya z rozvytku syl'nykh storin*. Tallinn: Teadmus [in Ukrainian].
6. Stoliaryk, O. & Semigina, T. (2022). Pidkhid oriyentovanyy na syl'ni storony: ohlyad osnovnykh pryntsypiv. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 59–67 [in Ukrainian].
7. Alanko, T. et al. (2019). Rehabilitees perspective on goal setting in rehabilitation—a phenomenological approach. *Disability and Rehabilitation*, 41(19), 2280–2288.
8. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Stanford: W.H. Freeman.

9. Brown, S.P., Jones, E. & Leigh, T.W. (2005). The attenuating effect of role overload on relationships linking self-efficacy and goal level to work performance. *Journal of Applied Psychology*, 90, 972–979.
10. Cairns, A. J., Kavanagh, D. J., Dark, F. & McPhail, S. M. (2019). Goal setting improves retention in youth mental health: a cross-sectional analysis. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 13(1), 1–8.
11. Cameron, L. J. et al. (2018). A qualitative investigation into the patient-centered goal-setting practices of allied health clinicians working in rehabilitation. *Clinical Rehabilitation*, 32(6), 827–840.
12. Doran, G. T. (1981). There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. *Management Review*, 70, 35–36.
13. Erez, M. (1977). Feedback: A necessary condition for the goal setting-performance relationship. *Journal of Applied psychology*, 62(5), 624.
14. Frayne, C. A. & Latham, G. P. (1987). Application of social learning theory to employee self-management of attendance. *Journal of applied psychology*, 72(3), 387–392.
15. Kanfer, R. & Ackerman, P. L. (1989). Motivation and cognitive abilities: An integrative/aptitude-treatment interaction approach to skill acquisition. *Journal of applied psychology*, 74(4), 657–690.
16. Latham, G. P. & Seijts, G. H. (1999). The effects of proximal and distal goals on performance on a moderately complex task. *Journal of Organizational Behavior*, 20(4), 421–429.
17. Lee, E. A. L. et al. (2020). «We Can See a Bright Future»: Parents' Perceptions of the Outcomes of Participating in a Strengths-Based Program for Adolescents with Autism Spectrum Disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 50(9), 1–16.
18. Locke, E. A. (1996). Motivation through conscious goal setting. *Applied and preventive psychology*, 5(2), 117–124.
19. Locke, E.A. & Latham, G.P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 57, 705–717.
20. Locke, E. A., & Latham, G. P. (2013). Goal setting theory: The current state. In: *New developments in goal setting and task performance* (pp. 623–630). Routledge.
21. Locke, E. A., & Latham, G. P. (2019). The development of goal setting theory: A half century retrospective. *Motivation Science*, 5(2), 93–105.
22. Mace, C. A. (1935). *Incentives. Some experimental studies*. London: H.M.S.O.
23. Maltz, M. (2017). *Psycho-Cybernetics: Updated and Expanded*. New York: Perigee.
24. Moore, A. M., Holding, A. C., Buchardt, L., & Koestner, R. (2021). On the efficacy of volitional personality change in young adulthood: Convergent evidence using a longitudinal personal goal paradigm. *Motivation and Emotion*, 45, 171–185.
25. Ogbeiwi, O. (2021). General concepts of goals and goal-setting in healthcare: A narrative review. *Journal of Management & Organization*, 27(2), 324–341
26. Ryan, T. A., & Smith, P. C. (1954). *Principles of industrial psychology*. Ronald Press.
27. Seijts, G. H. & Latham, G. P. (2001). The effect of learning, outcome, and proximal goals on a moderately complex task. *Journal of Organizational Behavior*, 22, 291–307.
28. Sønsterud, H. et al. (2020). What do people search for in stuttering therapy: Personal goal-setting as a gold standard? *Journal of Communication Disorders*, 85, 105944.
29. Swann, C. et al. (2022). The (over)use of SMART goals for physical activity promotion: A narrative review and critique. *Health psychology review*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/17437199.2021.2023608> (accessed 17.02.2023).
30. Vaalburg, A. M., Wattel, E., Boersma, P., Hertogh, C., & Gobbens, R. (2021). Goal-setting in geriatric rehabilitation: Can the nursing profession meet patients' needs? A narrative review. *Nursing Forum*, 56(3), 48–659.
31. Wiese, B. S. & Freund, A.M. (2005). Goal progress makes one happy, or does it? Longitudinal findings from the work domain. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 1–19.
32. Xin, Y., España, M. & Davis, A. K. (2022). The acceptability of non-abstinent treatment goals among clinical social workers in the United States. *Journal of Social Work Practice*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/02650533.2022.2034768> (accessed 17.02.2023).

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.035-053.5/7:[364.2:159.942.5]:005.336.4(477)(045)

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.281654

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАТРЕБУВАНА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ М'ЯКИХ НАВИЧОК УЧНІВСТВА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

Елькін Олександр Борисович, кандидат технічних наук, докторант, Інститут проблем виховання НАПН України, спеціальність 011 – освітні, педагогічні науки, голова Ради ГО «ЕдКемп Україна», член Консультативної ради з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти при Президентові України

ORCID ID 0000-0002-7050-0428

E-mail: oelkin@edcamp.ua

У статті репрезентовано результати дослідження, проведеного з метою обґрунтування необхідності і доречності впровадження в систему української освіти соціально-емоційного навчання (СЕН) та його переосмисленої і розширеної версії – соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) – як дієвих практик розвитку м'яких (соціально-емоційних) навичок учнівства в умовах нових викликів у вихованні дітей і реалізації компетентнісного підходу в освіті, а також висвітлення досвіду сприяння впровадженню СЕЕН в освіту силами громадського сектору України.

Проаналізовано виникнення концепту «м'які навички» в мейнстрімі реалізації ідей благополуччя і щасливого життя людини як прикінцевої мети освіти. Встановлено, що в контексті реалізації реформи НУШ ці практики розглядаються як інструмент розвитку м'яких навичок, а ключовими постатями для успішного їх впровадження є педагогічні працівники.

Схарактеризовано рівень сприйняття та готовності освітян до впровадження СЕН на матеріалі соціологічного дослідження «Соціально-емоційне навчання в Україні: щодення та перспективи», що було проведене серед 3 657 осіб (з них 3 237 педагогічних працівників/-иць і 420 керівників/-иць закладів освіти) у 2021 році за участі громадської організації «ЕдКемп Україна» (EdCamp Ukraine) й особисто автора статті. Доведено велику затребуваність соціально-емоційних навичок і відповідного навчання серед учительства.

Розкрито важливість обговорення СЕН-тематики як основи системної перебудови всього освітнього процесу, зокрема й підготовки та підвищення кваліфікації вчительства в аспекті реалізації Концепції Нової української школи; визначено перспективність та додаткову цінність програми соціально-емоційного та етичного навчання в Україні.

Проаналізовано досвід діяльності EdCamp Ukraine щодо імплементації в Україні на всеукраїнському рівні СЕЕН; накреслено перспективи впровадженні СЕЕН в Україні під час повномасштабної військової агресії росії і післявоєнної відбудови України.

Ключові слова. Реформа Нова українська школа, м'які (соціально-емоційні) навички, учнівство і вчительство, соціально-емоційне навчання, соціально-емоційне та етичне навчання, громадська організація «ЕдКемп Україна».

SOCIO-EMOTIONAL LEARNING AS AN ESSENTIAL MECHANISM OF DEVELOPING SOFT SKILLS IN STUDENTS: MODERN CHALLENGES AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Oleksandr Elkin, Ph.D. in Technical Sciences, Doctoral Candidate at the Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (specialty 011 – educational, pedagogical sciences), Head of the Board of Public

Organization «EdCamp Ukraine», member of the Presidential Advisory Council on Promoting the Development of the General Secondary Education System

ORCID ID 0000-0002-7050-0428

E-mail: oelkin@edcamp.ua

The paper presents the findings of a study conducted to authenticate the need and feasibility of introducing socio-emotional learning (SEL) and its revisited and enhanced version – Social, Emotional and Ethical Learning (SEE Learning) – into the Ukrainian education system as an effective method for developing soft (social and emotional) skills in students in times of new challenges for child education and whilst implementing a competency-based approach in education, as well as highlighting the experience of promoting such an approach by the civic sector of Ukraine.

The paper considers the emergence of the «soft skills» concept in the mainstream of embodying the ideas of human well-being and happy life as the ultimate goal of education against the backdrop of the Fourth Industrial Revolution (4IR); next, it justifies the importance of SEL and SEE Learning as methods of soft skills development in students. In the context of the New Ukrainian School reform, these practices have been established to serve as a tool for developing soft skills, with educators as the key figures for its successful implementation.

The article analyzes the level of educators' awareness and their readiness to implement SEL based on the sociological study «Socio-Emotional Learning in Ukraine: Today Life and Prospects», which was conducted in 2021 with 3,657 respondents (including 3,237 teachers and 420 heads of educational institutions) with Public Organization «EdCamp Ukraine» and the paper author among the research team. The survey established a great demand for developing socio-emotional skills and relevant training among teachers.

The paper further reveals the importance of discussing SEL topics as a basis for the systemic restructuring of the entire educational process, including teacher training and professional development in terms of implementing the concept of the New Ukrainian School. It summarizes various programs that implement socio-emotional learning on the local level in Ukraine and demonstrates the prospects and added value of the SEE learning program in Ukraine.

Finally, the article analyzes the experience of implementing the SEE Learning program on a national scope by EdCamp Ukraine and outlines the prospects for actualizing SEE Learning in Ukraine during the full-scale russian military aggression of and the post-war reconstruction of Ukraine.

Keywords. *New Ukrainian School reform, soft (social and emotional) skills, students and teachers, socio-emotional learning, Social, Emotional and Ethical Learning, Public Organization «EdCamp Ukraine»*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ще задовго до викликів, пов'язаних із війною в Україні та пандемією COVID-19, українське вчительство та батьківство почало усвідомлювати потребу розвитку соціально-емоційних навичок у дітей. Такі навички, що часто позначають як «м'які навички» (Soft Skills), є найбільш затребуваними універсальними навичками XXI століття або навичками майбутнього [1, с. 57].

Як зазначається в аналітичному огляді можливостей для реалізації соціально-емоційного навчання в межах реформи «Нова українська школа», великий обсяг академічних знань, який здебільшого до цього часу забезпечував результативність навчання, не гарантує успішної самореалізації особистості. Натомість, система цінностей, життєва стійкість, здатність володіти собою і брати на себе відповідальність, уміння спілкуватися і працювати в команді, вирішувати комплексні проблеми і не пасувати перед труднощами є основою для особистого розвитку і кар'єрного зростання [2, с. 4].

За даними досліджень, проведених у Гарвардському та Стенфордському університетах, лише 15 % кар'єрного успіху випускників забезпечується рівнем професійних навичок, тоді як інші 85 % – це соціально-емоційні навички [3].

Актуалізація поняття «м'які навички» в освітянській спільноті та академічному середовищі України пов'язана із процесом реформування системи освіти на відміну від інших країн, де цей концепт був інтегрований з освітянської практики і потреб ринку

праці й надалі науково обґрунтований та покладений в основу освітніх політик. В Україні, яка успадкувала пострадянський знанневий підхід в освіті, ідеї розвитку соціально-емоційних навичок не змогли «вирости» із нагальних потреб учнівства, учительства та інших освітніх стейкхолдерів, а потребували спочатку докорінного реформування системи загальної середньої освіти.

Соціальна потреба щодо розвитку в учнівства м'яких навичок відображена в затверджених на державному рівні та схвалених суспільством законах і змінах в освітньому законодавстві, серед яких: Закон «Про освіту» (2017), Закон України «Про загальну середню освіту» (2019), Державний стандарт початкової освіти (2018), Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Професійні стандарти за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель із початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020), «Професійний стандарт керівника (директора) закладу загальної середньої освіти» (2021) тощо.

У новому освітньому законодавстві визначено ключові засади ефективного впровадження в систему української освіти такого типу навчання, який забезпечує розвиток у дітей та молоді необхідних сьогодні соціально-емоційних навичок та етичних орієнтирів. Нові державні стандарти початкової і базової освіти передбачають у результатах навчання компетентності та відповідні навички, які суголосні викладеним у Європейській рамці ключових компетентностей «Особистісні, соціальні компетентності та навчання вчитися» і теоретичних засадах міжнародних вимірювань Організації економічного співробітництва та розвитку з теми соціально-емоційних навичок, і формуються, зокрема, за допомогою інструментів соціально-емоційного навчання (СЕН). Важливо зазначити, що реформа «Нова українська школа» (НУШ), закладена в основу Закону «Про освіту», підкреслює важливість переходу від «школи лише знань» до «школи компетентностей», де результатами навчання є наскрізні, у тому числі м'які навички, формування яких здійснюється за допомогою соціально-емоційного навчання [4, с. 19]. А новий професійний стандарт учителя і директора закладу загальної середньої освіти серед необхідних компетентностей визначає соціальну й емоційно-етичну.

Сьогодні в умовах нових викликів в освіті у період тривалої військової агресії РФ проти України і післявоєнної відбудови, а також у зв'язку із суттєвими змінами очікувань від результатів загальної середньої освіти, зумовлених реалізацією підходів, що закладені реформою НУШ, гостро актуальним стає впровадження в систему освіти України СЕН, як і його «старшої» версії – соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН, SEE Learning), яку Д. Гоулмен, схарактеризував як СЕН 2.0, задаючи вектор цьому критично важливому в контексті розвитку м'яких навичок учнівства освітньому підходу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. СЕЕН базується на філософії та методиці, яка протягом 20 років створювалася, апробувалася й вдосконалювалася міжнародною командою науковців і науковиць Університету Еморі. Підґрунтям її розробки стали праці з емоційного інтелекту Д. Гоулмана та найкращі світові освітні практики, а також ідеї Далай-лами XIV та інших знаних у світі мислителів щодо створення універсальної світської етики, ґрунтованої на порозумінні, співпереживанні та усвідомленні людської спільності, що може втілюватися через освіту.

У своїй праці, присвяченій значенню радості в житті людини, Далай-лама XIV наголошує, що освіта є єдиним способом пропагувати цінності та соціально-емоційні навички, насамперед такі, як радість і щастя, це має стати її кінцевою метою. «Освіта універсальна, – зазначає він, – Ми маємо навчити людей, особливо нашу молодь, джерела щастя й задоволення. Мусимо навчити їх того, що головне джерело щастя є в нас самих. Не в механізмі. Не в технології. Не в грошах. Не у владі» [6, с. 69]. Очевидно, що така освіта має жититися ідеями та практиками соціально-емоційного навчання, бо, за результатами досліджень [7, р. XXV-XXVI], саме СЕН містить практики, які ефективно забезпечують формування м'яких навичок учнівства, надаючи освітянам інструменти, необхідні для

розвитку соціально-емоційного інтелекту.

На винятковому значенні ціннісної складової освіти наголошує й Р. Леярд, розкриваючи питання розвитку світської етики як однієї з ключових ідей перебудови суспільних поглядів на процес та результат підготовки людини до життя. У Всесвітньому звіті про щастя автор зазначає: «нам потрібна нова етика, яка включатиме найкращі цінності, що можна знайти в усіх релігіях, але які однаково переконливі для людей, які не сповідують жодної релігії» [8, с. 53]. Ідеї особливої етико-формульованої місії в галузі освіти закладені розробниками у СЕЕН, яке – порівняно із СЕН – збагачено зокрема такими додатковими складниками, як увага, співпереживання та етичне осмислення, системне мислення, стійкість, проактивний підхід. Тому, як зазначається на офіційному сайті Університету Еморі, СЕЕН дає можливість учнівству бути етично залученими у глобальну спільноту, а освітянам надає інструменти для підтримки благополуччя учнів і учениць [9].

Аналізуючи погляди Д. Гоулмана, підкреслимо важливий висновок дослідника, що академічні знання не готують дитину до негараздів чи нових можливостей, які виникають у нашому мінливому світі, а високий IQ не зможе гарантувати людині успіху, популярності й щасливої долі. Однак, як слушно зауважує вчений, сучасна освіта й культура зосереджені саме на формуванні академічних здібностей [10, с. 56]. Отже, саме життя зумовлює необхідність змін в освіті, що передбачають зміщення фокусу уваги з академічних знань на м'які навички, здатні забезпечити успішність, психологічний комфорт і загальний добробут людини в соціумі.

Із цього приводу в передмові до видання «Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ навчання», що вийшло друком 2019 року спеціально для П'ятої національної (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine, Д. Гоулман зазначив: «Ми виступаємо за освітній процес, який би прищеплював уміння співпереживати, навчав гострої уваги й відкривав учнівству розуміння глобальних систем, що формують наше життя – від економіки до науки про Землю» [11, с. 7].

Принципи СЕЕН, описані зокрема у книжці Д. Гоулмана і П. Сенге «Потрійний фокус: Новий підхід до освіти», об'єднали сьогодні 250 000 педагогів з 6 континентів і 144 країн світу, які викладають програму 22 мовами для 6 мільйонів учениць і учеників [9]. Ефективність СЕН і СЕЕН як практики формування м'яких навичок в учнівства доведено на досвіді різних за рівнем соціально-економічного розвитку, релігійними, культурними та освітніми традиціями країн. Найбільш охоплені програмами СЕН дошкільна та середня шкільна ланки освіти. Наприклад, у США в усіх 50 штатах розроблені і діють стандарти розвитку соціально-емоційних навичок для дошкільників. Проводяться активні розвідки щодо ефективності й доцільності запровадження і підтримки програм СЕН у закладах вищої освіти [12, с. 197–212].

Для зацікавлених освітян, крім можливості отримати базові знання із СЕЕН на спеціальній міжнародній освітній платформі розробників цього напрямку в освіті – Університету Еморі [9], поширюються доступні та популярні серед вчительства сертифіковані програми підвищення рівня обізнаності з СЕН при закладах вищої освіти. Так, наприклад, онлайн-сертифікацію фахівця / фахівчині із соціального та емоційного навчання та шкільного клімату пропонує педагогічна школа Quinpiac на сайті Launching the University of the Future (USA) [13].

Для оцінки ефективності СЕН і СЕЕН як практик розвитку м'яких навичок у системі освіти здійснюються ґрунтовні дослідження, як-от міжнародна розвідка, що завершилася у 2020 році – «Переосмислення навчання: огляд соціального та емоційного навчання для систем освіти», проведена під егідою UNESCO Інститутом освіти задля миру та стійкого розвитку імені Махатми Ганді (Індія) [7]. Саме СЕН, як показує аналіз практичного досвіду 24 країн світу, що формалізували впровадження у національних системах освіти, одночасно забезпечує покращення академічних досягнень учнівства й сприяє формуванню в них емоційної стійкості, емпатії, соціальної відповідальності. Дослідження

демонструє не лише індивідуальний ефект від розвитку соціальних та емоційно-етичних компетентностей, а й значну соціальну корисність програм СЕН, впровадження яких створює умови для більш ефективного підтримання суспільної злагоди, громадської безпеки, миру та стійкого розвитку.

Сьогодні до досліджень, що стосуються результативності використання СЕН і СЕЕН у формуванні м'яких навичок учнівства, доєдналася й вітчизняна наука. Цього року Україна зробила безпрецедентний крок у питанні формалізації результатів формування м'яких навичок учениць і учнів, оскільки, завдяки ініціативі ГО «ЕдКемп Україна», близько 450 закладів загальної середньої освіти з різних регіонів України стануть у 2023 році майданчиком глобального міжнародного інноваційного дослідження OECD [14] щодо вимірювання рівнів сформованості соціальних та емоційних навичок в учнівства. Апробований інструментарій та отримані дані, окрім свого міжнародного значення, становитимуть основу для об'єктивної оцінки ефективності впровадження СЕЕН в Україні.

Зважаючи на актуальність розвитку м'яких навичок в учнівства, вивчення перспектив розвитку СЕН і СЕЕН у контексті реформування вітчизняної освіти є однією з важливих дослідницьких проблем.

Метою статті є дослідження ступеня затребуваності СЕН та СЕЕН як дієвих практик розвитку м'яких навичок учнівства в умовах нових викликів у вихованні дітей і реалізації компетентнісного підходу в освіті України, а також узагальнення досвіду роботи громадської організації «ЕдКемп Україна» (EdCamp Ukraine) щодо впровадження СЕЕН у систему освіти й окреслення перспектив розвитку цього напрямку в Україні.

Завдання:

- розглянути виникнення концепту «м'які навички» в контексті четвертої промислової революції, теоретично обґрунтувати значення СЕН і СЕЕН як підходів до розвитку в учнівства м'яких навичок;

- схарактеризувати рівень готовності освітян до застосування в освітній діяльності СЕН, визначити освітянський запит на розвиток м'яких навичок та підвищення рівня соціальної й емоційно-етичної компетентностей;

- обґрунтувати важливість СЕН-тематики для системної перебудови всього освітнього процесу, серед іншого й підготовки та підвищення кваліфікації вчителів в аспекті реалізації реформи «Нова українська школи»;

- проаналізувати досвід діяльності громадської організації «ЕдКемп Україна» (EdCamp Ukraine) щодо імплементації в Україні на всеукраїнському рівні програм СЕЕН, накреслити перспективи їх впровадження в Україні під час війни і післявоєнної відбудови.

Для досягнення мети та реалізації завдань дослідження було використано теоретичні методи: аналіз і синтез теоретичних та науково-методичних джерел для осмислення основних підходів до розвитку м'яких навичок учнівства в закладах загальної середньої освіти, факторів та умов формування соціальної успішності випускниць і випускників, значення СЕН та його переосмисленої і розширеної версії СЕЕН як практики формування м'яких навичок учнівства. Застосовано також методи стратегічного аналізу для опрацювання міжнародного досвіду та практики реалізації СЕЕН в Україні у діяльності EdCamp Ukraine і подальшого планування перспектив розвитку СЕЕН в освіті.

Характеризуючи ставлення й обізнаність учительства щодо СЕН та визначаючи проблемні питання, спиралися на результати соціологічного дослідження «Соціально-емоційне навчання в Україні: щодення та перспективи» [2], яке було проведене у 2021 році за участі EdCamp Ukraine й автора статті особисто. У дослідженні взяло участь 3 657 осіб (з них 3 237 педагогічних працівників/-иць і 420 керівників/-иць закладів освіти), які представляли три групи: основну групу – педагогічні колективи 409 закладів освіти, які склали репрезентативну вибірку по всій підконтрольній території України; групу опитаних із 20 закладів освіти, розташованих на той час на лінії розмежування в

прифронтовій зоні Донецької та Луганської областей; групу респонденток і респондентів із 26 закладів освіти, що беруть участь в експерименті СЕЕН від EdCamp Ukraine.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Обґрунтовуючи необхідність впровадження в систему освіти України соціально-емоційного навчання як нового освітнього підходу й комплексу дієвих практик розвитку м'яких навичок учнівства, які дають змогу людині вписатися в суспільство і почувати себе там комфортно, зазначимо, що сьогодні надзвичайно важливо, щоб учнівство навчилося мобілізувати всі свої ресурси, не лише когнітивні, а й емоційні, щоб рухатися до свого благополуччя й щасливого життя, зокрема й до самореалізації на ринку праці, що стрімко адаптується. Наголосимо, що за даними Всесвітнього економічного форуму, до 2030 року у світі доведеться перекваліфікувати понад 1 мільярд людей, оскільки робочі місця трансформуються в результаті четвертої промислової революції, визначальною рисою якої є стрімка автоматизація виробництва, що поєднана з розвитком інформаційного суспільства й поступом виробничих технологій із відчутним зменшенням чи навіть вилученням людини з виробничого процесу. Як наслідок, 65 % робіт, які в майбутньому виконуватимуть нинішні учні й учениці початкової школи, ще не існують [5].

Відповідно, у системі освіти України зростає попит на м'які (соціально-емоційні) навички, що забезпечать у майбутньому здатність особистості адаптуватися до стрімких змін і перетворень мінливого життя, встановлювати необхідні для особистісного й професійного зростання контакти, вибудовувати різнопланові та різнорівневі соціальні зв'язки тощо. За даними досліджень, такі соціально-емоційні навички пов'язані з: когнітивною регуляцією (контроль уваги / інгібіторний контроль, робоча пам'ять / планування, когнітивна гнучкість тощо); емоційними процесами (знання / вираження емоцій, регулювання емоцій / поведінка, емпатія / сприйняття перспективи); соціальними / міжособистісними навичками (розуміння соціальних сигналів, вирішення конфліктів, просоціальна поведінка); додатковими навичками (критичне й системне мислення та іншими) [2, с. 108].

У контексті реалізації реформи НУШ СЕН розглядається як інструмент розвитку м'яких навичок [15].

Ключовими ж постатями для успішного впровадження СЕН виступають педагогічні працівники /-иці, що відображено як у затвердженому у 2020 р. Професійному стандарті вчителя, який передбачає підвищення соціальної та емоційно-етичної компетентностей педагогічних працівників (Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів, 2020 23 грудня), так і в ухваленому в 2021 році Професійному стандарті керівника (директора) закладу загальної середньої освіти [16; 17].

Дослідження «Соціально-емоційне навчання в Україні: щодення та перспективи» [2, с. 149–240] допомогло визначити ставлення, обізнаність та проблемні питання вчительства щодо СЕН і продемонструвало велику затребуваність соціально-емоційних навичок і відповідного навчання серед учительства.

Аналізуючи результати дослідження, серед важливих у контексті порушеної проблеми питань можемо виокремити те, що учительство усвідомлює нагальну потребу щодо розвитку соціально-емоційних навичок в учнівства, відзначаючи, водночас, власне прагнення до професійного зростання в цій царині.

За оцінками вчительок / учителів недостатньо розвиненими, хоча й наявними щонайменше в половини учнів та учениць ЗЗСО, м'якими навичками виявилися: здатність вирішувати складні багатокрокові завдання (20,5 %), розуміти взаємозалежну природу нашого світу (20,6 %), а також емоційна емпатія (22,5 %). За результатами опитування кращі оцінки щодо ступеня розвиненості соціально-емоційних навичок (насамперед таких, як здатність визначати емоції власні та інших людей, приймати себе, управляти власним навчанням) здобули учениці й учні освітніх закладів, що беруть участь в

експерименті СЕЕН від EdCamp Ukraine.

Відповідно до отриманих даних, навіть половина опитаних педагогів не вважають, що їм повністю вдається формувати в учнівства навички співпереживання (49,6 %), навички втілювати в життя ключові етичні цінності (повагу, справедливість, громадянську позицію, відповідальність за себе та інші) (40,6 %), навички приймати себе (37,8 %), хоча, порівняно з іншими навичками, формування цих ще більш-менш дається педагогам. Натомість, найгіршою є ситуація з формуванням навички використання техніки самоконтролю в складних ситуаціях (17,5 %), навички виконання складних багатокрокових завдань (17,4 %) і, особливо, навички самостійно контролювати свої імпульсивні, автоматичні реакції (14,8 %), які є надважливими в кризовому контексті України. Аналізуючи результати опитування, зазначимо, що вчительки і вчителі певною мірою відчувають нездатність до ефективного формування в учнівства потрібних навичок, причиною цього називаючи, зокрема, відсутність в Україні відповідного компоненту у вищій педагогічній освіті, брак програм підвищення кваліфікації з цього напрямку.

Учительки і вчителі вважають, що достатньо обізнані щодо СЕН, водночас, їхні оцінки рівня власної компетентності в цій темі є нижчими. Зауважимо, що найбільш обнадійливі результати показали ті респондентки і респонденти, які на момент опитування вже мали 1,5-річний досвід впровадження програми СЕЕН у межах пілотного проекту, започаткованого за ініціативою Edcamp Ukraine. Особливо різниця в оцінках помітна серед керівників/-иць закладів освіти, де 32,0 % очільниць/-ків закладів, що беруть участь в експерименті, вважають себе однозначно компетентними у питаннях СЕН (рис. 1), і цей показник є приблизно у 3,5 раза більшим, ніж серед колег з основної групи закладів освіти (9,7 %).

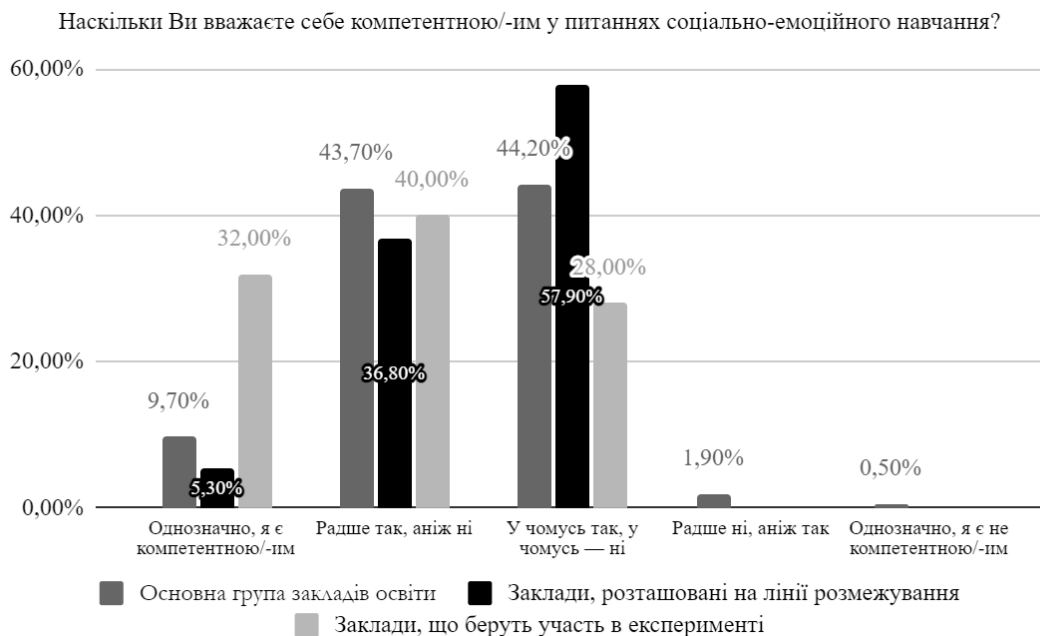

Рис. 1. Результати оцінки керівниками/-ицями власної компетентності у питаннях соціально-емоційного навчання відповідно до типів закладів

63,1 % учительок / учителів переконані в тому, що у сучасних умовах в учениць і учнів важливо формувати соціально-емоційні навички, ще 27,0 % – вважають, що формування таких навичок радше важливе й затребуване. Особливо актуальність цього питання розуміє вчительство закладів, де СЕН уже впроваджується: 76,6 % відзначають

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

формування соціально-емоційних навичок дуже важливим, 15,2 % – радше важливим й затребуваним, ніж ні (рис. 2).

З огляду на повномасштабне вторгнення в Україну, варто звернути особливу увагу на те, що доволі значна кількість (25,4 %) опитаних педагогічних працівників/-иць із закладів освіти, які були розташовані навесні 2021 року на лінії розмежування та вже мали досвід роботи з учнівством в умовах «проживання війни», зазначили, що для подолання наслідків травматичного впливу СЕН є особливо необхідним.

Рис. 2. Результати оцінки вчительками і вчителями важливості й затребуваності формування в учнівства соціально-емоційних навичок відповідно до типів закладів

Учителі і вчительки відчують нагальну потребу в оволодінні підходами щодо формування м'яких навичок, переважна більшість опитаних (91,5 %) виявляють той чи інший ступінь готовності до розвитку компетентностей у царині впровадження СЕН, а також до опанування відповідних методик. Характеризуючи потреби вчительок / учителів щодо підвищення рівня готовності до впровадження СЕН, зазначимо, що найбільше вони потребують інтегративного онлайн-ресурсу, на якому можна було б ознайомитися з необхідними вчителю інформаційно-методичними матеріалами (66,7 %), матеріалами щодо роботи з батьківством (43,2 %), методичним забезпеченням навчальної програми СЕН (29,9 %). Але потреби вчительства фактично не задовольняються, оскільки в Україні недостатній доступ до відповідних програм підвищення кваліфікації, які б забезпечували набуття таких компетентностей. Так, більш як половина (55,0 %) опитаних зазначають, що впродовж останніх 12 місяців не брали участі в жодній програмі підвищення кваліфікації, яка мала бодай якісь складники СЕН.

Аналізуючи ситуацію, яка склалася в Україні, зазначимо, що вже кілька років тому стало зрозумілим, що потрібна системна перебудова всього освітнього процесу, зокрема й підготовки та підвищення кваліфікації вчительства. Причому, як наголошується в концептуальних засадах Нової української школи, невід'ємною складовою сучасної освіти має стати виховний процес, що орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність), не лише на виховання відповідальності за себе,

а й за розвиток і добробут країни та всього людства [4, с. 19]. Інструментом такої перебудови стало соціально-емоційне навчання, що спирається на результати наукових досліджень й є невід'ємною частиною глобальної освіти. Саме СЕН здатне забезпечити ефективну допомогу учнівству в досягненні успіху в школі, кар'єрі, житті [18].

Соціально-емоційне навчання реалізується і в Україні у вигляді різноманітних локальних програм, зокрема: Lions Quest; Школа «Інженери Порозуміння» (проект «Діалог задля вирішення конфліктів»); Ненасильницьке спілкування; Соціальні та емоційні компетентності XXI століття; Майндфулнес для вчительства та школи; Програма «Лідер у мені» (Franklin Covey Education); Освітня програма підвищення кваліфікації педагогів закладів загальної середньої та фахової передвищої освіти «Технологія розвитку критичного мислення учнів гімназій, ліцеїв та студентів коледжів»; методика «Філософія для дітей» (Метью Ліпман) тощо.

Враховуючи оцінки автора книжки «Емоційний інтелект», співзасновника CASEL Д. Гоулмена та досвід роботи ГО «ЕдКемп Україна» із впровадження СЕЕН в Україні, упевнено припускаємо, що найбільш потужним у контексті реформування вітчизняної освіти є соціально-емоційне та етичне навчання. СЕЕН спирається на новаторські рішення розробників СЕН і додає до них нові складові – відточування уваги, співпереживання та етична чутливість, стійкісно- та травмоорієнтовані практики, усвідомлення взаємозалежності та системне мислення, недискримінація й справедливість, – а тому розглядається освітянською спільнотою не лише як програма навчання, а як цілісний освітній підхід.

Аналізуючи в контексті забезпечення м'яких навичок і емоційно-етичної компетентності вчительства Нової української школи процес імплементації СЕЕН в освіту України, зазначимо, що сьогодні важливу роль у цьому процесі відіграє саме громадський сектор. З огляду на це, значний інтерес становить вивчення відповідного досвіду громадських організації, насамперед (зважаючи на близькість автора до предмету дослідження) діяльності ГО «ЕдКемп Україна». Організація, заснована у 2015 році в Україні за принципами всесвітнього руху EdCamp [18], об'єднала навколо себе спільноту відповідального вчительства – 40 000 освітян України, – яка готова до змін в освітній політиці. Активність EdCamp Ukraine реалізується у трьох напрямках: забезпечення підвищення педагогічної кваліфікації вчительства, сприяння реформуванню освіти, впровадження міжнародних ініціатив і кращого світового досвіду у сфері освіти через створення ефективних методик, програм, підходів у сфері освіти.

Як наголошувалося вище, впровадження СЕЕН в Україні відбувається у русі найбільшої за останні десятиліття державної освітньої реформи «Нова українська школа» і розпочалося восени 2019 року, коли стартував офіційний експеримент всеукраїнського рівня з СЕЕН, затверджений Міністерством освіти і науки України терміном на 5 років, за участі 26 шкіл із 23 регіонів України [19]. Станом на липень 2022 року до експерименту із СЕЕН долучилося 298 вчителів/-ок, які працюють з понад 5 000 учнів і учениць на рівні початкової та базової школи, інтегруючи практики СЕЕН в уроки з різних предметів, зокрема, в інклюзивних класах, проводячи факультативні заняття із СЕЕН, реалізуючи СЕЕН на класних годинах і під час роботи гуртків. Водночас, у зв'язку із запровадженням онлайн-навчання SEE Learning для усіх зацікавлених освітян за часи пандемії COVID-19 та війни, окрім зазначених вище учасниць і учасників експерименту до професійної спільноти СЕЕН долучилися 913 вчительок і вчителів із 472 шкіл.

Варто зазначити, що завдяки зусиллям EdCamp Ukraine вдалося надати вчительству необхідний для організації занять з учнівством, роботи з батьківською спільнотою і власного професійного зростання матеріал, що створило ситуацію ґрунтовної методичної забезпеченості занять із СЕЕН. Так, було перекладено й адаптовано, надруковано й розповсюджено навчально-методичне забезпечення від розробників програми СЕЕН, включно зі вступним онлайн-курсом, письмовими та аудіопрактиками. Для потреб вчительства впродовж 2021–2022 років створено навчальні

програми СЕЕН для 1–2, 3–4, 5–6, 7–9 класів, які МОН рекомендувало для використання в освітньому процесі.

Крім того, командою EdCamp Ukraine, під керівництвом автора статті, розроблено серію посібників для освітян «Я (практикую) СЕЕН», що розкриває такі складні й чутливі питання, як: оцінювання досягнень учнів / учениць класу, робота в темі СЕЕН із батьківством, створення потужної СЕЕН-спільноти, а також підготовлене окреме видання для батьків щодо використання практик СЕЕН удома.

З метою інформаційно-методичної підтримки учительства організовано щомісячні дорадчі зустрічі, на яких розглядаються питання викладання СЕЕН, обговорюються «складні кейси», зокрема й ті, що виникають під час занять; регулярно здійснюються супервізії, на яких, зокрема, обговорюються відеозаписи уроків СЕЕН, результати самоаналізу уроків, можливості методичного поступу педагогів на ґрунті СЕЕН.

Відбувається широка просвітницька робота з освітянами та популяризація здобутків, отриманих під час експерименту із СЕЕН. Здобутий учительками і вчителями досвід висвітлюється на офіційній вебсторінці СЕЕН в Україні, що працює подібно до єдиного інформаційного хабу [20], поширюється на доступному і привабливому для вчительства освітньому порталі «Нова українська школа», створеному за сприяння Міністерства освіти й науки України, де у форматі тематичного блогу здійснюються публікації наукових консультантів /-ок експерименту, обмін практичним досвідом щодо викладання СЕЕН тощо [21].

Не можна не відзначити той факт, що актуалізації тематики СЕЕН серед освітянської спільноти значно сприяє проведення (не)конференцій, які організовує EdCamp Ukraine. Лише впродовж 2021 року СЕЕН-компонент, зокрема тема радості в житті й освіті, став центральним, що висвітлювався, обговорювався й практикувався в межах National EdCamp Joy «High Five, Education!». Того ж року на 15 регіональних (не)конференціях була проведена особлива сесія «Виміри стійкості: особистісний, шкільний, системний», присвячена розвитку фізичної, емоційної, соціальної й професійної стійкості педагогів. Відзначимо проведену у м. Мелітополь Запорізької області спеціальну (не)конференцію «СЕЕН у дії – твоє емоційне перезавантаження», яка стала поштовхом до безпрецедентного рішення місцевої влади – впровадити в усіх 25 школах міста СЕЕН, що поки не було реалізовано через об'єктивні причини, але ймовірно буде здійснене після звільнення міста від російської окупації.

Для подальшого розвитку і поширення СЕЕН в Україні, створення умов для мережування програми і впровадження СЕЕН у кожній українській школі у 2022 році здійснено підготовку тренерської когорти СЕЕН за менторством фахового кола Університету Еморі (Атланта, США) та першої української фасилітаторської команди, серед яких і автор статті, що успішно пройшла відповідне навчання в Університеті Еморі.

Агресія рф в Україні внесла корективи у процес впровадження СЕЕН. Здавалося б, ця тема тепер мала б поступитися більш нагальним потребам щодо відтворення і підтримання безпечного освітнього простору, адже за даними МОН від 26.12.2022, в Україні повністю зруйновано 406 закладів освіти, частково пошкоджені 2 619 закладів [22]; у регіонах, де не ведуться активні бойові дії, простір закладів освіти також пристосовується до вимог воєнного стану, адже вся територія України зазнає ракетних обстрілів, а в приміщеннях деяких закладів освіти мешкають внутрішньо переміщені особи. Водночас наголосимо, що сьогодні продовжують роботу 22 із 26 шкіл експерименту СЕЕН, вимушено припинили діяльність лише 4 школи, розташовані на тимчасово окупованих територіях або в зоні інтенсивних бойових дій. В одній із шкіл прифронтового м. Миколаїв на вимогу батьківства уроки російської мови були наскрізно замінені на уроки СЕЕН, через що значно збільшилася кількість класів із викладанням СЕЕН.

Війна унаочнила всі моменти, пов'язані з результативністю СЕЕН у закладах загальної середньої освіти, залучених до експерименту. Соціально-емоційні навички,

отримані дітьми і дорослими під час опанування основних практик СЕЕН, стали корисними у подоланні стресових ситуацій, відновленні й підтриманні можливостей навчати і навчатися, забезпеченні стійкості у непередбачуваних ситуаціях.

У зв'язку із зростанням потреби освітян в глибокому опануванні теми СЕЕН та відповідних практиках EdCamp Ukraine присвятила низку антикризових ініціатив цій тематиці. Було підготовлено й опубліковано роз'яснювальні матеріали на «чутливі» теми: адаптація на новому місті в разі переміщення, продуктивна реакція на стрес, спілкування з дітьми про війну тощо. У прямому етері на платформі «Ютуб» відбувся цикл пізнавально-розвивальних занять на базі уроків СЕЕН для учнівства 1–2, 3–4 і 5–6 класів. Для освітян, майбутніх працівників освіти, батьків та всіх охочих ледь не з перших днів війни почав працювати підтримувальний проєкт «Щоденний простір стійкості». Концепція проєкту базувалася на досвіді реалізації моделі стійкості спільнот, яка була науково обґрунтована і розроблена фаховим колом Trauma Resource Institute (USA) і є одним з базових складників програми СЕЕН. Також реалізовано проєкт EdCamp Ukraine «Толоки стійкості», що фактично виступив продовженням ініціативи з психологічної підтримки освітян «Щоденний простір стійкості» й забезпечив розширення спектру науково-обґрунтованих і доступних вчителю інструментів підтримки себе й учнівства, розвитку м'яких навичок в учениць та учнів, популяризаторської роботи з батьками.

Діяльність EdCamp Ukraine робить значущий внесок у розвиток соціально-емоційного та етичного навчання в Україні. Серед багатьох запланованих на найближче майбутнє ініціатив – розроблення й поширення інструментів мережування СЕЕН в усіх закладах загальної середньої освіти України. Серед таких інструментів: адаптована під потреби українського учнівства у воєнні та повоєнні часи версія «The SEE Learning Playbook»; своєрідний «конструктор» для інтеграції компонентів СЕЕН у різні навчальні дисципліни; презентаційний пакет (короткий посібник «Як впровадити СЕЕН у школі», презентаційний буклет, ресурсна СЕЕН-іграшка, оформлення для куточка умиротворення тощо); опис різних моделей імплементації СЕЕН в освітній процес – від 5-хвилинного вступу на початку уроку з будь-якого предмету до спеціального уроку СЕЕН, включно з комплексним підходом до переосмислення освітнього середовища.

Серед планів із впровадження СЕЕН в Україні особливе місце посідає масштабний проєкт зі створення в українських школах і центрах професійного розвитку фізичних просторів – хабів стійкості, що будуть сфокусовані на розвиткові м'яких навичок, підприємницької компетентності та доброчесності. Планується також проведення національної конференції з міжнародною участю «Як принести SEE Learning у ваш клас» з хвилею офлайн-практикумів у всіх регіонах України та інші заходи.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Загалом, в результаті проведеного нами дослідження встановлено, що СЕН та СЕЕН, його переосмислена і розширена версія, є дієвими практиками розвитку м'яких навичок учнівства як основи системної перебудови всього освітнього процесу, зокрема й підготовки та підвищення кваліфікації вчителюства в аспекті реалізації реформи «Нова українська школа». Соціально-емоційне навчання реалізується в Україні у вигляді різноманітних локальних програм, серед яких СЕЕН має найбільший потенціал для глобального впровадження в Україні під час війни і післявоєнної відбудови. Широке впровадження програм СЕЕН у систему української освіти забезпечить наростальний у світі, в контексті четвертої промислової революції, попит на м'які (соціально-емоційні) навички випускників і випускниць закладів освіти, що дасть змогу особистості бути стійкою у стрімких перетвореннях сучасного життя, встановлювати і підтримувати особистісні і професійні контакти, зростати, вибудовувати соціальні зв'язки тощо.

Ключовими постатями для успішного впровадження СЕН виступають педагогічні працівники /-иці, а важливою вимогою до їхньої професійної готовності стає підвищення соціальної та емоційно-етичної компетентностей, що забезпечить можливість ефективно

розвивати в учнівства м'які навички у процесі отриманні освіти.

Характеризуючи практичний рівень сприйняття та готовності освітян до СЕН, відзначимо велику затребуваність соціально-емоційних навичок і відповідного навчання серед учительства, високий рівень усвідомленості вчительством важливості розвитку соціально-емоційних навичок учениць і учнів та власної потреби у відповідних методиках і навчальних матеріалах щодо соціально-емоційного навчання. Програми СЕН реалізуються нині в Україні завдяки активній діяльності громадського сектору і міжнародних організацій. Власне, СЕЕН на всеукраїнському рівні впроваджується в Україні за науково-методичної підтримки громадської організації «ЕдКемп Україна».

Завдяки зусиллям EdCamp Ukraine підготовлено та поширено серед учительства матеріали, необхідні для організації шкільних занять, роботи з батьківською спільнотою і власного професійного зростання; для інформаційно-методичної підтримки організовано дорадчі зустрічі та супервізії, ведеться робота з учительством і батьківською спільнотою в інформаційному просторі.

Підкреслимо, що EdCamp Ukraine створила зручний онлайн-ресурс для задоволення об'єктивних потреб учительства в єдиній інформаційній базі, що містить роз'яснювальні матеріали щодо СЕН і СЕЕН, поради для роботи з батьківством, методичне забезпечення навчальних програм.

Війна, спричинена російською агресією, ще більше актуалізувала важливість формування й розвитку соціально-емоційних та етичних навичок у молодого покоління. Підходи й технології СЕН, зокрема програма СЕЕН, мають стати не ексклюзивною можливістю в деяких школах, а повноцінним складником обов'язкової освітньої програми. Це потребує комплексного підходу, що має бути включений до Стратегії розвитку освіти в Україні у післявоєнний період і передбачає роботу за такими перспективними напрямками:

- інтеграція результатів СЕН і СЕЕН в державні освітні стандарти, які будуть переглядатися або створюватися, зокрема, дошкільної освіти, профільної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) як обов'язкового складника освітнього процесу;
- проведення досліджень щодо впливу СЕН і СЕЕН на розвиток дітей, результати їх навчання, на культуру спілкування, вчительську і батьківську спільноти, середовище закладу освіти у цілому;
- збагачення процесів підготовки педагогів у закладах вищої освіти, а також професійного розвитку вчительства освітніми компонентами, питаннями, темами, матеріалами, практиками СЕН і СЕЕН й урахування такої підготовки і розвитку під час атестації та сертифікації вчительства;
- підтримка фасилітаторської команди СЕЕН й розширення педагогічної спільноти, яка активно впроваджує і розвиває СЕН;
- підготовка доступних для всіх освітян цифрових навчально-дидактичних матеріалів із СЕН і СЕЕН для різних вікових категорій учнівства;
- розробка стратегій реалізації СЕН і СЕЕН та допомога у впровадженні їх на рівні закладу освіти (навчання колективу позитивних взаємин, психологічна допомога та супровід, створення безпечного середовища в закладі, роз'яснення й забезпечення зворотного зв'язку з батьківством тощо);
- поширення у суспільстві, зокрема серед батьківства, ідей СЕН і СЕЕН для успішного розвитку м'яких навичок особистості, сприяння її самореалізації, емпатійного спілкування в родині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Scheerens J., Van der Werf G., De Boer H. Measurement of Soft Skills in Education. *Soft Skills in Education. Putting the evidence in perspective* 2020. Section 6. P.141–189. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-54787-5_6 (дата звернення : 5.03.2023).
2. Аналітичний огляд : Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform) / Т. Дрожжина та ін. ; за заг. ред. Л. Гриневич. Київ : Шкільний світ, 2021. 312 с.
3. Гриневич Л. Проект Закону України «Про освіту». 2017. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/proekt-zu-pro-osvitu-1.pdf> (дата звернення : 5.03.2023).
4. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / ред. М. Грищенко. 2016. 40 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення : 5.03.2023).
5. Глобальні навички майбутнього. Людський капітал 2030. URL : <https://hrliga.com/docs/ljudskyj-kapital-2030.pdf> (дата звернення : 02.03.2023).
6. Далай-лама, Туту Д., Абрамс Д. Книга радості: вічне щастя в мінливому світі. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
7. Rethinking learning: a review of social and emotional learning for education systems / Mahatma Gandhi Institute of Education for Peace and Sustainable Development ; Ed. : Nandini Chatterjee Singh, Anantha Duraiappah. New Delhi, India, 2020. 292 p. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373890/PDF/373890eng.pdf.multi> (дата звернення : 5.03.2023).
8. World Happiness Report 2016 / Ed. : J. Helliwell, R. Layard, J. Sachs. New York: Sustainable Development Solutions Network, 2016. Vol. I. 70 p. URL : https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2016/HR-V1_web.pdf (дата звернення : 5.03.2023).
9. SEE LEARNING : website. URL : <http://seelearning.emory.edu/uk> (дата звернення : 5.03.2023).
10. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Random House Publishing Group, 2006. 352 p.
11. Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ-навчання / за заг. ред. О. Елькіна та ін. Харків: Дім реклами, 2019. 60 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/07/07/CEE-PRINT.pdf> (дата звернення : 5.03.2023).
12. Handbook of social and emotional learning: research and practice / Ed : A. J. Durlak et al. New York: The Guilford Press, 2017. 634 p.
13. Certificate in Social and Emotional Learning and School Climate. Foster safer, more supportive school environments. *Quinnipiac University* : website. URL : https://www.qu.edu/information-request/request-info-for-the-certificate-in-social-and-emotional-learning-and-school-climate/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=SEL%20certificate&utm_content=s-el-phrase&gclid=Cj0KCQiA5NSdBhDfARIsALzs2EBncj-KPDvF6CwlSgoOyRTiYu6iktr08Af1f42K3JHUsDa38rAB9ngaAlMIEALw_wcB (дата звернення : 5.03.2023).
14. Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills. 2021. *OECDilibrary* : website. URL : <https://doi.org/10.1787/92a11084-en> (дата звернення : 5.03.2023).
15. Як упроваджувати соціально-емоційне навчання в школах. Аналітичний огляд. 2021. *Нова українська школа* : сайт. URL : <https://nus.org.ua/articles/yak-uprovadzhuvaty-sotsialno-emotsijne-navchannya-v-shkolah-analitychnyj-oglyad/> (дата звернення : 5.03.2023).
16. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 23 грудня 2020 № 2736-20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/v2736915-20> (дата звернення : 5.03.2023).
17. Про затвердження професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» : Наказ М-ва економіки України від 17 вересня 2021 № 368-21. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh-standartu.keriv.22.09.pdf> (дата звернення : 5.03.2023).

18. EdCamp Ukraine: website. URL : <https://www.edcamp.ua/en/main-page/> (дата звернення : 5.03.2023).
19. Про проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою «Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м'яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання» на базі закладів загальної середньої освіти України на листопад 2019 – грудень 2024 років : Наказ М-ва освіти і науки України від 18 листопада 2019 № 1431. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/11/19/1431-vid-18112019.pdf> (дата звернення : 5.03.2023).
20. Соціально-емоційне та етичне навчання. *EdCamp Ukraine* : сайт. URL : <https://www.edcamp.ua/seelukraine/> (дата звернення : 5.03.2023).
21. #CEEH. *Нова українська школа* : сайт. <http://bit.ly/blogseelukraine> (дата звернення : 5.03.2023).
22. Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України : сайт. URL : <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення : 5.03.2023).

REFERENCES

1. Scheerens, J., Van der Werf, G., De Boer, H. (2020). Measurement of Soft Skills in Education. *Soft Skills in Education. Putting the evidence in perspective*, 141–189. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-54787-5_6.
2. Analitичnyi ohliad : Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsiinoho navchannia v ramkakh reformy «Nova ukrainska shkola». (2021). Т. Drozhzhyna et al. L. Hrynevych (Ed.). Kyiv : Shkilnyi svit [in Ukrainian].
3. Hrynevych, L. (2017). Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro osvitu». URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/proekt-zu-pro-osvitu-1.pdf> [in Ukrainian].
4. Nova ukrainska shkola : kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (2016). М. Hryshchenka, (Ed.). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
5. Hlobalni navychky maibutnoho. Liudskiy kapital 2030. URL : <https://hrliga.com/docs/liudskiy-kapital-2030.pdf> [in Ukrainian].
6. Dalai-lama, Tutu, D., Abrams, D. (2017). Knyha radosti: vichne shchastia v minlyvomu sviti. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
7. Rethinking learning: a review of social and emotional learning for education systems. (2020). Nandini Chatterjee Singh, Anantha Duraiappah (Ed.). URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373890/PDF/373890eng.pdf.multi>.
8. World Happiness Report 2016 (2016). J. Helliwell, R. Layard, J. Sachs (Ed.). New York: Sustainable Development Solutions Network., I. URL : https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2016/HR-V1_web.pdf.
9. SEE LEARNING : website. URL : <http://seelearning.emory.edu/uk>.
10. Goleman, D. (2006). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York : Random House Publishing Group.
11. Vybrani materialy mizhnarodnoi prohramy z formuvannia m'iakykh navychok SEE navchannia. (2019). O. Elkina (Ed.) et al. Kharkiv: Dim reklamy. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2019/07/07/CEE-PRINT.pdf> [in Ukrainian].
12. Handbook of social and emotional learning: research and practice. (2017). A. J. Durlak (Ed.) et al. New York: The Guilford Press.
13. Certificate in Social and Emotional Learning and School Climate. Foster safer, more supportive school environments. *Quinnipiac University*. URL : https://www.qu.edu/information-request/request-info-for-the-certificate-in-social-and-emotional-learning-and-school-climate/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=SEL%20certificate&utm_content=sel-phrase&gclid=Cj0KCQjA5NSdBhDFARIsALzs2EBncj-KPDvF6CwISgoOyRTiYu6iktr08Af1f42K3JHUsDa38rAB9ngaAlMIEALw wCB
14. Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills. (2021). *OECDilibrary*. URL : <https://doi.org/10.1787/92a11084-en>.

15. Yak uprovadzhuvaty sotsialno-emotsiine navchannia v shkolakh. Analitychnyi ohliad. (2021). *Nova ukrainska shkola – New Ukrainian school*. URL : <https://nus.org.ua/articles/yak-uprovadzhuvaty-sotsialno-emotsijne-navchannya-v-shkolakh-analitchnyj-oglyad/> [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z diplomom molodshoho spetsialista)» : Nakaz M-va ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 23 hrudnia 2020 № 2736-20. (2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/v2736915-20> [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity» : Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 17 veresnia 2021 № 368–21. (2021). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh-standartu-keriv.22.09.pdf> [in Ukrainian].
18. EdCamp Ukraine: website. URL : <https://www.edcamp.ua/en/main-page/> [in Ukrainian].
19. Pro provedennia eksperymentu vseukrainskoho rivnia za temoiu «Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia v uchniv miakykh navychok shliakhom sotsialno-emotsiinoho ta etychnoho navchannia» na bazi zakladiv zahalnoi serednoi osvity Ukrainy na lystopad 2019 – hruden 2024 rokiv : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18 lystopada 2019 № 1431. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D%B8%D0%BD%D0%B8/2019/11/19/1431-vid-18112019.pdf> [in Ukrainian].
20. Sotsialno-emotsiine ta etychne navchannia. URL : <https://www.edcamp.ua/seelukraine/> [in Ukrainian].
21. #CEEH. *New Ukrainian school – New Ukrainian school*. URL : <http://bit.ly/blogseelukraine> [in Ukrainian].
22. Ukrinform: Multimedia platform for foreign broadcasting of Ukraine. URL : <https://www.ukrinform.ua/> [in Ukrainian].

УДК 061.2:336.71:330.526.39
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.281656

МОЛОДІЖНІ БАНКИ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ МОЛОДІЖНОЇ УЧАСТІ

Пеша Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів та природокористування
ORCID 0000-0001-8367-2010
E-mail: pesha_iv@ukr.net

У статті представлено досвід впровадження в Україні молодіжних банків, що є однією із ефективних і дієвих форм молодіжної участі, які успішно діють у різних країнах світу. Молодіжний банк це молодіжне об'єднання, що стимулює молодіжні ініціативи шляхом фінансової підтримки соціальних проєктів, що реалізуються молоддю в територіальних громадах. В Україні молодіжні банки ініціатив діють з 2008 року і організовані переважно при місцевих фондах громад. Поширення в Україні молодіжних банків ініціатив як ефективного інструменту формування суспільно активної життєвої позиції, лідерських та організаційних якостей молодих людей потребує вивчення національного досвіду та розробки рекомендацій щодо організації роботи благодійних молодіжних об'єднань.

Ключові слова: участь молоді, форми молодіжної участі, молодіжна робота, молодіжні банки ініціатив, благодійництво.

YOUTH BANKS AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR YOUTH PARTICIPATION

Piesha Iryna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences
ORCID 0000-0001-8367-2010
E-mail: pesha_iv@ukr.net

One of the forms of youth participation that has proved its effectiveness is represented by youth banks, which successfully operate in different countries of the world. A youth bank is a youth organization, which supports youth initiatives by providing financial aid for youth projects, which are being implemented by youth in territorial communities. There are several models for organization of youth bank operations, but the major "features" that differentiate youth banks from other youth programs are that young people conduct grant competitions of youth projects by themselves as well as on their own collect funds for financial aid of projects-winners of the competition.

In Ukraine youth initiative banks have been operating since 2008 and mainly organized by local community foundations. The majority of youth projects, winners of grant competitions, are aimed at municipal improvement of residential areas and providing aid for socially vulnerable categories of population. Participants of a youth bank organize different charity events in order to raise funds for grant support of youth projects.

Activities of youth initiative banks are aimed, first of all, at: stirring up project activities in the youth environment; attracting resources for youth projects; youth participation in the decision-making processes and development of local communities; training of leaders and raising a youth expert community.

Promotion of youth initiative banks in Ukraine as an efficient tool for building up a socially active life stand, leadership and organizational skills of young people, requires studying of national experience and development of recommendations for organizing work of charitable youth associations.

Key words: *youth participation, forms of youth participation, youth work, youth initiative banks, charity.*

Постановка проблеми. Стратегічним завданням молодіжної політики України є активізація участі молоді у суспільному житті, що потребує впровадження інноваційних форм та методів молодіжної роботи, спрямованих на залучення молодих людей до прийняття рішень що стосуються молодіжних питань та безпосередньої їх реалізації [4]. Дієва участь молоді у суспільному житті є основою розвитку громадянського суспільства країни, з іншого боку виступає інструментом формування демократичних принципів та активної громадянської позиції молоді.

Відповідно до Переглянутої Європейської Хартії про участь молоді у місцевому та регіональному житті активна молодіжна участь потребує забезпечення відповідних умов: право участі, засоби, простори, можливості, за необхідності, підтримка в участі та впливі на прийняття рішень що забезпечує участь молодих людей у різних заходах та процесах, спрямованих на розвиток громади і суспільства. Активна молодіжна участь означає вплив молодих людей на прийняття рішень, що впливають на життя молодих людей або просто є важливими для них, а також відповідальність за прийняті рішення та їхню реалізацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми участі молоді у суспільному житті та роль держави у створенні умов активізації молодіжної участі досліджували українські науковці, зокрема, Є. Бородін, В. Барабаш, М. Головатий, В. Гловенько, М. Канавець, Л. Кіндрат, Є. Савін, Л. Савчук. Особливості та форми участі молоді у суспільному житті територіальної громади досліджували О. Кулініч, І. Парубчак, К. Плоский, М. Перепелиця. Форми та методи молодіжної роботи спрямовані на активізацію молодіжної участі у суспільному житті та розбудові територіальних громад знайшли своє відображення у наукових роботах Л. Кіндрат, Л. Мукосеєвої, О. Пометун, Н. Тілікіної.

В той же час потребує належного наукового аналізу впровадження в Україні інноваційних механізмів молодіжної участі, зокрема, молодіжних банків, які діють в країні з 2015 року і об'єднують ініціативну молодь та забезпечують умови активного залучення молодих людей до суспільного життя.

Мета статті – визначити особливості та умови впровадження у практику молодіжної роботи в Україні молодіжних банків ініціатив як інноваційної технології молодіжної участі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодіжний банк – це форма залучення молоді до вирішення соціальних питань, що стосуються безпосередньо молоді а також є нагальними для громади в якій проживають молоді люди. Діяльність молодіжного банку спрямована на підтримку молодіжних ініціатив спрямованих на розвиток громади шляхом організації конкурсів благодійного фінансування проєктів, які реалізуються молоддю.

Учасники молодіжного банку – соціально активні молоді люди, які створюють умови підтримки молодіжних ініціатив, а саме: займаються пошуком благодійників та коштів, залучають активну молодь до розробки соціальних проєктів, організовують та поведуть конкурси молодіжних проєктів. Учасники працюють як волонтери, на добровільній основі.

Технологія фінансування проєктів через грантові конкурси, що проводяться молоддю і для молоді, широко поширена в США, Канаді, Європі. Перша молодіжна благодійна програма, в якій молоді люди шукали гроші на проведення конкурсу молодіжних соціальних проєктів і самостійно організовували і проводили конкурс, була впроваджена у 1985 році Громадським фондом Вашингтона (США).

Молодіжні банки (YouthBanks) з 2002 року успішно працюють у 24 країнах світу. Модель молодіжного банку є унікальним методом залучення молоді до прийняття рішень та вирішення проблем місцевої громади. Місія банку – збирати та розподіляти кошти на молодіжні проєкти. Особи, які беруть участь у YouthBanks у всьому світі, з'єднані через

мережу YouthBank International, яка почала офіційно працювати у квітні 2013 року. YouthBank International – це організація яка підтримує та розвиває/масштабує модель YouthBank, сприяючи та підключаючи глобальну мережу Youthbank.

З 2015 року Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину «Єднання» (ІСАР «Єднання») є офіційним представником YouthBank International і веде роботу з розвитку молодіжних банків ініціатив в Україні.

Молодіжний банк – банк ідей і проєктів, молодіжний банк ініціатив – некомерційна молодіжна організація, яка здійснює благодійну діяльність шляхом збору коштів та фінансової підтримки на конкурсній основі некомерційних проєктів, що реалізуються молоддю в територіальних громадах.

Молоді люди можуть долучатися до роботи молодіжного банку як:

- учасники ініціативної групи, що розробляють та втілюють молодіжні проєкти, спрямовані на розвиток власної громади;
- благодійники, що долучаються до фінансування молодіжних проєктів;
- члени команди молодіжного банку (комітету), що збирають кошти та організують конкурси молодіжних проєктів, в якості експертів приймають рішення щодо доцільності реалізації проєктів, наданих на конкурс [7].

Існує три найбільш розповсюджені моделі організації діяльності молодіжних банків.

1. Молодіжний банк створюється на базі фонду місцевої громади, який слугує джерелом та/або провідником фінансових коштів, конкурсних технологій і технологій збору коштів. Фонд може сам надавати кошти на конкурси молодіжного банку, а може допомогти знайти донора або донорів, які будуть фінансувати молодіжну програму.

2. Молодіжний банк діє на базі освітнього закладу (наприклад, школи, університету), некомерційної організації, державних або місцевих структур (наприклад, на при відділі з реалізації молодіжної політики). Учасниками молодіжного банку стають учні, студенти, активна молодь, а конкурсний бюджет може надавати як адміністрація закладу/організації, так і місцеві фонди або інші донори.

3. Молодіжний банк реєструється як некомерційна громадська організація (з утворенням самостійної юридичної особи).

Але у всіх моделях зберігаються дві основні «ознаки» молодіжного банку, які допомагають відрізнити їх від інших молодіжних програм:

- 1) самостійне проведення молодими людьми грантових конкурсів;
- 2) збір молоддю коштів для фінансового забезпечення конкурсів молодіжних проєктів.

Молоді люди, які долучаються до роботи молодіжного банку ініціатив отримують досвід і можливості, які в подальшому слугують основою формування їхнього світогляду та життєвої позиції, а саме:

- управляти і приймати рішення щодо фінансування молодіжних проєктів;
- змінювати життя та благоустрій громади;
- втілювати власні ідеї в реальність на благо спільноти;
- здобувати знання і навички, які не можна опанувати в жодному навчальному закладі;
- формувати лідерські та організаційні навички;
- навички комунікації та мотивації людей.

Молодіжний банк ініціатив – це банк ідей, банк соціально важливих проєктів, молодих і ініціативних людей, які залучають фінансові ресурси на реалізацію проєктів. Це інноваційна технологія фінансування неприбуткових проєктів на місцевому рівні через грантові конкурси, реалізована молоддю і для молоді [5].

Міжнародний та національний досвід дозволив виокремити етапи організації діяльності молодіжних банків ініціатив в громаді.

Перший етап – етап підготовки на якому визначається модель роботи молодіжного банку, візія молодіжної благодійності у громаді, організація/установа на базі якої буде проводитися діяльність; особа, яка має досвід організаційної роботи та зацікавлена у просуванні ідей молодіжної благодійності, яка буде куратором та радником молоді у процесі створення та організації діяльності молодіжного банку ініціатив.

Другий етап – створення молодіжного банку ініціатив. Першим завданням цього етапу є формування команди (комітету) молодіжного банку ініціатив: соціально активної молоді, зацікавленої у благодійній діяльності. Після того як комітет молодіжного банку ініціатив сформовано, учасники команди мають пройти серію тренінгів, спрямованих на формування командної роботи, набуття учасниками знань та навичок щодо проектного менеджменту, фандрейзингу, грантової діяльності, ведення переговорів тощо.

Третій етап – організація роботи молодіжного банку ініціатив передбачає проведення заходів із збору коштів, організацію та проведення конкурсів молодіжних проєктів, висвітлення діяльності молодіжного банку у засобах масової інформації.

Необхідною умовою ефективної роботи та наснаження молодіжної команди є мережева взаємодія з іншими молодіжними банками та організаціями. Учасники молодіжного банку мають брати участь у додаткових тренінгах, семінарах та обмінах з іншими благодійними організаціями через конференції, електронну пошту, онлайн-заходи тощо.

Проведення молодіжними банками ініціатив *грантових конкурсів молодіжних проєктів* є інноваційним інструментом формування молодіжної активності і передбачає виконання представниками комітету ряду завдань:

- визначити пріоритет конкурсу – які напрями молодіжних проєктів будуть підтримуватися молодіжним банком. Джерелами інформації щодо пріоритетів може бути опитування жителів громади, аналіз звернень громадян, спілкування з представниками влади та громадських об'єднань тощо;
- розробити положення про конкурс молодіжних проєктів, що містить умови та терміни прийому заявок, пріоритетні напрями реалізації проєктів, терміни та алгоритм проведення конкурсу, критерії відбору переможців, умови фінансової підтримки молодіжних проєктів та оцінки їх реалізації;
- поширити у громаді інформацію про конкурс і залученням різноманітних інформаційних джерел – місцеві засоби масової інформації, соціальні мережі, організації-партнери, молодіжні спільноти тощо;
- здійснити прийом заявок до участі у конкурсі, перевірити документи на відповідність вимогам конкурсу, зареєструвати заявки. Прийом заявок може тривати місяць або ж більше, залежно від умов організації конкурсу;
- експертна оцінка молодіжних проєктів проводиться групою експертів за визначеними критеріями. На етапі експертної оцінки можна також передбачити інтерв'ю з розробниками молодіжних проєктів або ж організувати презентацію проєктів, поданих на конкурс;
- переможці конкурсу визначаються за результатами обговорення на засіданні експертної ради, критерії і процедура оцінки молодіжних проєктів має бути визначена положенням про конкурс. Договір про фінансову підтримку проєктів-переможців підписується між особою/організацією яка отримує грант та молодіжним банком ініціатив (у випадку якщо банк є юридичною особою) або організацією/установою на базі якої діє молодіжний банк;
- представники молодіжного банку ініціатив здійснюють моніторинг реалізації проєктів, що передбачає відстеження відповідності дотримання умов грантового договору;
- презентація підсумків реалізації конкурсу грантів спрямована на підтримку і популяризацію молодіжних ініціатив а також пошук нових спонсорів і партнерів.

В Україні модель молодіжного банку ініціатив впроваджено у 2008 році Миколаївською міською громадською організацією «Фонд розвитку міста Миколаєва». Робота Миколаївського банку молодіжних ініціатив полягала в тому, що молоді люди самі визначали пріоритетні напрямки проектів спрямованих на вирішення проблем молоді м. Миколаєва, залучали донорські кошти і проводили відкриті конкурси міні-грантів «Твоя ініціатива».

Молодіжні банки ініціатив в Україні працюють переважно при місцевих фондах громад. Більшість проектів, що отримують фінансову підтримку, спрямовані на облаштування благоустрою громади та допомогу соціально вразливим верствам населення. Для залучення коштів на грантову підтримку використовуються різні інструменти: благодійні акції та ярмарки, залучення представників бізнесу, благодійні флешмоби, колядування тощо. З метою популяризації та розвитку молодіжних банків ініціатив проводяться навчальні табори, тренінги, міжнародні обміни, надається методична література [6].

За інформацією ІСАР «Єднання» у 2018 році в Україні діяло 12 банків молодіжних ініціатив, участь у роботі комітетів брали 111 молодих осіб [7]. Конкурси проектів у 2018 році провели 10 молодіжних банків, було підтримано 52 проекти на суму 206 325 грн, з яких 91 757 грн збрала в своїх громадах молодь.

З метою формування обґрунтованого підходу у визначенні пріоритетних напрямів молодіжних проектів у територіальних громадах у 2021 році Державний інститут сімейної та молодіжної політики спільно з благодійною організацією «Національна мережа розвитку локальної філантропії» у рамках проекту «Молодіжні банки – 2021» що було реалізовано благодійною організацією «Національна мережа розвитку локальної філантропії» за результатами конкурсу проектів «Школа фондів громад» при підтримці ІСАР «Єднання» за фінансування Фонду Ч.С. МОТТА, провів соціологічне опитування населення восьми територіальних громадах Вінницької, Миколаївської, Київської, Львівської та Рівненської областей [3].

Опитування у форматі онлайн проведено учасниками Молодіжних банків ініціатив за методом «рівний – рівному» у восьми територіальних громадах: Барська (Вінницька область), Вознесенська, Доманівська (Миколаївська область), Березанська, Баришівська (Київська область), Стрийська, Новояворівська (Львівська область), Рівненська (Рівненська область) у квітні–травні 2021 року. За результатами опитування були виявлені особисті проблеми населення і територіальних громад; пропозиції жителів громади щодо вирішення нагальних проблем; досліджено рівень громадянської активності та форми участі громадян у благодійній діяльності.

За результатами опитування рівень громадянської активності серед жителів громад різний. Так відсоток тих, хто не бере участі у заходах, що стосуються життя їхнього населеного пункту, територіальної громади, коливається від 16,6% опитаних жителів Новояворівської територіальної громади до 43,8% у Стрийській тергромаді.

Населення готове долучитися до таких видів громадянської участі, як голосування на виборах (вказали жителі 6 територіальних громад із 8), участь у роботі по благоустрою території (3), підтримка молодіжних ініціатив (2). Причини, які заважають брати участь у розвитку громади, переважно такі: відсутність вільного часу (вказали жителі усіх 8-ми територіальних громад), зневіра у можливості захистити свої права та інтереси (2), фінансові проблеми сім'ї (2).

Щодо благодійної допомоги та участі у благодійних акціях, то переважно це пожертва у церкві та через скриньки для збору коштів (вказали жителі 4 територіальних громад), просто надання грошей людям (3), пожертва через банківський переказ (2). Першочерговою причиною, що спонукала до благодійності, жителі усіх громад визнали співчуття тим, кому потрібна допомога.

Результати опитування та пропозиції щодо активізації громадянської участі жителів кожної із територіальних громад були презентовані на Конференції-з'їзді лідерів

Молодіжних банків ініціатив організованій 11–12 червня 2021 року. За результатами опитування представники молодіжних банків ініціатив кожної з територіальних громад отримали інформацію щодо нагальних потреб та проблем територіальної громади, що турбують жителів, що була використана при визначенні пріоритетних напрямів грантових конкурсів молодіжних проєктів у громадах.

Враховуючи кардинальні зміни у житті громад України через військові дії, зміни економічного та соціального розвитку країни та окремих регіонів, доцільно продовжити практику вивчення потреб та можливостей жителів громади за участі молоді. Такі опитування дадуть змогу визначити нагальні місцеві потреби та ресурси активної участі населення у відновленні та розбудові територіальних громад, а також визначити найбільш поширені форми участі жителів громад у благодійній діяльності, що допоможе молодим людям у розробці благодійних акцій та пошуку коштів на підтримку молодіжних ініціатив.

Розвиток молодіжних ініціатив у 2021 році підтримано проєктом «Рух молодіжних банків «України – просування культури філантропії та залучення молоді до громадянського суспільства», що реалізує мережа благодійних організацій «Національна мережа розвитку локальної філантропії». Не дивлячись на всі виклики воєнного стану впродовж 2022-2023 років, Молодіжні банки ініціатив продовжили свою роботу. Одним із головних напрямів роботи банків на 2023 рік визначено «реалізацію гуманітарних проєктів та отримання усіх необхідних навичок для подальшої відбудови країни молоддю» [1]. У рамках проєкту молодіжні ініціативи, спрямовані на вирішення нагальних проблем територіальних громад, у 2023 році реалізують 10 молодіжних банків ініціатив з 9 різних громад Вінницької, Івано-Франківської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Хмельницької областей.

Так Банком молодіжних ініціатив Вінниці, що діє при Фонді громади м.Вінниця «Подільська громада», у січні-лютому 2023 року було проведено конкурс молодіжних проєктів спрямованих на професійний та особистісний розвиток молоді, а також безпеку і комфорт у Вінницькій громаді [2]. Усього на конкурс було подано 30 проєктів, переможцями було визнано чотири з них: «CoolLib» Вінницького ліцею №16; вистава «Blackout» на сцені обласного драмтеатру; велогенератор «ВелоПрометей» Вінницького технічного коледжу; настільна гра «Таємнича Вінниця/Mysteriuos Vinnytsia» громадської організації «Платформа соціального розвитку «Сетап». Команда Банку молодіжних ініціатив Вінниці надасть фінансову підтримку реалізації проєктів-переможців конкурсу.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Досвід роботи банків молодіжних ініціатив в Україні доводить їх ефективність та значущість для формування у молоді суспільно активної життєвої позиції, лідерських та організаційних якостей, залучення молодих людей до участі у розвитку та розбудові територіальних громад. Подальше впровадження цієї інноваційної форми молодіжної благодійності в Україні потребує вивчення вже напрацьованого досвіду та поширення досвіду організації роботи молодіжних банків ініціатив як дієвого інструменту активізації та залучення молоді до розбудови та розвитку громадянського суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. З 2021 року «Національна мережа розвитку локальної філантропії» реалізує проєкт «Рух молодіжних банків «України – просування культури філантропії та залучення молоді до громадянського суспільства». URL: <https://philanthropy.com.ua/news/view/z-2021-roku-nacionalna-mereza-rozvitku-lokalnoi-filantropii-realizue-proekt-ruh-molodiznih-bankiv-ukraini-prosuvanna-kulturi-filantropii-ta-zalucenna-molodi-do-gromadanskogo-suspilstva>
2. Молодіжний Банк Ініціатив Вінниці. URL: <https://www.facebook.com/mbi.vinnytsia/>
3. Опитування населення територіальних громад в рамках проєкту «Молодіжні банки – 2021». Державний інститут сімейної та молодіжної політики. URL:

<https://dismp.gov.ua/opituvannya-naselennya-teritorialnih-gromad-v-ramkah-proektu-molodizhni-banki-2021/> (дата звернення 05.09.2021).

4. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. Відомості Верховної Ради України, 2021, №28, ст.233.

5. Стань учасником «Молодіжного банку ініціатив». Головний сайт Ніжина, де ви знайдете всю інформацію про новини, події та історію міста. URL: <https://mynizhyn.com/news/misto-i-region/9054-stan-uchasnikom-molodizhnogo-banku-iniciativ.html> (дата звернення 20.04.2023).

6. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації/ Балакірева О. М. та ін. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. 100 с.

7. YouthBank – Молодіжний банк ініціатив – Єднання. Новини – Єднання. URL: <http://ednannia.ua/our-programs-and-activities/pidtrymuemo-lokalnu-filantropiiu/166-fondy-hromad/8610-molodizhni-banki> (дата звернення 09.04.2023).

REFERENCES

1. Z 2021 roku «Natsionalna mreza rozvytku lokalnoi filantropii» realizuie projekt «Rukh molodizhnykh bankiv «Ukrainy – prosuvannya kultury filantropii ta zaluchennia molodi do hromadianskoho suspilstva». URL: <https://philanthropy.com.ua/news/view/z-2021-roku-nacionalna-mreza-rozvitku-lokalnoi-filantropii-realizue-proekt-ruh-molodiznih-bankiv-ukraini-prosuvanna-kulturi-filantropii-ta-zalucenna-molodi-do-gromadanskogo-suspilstva> [in Ukrainian].

2. Molodizhnyi Bank Initsiatyv Vinnytsi. URL: <https://www.facebook.com/mbi.vinnytsia/> [in Ukrainian].

3. Opytuvannya naselennia terytorialnykh hromad v ramkakh proektu «Molodizhni banky – 2021». Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. URL: <https://dismp.gov.ua/opituvannya-naselennya-teritorialnih-gromad-v-ramkah-proektu-molodizhni-banki-2021/> [in Ukrainian].

4. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 27 kvitnia 2021 roku № 1414-IX. (2021) Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 28, art.233.

5. Stan uchasykom «Molodizhnoho banku initsiatyv». Holovnyi sait Nizhyna, de vy znaidete vsiu informatsiiu pro novyny, podii ta istoriiu mista. URL: <https://mynizhyn.com/news/misto-i-region/9054-stan-uchasnikom-molodizhnogo-banku-iniciativ.html> [in Ukrainian].

6. Balakirieva, O. M. et al. (2017). Formuvannya ta realizatsiia derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini v umovakh detsentralizatsii. Ternopil: TOV "Terno-hraf" [in Ukrainian].

7. YouthBank – Molodizhnyi bank initsiatyv – Yednannia. Novyny – Yednannia. URL: <http://ednannia.ua/our-programs-and-activities/pidtrymuemo-lokalnu-filantropiiu/166-fondy-hromad/8610-molodizhni-banki> [in Ukrainian].

УДК 364.043.4

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282271

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПІДТРИМКИ САМОТНІХ МАТЕРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Саранча Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5715-6271>

E-mail: isarancha@gmail.com

Парнева Наталія, студентка, Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3609-8401>

E-mail: 2sciencev@gmail.com

У статті теоретично обґрунтовано питання соціальної підтримки одиноких матерів: розкрито історичні аспекти поняття «материнство» та визначено рівень законодавчого закріплення поняття «одинокі матері» в Україні; охарактеризовано сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями та вплив реалій воєнного часу на їх форму та зміст, а також описано типові проблеми неповних сімей. Описано міжнародний досвід соціально-психологічної роботи з одинокими матерями в умовах воєнного стану та на його основі згруповано основні стратегії соціальної допомоги одиноким матерям, що реалізуються у різних країнах.

Ключові слова: материнство, одинока матір, неповна сім'я, соціальний захист, технології соціальної роботи, соціальні проблеми одиноких матерів.

MODERN PROBLEMS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL WORK FOR SUPPORT OF SINGLE MOTHERS IN WARTIME CONDITIONS

Sarancha Iryna, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5715-6271>

E-mail: isarancha@gmail.com

Parneva Nataliia, Student, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3609-8401>

E-mail: 2sciencev@gmail.com

The article theoretically substantiates the issue of social support for single mothers: the historical aspects of the concept «motherhood» are revealed and the level of legislative consolidation of the concept of «single mother» in Ukraine is determined; modern technologies of social work with single mothers and the influence of wartime realities on their form and content are characterized, as well as typical problems of single-parent families are described. The international experience of socio-psychological work with single mothers in wartime conditions is described, and on its basis, the main strategies of social assistance to single mothers implemented in different countries are grouped.

Along with the theoretical analysis, the article highlights the results of the empirical research, which consisted of several stages: definition of the goal, tasks, object and subject of the research; choice of research methods; direct research; case analysis of the received data and the selection of ways to overcome the outlined problems. The results of the data obtained during the use of psychological diagnostic methods made it possible to describe in detail the main psychological and interpersonal problems that arise by single mothers at various stages of their life. With the help of the data

obtained during the sociological survey, the actual and most significant problems and needs faced by single mothers in Ukraine since the intensification of the military conflict in the greater territory of Ukraine were formed.

The field research data made it possible to conduct an effective case analysis, with the aim of summarizing the data and outlining the most urgent social problems of single mothers, which can be solved through introduction and implementation of social projects in Ukraine and individual territorial communities.

Based on the results of the theoretical analysis and conducted empirical research, the article draws general conclusions regarding the socio-psychological problems of single mothers in Ukraine and suggests ways to overcome the main problems and increase the ability to meet the basic needs of this category of citizens.

Keywords: *motherhood, single mother, incomplete family, social protection, technologies of social work, social problems of single mothers.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Згідно офіційної статистики, в Україні на початок 2021 року майже 120 тисяч сімей виховували дітей без другого партнера. Але ці цифри відображають лише тих, хто отримує матеріальну допомогу від держави, а право на таку допомогу мають не всі, і фактично одиноких матерів та батьків у 10 разів більше – близько мільйона. Це майже кожна п'ята сім'я з дітьми, а у 96% випадків мова йде саме про самотніх матерів. Тож проблема неповних сімей лишається традиційним жіночим питанням, полем для спекуляцій і моралізаторства, а також величезним ризиком бідності.

Соціальна робота з категорією самотніх матерів в Україні передбачена в основному виплатами матеріальної допомоги та наданням пільг при отриманні певного переліку послуг, але це не може вирішити цілу низку проблем, що постають на життєвому шляху одиноких матерів.

Матері, що виховують дитину самотійно, часом потребують особливого підходу у багатьох життєвих питаннях – працевлаштування, отримання медичних послуг, освіта, культура та інші. Відсутність достатнього вільного часу та постійна прив'язаність до дитини не дає можливості повною мірою та у необхідний час отримувати ті чи інші послуги. Такі складнощі можуть призвести до більших труднощів: проблеми зі здоров'ям, низький рівень конкурентоспроможності на ринку праці у зв'язку із відсутністю можливостей навчання та, як наслідок, скрутне матеріальне становище та важкий психологічний стан

Слід також приділити достатньо уваги соціальній підтримці одиноким матерям, що залишились в Україні на час воєнного стану. Окрім вищеперерахованих проблем, одинокі матері можуть стикатись із проблемами психологічного характеру, що спричинені постійним страхом; побутовими проблемами у наслідок внутрішнього переміщення із зони активних бойових дій; порушенням комунікаційних зав'язків із рідними та близькими тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену материнства першими почали приділяти увагу зарубіжні вчені Ф. Ар'єс, Х. Дойч, Е. Бетінтер, М. Мід, А. Річ, Н. Чодороу, К. Хорні та ін. В Україні цей феномен не достатньо розкритий, на сьогодні материнству приділено увагу у працях таких вітчизняних вчених: І. Анчева, С. Канюк, О. Кісь, Н. Мицюк, О. Стрельник, В. Стинська, О. Шевченко та інших. Проблематика соціальної роботи та соціальної підтримки одиноких матерів в умовах воєнного часу зовсім не розкрита та потребує повноцінного теоретичного аналізу та практичного дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично дослідити питання соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу, а також розробити шляхи ефективної соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливе ставлення суспільства і держави в історичному розрізі було до самотніх матерів, їх дітей та безпритульних дітей. І хоча жінку третього тисячоліття вже не засуджують за те, що вона виховує дитину без батька й не перебуває у шлюбі, а таких дітей уже не називають байстрюками, все одно наявність неповних сімей залишає свій відбиток на становленні особистості дитини та сприйнятті її суспільством. Але перш ніж здобути право не бути суспільними паріями, матерям-одиначкам довелося пройти довгий шлях, сповнений фізичних покарань, заслання й громадського осуду [2, с. 68].

Термін «самотній матір» на законодавчому рівні не визначено. Проте відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів», самотньою матір'ю вважають жінку, яка не перебуває у шлюбі та у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено у встановленому порядку за вказівкою матері; вдову; іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама [3]. За цим визначенням для визнання «іншої жінки» самотньою необхідно дві ознаки: вона і виховує дитину, і сама її утримує.

Окрім поняття, в законодавчих актах України врегульовано питання фінансової допомоги самотнім матерям, податкові пільги та гарантії трудового законодавства щодо відпусток, а також особливості соціальних гарантій на період введення військового стану в Україні.

Сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями в умовах воєнного часу засновані на методах та прийомах роботи з неповними сім'ями. Вирізняють такі особливості неповної сім'ї в залежності від типу: осиротіла неповна сім'я, неповна розлучена сім'я, сім'я матері-одиначки.

Найбільш типовою проблемою неповних сімей є матеріальні проблеми. Наодинці з дитиною мати не в змозі прогодувати себе та її. Державна допомога та аліменти суттєво не покращають ситуацію. Матері, що навчаються, не працюють, мають кількох дітей та не мають власного житла, потрапляють в особливо тяжке становище. Тому неповні сім'ї підлягають великій фінансовій допомозі з боку державних установ та населення, переважно з різних фондів соціальної допомоги населенню.

Соціальна робота з самотніми матерями повинна забезпечувати соціальну профілактику сімейних проблем, здійснювати систему заходів, спрямованих на профілактику аморальної та протиправної поведінки дітей та молоді, полягає у наданні соціальної підтримки та послуг з метою реалізації програм роботи з сім'ями; надання допомоги матерям у вирішенні складних проблем розвитку сім'ї.

При організації соціальної роботи з самотніми матерями можуть бути застосовані індивідуальні консультативні бесіди та групові методи роботи – тренінги. Соціально-психологічний тренінг визначається як галузь практичної психології, орієнтована використання активних методів групової психологічної роботи з розвитку компетентності у спілкуванні.

Безпосередня робота з самотніми матерями, що постраждали внаслідок воєнних дій на території України може здійснюватися у декількох напрямках: надання індивідуальних консультацій, робота в групах, онлайн робота із самотніми матерями, що виїхали з дітьми закордон, проведення розважальних онлайн-занять для дітей,

інформування одиноких матерів, щодо актуальної ситуації у нормативно-правовому полі, додаткових можливостях та сучасних методах надання соціальних послуг.

Сучасна ситуація в Україні, введення військового стану, постійне перебування у стресовому стані, вносить свої корективи як у нормативно-правовому полі соціальної роботи так і значно розширює коло проблем щодо надання соціально-психологічної підтримки одиноким матерям та їх сім'ям.

Важливою частиною теоретичного дослідження є вивчення міжнародної практики організації соціальної підтримки самотніх матерів в умовах воєнного часу. Зарубіжний досвід цього питання реалізується через низку стратегій: стратегія допомоги малозабезпеченим, стратегія соціальної допомоги одиноким батькам, стратегії, зорієнтовані на підтримку всіх сімей із дітьми, зокрема і неповних, стратегія, орієнтована на успішне поєднання одинокими батьками батьківської та професійної ролей та державну допомогу неповним сім'ям.

Таким чином, існуюча система соціальної підтримки сімей одиноких матерів не дозволяє, достатньою мірою, вирішити проблеми, що виникають у цих сімей. Зумовлено це насамперед тим, що вона не враховує конкретних проблем сімей одиноких матерів та в умовах принципу адресності реалізується не повною мірою.

Для виявлення найбільш актуальних проблем та формування максимально ефективної соціально-психологічної роботи з одинокими матерями, нами було проведено емпіричне дослідження, яке складалось із декількох етапів: визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження; вибір методик дослідження; безпосереднє проведення дослідження; кейс-аналіз отриманих даних та вибір шляхів подолання окреслених проблем.

Дослідження проводилось на території Вінницької територіальної громади за інформаційною підтримкою громадських організацій м. Вінниці та Вінницької області. Загальна кількість вибірки склала 80 осіб (за гендерною ознакою: 100% жінки) віком від 18 до 60 років. Вибірка із 80 осіб була поділена на три підгрупи за віковою ознакою, а саме: особи до 30 років (30 осіб), особи від 31 до 45 років (30 осіб), особи старше 45 років (20 осіб).

Для здійснення емпіричного дослідження було обрано методики діагностики психічних станів та властивостей особистостей «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» [1, с. 100] та «Диференціальна діагностика депресивних станів» [1, с. 124], а також розроблено авторську анкету-опитувальник самотніх матерів, що перебувають в Україні в умовах воєнного часу: «Виявлення потреб одиноких матерів в умовах воєнного часу» та метод кейсового аналізу.

Результати даних отриманих в ході використання методики діагностики психічних станів та властивостей особистостей «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» зводились до того, що учасниці дослідження мали оцінити твердження стосовно їх емоційного стану безпосередньо в момент опитування та оцінити свої почуття у звичайному житті. Оскільки опитування проводилось в умовах воєнного часу, було важливим відстежувати рівні тривожності саме в такому розрізі. Отримані дані показали, що 60 % респонденток відзначити помірний рівень тривожності за шкалою самооцінки реактивної тривожності. Ще 25 % відмітили низьку тривожність та 15 % – високу тривожність за цією шкалою (рис. 1).

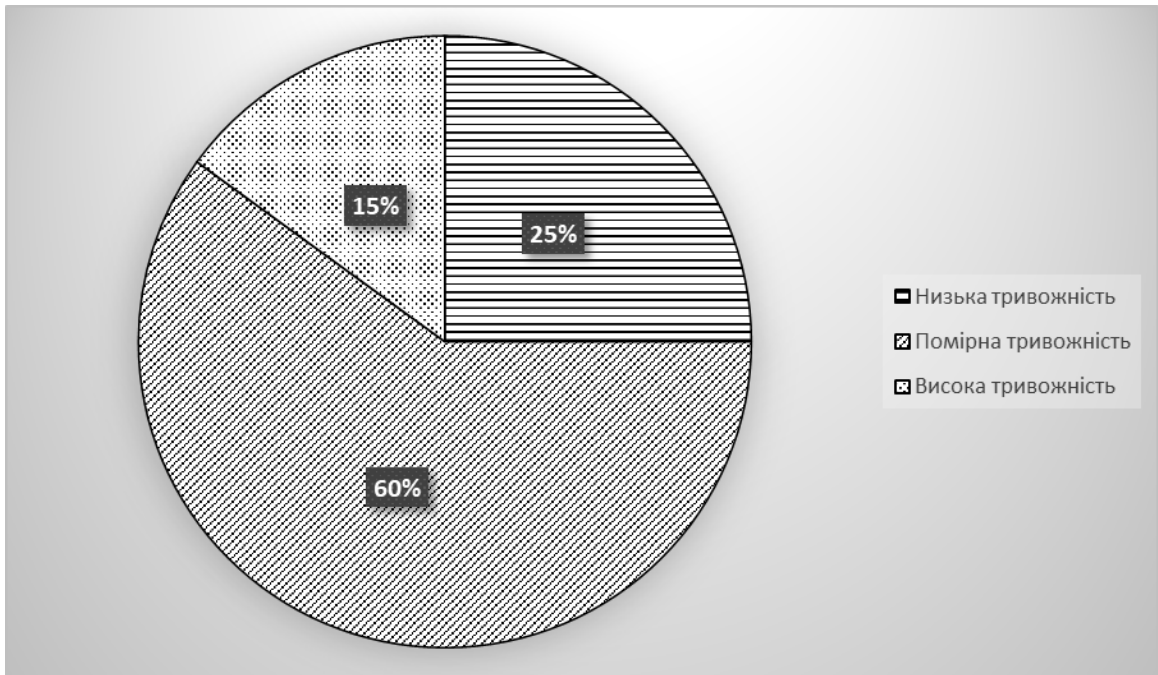

Рис. 1. Результати даних Шкали самооцінки реактивної тривожності

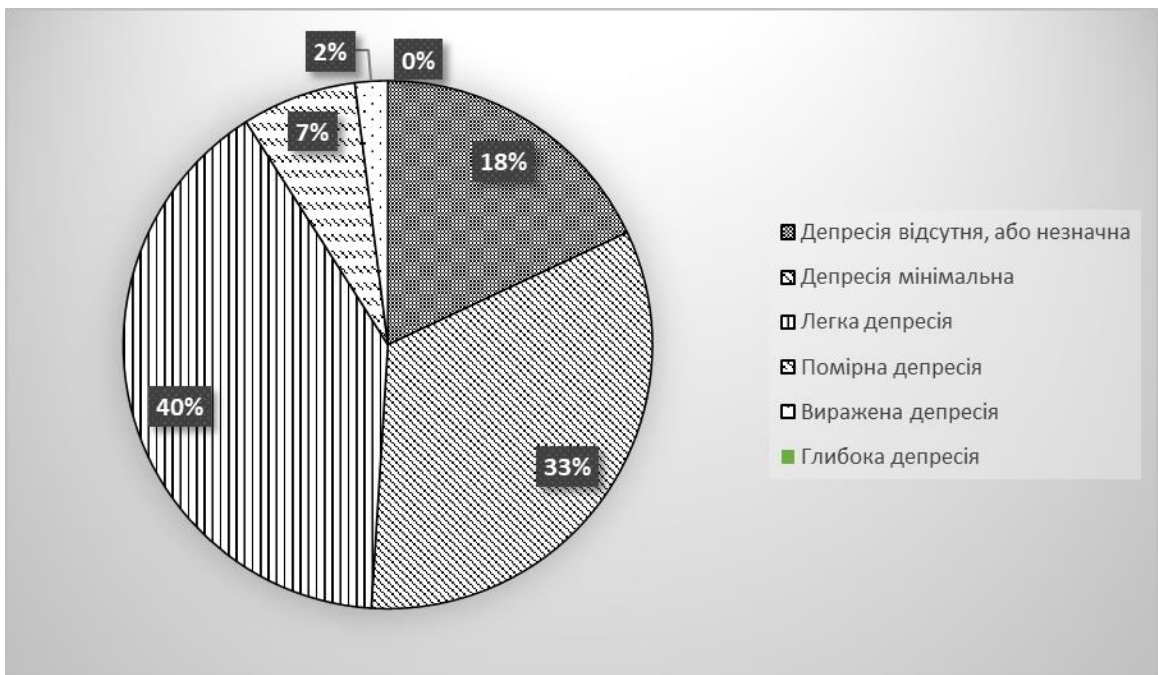

Рис. 2. Аналіз результатів отриманих за методикою «Диференціальна діагностика депресивних станів»

Порівнюючи загальні результати щодо рівня тривожності по обом шкалам, можна зазначити, що при стандартній ситуації, одинокі матері, що стали учасницями нашого дослідження, відчували досить низький рівень тривожності. Але введення такого негативного фактору впливу як загострення воєнних дій на території України та

повномасштабне вторгнення ворога, призвів до підвищення рівня реактивної тривожності одиноких матерів.

Дані отримані в ході використання методики «Диференціальна діагностика депресивних станів» показали, що у більшості опитаних одиноких матерів спостерігається легка депресія – 40 %, ще у 33 % депресія мінімальна та у 18 % жінок депресія відсутня, або незначна. Позитивним є той факт, що серед опитаних жінок не виявлено факту глибокої депресії, а виражена депресія спостерігається лише у 2 % опитаних. Слід також зазначити, що у 7 % респонденток відзначається помірна депресія (рис. 2).

На третьому етапі емпіричного дослідження було проведено опитування щодо виявлення основних проблем та потреб одиноких матерів. Для проведення дослідження нами було розроблено авторський опитувальник «Виявлення проблем та потреб одиноких матерів в умовах воєнного часу». З отриманих даних можемо зазначити, що найчастіше жінки відзначали фінансові проблеми та перешкоди при працевлаштуванні. Ті жінки які вказували на відсутність емоційної підтримки також зазначали і особисті конфлікти. Відсутність інформації про права одиноких матерів зазначили майже всі учасниці дослідження та вагомий відсоток жінок вказали на складнощі при взаємодії із соціальними службами. Найактуальніші загальні проблеми, що зазначені респондентками в ході дослідження відображено на рис. 3.

Рис. 3. Основні проблеми одиноких матерів в Україні

З метою узагальнення даних, отриманих в ході емпіричного дослідження та окреслення найбільш нагальних соціальних проблем одиноких матерів, що можуть бути вирішені шляхом запровадження та реалізації соціальних проектів в Україні та окремих територіальних громадах, проведено кейсовий аналіз на основі даних отриманих шляхом польових досліджень. Результати аналізу допомогли окреслити найбільш проблемну категорію одиноких матерів, виявити найактуальніші проблеми та окреслити можливі шляхи подолання труднощів у побудові соціальної роботи із зазначеною категорією жінок.

Якщо враховувати специфіку і складнощі сучасного життя одинокої матері в Україні з урахуванням воєнного часу та проведенням активної фази бойових дій у низці регіонів України, слід відзначити нові проблеми, що постають на шляху жінки – втрата

роботи, підвищення конкуренції на ринку праці, складнощі взаємодії із соціальними службами, постійний стрес, підвищення відповідальності за дитину.

У зв'язку із дистанційним навчанням та невідвідуванням дошкільних навчальних закладів, в умовах воєнного часу зростає залежність жінки від підтримки рідних та близьких, у разі відсутності такої підтримки, жінка вимушена забезпечувати утримання няні, або шукати вид зайнятості із гнучким графіком.

Проаналізувавши проблеми одиноких матерів, що виникають на різних етапах їх життя та з урахуванням особливостей життєдіяльності в умовах воєнного часу, можемо відзначити, що більшість одиноких матерів стикаються із фінансовими проблемами, причиною яких в основному є безробіття. Причин безробіття одиноких матерів є декілька: висока конкуренція на ринку праці, відсутність можливості професійного розвитку, необхідність постійного перебування поряд із дитиною та відсутність підтримки від рідних та близьких. Слід також зазначити, що одинокі матері часто виконують роботу, що не відповідає їх фаху та/або нижче із професійних можливостей. Це пов'язано із тим, що жінка погоджується на будь-яку роботу, обираючи її за графіком, а не по рівню оплати чи кваліфікації.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Виходячи з даних проведеного дослідження, можна зазначити, що одинокі жінки можуть бути різного віку, різного рівня доходів, різного соціального статусу та відповідно мають дуже рівні показники психологічного стану. Але не для всіх проблема безробіття стоїть так гостро, як для тих жінок, які виховують дітей дошкільного та шкільного віку, адже в умовах воєнного часу ці діти максимально прив'язані до батьків. Також слід зазначити, що ці жінки не мають постійної підтримки зі сторони рідних та близьких.

Вирішення проблем безробіття одиноких матерів ми вбачаємо в організації та реалізації соціальних проектів, спрямованих на розвиток професійних компетенцій жінок та підвищенні рівня обізнаності з галузі підприємництва, а також пошук шляхів фінансової підтримки бізнес-ідей одиноких матерів з метою забезпечення їх зайнятості та постійного доходу, а також поповнення державної казни у вигляді податкових відрахувань нових жінок-підприємців, що є особливо важливим у сучасних складних умовах воєнного часу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
2. Костишин Е., Грицанюк В., Логвиненко В. Соціокультурні засади материнства та дитинства в українській історичній традиції. *Молодь і ринок*. № 11–12 (197–198), 2021. С. 67–73
3. Про практику розгляду судами трудових спорів: Пленум Верховного Суду України від 06 листопада 1992 року №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 25.01.2023).

REFERENCES

1. Kokun O.M., Pishko I.O., Lozinska N.S., Kopanytsia O.V., Malkhazov O.R. (2011). Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchyykh pidrozdiliv: Metodychnyi posibnyk. Kyiv [in Ukrainian]
2. Kostyshyn E., Hrytsaniuk V., Lohvynenko V. (2021). Sotsiokulturni zasady materynstva ta dytynstva v ukrainskii istorychnii tradytsii. *Molod i ryнок*, 11–12 (197–198), 67–73 [in Ukrainian]
3. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv: Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.1992 r. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009700-92#Text>

УДК: 373.5.015.31:316.477:305
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282272

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ
(за результатами експериментального дослідження)**

Тарасова Тетяна, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник, Інститут проблем виховання НАПНУ

ORCID: 0000-0002-8156-7820

E-mail: ttarasova@ukr.net

В умовах європейської інтеграції України дотримання гендерної стратегії діяльності особливо значиме із шкільної лави як показник демократизації суспільства і співголосне з проблематикою формування соціально успішної особистості старшокласників, оскільки успішність є основною характеристикою будь якої діяльності та результатом інтеграції людини у соціокультурне середовище. Завданнями зазначеної роботи є узагальнення даних експериментального дослідження, аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, передового педагогічного досвіду щодо гендерних особливостей формування соціально успішної особистості здобувачів освіти.

Ключові слова: соціально успішна особистість, старшокласник, особливості, гендерні особливості, формування соціально успішної особистості, старшокласники, заклади освіти, гендерні стандарти, батьки.

**FORMATION OF THE SOCIALLY SUCCESSFUL
PERSONALITY OF HIGH SCHOOL STUDENTS
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: GENDER CHARACTERISTICS
(according to the results of an experimental study)**

Tarasova Tetiana, candidate of pedagogical sciences, Research Fellow, The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-8156-7820

E-mail: ttarasova@ukr.net

In the conditions of the European integration of Ukraine, compliance with the gender strategy of the educational institution is important, especially from the school level, as an indicator of the democratization of society. It resonates with the problem of forming a socially successful personality of high school students, since success is the main characteristic of any activity and the result of a person's integration into the socio-cultural environment.

The tasks of the mentioned work are the generalization of experimental research data, the analysis of domestic and foreign scientific sources, advanced pedagogical experience regarding the gender features of the formation of a socially successful personality of education seekers; the results of the application of appropriate methods, forms, methods of educational interaction. In the research process, theoretical (analysis, comparison and generalization) and empirical methods (questionnaire, blitz survey, method of incomplete sentences, observation, projective technique) were applied.

The work provides a comparative analysis of the attitude of high school students, parents (persons who replace them), teachers to the concepts of «gender», «social success»; it was found that more than a third of those seeking education have a high need to achieve success (and 16 % of them are girls); for 13% of girls and 17 % of boys, this need is increased; reduced and low need is characteristic of only 13% of high school students; the motivational field of success and fear of failure among school graduates is determined, which is in the «pole of inexpressiveness», and the

hope for success among boys (19 %) prevails over the orientation towards achieving success among girls (10 %); the existence of different levels of development of the formation of skills of a socially successful personality has been experimentally proven. So communication skills, optimism and generosity in girls at medium and high levels, as well as assertiveness and self-education skills in boys (respectively, from 37 to 55 points); girls have more inherent (high level) cooperation skills, unlike boys – their level of development is medium and low (up to 37 points).

Keywords: *socially successful personality, high school student, features, gender features, formation of socially successful personality, high school students, educational institutions, gender standards, parents.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Дотримання гендерної стратегії в закладах освіти є свідченням реформування закладів на принципах НУШ й розвитку процесів демократизації суспільства загалом. Одночасно однією із цілей в сфері освіти за «Декларацією Тисячоліття» Організації Об'єднаних Націй (2000 р.) проголошено забезпечення гендерної рівності, яка передбачає: досягнення гендерної рівності та надання рівних із чоловіками можливостей розвитку жінок та дівчат. Таким чином, цілі розвитку щодо освіти та гендерної рівності стоять разом й потребують синхронного рішення.

Відповідно надто важливим в умовах сьогодення (військові дії, знищення системи освіти, масова міграція шкільних родин за кордон, напіввіртуальне он-лайн навчання із-за пошкодження об'єктів енергозабезпечення, психо-фізіологічні розлади у школярів, тощо) є питання самоєфективності на індивідуальному та соціальному рівнях, отже і самовизначення в гендерних питаннях, що характеризують успішність старшокласника і є основою будь-якої діяльності та результатом інтеграції людини в соціокультурне середовище. Дослідник Т. Голованова стверджує: «коли жінки/дівчата та чоловіки / хлопці у всій різноманітності не інтегровані, країна втрачає навички, ідеї та перспективи, які мають вирішальне значення для розвитку та використання нових можливостей. На сьогоднішній день існують розрахунки щодо економічних зисків від досягнення гендерної рівності. Наприклад, за умов реалізації конкретних заходів щодо покращення гендерної рівності в країнах Європейського Союзу, ВВП на душу населення збільшиться на 6,1 –9,6%, що становитиме від 1,95 до 3,15 трлн. євро до 2050 року. Це допоможе вирішити проблему бідності, соціального забезпечення, стійкого розвитку тощо» [3, с.15].

У 2006 році Європейський Союз визначив шість цілей в сфері гендерного мейнстримінгу («*gender mainstreaming*»): економічна незалежність чоловіків та жінок, сумісність професійного і особистого життя; врівноважене представлення в усіх процесах прийняття рішень; ліквідація всіх форм гендерного насилля; ліквідація стереотипів в ролі полів і рівних прав в сфері політики розвитку і зовнішньої політики. Одночасно ратифікація Україною Стамбульської Конвенції (2022 р.) визначає ряд новацій у сфері гендерного насилля.

Експрес-аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців дозволяє стверджувати, що феномен успіху як життєвого явища є предметом розгляду наукових шкіл та різних дисциплін і ґрунтується на розумінні закономірностей розвитку особистості, педагогіки успіху, гуманістичної взаємодії, актуалізації особистісного потенціалу здобувачів освіти. У той же час як в Україні з проголошенням курсу на європейську інтеграцію, так і в інших країнах не завжди враховуються в освітньому процесі закладу освіти гендерні особливості, зустрічаються випадки проявів авторитарної педагогіки, існують протиріччя між потребами і реальними можливостями їх задоволення з боку учасників освітнього процесу (старшокласники, батьки, педагоги, тощо), слід констатувати негативну, маніпуляційну роль ЗМІ з метою дискредитації гендерного підходу. Відтак, Президент НАПН України В. Кремень зазначає, що «суспільство в цілому і освіта зокрема несуть відповідальність за формування у дітей

цінностей, час яких уже минув. Варто зрозуміти, що утвердження цінностей, які віджили свій вік, дуже негативно позначається не тільки на сутності особистості, а й, безумовно, на життєвому шляху людини та характері суспільства в цілому. Формування неадекватних часу цінностей стрижує людину, викривляє її життєвий шлях та істотно знижує, а то й узагалі перекреслює самореалізацію» [8, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закордонні та вітчизняні вчені у дослідженнях розглядають проблематику існування гендерних стереотипів поведінки хлопців та дівчат у сучасній школі (С. Вихор, А. Гільгерс, Н. Хайде, Б. Штіплер), особливості гендерного навчання і виховання учнів (Е. Брайтенбах, Н. Кутова, О. Петренко, Г. Фаульстіх-Віеланд), одночасно зазначаючи низьку обізнаність щодо змісту та базових понять у педагогів з гендерної тематики, недостатню компетентність з досліджуваної проблеми, що ускладнює вибір змісту, методів, прийомів і форм роботи [2]. Щодо формування успішності старшокласників, орієнтації на досягнення успіху поділяємо висновки вченої Л.Пасечкіної, котра визначає результативність в цілеспрямованих управлінських діях, використанні можливостей навчально-виховного процесу й позаурочної діяльності, залученні старшокласників у широкі соціальні відносини, спрямованість педагогів на власний успіх і успіх учня [10]. Суголомні є рекомендації дослідниці Ю. Ільїної, яка виокремлює необхідні критерії для досягнення успішності: «здатність змінювати поведінку (вчитись); уміння підтримувати здоров'я на необхідному для життя рівні; здатність досягти необхідного для людини фінансового рівня; позитивний базовий емоційний стан; здатність встановлювати контакти і їх підтримувати» [12, с. 61].

Мета статті. Метою даної роботи є висвітлення результатів експериментального дослідження згідно теми «Гендерні особливості формування соціально успішної особистості старшокласників в закладах освіти», що базувалися на використанні теоретичних (аналіз соціально-педагогічної, психолого-педагогічної, філософської, юридичної літератури щодо визначення базових понять і поняттєвого апарату дослідження; порівняння стану розробленості проблеми на теоретичному і практичному рівнях у зарубіжному і вітчизняному досвіді; контент-аналіз нормативно-правових документів гендерної тематики, документації закладу освіти щодо формування соціально успішної особистості старшокласника) та емпіричних методів (анкетування, бліц-опитування, метод незакінчених речень, спостереження за діяльністю юнаків та юнок закладу загальної середньої освіти з метою визначення рівнів сформованості соціально успішної особистості старшокласника, проективна методика «Портрет успішного старшокласника»).

Виклад основного матеріалу дослідження з повим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У ході дослідження взяли участь 323 старшокласників, 239 батьків (осіб, що їх замінюють) та 78 педагогів системи закладів загальної середньої освіти з м. Києва, м. Тернополя, м. Маріуполя, Київської області.

Ідеологія рівноправ'я статей, впровадження комплексної моделі Gender Mainstreaming в усі ланки освіти, застосування інноваційних технологій, що впливають на підвищення соціальної успішності старшокласників, проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення гендерної компетентності громадськості, батьків та педагогів були основою дослідження.

Аналіз анонімної анкети для старшокласників на констатувальному етапі роботи засвідчив, що 90,7% вважають себе успішними; причому «важко відповісти» на запитання і «не замислювалися» над визначенням власної успішності – 4,6% респондентів. У той же час більша половина опитаних батьків (59,5%) впевнені, що їх дитина-старшокласник – є натепер «соціально успішною особистістю», 7,9% з них дали негативну відповідь, «важко відповісти» на запитання було для 13,2% батьків; «не замислювалися» 8,8% осіб.

Дослідження підтвердило висновки вчених про дисгармонію у стосунках між батьками і дітьми, хиби у вихованні, низький рівень педагогічної компетентності батьків,

викликаний частково загостренням економічних проблем на фоні пандемії та війни, орієнтація на застарілі орієнтири, цінності.

Для реалізації допомоги батькам у формуванні соціально успішної гендерно зорієнтованої особистості старшокласників пропонувалася участь в онлайн-лекціях, залучення до проектів «Людина, яка зробила себе сама» (презентація батьками своїх успішних життєвих програм), створення «усних історій» на основі родинної пам'яті; активізація спільних оздоровчих та культурних акцій, залучення до колективної проектної діяльності не лише груп старшокласників, але й їх батьків, членів родини, представників органів влади та місцевого самоврядування, громадських організацій. Зміна акцентів у засіданнях батьківського всеобучу на діалогове, змістотворне ставлення до гендерних знань, досвід успішності у виконанні гендерних ролей, пропаганда протидії насильству і дискримінації за ознакою статі у всіх її проявах (сексизм, ейджизм, лукізм, стереотипізація, мачизм тощо) на фоні відповідальності, рефлексії і вибірковості сприяв зміні уявлень батьків щодо формування соціальної успішності на формувальному етапі експерименту. Ефективним видом роботи стала участь в декаді індивідуальних проектів в рамках всевітньої акції, ініційованої Центром жіночого глобального лідерства у 1991 році з метою привернення уваги громадськості до проблем гендерно зумовленого насильства, а також активізації діяльності державних структур і громадських організацій з метою захисту прав жінок та формування ненасильницької ідеології в суспільстві «16 днів проти гендерно зумовленого насильств» (з 25.11 – Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок по 10.12 – Міжнародний день прав людини.).

Зазначимо, що серед батьків-учасників дослідження більшу половину складають жінки (145 / 94). Динаміка зміни уявлень батьків щодо соціальної успішності старшокласника є, на нашу думку, результатом ефективного впливу запропонованих в ході формувального експерименту виховних впливів. Так, вважають своїх дітей соціально успішними 62% батьків; «важко відповісти» на запитання стало для 18,6%, що є свідченням особистісної рефлексії на проблеми виховання і ставлення до дітей.

Участь старшокласників у виховних акціях, їх самостійність в організації інтервенцій гендерного і соціального характеру, впровадження технології адвокації в роботу шкільного самоврядування, активності і ініціатива в діяльності територіальної громади забезпечила зміну уявлення про успіх і причетність особистості до його результатів, сприяла підвищенню самооцінки старшокласників. Так, уявляють себе «соціально успішними» 80 % здобувачів освіти (супроти 90,7 % на констатувальному етапі), що свідчить про розвиток критичного ставлення до себе, продуктивної самореалізації в обраному виді діяльності; 3% старшокласників, які «не уявляють себе соціально успішними» – з одного боку говорить про недоліки стосунків у площинах: вчителі-батьки-старшокласник» чи психосоціальні зміни особистості на фоні дорослішання на кшталт «нерозділеного кохання», «невдач в якомусь значимому для особи виді діяльності» тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця уявлень батьків (осіб, що їх замінюють) та старшокласників про соціальну успішність особистості (констатувальний/формувальний етапи експерименту, %)

Учасники анкетування,%	Так	Ні	Важко відповісти	Не замислювався
Батьки	59,5 % 62 %	7,9 % 6,3 %	13,2 % 18,6 %	8,8 % 6 %
Учні 11 кл.	90,7 % 80 %	0 % 3 %	4,6 % 5 %	4,6 % 4 %

Оскільки Тлумачний словник української мови розглядає «успіх» як позитивний наслідок роботи, справи і т. ін.; громадське визнання, схвалення чого-небудь, чийхось досягнень; ...чійх-небудь позитивних якостей, особливостей, захоплень з боку осіб іншої статі», «соціальний» – пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві, відповідно структуру «соціально успішної особистості» будуть складати як уміння і характеристики особистості, що забезпечують її успішність та якості на особистісному рівні.

Відповідно, маркери «соціально успішної особистості» означеної групи опитаних (старшокласники, педагоги, батьки) значно різняться. Педагоги ЗЗСО вважають, що основну десятку складають: особливості родинного виховання; взаємодія зі школою, позашкільними закладами освіти, громадськими організаціями; психофізіологічні, природні задатки; систематичне утвердження особистості; самостійність; комп'ютерна грамотність; рефлексивне мислення; володіння іноземними мовами.

Перевагу батьки (чоловіки і жінки) передовсім надали родинному вихованню – 16,8 %; сприянню розвитку досягнень старшокласника – 12,3 %; систематичному утвердженню особистості та оволодінню комп'ютерній грамотності – 11,2 %; вивченню іноземних мов – 10,3 %; доброму здоров'ю – 10 %; професійній самореалізації – 9,7 %; психофізіологічним, природним задаткам дитини – 9,4 %; самостійності, творчій активності, ініціативності та взаємодії зі школою, позашкільними закладами освіти – 8,2 %; креативності, самостійності – 7 %.

Результати анонімного анкетування з метою з'ясування розуміння старшокласниками сутності та взаємозв'язку понять «соціальний» та «успішний» доповнили портрет «успішної особистості старшокласника» із десяткою важливих складових: матеріальний достаток (22 %), благополучна сім'я (16 %), родинне виховання (14 %); комп'ютерна грамотність і професійна самореалізація (10 %); схвалення та визнання іншими (8 %); привабливість, авторитет у протилежної статі (7 %); добре здоров'я (6 %) і володіння іноземними мовами; самостійність і ініціативність (4 %), креативність (3 %).

Одночасно в ході дослідження виявлено, що учасники освітнього процесу по різному трактують термін «гендер», що, на нашу думку, викликано неоднозначністю наукового визначення терміну та пов'язане із віком, статтю, життєвим досвідом респондентів, традиціями їх життєдіяльності, побутом тощо. Так, майже половина опитуваних батьків (49,4 %) і 20 % педагогів вважають, що це особливі стосунки між статтями (така позиція і у 15,9 % випускників); як забезпечення рівних прав і можливостей в освоєнні сфер життєдіяльності розглядають «гендер» третина (28,8 %) респондентів (відповідно, 37,7 % учнів старшої школи); 12,6 відсотків батьків вбачає допомогу змінюватися самому і змінювати соціальне буття з урахуванням партнерських взаємин (32 % старшокласників); 6,2 % опитуваних (40,7 % здобувачів освіти) – як боротьбу із проявами насильства, дискримінацією, стереотипами, що є результатом та причинами усталених уявлень з історичного минулого, певних церковних настанов, упереджень, структурних нерівностей горизонтальної і вертикальної сегрегації, до прикладу, на ринку праці тощо.

Відзначимо, що позиція старшокласників відповідає сучасним викликам щодо дотримання гендерних стандартів, особливо в царині надання рівних прав і можливостей в освоєнні сфер життєдіяльності; партнерства щодо самозміни і зміни соціального буття; боротьби з насильством та негативними явищами, дискримінацією за ознакою статі.

Відомо, що феномен образу власного «Я» («Я-концепція»), як уявний портрет самого себе, структури власної особистості, формується на підставі власної думки про себе. Водночас він реконструюється за рахунок визнання оточуючих, досягнень, набутих якостей. Вчені зазначають, що формотворчими викликами «Я-концепції» є: минулий досвід; успіхи та невдачі; ставлення особливо в дитячі роки; власна зовнішність. Тому проективна методика «Портрет успішного старшокласника» на основі малюнкової техніки для гендерних досліджень «Намалюй сучасну українську людину» [11], дозволили

побачити ряд розбіжностей між твердженнями старшокласників щодо «соціальної успішності» та портретним виразом їх бачень; дослідити гендерні деформації; розкрити внутрішній світ за допомогою символів, що «проникають у зображення несвідомо». Розділяємо думку науковиці, що застосування методики знімає біполярність і протиставлення чоловічих та жіночих якостей. В той же час ряд вчених (І. Гуртова, Доценко А., Г. Коцюба, О. Кочарян та ін.) звертають увагу на нові специфічні для сьогодення психологічні феномени, що негативно впливають на особистісний розвиток у юнацькому віці: феномен «девальвації дорослості», страх психологічної інтимності, симптомокомплекс «емоційного холоду», підвищення рівня толерантності до відхилень, асексуальність, інфляція (роздуття) псевдомаскулінності, контрзалежність у міжособистісних стосунках тощо [4].

Аналіз методики засвідчив, що більшість малюнків зображають гендерні, а не статеві ознаки: зачіска, одяг, прикраси. Вони відображають атрибутику краси: вишукана одяг (57 малюнків), спортивна фігура (128 мал.), високі підбори (39 мал.), тонка талія, гарна модна зачіска (89 мал.). Одночасно схематично подаються антропоморфні зображення без статевих ознак – 97 малюнків, але із сучасними гаджетами. У 12 роботах зображено осіб жіночого роду поряд із комп'ютером та валізою із валютою, машиною, яхтою; на 46 малюнках – чоловік представлений з певними атрибутами: костюм та комп'ютер; спортивний торс і сучасний смартфон певного бренду; «поважність» чоловіка пов'язана із статурою (живіт), одягом, кабінетом, годинником та сучасними гаджетами. Така уявна характеристика соціального успіху старшокласників викликана трансформацією завдань поступу суспільства та успіхами і прогалинами розвитку цифрового середовища. Незважаючи на вплив інформатизації на розвиток інформаційного суспільства, науковці Р. Краут і П. Атвел стверджують, що для 87 % інтернет-користувачів – це джерело самоудосконалення [7]. У той же час на думку Дж. Катц і П. Аспен «виключеність жінок та недопредставленість їх у Інтернеті, обділює можливі економічні вигоди» [5]. Однак, на думку О. Немеш «навколокомп'ютерна культура» за результатами крос-культурних досліджень переважно належить чоловікам, оскільки жінки «є більш технофобними, менш ймовірно технофільними, більш стресовими у застосуванні, засвоєнні комп'ютерних технологій» [9].

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 839 від 10.09.2009 «Про упровадження принципів гендерної рівності в освіту» в закладах освіти повинні проводитися щорічні Уроки гендерної рівності. Однак, аналіз методики «незакінчених речень» підтвердив проведення таких заходів у ЗЗСО, причому третина педагогів (27,3 %) їх самостійно готували, а 35 % здобувачів освіти брали в них участь. Водночас 14,5 % педагогів і майже третина опитних батьків (24 %) та старшокласників (27 %) ніколи «не замислювалися» над необхідністю розгляду цих проблем в освітній практиці ЗЗСО.

Сформованість навичок соціально успішної особистості (анкета за Д. Франкеном в адаптації автора) показала, що навички комунікабельності, оптимізм та щедрість фіксуються у дівчат на середньому і високому рівнях розвитку (відповідно, від 37 до 55 балів); навички асертивності і самовиховання – на рівні середнього розвитку; їм теж більш притаманні (високий рівень) навички кооперації. Старшокласники-хлопці більш напористі, наполегливі та самовпевнені, тому навички асертивності на середньому та високому рівнях розвитку; у той же час навички кооперації перебувають на середньому та низькому (до 37 балів).

Результати оцінки потреби у досягненні успіху (за методикою Орлова Ю., адаптована автором) свідчать, що більше третини здобувачів освіти орієнтовані на високу потребу у досягненні успіху (16 % дівчат та 19 % хлопців). Позитивно оцінюють свої можливості як середні п'ята частина опитуваних (відповідно, 12 % – дівчата, 9 % – хлопці). Натомість для 13 % дівчат та 17 % хлопців ця потреба є підвищеною. Понижена і низька потреба властива 13 % старшокласників, що пов'язується з їх особистісним розумінням «соціально успішна особистість», заниженою самооцінкою, страхом

відповідальності за своє майбутнє, родинними проблемами, фінансовим становищем та традиційним гендерним дисбалансом.

Враховуючи результати дослідження, здійснюючи вплив на інтелектуальну сферу (дискусія, диспут, мозковий штурм, «усна історія», гендерний календар), емоційно-вольову і предметно-практичну сфери через вирішення соціальних і педагогічних завдань, проектів; адвокації; критики та заохочення, доручення, ігр-ситуацій гендерної взаємодії та методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості (портфоліо, переорієнтація самосвідомості на успіх; моделювання наслідків страху невдачі мотивації), домагалися допомогти старшокласникам сформуватись як соціально успішна особистість. З метою підвищення мотиваційної складової соціального визнання успіху особистості опиралися на форми успіху, які «невід'ємно пов'язані з оцінкою результатів діяльності особи іншими людьми, а також розвитком особистості та прагненням вийти за власні межі: успіх-популярність як широке соціальне визнання результатів діяльності особи, її справ та вчинків; успіх-визнання із боку значущих інших, тобто коло осіб, думка яких важлива для суб'єкта діяльності; успіх-подолання, який проявляється у вирішенні особою проблем та протиріч у власному житті, що зумовлюють самооцінку та самоповагу особи; успіх-самовизначення як установка на подолання самого себе, прагнення вийти за власні межі, ствердитись на нових горизонтах [13].

Відповідно, порівняння результатів опитування здобувачів освіти щодо мотивації та успіх та страх невдачі (авторська методика на основі опитувальника А. Реана з гендерним контентом) засвідчили, що старшокласникам властива підвищена ситуативна тривожність, що поєднується з відповідальним відношенням до справи – вибору життєвої стратегії, шляхів досягнення успішності, тому їх мотиваційне поле знаходиться в «полюсі невираженості» в межах: «ближче до страху невдачі» – «ближче до мотивації успіху». Мотиваційне бачення дівчат і хлопців на формульованому етапі суттєво не відрізняються (табл. 2). У відповідях дівчат, незважаючи на мотивації «ближче до страху невдачі» (9 %) і страх невдачі (3 %), мотивація (11 %) та надія на успіх (19 %) переважають. Попри високий бал мотиваційної невираженості (9 %), оптимістичні стремління до успіху (16 %) та надії на нього в майбутньому (18 %) властиві більшій третині опитаних старшокласників-хлопців.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика мотивації на досягнення успіху з урахуванням гендерного аспекту (констатувальний/формульовальний етапи експерименту, %)

№	Характеристика досягнення успіху в балах	Дівчата	Хлопці	Разом (у %)
1.	1–7 балів – мотивація на невдачу (страх невдачі)	8 – 3 %	5 – 4 %	13 – 10 %
2.	8 – 9 балів ближче до страху невдачі	7 – 9 %	5 – 5 %	12 – 14 %
3.	8–13 балів – мотиваційний полюс не виражений	12– 8 %	5 – 9 %	17 – 17 %
4.	12 – 13 балів – до мотивації успіху	9 – 11 %	15 – 16 %	24 – 27 %
5.	14 – 20 балів – мотивація на успіх (надія на успіх)	15–19 %	17–18 %	32 – 37 %

Оскільки поняття «особливість» трактується в тлумачному словнику сучасної української мови як «характерна риса, ознака, властивість кого, чого-небудь», «характерна лише для певного предмета, певної особи» [1, с. 862], визначили в ході дослідження основні патерни, які впливають на формування соціально успішної особистості старшокласника в контексті гендеризації освітнього процесу:

- обізнаність педагогів, батьків (осіб, що їх замінюють) щодо гендерного становлення особистості старшокласника у сучасному інформаційному середовищі, оскільки недостатня компетентність з досліджуваної проблеми обмежує вибір змісту, методів, прийомів і форм виховного впливу;

- визначеність власних гендерних поглядів педагогів та батьків, які впливають на виховання здобувачів освіти у відповідності до патріархальних, соціально схвалюваних ролей та моделей поведінки;

- переорієнтування стратегії освіти в бік соціально гендерної толерантності всіх учасників освітнього процесу відповідно й корекція тематичного планування засідань батьківського всеобучу;

- розширення життєвого простору старшокласників для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної особистості шляхом залучення у вирішення проблем школи, громади (технологія адвокації);

- моніторинг самооцінки соціальної успішності дівчат і юнаків на основі внутрішніх критеріїв та об'єктивних показників шляхом впровадження технології «портфоліо»;

- програмно-методичне забезпечення (методичні рекомендації, посібники, Інтернет-ресурси тощо), орієнтоване на формування егалітарної свідомості особистості соціально успішного старшокласника;

- взаємодія з медичними структурами та правоохоронними органами у інформаційно-роз'яснювальній роботі щодо формування соціально успішної гендерно орієнтованої особистості старшокласника;

- взаємодія між закладом освіти і неурядовими громадськими організаціями, асоціаціями, товариствами на засадах партнерства з метою спільного моделювання виховних інтервенцій щодо подолання гендерно-рольових конфліктів і порушення прав людини, зміні культурних стереотипів маскуліності й фемінності, вироблення моделей успішних взаємин юнака і дівчини.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Виходячи із отриманих під час дослідження результатів, ми дійшли висновків щодо важливості врахування гендерної складової у формуванні соціально успішної особистості старшокласника, включно із активізацією і синхронізацією виховних зусиль педагогів, батьків (осіб, що їх замінюють), громадських організацій, Асоціацій. Впровадження соціально значущих цінностей та одночасне розширення соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей у практичній діяльності старшокласників, набуття досвіду різних типів міжособистісних та міжгрупових взаємин, вільних від гендерних стереотипів, формування вмінь свідомого вибору життєвих стратегій, опертя на досвід розвитку педагогічної думки вітчизняних та зарубіжних науковців слугують гарантією соціального та психологічного благополуччя старшокласників з врахуванням можливостей самореалізації особистості в усіх сферах життєдіяльності.

Перспективність теми дослідження пов'язана із можливостями подальших наукових розвідок впливу гендерного виховання на формування в учнів старшого шкільного віку життєвої успішності як запоруки життєдіяльності соціально компетентного учасника соціальних перетворень в царині реалізації власних життєвих проектів, творення і досягнення власного top-level, власної Акме.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Перун. 2005. 1728 с.
2. Вовк Л.М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності початкової школи: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07. К. 2017. 270 с.
3. Голованова Т. Методологічні підходи та методи дослідження гендерних питань в освіті. *Гендерна парадигма освітнього простору*. Кривий Ріг: ВЦ КГПІ ДВНЗ «КНУ», 2015. Вип. 1. С. 14–16.
4. Кізь О. Психолого-педагогічні та соціальні виміри гендерної депривації в освіті. *Переяслав-Хмельницький*. 2019. Т. 43, Вип. 1. С. 51–66.
5. Кремень В. Якісна освіта і нові вимоги часу. *Директор школи, лицею, гімназії*. 2013. № 4. С. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2013_4_3 (дата звернення 10.04.2023).
6. Немеш О. М. Віртуальна діяльність особистості: структура та динаміка психологічного змісту: монографія. Київ: Слово, 2017. 391 с.
7. Пасечкіна Л. П. Формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2009. 18 с.
8. Стребкова Ю. Дослідження уявлень студентства про сучасну українську людину (гендерні аспекти). *Українознавчий альманах*. К., 2017. Вип. 21. С. 92–98.
9. Тарасова Т. В. Поняття «успішна особистість старшокласника» в контексті реалізації гендерної політики України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Умань: УДПУ імені Павла Тичини, 2021. № 1(6). С. 59 – 77.
10. Федорченко Т. Є., Кириченко В. І., Нечерда В. Б., Тарасова Т. В. та ін. Соціально успішна особистість: сутність і технології виховання: навч.-метод. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 181 с.
11. Katz, J., & Aspden, P. Motivations for and barriers to Internet usage: Results of a national public opinion survey. Paper presented at the 24th Telecommunications Policy Research Conference, Solomons, MD, 1996. URL: <http://www.markle.Org/J96329pd3.html#Users> (дата звернення 11.04.2023).
12. Kraut R. Media use in a global corporation: Electronic mail and organizational knowledge. In S. Kiesler (Ed.), *Culture of the Internet*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1997. P. 323–342.
13. Tarasova Tetiana. Gender orientation and social achievement of high school students – the key to integration of ukraine to the european community social and human sciences. *polish-ukrainian scientific journal*, 02 (26). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2650837/tarasova_tetiana_2020_.gender_orientation_and_social_achievement_of_high_school_students_the_key_to_integration_of_ukraine_to_the_european_community_social_and_human_sciences_polish-ukrainian_scientific_journal_02_26_ (дата звернення 10.04.2023).

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2005).Kyiv; Perun [in Ukrainian].
2. Vovk L. M. (2017). Pedagogichni umovy formuvannia hendernoï kultury molodshykh shkoliariv u navchalno-vykhovnii diialnosti pochatkovoï shkoly: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.07. K. [in Ukrainian].
3. Holovanova T. (2015). Metodolohichni pidkhody ta metody doslidzhennia hendernykh pytan v osviti. *Henderna paradyhma osvithnoho prostoru*. Kryvyi Rih: VTs KHPI DVNZ «KNU», Vyp. 1. [in Ukrainian].
4. Kiz O. (2019). Psykholoho-pedahohichni ta sotsialni vymiry hendernoï depryvatsii v osviti. *Pereiaslav-Khmelnyskyi*. T. 43, Vyp. 1. [in Ukrainian].
5. Kremen V. (2013). Yakisna osvita i novi vymohy chasu. *Dyrektoꝛ shkoly, litseiu, himnazii*. № 4. S. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2013_4_3 [in Ukrainian].
6. Nemesh O. M. (2017). Virtualna diialnist osobystosti: struktura ta dynamika psykholohichnoho zmistu: monohrafiia. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
7. Pasechkina L. P. (2009). Formuvannia v starshoklasnykiv oriiientatsii na dosiahnennia zhyttievoho uspiyku: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07. Luhansk [in Ukrainian].

8. Strebkova Yu. (2017). Doslidzhennia uiavlenn studentstva pro suchasnu ukrainskuliudynu (henderni aspekty). Ukrainoznavchyi almanakh. K., Vyp. 21. [in Ukrainian].
9. Tarasova T. V. (2021). Poniattia «uspishna osobystist starshoklasnyka» v konteksti realizatsii hendernoï polityky Ukrainy. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. Uman: UDPU imeni Pavla Tychyny, № 1(6). [in Ukrainian].
10. Fedorchenko T. Ye., Kyrychenko V. I., Necherda V. B., Tarasova T. V. ta in. (2022). Sotsialno uspishna osobystist: sutnist i tekhnolohii vykhovannia: navch.-metod. posib. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
11. Katz, J., & Aspden, P. Motivations for and barriers to Internet usage: Results of a national public opinion survey. Paper presented at the 24th Telecommunications Policy Research Conference, Solomons, MD, 1996. URL: <http://www.markle.Org/J96329pd3.html#Users> (data zvernennia 11.04.2023).
12. Kraut R. Media use in a global corporation: Electronic mail and organizational knowledge. In S. Kiesler (Ed.), *Culture of the Internet*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1997. P. 323–342.
13. Tarasova Tetiana. Gender orientation and social achievement of high school students – the key to integration of ukraine to the european community social and human sciences. *polish-ukrainian scientific journal*, 02 (26). URL: https://sp-sciences.io.ua/s2650837/tarasova_tetiana_2020_.gender_orientation_and_social_achievement_of_high_school_students_-the_key_to_integration_of_ukraine_to_the_european_community_social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_26_ (data zvernennia 10.04.2023)

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

УДК 378.364(477)

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282273

ПРИСВОЄННЯ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ЩО НЕ ТАК ІЗ ЦИМ?

Семигіна Тетяна, доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій

ORCID: 0000-0001-5677-1785

E-mail: semigina.tv@gmail.com

Ця стаття характеризує нормативні вимоги до присвоєння професійних кваліфікацій та практику їх присвоєння як закладами вищої освіти (ЗВО), які здійснюють підготовку здобувачів за галуззю знань 23 «Соціальна робота», так і кваліфікаційними центрами. Проведений аналіз підтверджує, що повна чи часткова професійна кваліфікація описується в затвердженому професійному стандарті. ЗВО, які присвоюють професійну кваліфікацію, повинні враховувати вимоги професійного стандарту, але чинна практика є далекою від цих норм. Одночасно в Україні почали діяти кваліфікаційні центри, які теж присвоюють професійну кваліфікацію основі відповідного професійного стандарту.

Ключові слова: професійна кваліфікація, професійний стандарт, компетентності, освітня програма, стандарт освіти, кваліфікаційний центр.

ASSIGNMENT OF SOCIAL WORK PROFESSIONAL QUALIFICATIONS BY UKRAINIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: WHAT'S WRONG WITH THIS?

Tetyana Semigina, Dr.Hab. in Political Science, Professor, Member of tNational Qualifications Agency

ORCID: 0000-0001-5677-1785

E-mail: semigina.tv@gmail.com

In social work, considerable attention is paid to the assignment of professional qualifications. This could be explained by the applied nature of the activities of social workers and the requirements for the quality of their services.

This paper aims to overview the current regulatory requirements for the assignment of professional qualifications and to analyze the practice of their assignment by the higher education institutions (HEIs) that prepare social work students, as well as by qualification centers. The research is based on the document analysis (texts of legislation and other legal regulations of Ukraine; educational and occupational standards; materials of accreditation cases available on the NAQA website, descriptions of educational programs, etc.).

The analysis of the normative documents confirms that full or partial professional qualification are described in the approved occupational standard, which contains the name of the professional qualification, job functions, expected competencies, etc. HEIs intending or that intend to award professional qualifications must take into account the requirements of the relevant occupational standard.

The practice of assigning professional qualifications in HEIs does not meet these expectations. Some professional qualifications were invented by the institutions themselves, some were taken from the Classifier of Professions, and some from the Handbook of Qualification Characteristics of Employees. HEIs do not pay attention to what level of education is required by the standard or Handbook, what

subject specialization is specified in these documents. The assignment of professional qualification is mainly automatic, without additional verification of existing learners' competencies.

At the same time, qualification centers have begun to operate in Ukraine. They also assign professional qualifications, in particular in social work, but exclusively on the basis of the appropriate occupational standard.

The paper discusses possible steps to streamline and to regulate the issue of assigning professional qualifications.

Keywords: *professional qualification, occupational standard, competences, educational program, educational standard, qualification center.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Питання присвоєння професійних кваліфікацій набуває актуальності у контексті інтеграції України у Європейський Союз. Адже питання прозорості та зрозумілості цих кваліфікацій, якості освіти та набутих кваліфікацій вважаються одним із пріоритетних у формуванні спільного європейського освітнього та кваліфікаційного простору [20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У більшості економічно розвинутих країн соціальна робота належить до професій, доступ до яких регулюється державою, тобто до так званих регульованих професій. Це означає, що соціальні працівники повинні мати ліцензію або пройти реєстрацію, підтвердивши свій рівень професійної компетентності. Прерогативу у присвоєнні професійних кваліфікацій мають професійні організації, яким держава делегувала право такої діяльності, і ці асоціації мають справу з оцінюванням компетентностей, наявних у претендентів на професійні кваліфікації, та аудитом наявних у претендентів документів, які дають право на складання кваліфікаційного іспиту. Наприклад, у США залежно від виду ліцензії, на яку претендують соціальні працівники, вони складають іспит певного рівня для отримання ліцензії, як-от ліцензії клінічного соціального працівника. Умовою доступу до цих іспитів визначено наявність диплома про профільну освіту, тобто освітня кваліфікація [2]. Іспитове випробування передбачає перевірку компетентностей, передбачених професійними стандартами (стандартами видів занять), розробленими професійною спільнотою. Це так зване фахове регулювання [6].

В Україні не поширені фахові саморегульвні асоціації [7; 19], за винятком адвокатського саморегулювання, прямо передбаченого законодавством про адвокатуру [8]. Соціальна робота не належить до регульованих професій, від соціальних працівників не очікують ані наявності професійної кваліфікації для зайняття певної посади, ані складання ліцензійних іспитів чи проходження сертифікації.

Втім, присвоєння професійних кваліфікацій такі відбувається, і роблять це зараз заклади вищої освіти (ЗВО), попри відсутність загальних, уніфікованих процедур такого присвоєння.

Мета та методологія роботи. Стаття має на меті схарактеризувати чинні нормативні вимоги до присвоєння професійних кваліфікацій та проаналізувати практику їх присвоєння як ЗВО, які здійснюють підготовку здобувачів за галуззю знань 23 «Соціальна робота», так і кваліфікаційними центрами, які визнають результати неформального навчання.

Робота побудована на аналізі документів (тексти законодавства та нормативно-правових актів; стандарти освіти та професійні стандарти; матеріали акредитаційних справ, наявних на сайті НАЗЯВО, описи освітніх програм тощо).

Дослідження спиралось на наступні критерії аналізу: 1) чинні визначення професійних кваліфікацій; 2) зміст професійних стандартів у частині вимог до освіти та перелік очікуваних компетентностей; зміст стандартів освіти в частині очікуваних компетентностей; 3) зміст акредитаційних справ ЗВО, поданих у 2021–2023 роках, які заявляють про присвоєння професійних кваліфікацій: визначення назви такої

кваліфікації, відповідності професійним стандартам і врахування вимог цих стандартів; 4) присвоєння професійних кваліфікацій за межами ЗВО.

Результати розгляду документів, які стосуються присвоєння професійних кваліфікацій із соціальної роботи, опрацьовано відповідно до принципів тематичного аналізу [22].

Ця стаття представляє думку авторки, а не офіційну позицію Національного агентства кваліфікацій або позицію галузевої ради 23 «Соціальна робота» Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), членкинею якої вона була у 2020–2023 роках.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

1. Нормативні підходи до присвоєння професійних кваліфікацій у ЗВО

У Законі України «Про вищу освіту» (стаття 9), ухваленому у 2014 р. і перманентно змінюваному, визначено, що освітні програми, що передбачають присвоєння професійних кваліфікацій, мають «забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів (за наявності), якщо інше не передбачено законодавством» [9].

З урахуванням цих вимог у 2020 р. НАЗЯВО схвалило «Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми». У документі підтверджується, що основою для присвоєння професійних кваліфікацій мають слугувати професійні стандарти, водночас він містить твердження, що «якщо професійні стандарти перебувають в процесі розробки, до їхнього затвердження зберігають чинність відповідні випуски Довідника кваліфікаційних характеристик професій (ДКХП), які ЗВО також можуть враховувати. Тому досить часто присвоєння професійних кваліфікацій відбувається за відсутності відповідного професійного стандарту. За відсутності нормативних вимог критерії та процедура присудження професійних кваліфікацій мають бути врегульовані внутрішніми документами ЗВО» [14]. Проблема застосування ДКХП, наприклад «Довідника кваліфікаційних характеристик працівників. Вип. 80. Соціальні послуги» [10], введеного в дію наказом Міністерства соціальної політики України, у 2017 році, полягає не тільки у застарілості самого довідника, а у тому, що він містить лише короткий опис основних кваліфікаційних вимог до певної посади, а не розкриває потрібні професійні компетентності, на яких можна будувати якісну освітню програму, що має намір присвоювати професійну кваліфікацію.

У 2022 році до базового освітнянського законодавства – Закону України «Про освіту» [13] було внесено зміни. Зокрема у статті 34 уточнено визначення поняття «професійна кваліфікація» і встановлено його однозначний зв'язок із професійним стандартом»:

«Професійна кваліфікація (повна професійна кваліфікація) – це визнана або присвоєна / підтверджена суб'єктом, уповноваженим на це законодавством, та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання, що дає змогу здійснювати всі трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом».

«Часткова професійна кваліфікація – це визнана або присвоєна/підтверджена суб'єктом, уповноваженим на це законодавством, та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання, що дає змогу здійснювати частину трудових функцій, визначених відповідним професійним стандартом» [13].

Такі ж визначення містяться в оновленій версії Кодексу законів про працю України [5], доповненого у 2022 році статтями 4¹ та 4². Також Кодекс встановлює, що інформація про професійні кваліфікації має бути внесена до Реєстру кваліфікацій (www.register.nqa.gov.ua), яке веде Національне агентство кваліфікацій. Вимоги до компетентностей, обов'язків та кваліфікацій працівників визначаються професійними стандартами.

Наприкінці 2022 року було сутнісно змінено «Порядок розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів» [12]. Відтепер структура професійного стандарту в обов'язковому порядку має включати назву професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікації), її (їх) рівень згідно з Національною рамкою кваліфікації та іншу інформацію. Формуються професійні стандарти на основі аналізу діяльності за професією (функціональному аналізу, аналізу робочого місця, кола завдань, робочих процесів та середовища тощо), під час якого визначаються: мета діяльності; трудові функції; трудові дії, необхідні для виконання кожної трудової функції.

Таким чином, у 2022 році змінилось базове законодавство, яке дефініціює професійну кваліфікацію та вимоги до професійних стандартів, в яких вона описана; при цьому обов'язок освітніх програм, що передбачають присвоєння професійних кваліфікацій, забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів залишився незмінним.

2. Стандарти освіти та професійні стандарти із соціальної роботи

Насамперед слід зауважити, що спеціальність «Соціальна робота» є практико-орієнтованою, затребуваною суспільством і такою, яка потребує застосування науково підтверджених сучасних теорій та методів, наявності специфічних компетентностей, аби не нашкодити тим, хто звертається за отриманням послуг, або суспільству в цілому. Цей підхід відображено в стандартах освіти за цією спеціальністю. Станом на 1 січня 2023 року розроблено три стандарти освіти за спеціальністю 231 та два стандарти за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення» (табл. 1). Варто додати, що стандарти для бакалаврів та магістрів було розроблено та затверджено до появи першого професійного стандарту.

Таблиця 1.

Стандарти освіти за галуззю знань 23 «Соціальна робота (на 1.1.2023)

Рівні освіти	Спеціальність 231 «Соціальна робота»	Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»
Молодший бакалавр	Відсутній	Відсутній
Бакалавр	24.04.2019 р. № 557	24.05.2019 р. № 743
Магістр	24.04.2019 р. № 556	24.05.2019 р. № 743
Доктор філософії	30.12.2021 р. № 1495	Відсутній

Джерело: сайт МОН [4].

На 1 січня 2023 р. у Реєстрі кваліфікацій містилась інформація про 18 затверджених професійних стандартів, які передбачають освіту із соціальної роботи. Всі вони розроблені Науково-дослідним інститутом праці Мінсоцполітики у 2019–2022 роках (перший затверджений 4 липня 2019 року) за кошти Мінсоцполітики. Свого часу точилась жвава дискусія щодо невідповідної якості цих стандартів [18], а також необхідності перегляду національної класифікації груп професій, пов'язаних із соціальною роботою, та її гармонізації з міжнародними стандартами [3].

Наявні професійні стандарти містять вимоги до мінімального рівня освіти тих, хто претендує на отримання професійної кваліфікації (див. табл. 2). Частина цих стандартів розроблена на посади, а не на професії.

Таблиця 2.

Співвіднесеність рівнів освіти та професійних стандартів (на 1.1. 2023 р.)

Кваліфікований робітник	2	- Соціальний робітник - Супроводжувач осіб з інвалідністю
Молодший бакалавр	5	- Соціальний працівник (допоміжний персонал) - Інструктор з трудової адаптації - Інструктор-методист у справах осіб із порушенням слуху
Бакалавр	7	- Фахівець із соціальної роботи - Соціальний працівник - Завідувач відділення (соціальні послуги)
Магістр	5	- Соціальний менеджер - Директор реабілітаційної установи (центру) для осіб з інвалідністю
Доктор філософії	-	

Аналіз засвідчує відмінності між стандартами вищої освіти та професійної кваліфікації. Наприклад, стандарт вищої освіти підготовки бакалавра із соціальної роботи (2019 р.) включає 35 компетентностей, 23 результати навчання, у той час як професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи» (2020 р.), який передбачає наявність бакалаврської освіти, містить 11 загальних компетентностей та 11 трудових функцій (47 компетентностей). Ці компетентності концептуально і термінологічно неузгоджені між собою [16].

Це означає, що освітні програми, які планують присвоювати професійні кваліфікації, на етапі проектування програми мають ретельно проаналізувати відмінності між освітнім і професійним стандартами, та на цій підставі визначити, які додаткові компетентності та в яких освітніх компонентах, можливо у межах вибіркового блоку, мають бути майбутні власники професійної компетентності.

Окрему увагу доцільно звернути на забезпечення належного обсягу практичного навчання. За оцінками, різні види практики у бакалаврських програмах у середньому не перевищують 5%, а дуальна освіта – не поширена [17; 24]. Яким же чином здобувач може набути фахових умінь та навичок, потрібних для виконання трудових функцій, передбачених професійним стандартом?

3. Присвоєння професійних кваліфікацій із соціальної роботи у ЗВО

Аналіз акредитаційних справ, які надішли у 2020–2022 роках до галузевої експертної ради 23 «Соціальна робота і в яких було заявлено присвоєння професійної кваліфікації (табл. 3), виявив, що кількість професійних кваліфікацій для однієї освітньої програми у цих справах коливалась від однієї до 14. Деякі ЗВО брали назви професійних кваліфікацій із професійних стандартів, деякі – з «Довідника кваліфікаційних характеристик працівників. Вип. 80. Соціальні послуги», деякі – з Класифікатора професій, деякі сплутали освітню та професійні кваліфікації, дехто запропонував назву професійної кваліфікації на власний розсуд. З акредитаційних справ не зрозуміло, яким чином присвоюється професійна кваліфікація, і чим освітні програми, які присвоюють професійні кваліфікації, відрізняються від тих, які не присвоюють такі кваліфікації.

Таблиця 3.

Освітні програми за предметною областю «Соціальна робота», які заявили про намір присвоювати професійну кваліфікацію

Рівень, спеціальність	Заявлена профкваліфікація	Коментарі (авторки статті)
Молодший бакалавр, 231 «Соціальна робота»	Фахівець соціальної роботи	Профстандарт фахівця із соціальної роботи передбачає мінімальний рівень освіти – бакалавр
Бакалавр, 231 «Соціальна робота»	Фахівець з соціальної роботи, соціальний педагог	Профстандарт фахівця соціальної роботи наявний, яким чином він врахований в програмі і як саме присвоюється професійна кваліфікація не зрозуміло. Профстандарт соціального педагога відсутній, кваліфікаційна характеристика передбачає мінімальний рівень освіти – магістр
Бакалавр, 231 «Соціальна робота»	Бакалавр з соціальної роботи	Це освітня, а не професійна кваліфікація
Магістр, 231 «Соціальна робота»	Соціальний працівник, соціальний педагог, соціальний вихователь по роботі з дітьми з інвалідністю, кар'єрний радник, андрагог	Є профстандарт тільки на соціального працівника (рівень освіти - бакалавр). Решта – або з Довідника кваліфікаційних характеристик або з Класифікатора професій.
Магістр, 231 «Соціальна робота»	Соціальний працівник, соціальний педагог, практичний психолог	Профстандарт соціального працівника - рівень освіти бакалавр. Профстандарт соціального педагога відсутній. У профстандарті практичного психолога передбачена обов'язкова освіта за спеціальністю «Психологія»
Магістр, 231 «Соціальна робота»	Соціальний працівник. Соціальний педагог	Є профстандарт тільки на соціального працівника передбачає рівень освіти - бакалавр. Профстандарт на соц.педагога відсутній.
Магістр, 231 «Соціальна робота»	КП 2446 Професіонал в галузі соціального захисту населення; КП 1239 Керівники інших функціональних підрозділів; КП 1319 Керівники інших малих підприємств без апарату управління; КП 1483 Менеджери (управителі) у соціальній сфері; КП 1210 Керівник (директор) установи (закладу) соціального	Немає таких професійних стандартів. Це - назви посад з Класифікатора професій

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

	захисту населення; КП 2412.2 Професіонал з розвитку персоналу; КП 2412.2 Фахівець з питань зайнятості (хедхантер); КП 2446.1 Молодший науковий співробітник (соціальний захист населення); КП 2446.2 Соціальний працівник; КП 2446.2 Фахівець (з допомоги неблагополучним родинам, грошової допомоги дітям і т. ін.); КП 2446.2. ЗКППТР 24768 Фахівець з соціальної роботи; КП 2446.2. ДКХП 80 Фахівець із соціальної допомоги вдома; КП 2446.2. ДКХП 1 Фахівець-організатор соціально-побутового обслуговування.	
Магістр, 232 «Соціальне забезпечення»	2446.2 Соціальний аудитор; 2446.2 Фахівець (з допомоги неблагополучним родинам, грошової допомоги дітям та ін.)	Немає таких професійних стандартів. Це - назви посад з Класифікатора професій.
Магістр, 232 «Соціальне забезпечення»	Магістр з соціального забезпечення	Це освітня, а не професійна кваліфікація.

Джерело: НАЗЯВО [1].

У 2023 році, уже після змін статті 34 Закону України «Про освіту», до Галузевої експертної ради 23 «Соціальна робота» надійшло дві справи, де заявлено про присвоєння професійних кваліфікацій.

У першій справі (бакалаврський рівень, спеціальність 231 «Соціальна робота») зазначено, що ЗВО планує присвоювати дві професійні кваліфікації: «Фахівець із соціальної роботи» та «Соціальний педагог». При цьому у звіті самооцінювання заявники посилаються на два професійні стандарти – «Фахівець соціальної роботи» та «Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю». І якщо стандарт «Фахівець соціальної роботи» наявний і він передбачає наявність саме бакалаврської освіти, то із другою кваліфікацією погодитися ніяк не можна. Коли йдеться про «Соціального педагога», то єдиним нормативним документом для присвоєння цієї кваліфікації може бути «Довідник кваліфікаційних характеристик працівників. Вип. 80. Соціальні послуги», де міститься посада «соціальний педагог» і короткий опис знань, умінь та інших вимог. Проте навіть для найнижчої кваліфікаційної позиції потрібна магістерська освіта. А от професійний стандарт «Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю» не містить професійної кваліфікації «Соціальний педагог», натомість там є чотири професійні кваліфікації «Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю» різних категорій.

У стандарті міститься 5 трудових функцій, 13 загальних компетентностей та 25 професійних компетентностей. І ці компетентності не сповна представлені в освітній програмі та її компонентах. Це підтверджує й комунікація із закладом вищої освіти у процесі підготовки експертного висновку Галузевої експертної ради, під час якої розробники освітньої програми визнали, що лише частково враховували Професійний стандарт «Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю» при підготовці фахівців із соціальної роботи». Отже, проблема полягає в тому, що назва професійної кваліфікації, заявлена освітньою програмою, не відповідає професійному стандарту, на

який посилається ЗВО, оскільки не всі професійні компетентності, передбачені стандартом, включені до освітньої програми, то мова могла б іти тільки про часткову кваліфікацію, із зазначенням того, які саме трудові функції включені в цю часткову кваліфікацію.

Друга справа (бакалаврський рівень, спеціальність 231 «Соціальна робота») має схожі проблеми. ЗВО претендує на присвоєння професійних кваліфікацій. Причому одразу трьох – соціальний працівник, соціальний педагог, практичний психолог. У справі стверджується, що враховані відповідні професійні стандарти. Зіставлення змісту програми та вимог стандартів виявило наступне:

1. Професійний стандарт «Соціальний працівник» затверджено у 2019 році, він внесений до Реєстру кваліфікацій. Формально, ОП може за ним присвоювати кваліфікацію. Проте зі справи не очевидно, як це робиться і чи проводиться відповідна атестація (кваліфікаційний іспит абощо), яка дає змогу перевірити у випускників наявність компетентностей, потрібних для виконання всіх трудових функцій, передбачених професійним стандартом.

2. Професійний стандарт «Соціальний педагог» – відсутній. Як і у випадку попередньої справи, постає питання – на якій підставі бакалаврська програма має намір присвоювати професійну кваліфікацію, для якої обов'язковою є магістерська освіта?

3. Немає також стандарту «Практичний психолог». У звіті із самооцінювання ЗВО посилається на професійний стандарт «Практичний психолог закладу освіти». Проте цей стандарт дозволяє присвоєння такої професійної кваліфікації лише тим, хто має освіту за спеціальністю 053 «Психологія». Ніякої соціальної роботи у стандарті не фігурує. Це означає, що освітня програма за спеціальністю 231 «Соціальна робота» не має права присвоювати кваліфікацію психолога, це слід розцінювати як пряме порушення професійного стандарту.

Про те, що заклади вищої освіти досі не сповна розуміють сутність професійного стандарту, можуть свідчити анонси про набір на спеціальність, розміщені у 2023 році. Наприклад, бакалаврська освітня програма «Соціальна педагогіка», спеціальність 231 «Соціальна робота» [21] позиціонує себе таким чином:

«Професійні стандарти, на дотримання яких планується спрямувати навчання.»

Основною метою освітньої діяльності Університету за спеціальністю 231 «Соціальна робота» за освітнім ступенем «бакалавр» є підготовка фахівця соціальної галузі до ефективного виконання функцій соціальної і соціально-педагогічної діяльності у взаємодії з різними категоріями клієнтів, які потребують соціального виховання, соціальної підтримки та соціального захисту із застосуванням науково-підтверджених сучасних теорій та методів соціальної роботи».

Як бачимо, тут немає ані назв стандартів, ані основних компетентностей, передбачених стандартами. Водночас ця програма заявляє, що планує надавати випускникам такі кваліфікації, як: «2340 – педагог соціальний; 2446.2 – фахівець із соціальної роботи; 2446.2 – соціальний працівник 3310 – культорганізатор дитячих позашкільних закладів; 3414 – фахівець із організації дозвілля; 3474 – організатор культурно-дозвіллевої діяльності». Наразі це назви з Класифікатора професій, для частини з яких ДКХП вимагається наявність магістерської освіти.

З проведеного аналізу очевидно, що заклади вищої освіти мають різне уявлення про сутність поняття «професійна кваліфікація» і не сповна розуміють, як слід враховувати вимоги професійних стандартів в освітній програмі, як долати відмінності між компетентностями (результатами навчання) із профстандарту та компонентами освітньої програми.

4. Присвоєння професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами

Одночасно із закладами вищої освіти, які всупереч законодавству, продовжують присвоювати професійні кваліфікації на власний розсуд, в Україні почали діяти

кваліфікаційні центри, уповноважені Законом України «Про освіту» (стаття 34) [13] на оцінювання і визнання результатів навчання осіб (зокрема, здобутих шляхом неформальної чи інформальної освіти), присвоєння та/або підтвердження відповідних професійних кваліфікацій. Ці центри проходять акредитацію в Національному агентстві кваліфікацій і подають йому відомості про присвоєні професійні кваліфікації для внесення до Реєстру кваліфікацій.

Створення та діяльність кваліфікаційних центрів можливі тільки за умов наявності відповідного професійного стандарту, відповідності контролюючих матеріалів професійним стандартам і забезпеченні належної процедури оцінювання, визначеної в Порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами [11]. Результати навчання та/або здобуті компетентності оцінюються на робочих місцях, атестованих у встановленому порядку за умовами праці відповідно до законодавства, навчально-виробничих ділянках, навчальних тренажерів або у приміщеннях, інших місцях, що забезпечують умови для проведення процедури оцінювання.

У 2022 році пройшов акредитацію **кваліфікаційний центр у сфері соціальної роботи** – структурний підрозділ Міжнародного агентства професійних кваліфікацій, уповноважений здійснювати оцінювання та визнання результатів навчання у сфері соціальної роботи, здобутих особами шляхом формальної, неформальної або інформальної освіти, присвоєння та/або підтвердження відповідних професійних кваліфікацій у сфері соціальної роботи, визнання відповідних професійних кваліфікацій, здобутих у інших країнах, на підставі сертифіката про акредитування такого кваліфікаційного центру, і внесений до Реєстру кваліфікацій. Центру присвоєно професійні кваліфікації «Соціальний працівник» та «Фахівець із соціальної роботи», спираючись на відповідні професійні стандарти. Процедури присвоєння кваліфікації оприлюднені на сайті центру (<https://pqca.com.ua/certification/qcssw>).

У перспективі видається за доцільне створення кваліфікаційних центрів на базі професійних асоціацій соціальних працівників. Це забезпечить поступовий перехід до міжнародних моделей присвоєння професійних кваліфікацій не у закладах освіти, а фаховими самоврядними організаціями.

5. Обговорення проблемних питань

В Україні одночасно діють дві концептуально різні процедури присвоєння професійних кваліфікацій із соціальної роботи (та й з інших галузей знань та предметних областей – також). У першому випадку – присвоєння професійної кваліфікації здебільшого не пов'язано із професійним стандартом, відбувається на розсуд ЗВО і дані про ці кваліфікації відсутні у Реєстрі кваліфікацій, друга процедура передбачає опертя на професійний стандарт, проведення фахового оцінювання і внесення інформації про присвоєння професійної кваліфікації до Реєстру кваліфікацій. При цьому і в першому, і в другому випадку назва кваліфікації може бути однаковою, однак, при цьому не зрозуміло, які саме компетентності мали на увазі ЗВО, присуджуючи кваліфікацію чи навіть численні, подекуди 10–15 кваліфікацій. Це становить проблему для роботодавців, яким важко оцінити реальність і наповненість тієї чи іншої кваліфікації, а також для визнання українських кваліфікацій за кордоном. Це також суперечить Європейській рамці кваліфікацій, згідно з якою повинні бути однакові вимоги до професійної кваліфікації незалежно від того, де їх присвоюють [23].

Розв'язання цієї проблеми потребує регуляцій з боку центральних інституцій, які б забезпечили однаковість підходів до оцінювання рівня компетентностей здобувачів професійної кваліфікації у формальній та неформальній освіті. Без цього не можливе успішне проходження зіставлення (англ. мовою – *referencing*), обов'язкової формальної процедури, унаслідок якої встановлюються відповідності між рівнями Національної рамки кваліфікацій певної країни та Європейської рамки кваліфікацій, що слугуватиме основою для визнання українських кваліфікацій у країнах ЄС.

Проведений аналіз також дає підставити для твердження, що ЗВО здебільшого мають непрозорі процедури присвоєння професійних кваліфікацій. У деяких випадках це відбувається автоматично, внаслідок завершення освітньої програми, без жодної додаткової сертифікації. Хоча НАЗЯВО радить ЗВО мати власний регулятивний документ щодо присвоєння професійних кваліфікацій, але в акредитаційних справах згадки про такі документи переважно відсутні.

Відтак ЗВО мають впровадити окрему процедуру сертифікації в тих освітніх програмах, які присвоюють професійну кваліфікацію. До оцінки у випускників компетентностей, передбачених професійним стандартом, слід залучати представників зацікавлених сторін – роботодавців, професійних асоціацій та організацій, а у випадку соціальної роботи – навіть клієнтських організацій, що активно практикується у закордонній практиці [15].

Окрему увагу слід звернути на проєктування змісту освітньої програми, яка заявляє про присвоєння професійних кваліфікацій. ЗВО має визначити, чи він планує присвоювати повну або часткову кваліфікацію, співвіднести вимоги стандарту освіти та професійного стандарту, використати можливості індивідуальної траєкторії навчання (принцип вибірковості), забезпечити належний обсяг практики для опанування професійних компетентностей. Доцільно зауважити, що Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи рекомендує виділити на практику не менш як 25% обсягу освітньої програми.

Таким чином, розв'язання проблем неузгодженості у присвоєнні професійних кваліфікацій сприятиме прозорості кваліфікацій та піднесенню їхньої якості.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Професійні кваліфікації визначаються у правовому полі України як стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання, що дає змогу здійснювати всі трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом. Ця сукупність компетентностей має бути засвідчена уповноваженим на це суб'єктом.

Таке розуміння професійних кваліфікацій накладає на ЗВО та інші суб'єкти присвоєння кваліфікацій обов'язки щодо організації належної перевірки в особи компетентностей, визначених професійним стандартом. Ба більше, ЗВО, які заявляють про намір присвоювати своїм здобувачам певну професійну кваліфікацію, повну або часткову, ще відповідають і за проєктування програми таким чином, аби всім стейкхолдерам було зрозуміло, як саме у ній враховані вимоги професійного стандарту.

Наразі в Україні наявні відмінності між присвоєнням професійних кваліфікацій закладами освіти та кваліфікаційними центрами, навіть коли йдеться про одну й ту саму професійну кваліфікацію. Діяльність ЗВО щодо присвоєння кваліфікацій продовжує залишатись некерованою і хаотичною. І це потребує унормування на національному рівні.

Окремого дослідження потребує визначення специфіки співвіднесення між собою спеціальностей вищої освіти та професій/професійних кваліфікацій, які існують на ринку праці, а також вивчення можливостей осучаснення професійних стандартів із соціальної роботи та перегляду національної класифікації груп професій, пов'язаних із соціальною роботою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акредитаційні справи/ НАЗЯВО, 2023. URL: <https://public.naq.gov.ua>
2. Білоус О. Фахове регулювання соціальної роботи у Великобританії та Сполучених Штатах Америки. *Вісник АПСВТ*. 2019. № 3. С. 34–34.
3. Бойко О. М. Професія «соціальна робота» у Міжнародній стандартній класифікації професій. *Партнерство роботодавця та закладу вищої освіти: підготовка конкурентоспроможного фахівця у галузі соціальної роботи: Зб. тез круглого столу*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 8–11.

4. Затверджені стандарти вищої освіти /Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>
5. Кодекс законів про працю України (у редакції від 27 січня 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
6. Мигович І., Семигіна Т. Чому Україні потрібен Закон «Про соціальну роботу»? *Соціальна політика і соціальна робота*. 2004. № 2. С. 5–12.
7. Панич О. Проблемні аспекти формування національної системи кваліфікацій в Україні. *Освітня політика*. 2019. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/1332-problemni-aspekti-formuvannya-natsionalnoji-sistemi-kvalifikatsij-v-ukrajini>
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076 (у редакції 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
9. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII (у редакції від 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
10. Про затвердження вип. 80 «Соціальні послуги» Довідника кваліфікаційних характеристик працівників: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 березня 2017 р. № 518. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/2427.html>
11. Про затвердження Порядку присвоєння та підтвердження професійних кваліфікацій кваліфікаційними центрами: Постанова КМУ від 15 вересня 2021 р. № 956. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2021-%D0%BF>
12. Про затвердження Порядку розроблення, введення в дію та перегляду професійних стандартів: Постанова КМУ від 31 травня 2017 р. № 373 (у редакції від 30 грудня 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2017-%D0%BF#Text>
13. Про освіту: Закон від 5 вересня 2107 р. № 2145 (у редакції від 1 січня 2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
14. Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми / НАЗЯВО, 2020. URL: <https://bit.ly/3oBITtI>
15. Семигіна Т. «Нічого для нас без нас»: врахування позиції батьків та дітей при розробленні освітніх програм із соціальної роботи. *Дитина у тривожному середовищі: розвивальні і відновлювальні практики: Зб. тез*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. С. 76–79.
16. Семигіна Т. В. Політика щодо кваліфікацій в Україні: чи сприяє вона професіоналізації соціальної роботи?. *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика професійного й особистісного розвитку соціального працівника*: Мат. Х Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Ліра-К, 2020. С. 216–219.
17. Семигіна Т. В., Карагодіна О. Г. Переваги та виклики дуальної освіти у соціальній роботі. *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati*. Т. 2. Verona: Piattaforma scientifica europea, 2020. Р. 59–61.
18. Семигіна Т. В., Пожидаєва О. В. Формування компетентностей соціальних працівників: міжнародна та локальна практика. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук*. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. С. 47–63.
19. Семигіна Т., Баланюк Ю. Формування політики щодо професійних кваліфікацій у контексті глобальної освітньої та трудової мобільності. *Модернізація публічного управління в умовах глобальних змін світового простору*. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. С. 109–136.
20. Семигіна Т., Баланюк Ю., Семенець-Орлова І. Політика Європейського Союзу щодо взаємного визнання професійних кваліфікацій. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 3. С. 96–105.
21. Спеціальність 231 Соціальна робота, рівень вищої освіти Бакалавр / ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. URL: <http://hnpu.edu.ua/uk/specialnist-231-socialna-robota-riven-vyshchyi-osvity-bakalavr>
22. Braun V., Clarke V. (2022). *Thematic analysis: a practical guide*. London: SAGE, 376 p.
23. Recommendation on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning / The Council of the European Union. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615(01))

24. Semigina T. Teaching field social work: views from Ukrainian academia. *The Routledge Handbook of Field Work Education in Social Work* / Ed. by Baikady R. et al. Abington and New York: Routledge, 2022. P. 265–279.

REFERENCES

1. NAQA (2023). *Akredytatsiyni spravy*. Retrieved from: <https://public.naqa.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Bilous, O. (2019). Fakhove rehulyuvannya sotsial'noyi roboty u Velykobrytaniyi ta Spoluchenykh Shtatakh Ameryky. *Visnyk APSVT*, 3, 34–34 (in Ukrainian).
3. Boyko, O. M. (2020). Profesiya «sotsial'na robota» u Mizhnarodniy standartniy klasyfikatsiyi profesiy. *Partnerstvo robotodavtsya ta zakladu vyshchoyi osvity: pidhotovka konkurentospromozhnoho fakhivtsya u haluzi sotsial'noyi roboty: Zb. tez kruhloho stolu* (pp. 8–11). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukrainian).
4. Ministry of Education and Science of Ukraine (2023). *Zatverdzheni standarty vyshchoyi osvity*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti> (in Ukrainian).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2023c). *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny (u redaktsiyi vid 27 sichnya 2023 r.)* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (in Ukrainian).
6. Mygovich, I. Semigina, T. (2004). Chomu Ukrayini potriben Zakon «Pro sotsial'nu robotu». *Social policy and social work*, 2, 5–12 (in Ukrainian).
7. Panych, O. (2019). Problemni aspekty formuvannya natsional'noyi systemy kvalifikatsiy v Ukrayini. *Educational policy*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ru/articles/1332-problemni-aspekti-formuvannya-natsionalnoji-sistemi-kvalifikatsij-v-ukrajini> (in Ukrainian).
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2023a). *Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyal'nist': Zakon Ukrayiny vid 5 lypnya 2012 r. № 5076 (u redaktsiyi 2023 r.)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (in Ukrainian).
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2023b). *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 1 lypnya 2014 r. № 1556-VII (u redaktsiyi vid 2023 r.)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (in Ukrainian).
10. Ministry of Social Policy of Ukraine (2017). *Pro zatverdzhennya vyp. 80 «Sotsial'ni posluhy» Dovidnyka kvalifikatsiynykh kharakterystyk pratsivnykiv: Nakaz vid 29 bereznya 2017 r. № 518*. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/documents/2427.html> (in Ukrainian).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021). *Pro zatverdzhennya Poryadku prysvoyennya ta pidtverdzhennya profesiynykh kvalifikatsiy kvalifikatsiynymy tsentramy: Postanova vid 15 veresnya 2021 r. № 956*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/956-2021-%D0%BF> (in Ukrainian).
12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022). *Pro zatverdzhennya Poryadku rozroblennya, vvedennya v diyu ta perehlyadu profesiynykh standartiv: Postanova vid 31 travnya 2017 r. № 373 (u redaktsiyi vid 30 hrudnya 2022 r.)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2017-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2023c). *Pro osvitu: Zakon vid 5 veresnya 2107 r. № 2145 (u redaktsiyi vid 1 sichnya 2023 r.)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian).
14. NAQA (2020). *Rekomendatsiyi shchodo zastosuvannya kryteriyiv otsinyuvannya yakosti osvitn'oyi prohramy*. Retrieved from: <https://bit.ly/3oBITtl> (in Ukrainian).
15. Semigina, T. (2021). «Nichoho dlya nas bez nas»: vrakhuvannya pozytsiyi bat'kiv ta ditey pry rozroblenni osvitnikh prohram iz sotsial'noyi roboty. In: *A child in a disturbing environment: developmental and restorative practices* (p. 76–79). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv (in Ukrainian).
16. Semigina, T.V. (2020). Polityka shchodo kvalifikatsiy v Ukrayini: chy spryayaye vona profesionalizatsiyi sotsial'noyi roboty? In: *Social work and modernity: theory and practice of professional and personal development of a social worker* (pp. 216–219). Kyiv: Lira-K (in Ukrainian).
17. Semigina, T. V. & Karagodina, O. G. (2020). Perevahy ta vyklyky dual'noyi osvity u sotsial'niy roboti. In: *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati* (v. 2, pp. 59–61). Verona: Piattaforma scientifica europea (in Ukrainian).

18. Semigina, T.V. & Pozhidayeva, O.V. (2020). Formuvannya kompetentnostey sotsial'nykh pratsivnykiv: mizhnarodna ta lokal'na praktyka. In: *Representation of educational achievements, mass media and the role of philology in the modern system of sciences* (pp. 47–63). Vinnytsia: European Scientific Platform (in Ukrainian).
19. Semigina, T. & Balanyuk, Y. (2021). Formuvannya polityky shchodo profesiynykh kvalifikatsiy u konteksti hlobal'noyi osvitynoyi ta trudovoyi mobil'nosti. In: *Modernization of public administration in the conditions of global changes in the world space* (pp. 109–136). Lviv-Torun: League-Pres (in Ukrainian).
20. Semigina, T., Balanyuk, Y. & Semenets-Orlova, I. (2022). Polityka Yevropeys'koho Soyuzu shchodo vzayemnoho vyznannya profesiynykh kvalifikatsiy. *Political science and public administration*, 3, 96–105. (in Ukrainian).
21. KhNPU named after H.S. Skovoroda (2023). *Spetsial'nist' 231 Sotsial'na robota, riven' vyshchoyi osvity Bakalavr*. Retrieved from: <http://hnpu.edu.ua/uk/specialnist-231-socialna-robota-riven-vyshchoyi-osvity-bakalavr> (in Ukrainian).
22. Braun, V. & Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: a practical guide*. London: SAGE.
23. The Council of the European Union (2107). *Recommendation on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017H0615(01))
24. Semigina, T. (2022). Teaching field social work: views from Ukrainian academia. In Baikady, R. et al., eds. *The Routledge Handbook of Field Work Education in Social Work* (pp.265–279). Routledge.

УДК 378.018.8-051:364-786]:352(045)
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282274

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У ГРОМАДІ

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Салата Назар, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0002-0194-8480

E-mail: nazarsalata@gmail.com

У статті здійснено аналіз стану підготовки фахівців до надання реабілітаційних послуг в громаді, визначено унікальність з реалізації відповідних освітніх програм в умовах конкретного закладу вищої освіти (УДПУ імені Павла Тичини) та визначено перспективні напрями для удосконалення. Схарактеризовано напрями, які забезпечують змістову складову у процесі підготовки фахівців, готових до надання реабілітаційних послуг в громаді: врахування вимог міжнародного і українського законодавства; дотримання вимог відповідності освітніх програм стандартам вищої освіти з відповідних спеціальностей; врахування вимог професійних стандартів професій соціальної сфери у змісті освітніх програм; наявність освітніх компонентів, які забезпечують формування програмних результатів навчання з надання реабілітаційної допомоги; практична підготовка фахівців; науково-дослідна діяльність з питання соціально-психологічної реабілітації; проектна діяльність в громаді; членство у міжнародних та українських професійних об'єднаннях за тематикою реабілітації.

Ключові слова: заклад вищої освіти, підготовка фахівців, психолог, соціальний працівник, соціальний педагог, соціальні послуги, реабілітація, громада.

TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS FOR THE PROVISION OF REHABILITATION SERVICES IN THE COMMUNITY

Kravchenko Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Salata Nazar, PhD student, Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-0194-8480

E-mail: nazarsalata@gmail.com

The article analyses the state of training of specialists for the provision of rehabilitation services in the community, identifies the uniqueness of the implementation of relevant educational programmes in a particular higher education institution (Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University), and identifies promising areas for improvement.

The author describes the areas that provide a content component in the process of training specialists ready to provide rehabilitation services in the community: taking into account the requirements of international and Ukrainian legislation that determine the policy, standards, and mechanism for the provision of rehabilitation services; meeting the requirements of compliance of educational programmes with the standards of higher education in the relevant specialities; taking into account the requirements of professional standards of social sphere professions in the content of educational programmes; the availability of educational components that ensure the formation of programmatic results of training in the provision of rehabilitation assistance; practical training of specialists on the basis of social sphere institutions that provide rehabilitation services; research activities on social and psychological rehabilitation; project activities in the community, which allows searching for and implementing creative ideas, attracting additional funding, providing additional services for the rehabilitation of vulnerable categories of citizens, attracting higher education seekers to such activities; membership in international and Ukrainian professional associations on the subject of rehabilitation, in particular in the Association of Inclusive Rehabilitation and Social Tourism. Along with theoretical and methodological developments, long-range objectives are identified according to the requirements of our time and reforms in the fields of education, social sphere, and health care.

Keywords: *higher education institution, training of specialists, psychologist, social worker, social teacher, social services, rehabilitation, community.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У 2020 році держави-учасниці Болонського процесу ухвалили Римське міністерське комюніке щодо розвитку вищої освіти до 2030 року. З огляду на входження України до Європейського простору вищої освіти доцільно закладам вищої освіти враховувати «Принципи та настанови для посилення соціального виміру вищої освіти в ЄПВО», які визначені у комюніке: 1. Соціальний вимір повинен бути центральним для стратегій вищої освіти на системному та інституційному рівнях, а також на рівні ЄПВО та ЄС. 2. Нормативно-правові акти або політичні документи повинні дозволяти та давати змогу закладам вищої освіти розробляти власні стратегії для виконання свого громадського обов'язку щодо розширення доступу до вищої освіти, участі в навчальному процесі та його завершенні. 3. Інклюзивність усієї системи освіти повинна бути покращена шляхом вироблення послідовної політики від дошкільної освіти через шкільну освіту до вищої освіти та навчання протягом усього життя. 4. Достовірні дані є необхідною передумовою вдосконалення соціального виміру вищої освіти на основі фактичних даних. 5. Органи державної влади повинні здійснювати політику, яка дозволяє закладам вищої освіти забезпечувати ефективне консультування та методичну допомогу для потенційних і зарахованих студентів з метою розширення їхнього доступу до участі в процесі здобуття вищої освіти та його завершенні. 6. Органи державної влади повинні забезпечити достатнє та стійке фінансування й фінансову автономію закладам вищої освіти, що дозволить їм створити адекватний потенціал для охоплення різноманітності та сприяти рівності й інклюзивності вищої освіти. 7. Органи державної влади повинні допомагати закладам вищої освіти зміцнювати свою спроможність реагувати на потреби студентського та викладацького складу, а також створювати інклюзивне середовище навчання та інклюзивну інституційну культуру. 8. Програми міжнародної мобільності у вищій освіті повинні бути структуровані та реалізовуватися таким чином, щоб сприяти різноманіттю, справедливості, інклюзії, зокрема, сприяти участі в них студентів і працівників з уразливих, неблагополучних або недостатньо представлених верств населення. 9. Заклади вищої освіти повинні забезпечити, щоб участь спільноти у вищій освіті сприяла різноманіттю, справедливості та інклюзії. 10. Органи державної влади повинні вести політичний діалог із закладами вищої освіти й іншими відповідними зацікавленими сторонами для того, щоб зазначені принципи й настанови були перекладені та впроваджені як у національній системі, так і на інституційному рівні [9].

У 2022 р. уряд схвалив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, відповідно до якої бачення вищої освіти України – конкурентоспроможна та соціально відповідальна вища освіта України, яка має високу довіру у суспільстві; формує

фаховий та науково-освітній потенціал країни шляхом реалізації якісних освітніх програм, досліджень і соціальних проектів; інтегрована у європейський освітній та дослідницький простори; демонструє динамічний розвиток інституцій та академічних спільнот на принципах академічної свободи, університетської автономії, доброчесності та інклюзивності [6].

Такі стратегічні цілі є орієнтирами для закладів вищої освіти у розробці власних місій та локальних нормативних документів, враховуючи регіональний контекст, вимоги ринку праці та спектр спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців.

Сучасні умови посилюють затребуваність у фахівцях, які надають послуги соціально-психологічної підтримки і допомоги вразливим категоріям громадян з метою відновлення для повноцінного функціонування у суспільстві. Професійна діяльність психологів і соціальних працівників актуалізується в умовах війни – вже рік українці проживають в умовах сирен повітряної тривоги, мирні жителі стають об'єктами вибухів і ракетних ударів по всій країні, вимушені змінювати місце проживання у пошуках безпечних умов, зазнають фізичних і психосоціальних травм внаслідок руйнівного насильства навколо них. Найбільш вразливою категорією є діти: усього з 24 лютого по 30 грудня, за даними Офісу Генерального прокурора, в Україні загинуло щонайменше 450 дітей, 872 отримали поранення, 356 – зникли, 13876 – депортовані (лише 125 дітей повернуто). Водночас ці цифри не є остаточними, оскільки під час активних бойових дій та через тимчасову окупацію частини території України точну кількість встановити неможливо [3]. Фахівці соціальної роботи, соціальні педагоги, психологи вимушені працювати подекуди в екстремальних умовах, здійснювати соціальне обслуговування, психологічний супровід та соціально-педагогічний патронаж в громадах. Нові виклики зумовлюють затребуваність у таких фахівцях і вмотивовують заклади вищої освіти переглядати підходи у підготовці протягом навчання та у змісті освітніх програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послугуємося працями українських дослідників системи професійної підготовки соціальних працівників (І. Албул, К. Дубич, О. Карагодіна, О. Карпенко, Л. Клос, Н. Коляда, Т. Лях, Ж. Петрочко, І. Пеша, В. Поліщук, О. Расказова, Н. Рижанова, Н. Сейко, Т. Семигіна, Г. Слезанська, Т. Федорченко, Т. Шаповалова та ін.) та психологів (О. Васильєва, С. Кузікова, С. Миронець, О. Митник, В. Панок, В. Синишина, О. Сафін, М. Слюсаревський, Н. Фалько, Т. Яценко та ін.).

Теоретико-методологічні засади з розробки моделей і систем професійної підготовки фахівців обґрунтовують науково-дослідні установи: Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України, Інститут проблем виховання НАПН України, Інститут психології НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Науково-дослідний інститут соціальної політики Мінсоцполітики і НАН України, ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» тощо.

Враховуючи вимоги міжнародного і українського законодавства, результати наукових досліджень і проектів, сучасний стан суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в країні, розвиток системи вищої освіти, потребує детального вивчення питання підготовки фахівців в умовах вищої школи до надання соціальних послуг та здійснення психологічної допомоги різним категоріям населення з відновлення від наслідків війни.

Мета статті – здійснити аналіз стану підготовки фахівців до надання реабілітаційних послуг в громаді, визначити унікальність з реалізації відповідних освітніх програм в умовах конкретного закладу вищої освіти (УДПУ імені Павла Тичини) та визначити перспективні напрями для удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У підготовці фахівців в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини зі спеціальності «Психологія» та галузі

знань «Соціальна робота» змістовим складником є готовність до надання реабілітаційних послуг.

Підготовка здійснюється за освітніми програмами (17 освітньо-професійних та освітньо-наукових програм) – це єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої кваліфікації.

При розробці, оновленні і реалізації освітніх програм враховуються **вимоги міжнародного і українського законодавства**, що визначає політику, стандарти і механізм надання реабілітаційних послуг.

Реабілітація є важливою складовою послуг для людей із інвалідністю та однією із ключових стратегій досягнення *Цілей сталого розвитку*: «забезпечення здорового способу життя і сприяння благополуччю людей будь-якого віку» [8].

Упровадження комплексної системи реабілітації має важливе значення, оскільки багато документів і доповідей ВООЗ і ООН вимагають посилення реабілітації як ключової стратегії охорони здоров'я у XXI ст. в усьому світі. Реабілітація має реалізовуватися з метою задоволення відповідних потреб людини з інвалідністю у її життєдіяльності, а також у випадках тимчасових порушень здоров'я (вроджених чи набутих).

У цьому контексті з теоретичної і практичної точки зору заслуговує на увагу *Біла книга (WB) з фізичної і реабілітаційної медицини* (ФРМ), яку укладають у Європі чотири європейські організації (Європейська академія реабілітаційної медицини – EARM, Європейське об'єднання ФРМ – ESPRM, Європейський союз медичних фахівців – секція ФРМ, Європейська Колегія ФРМ – ECPRM, яку обслуговує Європейський союз медичних фахівців – Рада ФРМ) і являє собою довідник для фахівців із реабілітації в Європі. Сьогодні є вже три видання; перше вийшло друком у 1989 р., друге і третє – у 2006 р. і 2007 р. WB має ряд цілей, зокрема створення уніфікованої структури для європейських країн; інформування осіб, які займаються питаннями реабілітації на європейському і національному рівнях.

WB складається із 4 розділів, 11 параграфів та декількох додатків. Зміст книг усебічно висвітлює реабілітацію не лише крізь призму стану здоров'я, але й функціонування. Відповідно реабілітація спрямована на покращення функціонування людей, які мають проблеми зі здоров'ям чи обмежені можливості. Загальна мета всіх цих ініціатив – підвищення якості послуг і погодження на міжнародному рівні спрямованості на покращення оздоровчих реабілітаційних послуг, а також допомога людям з обмеженими можливостями в досягненні й підтримці оптимального функціонування у взаємодії зі своїм середовищем [4].

Фахівці з реабілітації можуть застосовувати широкий спектр утручань, починаючи від медикаментів, вправ, мануальної терапії, фізичних впливів, технічних засобів, освітніх програм і адаптації до навколишнього середовища. Провідні фахівці на основі наукових досягнень та кращих практик розробляють програми реабілітації для людей з різними захворюваннями і функційними порушеннями.

WB орієнтована на такі групи професіоналів: лікарі та інші фахівці з реабілітації (професії зі сфери надання послуг: медичних, соціальних, освітніх тощо); студенти як майбутні фахівці відповідних галузей; політики та службовці, які займаються плануванням вирішення питань охорони здоров'я, реабілітації та інвалідності; широка громадськість; люди з обмеженими можливостями і представники їхніх організацій [4].

Відповідно до WB фізична і медична реабілітації взаємопов'язані і включають профілактику, медичну діагностику, лікування і реабілітацію людей різного віку з інвалідністю та супутніми захворюваннями, зокрема, усунення таких порушень і обмежень активності з метою сприяння їх фізичному й когнітивному функціонуванню (включаючи поведінку), участі (включаючи якість життя) і змін особистісних факторів і факторів навколишнього середовища.

Загальною метою реабілітації є оптимізація функціонування людини та підвищення якості її життя. Усі заходи будуть успішні за умови їх системності та спрямованості на усунення порушення здоров'я і з використанням навколишнього середовища, оскільки це зможе оптимізувати загальний результат. Отже, метою комплексної реабілітації є трансформація внутрішніх здібностей чи біологічного здоров'я людини у фактичну виробничу діяльність у взаємодії з навколишнім середовищем і особистісними факторами [4].

Реабілітація класично складається із 4-х етапів:

- аналіз: на основі моделі МКФ виявляють порушення функцій і структур тіла, обмеження діяльності та участі. Крім того, визначають фактори навколишнього середовища, особистісні та прогностичні, потенціал і потреби, бажання й очікування людини;

- постановка цілей: на підставі виявлених під час аналізу проблем та потенціалу з урахуванням мети реабілітації складають індивідуальний план, зокрема, визначають короткострокові й довгострокові цілі й терміни їх досягнення. У межах цього етапу визначають цілі та закріплюють конкретні заходи на їх виконання, які обирають із використанням МКФ;

- заходи: усі терапевтичні, освітні та інші заходи спрямовані на подолання порушень функцій і структур організму, їх стабілізацію, покращення чи відновлення, оптимізацію діяльності й участі з урахуванням можливостей і продуктивності людини та навколишнього середовища;

- оцінка результатів: оцінюють ефект від проведених заходів, спрямованих на досягнення цілей. На цьому етапі важливо визначити, чи є ще не вирішені проблеми, якщо так – реабілітацію потрібно продовжити [4].

Періодично програму реабілітації переглядають і переплановують відповідно до нових цілей до того часу, поки вони не будуть досягнуті.

Під час підготовки WB у лютому 2017 р. ВООЗ запустила програму «Реабілітація 2030: заклик до дії», у якій взяли участь більш 200 країн і в рамках якої були представлені рекомендації ВООЗ щодо реабілітації в системах охорони здоров'я. Головні цілі цих ініціатив – привернення уваги до невирішених потреб у реабілітації, необхідність розширення доступу до реабілітаційних послуг, що є невід'ємною складовою охорони здоров'я поряд з профілактикою, пропагандою здорового способу життя, особливо людей з інвалідністю. Реабілітаційні послуги актуалізуються як інвестиції в людський капітал, які сприяють покращенню здоров'я людей і відповідно економічного й соціального розвитку.

У Програмі виокремлено десять напрямів створення ефективних механізмів координації і підтримки зусиль із розширення доступу до реабілітаційних послуг; удосконалення планування у сфері надання реабілітаційних послуг на всіх рівнях, з урахуванням надзвичайних ситуацій; посилення інтеграції реабілітаційних послуг і системи соціальної допомоги людям; забезпечення всезагального доступу до реабілітації, у тому числі і в сільській місцевості; створення широкого багатопрофільного контингенту фахівців у сфері реабілітації та пропаганда реабілітації в кожній країні; розширення фінансування реабілітаційних послуг через відповідні системи; збір і узагальнення інформації про реабілітацію з використанням МКФ; нарощування дослідницького потенціалу і розширення доступності надійних даних із реабілітації; створення і зміцнення партнерства між країнами у сфері надання реабілітаційних послуг [4].

Серед українських нормативних документів є Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006), із прийняттям якого змінилися підходи до вирішення проблем, пов'язаних з інвалідністю, що дало змогу сформулювати основу сучасних систем медико-соціальної експертизи, реабілітації дітей з ООП і реабілітаційної індустрії загалом; Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», який визначає правові,

організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я (2020).

Таким чином, згідно законодавства сучасний підхід до реабілітації передбачає комплексний вплив на людину, що включає медичний, психологічний і соціальний аспекти, сприяє відновленню фізичного здоров'я та соціального статусу особистості. Це передбачає системну міждисциплінарну участь фахівців із медичної, трудової та соціально-психологічної реабілітації. Загальною метою реабілітації є подолання хвороби та відновлення здоров'я людини, її успішна соціалізація.

Поряд із врахуванням нормативно-правових актів, що регулюють здійснення реабілітації, дотримується вимога **відповідності освітніх програм стандартам вищої освіти** з відповідних спеціальностей. Якщо проаналізуємо зміст державних стандартів від першого (бакалавр) до третього (доктор філософії) рівнів вищої освіти зі спеціальності «Психологія» та «Соціальна робота», то на рівні інтегральної компетентності, спеціальних компетентностей та програмних результатів навчання конкретного визначення щодо здійснення реабілітації немає. Проте є окремі позиції, що характеризують зміст підготовки до надання послуг соціальної та психологічної реабілітації, а також здійснення наукових досліджень за цією тематикою (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз стандартів вищої освіти щодо реабілітаційної складової у підготовці майбутніх психологів та соціальних працівників

ОС «бакалавр»			
Спеціальність	Інтегральна компетентність	Спеціальні компетентності	Програмні результати навчання
Психологія	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.	СК8. Здатність організувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову)	<p>ПР5. Обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проективні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги</p> <p>ПР14. Ефективно виконувати різні ролі у команді у процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості.</p>
Соціальна робота	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі	1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного,	20. Здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

	навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов	соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного).	осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах.
ОС «Магістр»			
Психологія	Здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у галузі психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог	СК4. Здатність здійснювати практичну діяльність (тренінгову, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну та іншу залежно від спеціалізації) з використанням науково верифікованих методів та технік	ПР5. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість
Соціальна робота	Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі соціальної роботи або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог	2. Здатність до виявлення соціально значимих проблем і факторів досягнення соціального благополуччя різних груп населення.	10. Здатність виявляти ініціативу та підприємливість задля вирішення соціальних проблем через упровадження соціальних інновацій.
ОНС «Доктор філософії»			
Психологія	Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати значущі комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності у сфері психології, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову	СК1. Здатність виокремлювати, систематизувати та прогнозувати актуальні психологічні проблеми, чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, груп і організацій на різних рівнях психологічного дослідження.	РН3. Виокремлювати, систематизувати, розв'язувати, критично осмислювати та прогнозувати значущі психологічні проблеми, формулювати і перевіряти гіпотези, визначати чинники та тенденції функціонування й розвитку особистості, груп і організацій на різних рівнях

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

	новизну, теоретичне та практичне значення		психологічного дослідження
Соціальна робота	Здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері соціальної роботи, здійснювати власні наукові дослідження, результати яких мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення; застосовувати сучасні методології наукової та науково-педагогічної діяльності	СК04. Здатність до побудови тлумачно-інтерпретаційних моделей для пояснення соціальних явищ і процесів, переосмислення наявних та створення нових знань та/або професійних практик у сфері соціальної роботи.	РН07. Будувати тлумачно-інтерпретаційні моделі для пояснення соціальних явищ і процесів, переосмислювати наявні та створювати нові знання та/або професійні практики у сфері соціальної роботи.

Водночас, у змісті освітніх програм **враховуються вимоги професійних стандартів професій соціальної сфери**. Нами проаналізований реєстр кваліфікацій Міністерства економіки України [5] і з'ясовано, що для сфери реабілітації розроблено і затверджено близько 20 професійних стандартів. Схарактеризовано мету діяльності за професіями, в загальному вони спрямовані на надання комплексної допомоги людям з інвалідністю та тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах (табл. 2).

Таблиця 2

Перелік професійних стандартів для професій сфери реабілітації

Дата затвердження	Назва професійного стандарту	Мета професійної діяльності	Вимоги до спеціальності
25.01.2022	Методист з професійної реабілітації	Організація та здійснення навчально-методичної діяльності з професійної реабілітації осіб з інвалідністю	Галузь знань «Освіта\педагогіка». Диплом молодшого бакалавра, бакалавра, або магістра
03.02.22	Інструктор з трудової реабілітації	Надання комплексних соціальних послуг особам з інвалідністю, в тому числі особам з інтелектуальними або психічними порушеннями (комбінованими порушеннями), особам із зниженою руховою активністю, які можуть самостійно пересуватися; особам похилого віку; особам, які повернулися з місць позбавлення волі; колишнім алко- та наркозалежним; випускникам інтернатних закладів; внутрішньо переміщеним особам; військовослужбовцям; особам,	Громадське здоров'я, Фізична терапія, ерготерапія, Соціальна робота, Психологія, Біомедична інженерія. Диплом молодшого бакалавра або бакалавра

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

		які втратили роботу через карантинні обмеження, тривалі хвороби, відпустку по догляду за дитиною, які перебувають у складних життєвих обставинах, спрямованих на формування, розвиток та удосконалення соціальних, комунікативних, фізичних, трудових умінь та навичок для подальшого працевлаштування та інтеграції у суспільне життя	
25.02.2022	Фахівець з фізичної реабілітації	Забезпечення фізичної реабілітації, спрямованої на відновлення психосоціальних функцій, порушених внаслідок хвороби або травми, відновлення чи компенсацію послаблених або втрачених функцій організму клієнта / пацієнта	Галузь знань «Охорона здоров'я». Диплом молодшого бакалавра або бакалавра
25.02.2022	Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю	Організація освітньо-виховного та реабілітаційного процесів з метою подальшої особистісної і професійної реалізації у суспільному житті дитини з інвалідністю та відповідно до її потреб	Дошкільна освіта, початкова освіта, спеціальна освіта, психологія. Диплом бакалавра або магістра
25.01.2022	Методист навчально-методичної роботи з надання соціальних послуг	Організація та проведення навчально-методичної роботи щодо надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної підтримки особам / сім'ям, які належать до вразливих груп населення та / або перебувають у складних життєвих обставинах, організація та проведення навчальних заходів із питань соціальної роботи, надання соціальних послуг у відповідній адміністративно-територіальній одиниці	Соціальна робота. Диплом магістра
24.01.2022	Директор реабілітаційної установи (центру) для осіб з інвалідністю	Забезпечення ефективної діяльності реабілітаційної установи (центру) для осіб з інвалідністю	Диплом магістра
09.02.2021	Вихователь-методист (заклади,	Організація методичної діяльності у закладах,	Освіта, педагогіка. Диплом бакалавра

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

	установи соціального захисту дітей)	установах соціального захисту дітей	або магістра
09.02.2021	Вихователь (заклади, установи соціального захисту дітей)	Організація виховної діяльності у закладах, установах соціального захисту дітей	Освіта, педагогіка. Диплом молодшого бакалавра або бакалавра
210.02.2021	Соціальний менеджер	Здійснення планування, організації, координації, моніторингу соціальної роботи, оцінювання потреб у соціальних послугах для забезпечення надання соціальних послуг, соціальної підтримки сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, у територіальній громаді	Соціальна робота. Диплом магістра
04.02.2021	Директор закладу (установи) надання соціальних послуг	Управління установою / закладом, яка надає соціальні послуги особам / сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої допомоги	Соціальна робота. Публічне управління та адміністрування. Диплом магістра
20.06.2020	Супроводжувач осіб з інвалідністю	Надання соціальних послуг фізичного супроводу особам з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату, порушення зору, інших нозологій для усунення обмежень життєдіяльності та включення у громаду	Диплом кваліфікованого робітника
20.06.2020	Фахівець із соціальної допомоги вдома	Організація надання соціальних послуг та соціальної допомоги вдома особам похилого віку, особам з інвалідністю, хворим з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці, які перебувають у складних життєвих обставинах, у подоланні складних життєвих обставин або мінімізації негативних наслідків таких обставин	Соціальна робота. Диплом бакалавра або магістра
20.06.2020	Фахівець із	Надання соціальних послуг,	Соціальна робота.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

	соціальної роботи	спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати	Диплом бакалавра або магістра
16.06.2020	Інструктор-методист у справах осіб з порушенням слуху	Надання методичної, організаційної, консультативної допомоги особам з порушеннями слуху з метою забезпечення умов їх оптимальної життєдіяльності	Диплом молодшого бакалавра або бакалавра
04.07.2019	Соціальний працівник	Забезпечення дій спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають	Соціальна робота. Диплом бакалавра або магістра
19.02.2019	Перекладач жестової мови	Забезпечення міжмовної та міжкультурної комунікації між особами з порушеннями слуху та тими, якічують, у різних сферах суспільної діяльності	Диплом кваліфікованого робітника або молодшого бакалавра
03.02.2021	Практичний психолог (соціальна сфера)	Профілактика негативних соціальних проявів в поведінці соціальних груп і окремих осіб та психологічна допомога представникам соціально-вразливих верств населення, а також особам у складних життєвих обставинах	Психологія. Медична психологія. Диплом бакалавра або магістра
03.02.2021	Практичний психолог закладу освіти	Психологічне забезпечення освітнього процесу відповідно до цілей та завдань освітньої діяльності та визначених результатів навчання, сприяння створенню психолого-педагогічних умов, необхідних для досягнення результатів навчання здобувачами освіти, ефективної роботи педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти, сприяння всебічному особистісному розвитку здобувачів освіти, реалізації їхніх можливостей	Психологія. Диплом бакалавра або магістра

		та захист психічного здоров'я під час навчання	
--	--	--	--

Позитивно оцінюючи появу за останніх 5 років професійних стандартів за професіями соціальної сфери, водночас практична діяльність потребує розробку таких документів за спеціалізаціями: психологічна реабілітація, соціальна реабілітація, медична реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація, медіація тощо.

Аналізуючи освітні програми, за якими здійснюється підготовка фахівців в УДПУ імені Павла Тичини, виокремили **освітні компоненти, які забезпечують формування програмних результатів навчання з надання реабілітаційної допомоги:**

- ОПП «Соціальна робота (Соціально-психологічне консультування)» (ОС «бакалавр»): «Технології соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальна робота в інклюзивному середовищі», «Інноваційні моделі надання соціальних послуг»;

- ОПП «Психологія» (ОС «бакалавр»): «Теорія і практика психокорекції», «Методика роботи психолога», «Основи психотерапії»;

- ОПП «Соціальна робота» (ОС «магістр»): «Сучасні технології соціальної роботи», «Практикум з соціальної роботи»; «Психолого-педагогічний супровід в умовах інклюзивного навчання»;

- ОПП «Психологія» (ОС «магістр»): «Основи соціально-психологічної реабілітації», «Психологічний супровід інклюзивної освіти», «Технології реабілітаційної роботи в інклюзивному середовищі»;

- ОНП «Соціальна робота» (ОНС «доктор філософії»): «Інновації у соціальній роботі»;

- ОНП «Психологія» (ОНС «доктор філософії»): «Сучасні проблеми психологічної теорії і практики».

Водночас, доцільно збільшити перелік освітніх компонентів за тематикою реабілітації, як обов'язкових, так і дисциплін вільного вибору.

Важливим складником у **професійній підготовці фахівців є практика**, яка дозволяє апробувати в умовах виробничого процесу набуті теоретичні знання, закріпити практичні вміння і навички. Базами практики виступають: Управління праці і соціального захисту населення Уманської міської ради, «Клініка дружня до молоді» Уманської міської лікарні, КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи», Інклюзивно-ресурсний центр, реабілітаційні центри, громадські організації тощо.

Задля посилення практикорієнтованої складової в освітньому процесі та врахування потреб ринку праці створена Рада роботодавців, метою діяльності якої є забезпечення високої професійної підготовки фахівців на основі комплексного співробітництва факультету із зацікавленими підприємствами і організаціями – провідними роботодавцями, шляхом об'єднання інтелектуального потенціалу, практичного досвіду, матеріальних, фінансових і корпоративних ресурсів.

Спільно з роботодавцями визначаються конкретні освітні компоненти, завдання практики, тематики наукових досліджень тощо. Завдяки тісній співпраці університет отримує запит на підготовку фахівців, на визначення фокусу освітніх програм, формулювання програмних результатів навчання тощо.

Для закладу вищої освіти ключова роль відводиться науково-дослідницькій діяльності, і саме **питання соціально-психологічної реабілітації є темою наукових студій як викладачів, так і здобувачів вищої освіти**. Для цього створені передумови:

- наявність наукової інфраструктури (науково-дослідні і науково-практичні центри, науково-дослідні лабораторії, наукові школи, Наукове товариство студентів та аспірантів, Рада молодих вчених тощо), яка є базою для проведення досліджень;

- розробка науково-дослідної теми за рахунок державного бюджету Міністерством освіти і науки України «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з

особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (державний реєстраційний номер 0119U103978);

- функціонує аспірантура і докторантура зі спеціальностей «231 Соціальна робота» та «053 Психологія», завдяки чому здійснюється написання дисертаційних досліджень;

- створюються разові і постійні спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій;

- виходить друком два фахових видання «Соціальна робота та соціальна освіта» та «Психологічний журнал», на сторінках яких висвітлюються і популяризуються результати наукових розвідок;

- за результатами проведених досліджень надано наукові послуги: «Розробка навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців за професією 5133 Супроводжувач осіб з інвалідністю» на замовлення Київського міського центру соціальної, професійної та трудової реабілітації інвалідів; «Розробка науково-теоретичних основ технології соціально-психологічної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами засобами каністерапії» на замовлення Клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України; «Розробка навчально-методичного забезпечення діяльності інклюзивного табору» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради; «Розробка навчально-методичного супроводу цифровізації соціальних послуг» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради; «Розробка методичних рекомендацій із соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій методом каністерапії» на замовлення Центрального клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України;

- написання здобувачами випускних кваліфікаційних робіт. Здійснений аналіз тематики бакалаврських та магістерських робіт засвідчив, що доцільно доповнити перелік на предмет комплексної реабілітації різних категорій, що посилить професійну підготовку до надання реабілітаційних послуг. Разом з тим, аналіз тематики дисертаційних досліджень аспірантів, дає змогу встановити, що тематика реабілітації займає вагому складову: «Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю в умовах психоневрологічного інтернату», «Надання соціальних послуг засобами інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в громаді», «Соціальна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами музейної педагогіки», «Формування культури відповідального батьківства у чоловіків з адиктивною поведінкою в умовах реабілітаційних центрів», «Професійна реабілітація осіб з інвалідністю в умовах реабілітаційного центру», «Психологічна корекція особистісного типу реагування на хворобу у пацієнтів з ішемією серця», «Соціально-психологічна реабілітація комбатантів з посттравматичним стресовим розладом методом каністерапії».

На сьогодні інноваційним напрямом розвитку університету, а також творчої співпраці із роботодавцями є **проектна діяльність**, яка дозволяє здійснювати пошук і реалізацію креативних ідей, залучити додаткове фінансування, надавати додаткові послуги з реабілітації вразливих категорій громадян, залучати здобувачів вищої освіти до такої діяльності. Відтак, університет доповнив грантову історію з таких проектів:

- *програма Активні громадяни Британської ради* – мета проекту полягає у сприянні соціальним змінам і забезпеченні сталого розвитку шляхом створення і розбудови мережі молодих лідерів із залученням молодіжних організацій, які є рушіями реформ у своїх громадах та надання їм знань та навичок, що сприятимуть побудові відносин між людьми на засадах рівності та рівних можливостей, поваги до різноманіття, вміння вести безконфліктний діалог;

- *проект «Вчимося разом чути та долати соціальну ізоляцію»* – метою стало створення платформи для вивчення та спілкування українською жестовою мовою, зокрема в умовах пандемії COVID-19 та спричинених нею викликів;

- *Молодіжний проект «Центр зайнятості та професійного розвитку молоді та молоді з особливими потребами»* здобув перемогу у Міському конкурсі бізнес-планів «Банк молодіжних ініціатив» (м. Умань, 2020 р.).

Заслуговує на позитивну оцінку участь викладачів і здобувачів у розробці проектних заявок для участі у конкурсній програмі від Українського культурного фонду:

- у 2020 р. УДПУ імені Павла Тичини став партнером у реалізації проекту «Міжнародний художній симпозиум-пленер осіб з інвалідністю «Мистецтво без обмежень». Заявником є Уманське міське товариство дружби із зарубіжними країнами (голова Кучер Г.М. – заступник міського голови, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради).

- у 2021 р. університет отримав грантове фінансування від Українського культурного фонду на реалізацію проекту «Культурно-рекреаційно-туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта»;

- у 2023 подана заявка «Розвиток громадської архівістики в Україні як передумова духовного відновлення українського суспільства» – чекаємо результати конкурсного відбору.

Варто наголосити на проектах, які реалізуються після 24 лютого 2022 року, університет і факультет є **партнерами у реалізації таких проектів:**

- благодійний проект «КОЛО ТУРБОТИ» створений за підтримки Дитячого фонду ООН в Україні (UNICEF), під патронатом НДСЛ «ОХМАТДИТ» МОЗ України. Мета проекту: у співпраці з медичними закладами, соцпрацівниками, психологами та волонтерськими організаціями надавати кваліфіковану безоплатну допомогу сім'ям, дітям віком від 0 до 6 років, що отримали гостру травму у результаті дії різноманітних обставин у ході війни в Україні;

- проект «Спільно. Точки зустрічі», який реалізовується за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та у співпраці з Міністерством молоді і спорту України. Проект спрямований на підтримку дітей, підлітків та їхніх родин, які через війну були змушені залишити свої домівки.

- проект «Теоретико-методологічне використання терапевтичної методики Хібукі-терапія у роботі з дитячою травмою». Ізраїльсько-український проект направлений на допомогу дітям ВПО та особам які мають симптоми ПТСР;

- реалізація проекту «Кімната терапії іграшкою», постійно діюча кімната до завершення бойових дій, та при виконанні реабілітаційних функцій поствоєного стану.

Окремою сторінкою у життєдіяльності університету є **членство в Асоціації інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму:** проведення I та II симпозиуму; створення і функціонування Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів»; підготовка і видання двох зарубіжних колективні монографії: «Current issues of inclusive tourism introduction in Ukraine and other countries» та «Social and educational services for children with disabilities: history, theory and practice»; 11 колективних монографій, виданих в Україні; 6 одноосібних монографій; 16 навчально-методичних довідників; 8 навчальних посібників; включено освітній компонент «Інклюзивний туризм»; щорічно проводиться Студентський конкурс проектів з інклюзивного туризму «Подорожуємо без бар'єрів»; підготовлена і видана колективна монографія «Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни»; загалом, складна суспільно-політична ситуація зумовлює доцільність обґрунтування системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді від наслідків війни. Проведені дослідження засвідчили, що інклюзивний туризм сприяє підвищенню рівню стресостійкості учасників освітнього процесу, збереженню психічного здоров'я та соціального благополуччя.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Поряд із теоретико-методичними напрацюваннями виокремлюються перспективні завдання, обумовлені вимогами сучасності та реформами у галузях освіти, соціальної сфери та охорони здоров'я. Головне завдання для закладу вищої освіти виявляти ці перспективи, прогнозувати та передбачати позитивні зміни у стратегіях освітньої та

наукової діяльності, визначити ключові складники для інтеграції в освітні програми підготовки фахівців:

- необхідність вивчення й імплементації кращого зарубіжного досвіду щодо реабілітації людей з інвалідністю, військових, дітей та молоді, людей похилого віку тощо, а також підготовки фахівців до надання таких послуг;

- доцільність посилення міжсекторальної співпраці практичних фахівців та викладачів щодо підготовки майбутніх фахівців до роботи в складі мультидисциплінарних команд з надання послуг комплексної реабілітації (фізичний терапевт, ерготерапевт, олігофренопедагог, логопед, вчитель фізичної культури, соціальний працівник, тренер «інваспорт», психолог, лікар та ін.);

- важливість післядипломної підготовки існуючих фахівців, які працюють за визначеними спеціальностями для підвищення їхньої конкурентності на ринку праці шляхом підвищення кваліфікації та здобуття нових компетентностей;

- пошук нових технологій з надання медико-соціальних послуг особам, які їх потребують, направлених на соціалізацію та підвищення якості життя людини (особи) на засадах мультидисциплінарного підходу;

- постійний моніторинг існуючих освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців з прив'язкою до досягнення компетентностей, достатніх до забезпечення надання мінімального пакету реабілітаційних послуг в громаді, введення нових навчальних дисциплін відповідно до потреб ринку праці;

- посилення практичної підготовки здобувачів вищої освіти шляхом впровадження елементів дуальної освіти, так і в межах аудиторних занять та безпосередньо на базах практики;

- створення на базі ЗВО центрів реабілітаційної допомоги зі спеціалізованим оснащенням, продуманим дизайном та оформленням відповідно до специфіки професійної діяльності психолога та соціального працівника;

- накопичення регіонального досвіду роботи з внутрішньо переміщеними особами, надання освітньо-просвітницьких послуг, здійснення соціальної підтримки та психологічного супроводу, створення умов для комплексної реабілітації за видами (психологічна, соціальна, професійно-трудова, спортивна, медична) та інтеграції до життя територіальної громади;

- об'єднання зусиль наукової спільноти та українських практиків щодо збереження кращого регіонального досвіду соціального захисту громадян, надання реабілітаційних послуг, а також розробки спільних проектів соціально-психологічної реабілітації вразливих категорій громадян від наслідків війни, забезпечення психічного здоров'я та соціального благополуччя у поствоєнний період;

- посилення заходів (збільшення кредитів на вивчення освітнього компоненту «Іноземна мова за професійним спрямуванням», запровадження англійських освітніх компонентів професійного спрямування, участь у міжнародних конференціях і стажуваннях тощо) із поглибленого вивчення англійської мови майбутніми фахівцями;

- розгляд можливостей впровадження дуальної освіти із закладами соціальної сфери регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція соціальної педіатрії (комплексної медико-соціальної реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності). Реабілітація і паліативна медицина. 2015. № 1. С. 188.
2. Кравченко О. О., Коляда Н. М., Салата Н. Т. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами в Україні. *Соціальна робота та соціальноосвіта*. 2020. № 2.С. 13–26.
3. Молодика Т. Діти і війна. Соціальна педіатрія та реабілітологія. 2022\22. С. 6–8.

4. Освітньо-виховний, реабілітаційний та оздоровчий потенціал інклюзивного туризму в умовах інклюзивного навчання : монографія / Оксана Олексіївна Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2022. 272 с.
5. Реєстр кваліфікацій Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv&isSpecial=true> (дата звернення: 1.02.2023)
6. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (розпорядження Кабінет Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.01.2023)
7. Факультет соціальної та психологічної освіти. URL: fspo.edu.ua (дата звернення: 15.02.2023)
8. Цілі сталого розвитку на 2016–2030 рр. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 15.01.2023)
9. Шандра Р. Римське міністерське комюніке: основні положення. URL: <http://surl.li/eypom> (дата звернення: 1.02.2023)

REFERENCES

1. Kontsepsiia sotsialnoi pediatrii (kompleksnoi medyko-sotsialnoi rehabilitatsii ditei z obmezheniamy zhyttiediialnosti). Rehabilatsiia i paliatyvna medytsyna. 2015. № 1. S. 188 [in Ukrainian]
2. Kravchenko O. O., Koliada N. M., Salata N. T. Sotsialno-psykholohichna rehabilitatsiia ditei ta molodi z osoblyvymy osvithnimy potrebamy v Ukraini. Sotsialna robota ta sotsialnaosvita. 2020. № 2.S. 13–26. [in Ukrainian]
3. Molodyka T. Dity i viina. Sotsialna pediatriia ta rehabilitolohiia. 2022\22. S. 6–8. [in Ukrainian]
4. Osvitno-vykhovnyi, rehabilitatsiinyi ta ozdorovchyi potentsial inkluzyvnoho turyzmu v umovakh inkluzyvnoho navchannia : monohrafiia / Oksana Oleksiivna Kravchenko ; МОН України, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychny. Uman : Vizavi, 2022. 272 s. [in Ukrainian]
5. Reiestr kvalifikatsii Ministerstva ekonomiky Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv&isSpecial=true> (data zvernennia: 1.02.2023) [in Ukrainian]
6. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky (rozporiadzhennia Kabinet Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (data zvernennia: 25.01.2023) [in Ukrainian]
7. Fakultet sotsialnoi ta psykholohichnoi osvity. URL: fspo.edu.ua (data zvernennia: 15.02.2023) [in Ukrainian]
8. Tsili staloho rozvytku na 2016–2030 rr. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (data zvernennia: 15.01.2023) [in Ukrainian]
9. Shandra R. Rymske ministerske komiunike: osnovni polozhennia. URL: <http://surl.li/eypom> (data zvernennia: 1.02.2023) [in Ukrainian]

УДК 364-322]:378.018.8:364.4-051(045)
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282275

**ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СКЛАДОВА
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА
(СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА РОБОТА)**

Моторна Марія, аспірантка спеціальності 231 Соціальна робота, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4915-0782>

E-mail: mashamotorna@gmail.com

Соціальна безпека держави, а саме соціальна безпека людей, є ключовим фактором її стабільності та подальшого розвитку. Проте обмежені ресурси, наявні державні структури та організації не завжди можуть повністю забезпечити та підтримати бажаний рівень соціальної безпеки у державі. Саме тому пошук та використання нових підходів до забезпечення соціальної безпеки, є важливим завданням державної політики.

У статті проаналізовано теоретичні аспекти розвитку волонтерського руху, становлення соціальної роботи, як окремої галузі наук, створення і реалізація ідеї розширення соціальної сфери, побудови громадянського суспільства, що передбачає орієнтацію на пріоритети духовності і моралі. Розкрито поняття волонтерства та залучення волонтерів, висвітлено стан волонтерства серед молоді на Вінниччині та загалом в Україні. Розкрито досвід підготовки молоді до волонтерської роботи у Вінницькому обласному центрі народної творчості. З метою пошуку ефективних шляхів залучення молоді до волонтерства, проаналізовано законодавчі документи, теоретичні та практичні матеріали.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, компетентність, компонент, культура, проект, самореалізація студентів

**VOLUNTEERING AS A COMPONENT OF THE TRAINING OF THE
FUTURE SOCIAL WORKER (SOCIAL AND CULTURAL WORK)**

Mariia Motorna, postgraduate student of specialty 231 Social work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4915-0782>

E-mail: mashamotorna@gmail.com

The social security of the state, namely the social security of people, is a key factor in its stability and further development. However, limited resources, existing state structures and organizations cannot always fully ensure and support the desired level of social security in the state. That is why the search and use of new approaches to ensuring social security is an important task of state policy. Volunteering can be an important component of social security of the state in the conditions of today's challenges, and young people are the most active category in the process of volunteering.

The concept of volunteering and involvement of volunteers is revealed, the state of volunteering among young people in Vinnytsia region and in Ukraine in general is highlighted. The spontaneous growth of volunteering in the student community determines the recognition of volunteering as an effective tool for socialization and self-realization; Volunteer activity provides the most valuable practical experience, meeting new people and new interesting places. Participation in volunteer projects, exhibitions, seminars-workshops, cultural and artistic events helps to improve a wide variety of skills – professional, the ability to manage projects, be communicative and stress-resistant, solve tasks in a team, form emotional intelligence, competitiveness and leadership qualities of young people. In order to find effective ways of involving young people in volunteering, legislative documents, theoretical and practical materials were analyzed.

The article analyzes the theoretical aspects of the development of the volunteer movement, the formation of social work as a separate branch of science, the creation and implementation of the idea of expanding the social sphere, building a civil society which involves focusing on the priorities of spirituality and morality. The experience of training young people for volunteer work in the Vinnytsia Regional Center for Folk Art was revealed.

Keywords: *volunteer, volunteer activity, competence, component, culture, project, self-realization of students.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Волонтерський рух надає молодим людям можливість вчитися та реалізувати себе через надання допомоги як окремії людині, так і суспільству в цілому. Зважаючи на складний стан політичної, культурної, економічної, соціальної сфер діяльності українського суспільства, реформування пенсійної системи, впровадження технологічного підходу в теорію і практику соціальної роботи тощо, багато вчених та практиків в Україні визнали волонтерство вагомим засобом самореалізації молоді, особливо в умовах теперішньої війни.

Наявні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених дають змогу ознайомитись із основними концептуальними підходами до організації волонтерського руху в Україні, теоретичними аспектами цієї проблеми, а також практичним досвідом організації волонтерських шкіл, проведення тренінгів, реалізації волонтерських програм у різних регіонах України, конкретними формами роботи волонтерів, апробованими на практиці. При цьому великого значення набуває нагромаджений досвід у психології, педагогіці, соціальній педагогіці, соціальній роботі завдяки науковим працям В. Андрущенко [3], О. Безпалько [4], А. Браун, А. Боурн [7], А. Капської [9] та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі проведеного аналізу наукових джерел [5, 6, 8, 9] нам вдалося з'ясувати, що людина при включенні в групу добровольців зазвичай має власну мотивацію, цілі, потреби та чинники. Адже для успішної самореалізації у волонтерстві необхідно чітко усвідомлювати мотиви зайняття таким видом діяльності, власні уміння та навички тощо.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні волонтерства як складової системи підготовки майбутніх соціальних працівників до такого виду діяльності засобами соціально-культурної роботи, а також обґрунтування соціально-психологічної структури волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентської молоді в культурному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з особливих ознак, притаманних волонтерському руху, що в більшості випадків стихійно набуває розвитку при різних установах, організаціях та об'єднаннях в Україні, є залучення до добровільної діяльності переважно молоді віком від 17 до 25 років до різних форм соціальної допомоги дітям, особам з інвалідністю, людям похилого віку, багатодітним сім'ям, учасникам бойових дій. Саме тому волонтерство виступає досить ефективним засобом вільного саморозвитку особистості в соціокультурному процесі завдяки діяльності та спілкуванню.

Аналіз волонтерської діяльності як складової підготовки майбутнього соціального працівника до такого виду діяльності, уможливив виокремити такі дві закономірності: завдяки власній соціальній діяльності молоді волонтери набувають сенсожиттєвих орієнтирів, опановуючи мистецтво життєтворчості особистості. Звернемо увагу на те, що сучасний світ відзначається наявністю цілої низки соціальних і психологічних проблем, спричинених економічною нестабільністю, зниженням якості життя індивідів, зростанням злочинності і насильства, особливо в умовах війни. Вказані проблеми мають негативний вплив на психологічне самопочуття людей, що вказує на об'єктивну необхідність у наданні їм соціальної допомоги, яка відповідає їхнім потребам. Одним із

суб'єктів реалізації такої підтримки виступають саме волонтери, тобто особи, які надають соціальні послуги на безкорисливих засадах.

Детальне визначення сутності поняття «волонтер» надається в Законі України «Про волонтерську діяльність» (2022): волонтери – це фізичні особи, найактивніші представники різних груп населення, які на добровільних засадах здійснюють благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність шляхом надання волонтерської допомоги, яка має корисний характер для суспільства та держави [13].

Зазначимо, що волонтери беруть участь в добродійних проєктах з власної ініціативи. Тому робота волонтера покликана бути ефективно-організованою і вестися на досить високому професійному та культурному рівні. Волонтерами може бути виконана будь-яка робота, що не вимагає виключних фахових компетентностей: добровольці можуть виступати в ролі фахівців інших спеціальностей, наприклад, вчитель, лікар, політик, дизайнер тощо. Неважливо, яка у волонтера фахова спеціальність, якщо в нього є бажання приносити справжню допомогу та відстоювати соціальну справедливість. Саме шляхом встановлення балансу між різними силами формуватимуться цінності, встановлюватимуться пріоритети та розподілятимуться ресурси.

З поняттям «волонтерство» тісно взаємодіє поняття «культура». В наукових джерелах з філософії, культурології, етнографії та антропології поняття «культура» є ключовим, але водночас змістовні уявлення про культуру досі є далекими від чіткості, визначеності та однозначності. В даному випадку не є винятком і соціальні науки. Отже, термін «культура» на сучасному етапі розуміється як сукупність цінностей (духовних і матеріальних) та як жива людська діяльність щодо їх створення, поширення та збереження. Водночас вона є сукупністю небіологічних (тобто набутих) і неприродних аспектів життя людей, що є основною рисою, яка відрізняє їх від тварин [4, с. 66].

Специфіка культури в якості однієї з соціальних підсистем полягає в тому, що на основі аналізу культурного життя суспільства можна виявити різні загальносоціологічні параметри, визначити підходи, розробити найважливіші засоби та обґрунтувати зміну парадигм соціального пізнання. Наразі в сучасному українському суспільстві створена і функціонує складна, високорозвинена система духовного виробництва, спроможна забезпечити продукування, поширення та споживання культурних цінностей, їх зберігання та передачу. Вона значною мірою впливає на виробничу, економічну, соціальну і політичну сферу людського життя, перебуваючи при цьому під їх впливом. Практична значимість системи духовного виробництва для сучасного суспільства має прояв у тому, що в усіх країнах сучасного світу держава керує культурними процесами за допомогою відповідного законодавства та шляхом використання фінансових, економічних, адміністративних та політичних засобів. У різних країнах існують закони, що регламентують діяльність системи освіти та науки, роботу засобів масової інформації, охорону культурної спадщини, охорону авторських прав у сфері науково-технічної та художньої творчості. Також законодавство регламентує право окремої людини та груп людей на задоволення їх культурних потреб. Щороку розвинені держави спрямовують значну частину коштів державного бюджету на фінансування освіти, науки, проєктно-конструкторських досліджень, підтримку державних установ культури (музеїв, театрів, архівів, бібліотек, сховищ, консерваторій, концертних залів), охорону та реставрацію пам'яток культури [12, с. 10].

Варто окремо підкреслити, що в результаті узагальнення понад 150 дефініцій культури американські антропологи А. Кребер і К. Клакхон виокремили три основні характеристики, на які звернула увагу переважна більшість дослідників:

1) культура – це те, що відрізняє людину від тварин, і те, що властиво лише людському суспільству;

2) культура – це те, що не передається біологічно, а досягається навчанням; культура не відзначається особливостями людини як виду, а створена власне нею; культура є протилежною природі;

3) культура передається за допомогою символічних форм (мови, творів мистецтва, виробів, інструментів тощо), пов'язаних з ідеями [11, с. 152].

Тож термін «культура» можна вживати узагальнено стосовно до культури загалом. Проте це слово також використовується задля позначення конкретного культурного організму, що має свою специфіку та індивідуальну структуру (у такому випадку маю тол на увазі українську, англійську, японську культуру тощо). Інколи цей термін використовується і в вузькому значенні з метою позначення вищого ступеня культури. Так, будь-який людський колектив має власну культуру, однак з точки зору зовнішніх спостерігачів він може потребувати додаткової аккультурації, тобто насадження (нав'язування) того, що вказані спостерігачі розуміють під культурою.

Виходячи із викладеного, можна узагальнити головні функції культури (тобто сукупність її ролей), які вона відіграє у функціонуванні та розвитку сучасного суспільства. Основними з-поміж них є:

1) людинотворча або гуманістична функція культури, яка полягає в розвитку творчого потенціалу людини в усіх формах її життєдіяльності;

2) гносеологічна або пізнавальна функція культури, яка полягає в тому, що культура є провідним засобом пізнання та самопізнання суспільства, соціальної спільноти, групи та окремої людини;

3) кумулятивна функція культури, яка спрямовується на накопичення та збереження соціального досвіду, отриманого культурою внаслідок взаємодії індивідів усередині культури та взаємодії з іншими культурами. Існування цієї функції дає можливість визначити культуру як особливий засіб передачі соціальної інформації;

4) інформаційна функція культури, яка полягає в трансляції соціального досвіду, забезпечуючи при цьому зв'язок часів;

5) комунікативна функція культури, яка пов'язана з передачею повідомлень у процесі спільної людської діяльності, що окремо передбачає трансляцію соціального досвіду (включаючи досвід між поколіннями); це функція соціального спілкування, яка допомагає забезпечувати адекватність взаєморозуміння між людьми;

6) нормативно-регулююча або управлінська функція культури, яка полягає в тому, що культура є вагомим інструментом соціального управління поведінкою людини в суспільстві. Оскільки саме за допомогою культури суспільство створює орієнтири для людських дій та систему контролю за цими діями;

7) ціннісно-орієнтаційна функція культури, яка задає відповідну систему координат чи своєрідну «карту життєвих цінностей», в яких існує і на які в процесі суспільної життєдіяльності орієнтується людина;

8) інтегруюча функція культури, яка забезпечує цілісність самої культури та усвідомлення цієї цілісності індивідами, що належать до неї. Вказана функція здійснюється шляхом створення системи знань, цінностей та норм, що є гарантом стабільності функціонування соціальних систем [15, с. 133].

Усі зазначені функції дають можливість вважати культуру механізмом ціннісно-нормативної інтеграції соціальних систем. Фактично системоутворюючі елементи культури водночас є проявами її численних форм і видів, що мають суттєвий вплив на розвиток сучасного суспільства. До провідних елементів культури в якості соціальної системи належать:

1) цінності, тобто визнані всім суспільством чи переважною більшістю його членів уявлення про те, до яких цілей повинна чи може прагнути людина, або до чого вона прагнути не може (до прикладу, десять християнських заповідей);

2) норми, тобто правила та стандарти поведінки, яких повинна дотримуватись людина у випадку, якщо вона розподіляє систему цінностей культури. Норми підтримуються певними санкціями, тобто покараннями за їх порушення чи нагородами за їх якісне виконання. Відповідно, санкції можуть бути негативними і позитивними;

3) звичаї, тобто усталені патерни поведінки, що обов'язкові на рівні культури загалом. Їх також можна охарактеризувати як культурні звички;

4) етикет, тобто сукупність правил поведінки по відношенню до інших людей, що охоплює особливі традиції, ритуали та норми, вироблені суспільством чи його частиною. Вони можуть мати релігійне, філософське або інше обґрунтування; як правило, етикет є характерним для вищих прошарків суспільства;

5) традиції, тобто сукупність елементів культурної спадщини, що передаються з покоління в покоління і є цінністю в межах цієї культури;

6) мова, тобто сукупність знаків та символів, які мають практичне використання членами суспільства в процесі здійснення комунікацій, а також в рамках вторинних моделюючих систем (в художній літературі, поезії, ритуальних текстах тощо). Мова є системою, що відбиває та підтримує картину світу, притаманну для цієї культури, а також забезпечує певний соціальний контроль, тому що норма загалом не здатна існувати, якщо вона не виражається мовою;

7) обряди, тобто сукупність колективних людських дій, які втілюють у собі певні уявлення та цінності конкретного суспільства, викликаючи в усіх носіїв цієї культури аналогічні почуття; як правило, такі почуття носять колективний характер;

8) ритуали, тобто сильно стилізовані й ретельно сплановані набори жестів та слів, що виконуються особами, підготовленими та вибраними для цього. Ритуали характеризуються особливим символічним значенням. Вони є доволі поширеними в релігійній, політичній (наприклад, підписання міжнародних угод) та побутовій сферах (ритуал шлюбу, посвята в студенти, отримання паспорта тощо) [15, с. 134].

Українське суспільство у вирішальні та переломні моменти нашої історії має прекрасну нагоду самоорганізовуватись. Наразі кожен українець робить усе можливе задля підтримки нашої країни та один одного. Працівники культури за короткий час зуміли переформатувати власну роботу у волонтерський напрямок для того, щоб підтримати державу та захисників.

З початку війни кожна установа на Вінниччині, кожен працівник долучились до загальної справи, плетуть маскувальні сітки та шиють розпізнавальні стрічки, під час чергувань і не лише проводять роз'яснювальну роботу, у співпраці зі старостами територіальних громад збирають гуманітарну допомогу, ведуть інформаційну війну, чоловіки клубних установ входять до складу добровольчих загонів. Найчастіше волонтерство розглядається як покликання людини та її бажання приносити користь суспільству. Але, з іншої точки зору, воно надає людині певні знання та навички, які можуть бути використані нею в професійній діяльності. Саме працівники Вінницького обласного центру народної творчості поєднують свої посадові обов'язки із наданням допомоги різним верствам населення шляхом здійснення наступних напрямків волонтерської діяльності:

- проведення фестивалів, конкурсів, оглядів, творчих звітів, організація виставок самодіяльного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, фотомистецтва, інших культурно-мистецьких заходів з метою розвитку інтелектуального потенціалу нації та емоційно-чуттєвої сфери особистості;

- дослідження процесів культурного розвитку краю та проведення науково-дослідних експедицій;

- видавнича діяльність;

- проектування експозицій, пересувних та стаціонарних виставок;

- формування фондів, облік, збереження, вивчення та використання виставкових експонатів-творів народного мистецтва;
- надання методичної допомоги організаційно-методичним центрам районних будинків культури, консультативної допомоги центрам дозвілля, культурологічним установам різних видів і типів, розташованим на території області, співпраця з аналогічними центрами інших областей України й зарубіжних країн;
- аналіз, узагальнення досвіду роботи та статистичних звітів клубних закладів, парків культури та відпочинку, інших культурно-освітніх закладів культури.

На даний час сформована підбірка можливостей волонтерства у культурних ініціативах. Небайдужі до культурного розвитку України волонтери, зокрема методисти Вінницького ОЦНТ своїми знаннями та вільним часом роблять особистий внесок у діяльність різних суспільно корисних ініціатив. Водночас волонтерство передбачає саморозвиток та участь у яскравих подіях. Так, зокрема, 4 листопада 2022 року був проведений семінар на тему «Збереження народної культури та розвиток народної творчості на Вінниччині», призначений для викладачів кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти факультету дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Було започатковано проєкт «Ми – Україна», що передбачав цикл виступів народних аматорських творчих колективів Вінниччини з піснями патріотичного спрямування для всебічного та гармонійного розвитку особистості. Також було організовано зустріч з учасницею форуму жіночого лідерства «Жінки для фронту та Перемоги України», поетесою Ларисою Рукавець (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область).

У 2002 році було відкрито персональну виставку народного малярства на козацьку тематику художника із славнозвісного козацького краю села Четвертинівки – Василя Слободяника. Тема вказаної виставки – «А ми тую козацьку славу збережемо». 16 вересня 2022 року у Світлиці ОЦНТ відбулася зустріч з 26-річним бійцем ЗСУ, учасником ООС Максимом Даценком з Полтавщини, який отримав важке поранення на війні. Для нього працівниками центру була проведена персональна екскурсія. Заходи, в яких працівники Вінницького ОЦНТ виступають як волонтери, чинять значний вплив на інтелектуальний потенціал нації, розвиток емоційно-чуттєвої сфери особистості, мають оздоровлювальний, лікувальний, коригувальний і рекреаційний вплив. Використання засобів мистецтва в якості продукту творчої діяльності особистості відбувається на основі тісних міждисциплінарних зв'язків педагогіки, соціальної педагогіки, соціальної роботи, психотерапії, менеджменту культури, психології та економіки.

В сучасних умовах життя, коли особистість зазнає емоційних, психологічних і соціальних проблем, культура сприяє її духовному оновленню. Адже сфера культури та сфера соціального захисту тісно взаємодіють між собою і мають давню історію.

Наголосимо на тому, що 31 травня 2022 року Верховна Рада України прийняла важливі рішення для розвитку волонтерського руху в Україні та підтримки діяльності волонтерів в умовах війни. Народні депутати України проголосували за:

- прийняття за основу з доопрацюванням положень відповідно до ч. 1 ст. 116 Регламенту Верховної Ради України та зі скороченням строку підготовки до другого читання проєкту Закону про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності за реєстраційним № 7363;
- прийняття за основу зі скороченням строку підготовки до другого читання проєкту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії росії проти України за реєстраційним № 7364.

Волонтерський рух та неприбуткові організації прийняли на себе чимало викликів в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Нагальним постало питання створення додаткових гарантій і можливостей для волонтерів в умовах війни. Тож парламент об'єднався навколо вирішення актуальних потреб волонтерської діяльності в Україні. Умови повномасштабної війни в черговий раз продемонстрували неймовірну силу та масштаби волонтерського руху в Україні. Волонтери у співпраці з організаціями реалізують напрямки з надання волонтерської допомоги ЗСУ та постраждалим внаслідок широкомасштабної військової агресії росії проти України, збирають кошти й закуповують товари для потреб фронту та цивільних, координуючи роботу центрів допомоги для внутрішньо переміщених осіб, здійснюючи підготовку потенційних місць розміщення людей, надаючи психологічну допомогу для дітей та підлітків, здаючи кров на донорство, організуючи допомогу людям похилого віку та здійснюючи автоволонтерство тощо. Вказані напрямки волонтерської діяльності є найпотужнішими в умовах війни.

Благодійний рух в Україні активно зростає та розвивається. Допомогти тим, хто цього потребує сьогодні, можна в один клік, відправивши таким чином посильну суму на рахунок відповідної організації. Проте не завжди такої допомоги достатньо, часто потрібні конкретні дії «на місцях»: доставка продуктів та одягу, допомога медикам, організація обідів для безпритульних, догляд за хворими тощо. Цю роботу виконують волонтери – люди, що добровільно та безкоштовно займаються громадсько-корисною діяльністю.

Під волонтерством розумітимемо діяльність, що здійснюється добровільно для суспільства або окремих соціальних груп, без розрахунку на винагороду. Французьке слово *volontaire* («волонтер») походить від латинського *voluntarius* («добровільний»). Регулярно та усвідомлено допомагаючи іншим, людина дарує їм свій час, вміння та ресурси. Натомість вона отримує щось значуще: знання, навички, досвід, коло соратників і нові знайомства. Незалежно від того, що спонукає людину стати волонтером, вона має змогу приносити користь іншим без шкоди для себе.

Допомоги та особливі турботи потребує безліч соціальних груп: люди з інвалідністю, тяжкохворі люди, діти-сироти, пенсіонери тощо. Підтримку їм добровільно готові надавати волонтери. Вони також можуть брати участь в організації спортивних змагань, музичних фестивалів та освітній діяльності. Волонтерські організації роблять значний внесок під час евакуації постраждалих з місць бойових дій і природних катаклізмів, беруть участь при будівництві соціально значущих об'єктів. Таким чином, волонтерська діяльність може спрямовуватись на:

- 1) підтримку людей, що опинились у складних життєвих обставинах – малозабезпечених, безпритульних, безробітних;
- 2) створення умов для розкриття творчого потенціалу людей з обмеженими можливостями (проведення виставок, концертів, майстер-класів);
- 3) пошук зниклих людей;
- 4) розвиток освіти та науки;
- 5) охорону навколишнього середовища: екологічні марші, боротьба із бракон'єрами, благоустрій заповідних територій;
- 6) реконструкцію історичних та культурних пам'яток;
- 7) організацію спортивних, культурних і релігійних заходів.

Часто багатьом людям може бути не зовсім зрозуміло, навіщо ставати волонтером і працювати безкоштовно, якщо можна займатися тією самою діяльністю за гроші. Нами було проаналізовано основні причини, через які люди стають волонтерами. Основні з них:

- 1) бажання творити добро;
- 2) можливість змінити щось у своєму житті та в житті інших людей;

3) можливість отримати неоціненний досвід, який може стати в нагоді у повсякденному житті;

4) робота в команді, спілкування з однодумцями, нові знайомства та постійні контакти з цікавими людьми;

5) прагнення знайти застосування своїм талантам, силам і здібностям;

6) можливість побачити країну, подорожуючи з волонтерськими загонами.

Найчастіше волонтерство вважається покликанням людини та її бажанням приносити користь суспільству. Водночас воно надає людині певні знання та навички, які можуть бути використані нею в професійній діяльності, зокрема, в культурній. Тому розглянемо функції культури, які є необхідними для соціальної роботи:

- функція емоційного регулювання життєдіяльності людини для клієнта соціальної роботи. Вона має прояв у виробленні та застосуванні різноманітних форм емоційного настрою і знімання психологічних напруг, що виникають у процесі розумової та фізичної праці, стресових станів і побутових відносин людей;

- адаптивна функція. Вона полягає в забезпеченні адаптації людини до зовнішнього середовища;

- інтеграційна функція. Вона має прояв в об'єднанні людей у соціальні групи, народи, держави; при цьому в членів однієї соціальної групи формується приналежність до неї;

- світоглядна функція. Вона полягає в тому, що синтезує систему чинників духовного світу – пізнавальних, емоційно-чуттєвих, оцінних і вольових. Моральний та інтелектуальний зміст зазвичай виступає критерієм відповідної оцінки та можливостей для фахівця.

- ціннісно-орієнтаційна функція також є необхідною для соціальної роботи. Культура як система цінностей формує в людини певні ціннісні потреби та орієнтації. За рівнем і якостями знань, а також за моральними якостями оцінюють рівень її культури [11, с. 155].

В розвинених країнах світу волонтерство є повсякденною соціальною практикою. В науці існує чимало визначень поняття «волонтерство», проте більшість науковців, звертаючись до аналізу феномену волонтерства, визначають її як специфічну форму діяльності. Враховуючи наукову цінність наявних досліджень про волонтерство, слід констатувати те, що волонтерство посідає особливе місце в соціальній структурі кожного суспільства, адже воно розглядається як прояв активного відношення людини до світу задля здійснення позитивних суспільних перетворень і змін. Можна стверджувати, що попит на волонтерську працю в Україні зростає з кожним роком. У нашій країні з'явилося багато організацій, що займаються залученням і навчанням волонтерів або тих, що спеціалізуються лише на розвиткові волонтерства. Зазначимо, що діяльність є процесом, спрямованим на реалізацію цілі. Одиницями діяльності є цілі, мотиви, дії та операції. Ціль виступає образом бажаного результату, що визначає характер та способи дій людини. Ціль формується самою людиною і є феноменом випереджуючого відображення [4, с. 80].

Сформульована ціль реалізується в волонтерській діяльності, і складність такої діяльності головним чином залежить від того, наскільки ціль є віддаленою від об'єкта дій, а також від наявних засобів. Як правило, волонтерська діяльність реалізується в якості системи послідовних дій, кожна з яких покликана вирішити відповідне завдання у напрямку досягнення цілі, що є найвищим регулятором діяльності. Спосіб виконання дій є операцією, сукупність яких становить технічний бік волонтерства. Прагнення студентів до удосконалення своєї волонтерської діяльності та тренування певних дій під час волонтерської програми стають причиною формування автоматизованих дій, тобто навичок і звичок. Під звичкою ми будемо розуміти потребу в будь-якій дії, певну залежність особистості від цієї дії. На основі системи навичок формуються уміння.

Система знань і система навичок розвивають готовність волонтера до самостійного вирішення поставлених завдань. Для навичок і звичок є характерною стереотипність, а вміння мають прояв у розв'язанні нових завдань та поєднують у собі творчий момент.

Аналізуючи волонтерську діяльність, варто звернутися до понять потреб та мотивів волонтерів. Під потребою будемо розуміти «внутрішній стан об'єктивної потреби людини в чомусь, залежність від конкретних умов існування» [6]. Мотивом, відповідно, вважається предмет потреби. Вслід з опредметнення потреби та виникненням мотиву різко змінюється поведінковий компонент волонтерів [15, с. 133]. Предмет потреби, тобто мотив, здатний спонукати до різних дій, а одна і та сама дія може спонукатися різними мотивами. Ми цілком згодні з тим, що мотив і ціль утворюють вектор діяльності, який визначає її напрямок та умови її виконання. Адже саме ціль визначає, якою буде дія, спричинена певним конкретним мотивом. Мотив належить до потреб, що спонукають до дії, а ціль – до об'єкта, на який спрямовується дія і який у процесі її виконання повинен бути перетвореним у продукт. Вектор «мотив – ціль» є найвищим регулятором дії та охоплених нею психічних процесів, визначає вибірковість сприйняття, особливості уваги та пам'яті, способи перетворення інформації в мисленні. На основі аналізу наявних концепцій можна виокремити головні складові волонтерської діяльності: мотив, ціль, планування діяльності, обробка наявної інформації, створення оперативного образу і концептуальної моделі, прийняття рішення, дія, перевірка результатів та корекція дій [6].

Планування волонтерської діяльності забезпечує її організацію та зв'язок між діями. В плані мають відображення стратегія і тактика реалізації волонтерської діяльності у рамках програми на основі об'єктивних та суб'єктивних умов її виконання. Задля перетворення об'єкту волонтерської діяльності волонтер повинен не лише мати ціль і план, але й сприймати поточну інформацію про об'єкт і на основі цього приймати рішення щодо своєї діяльності у цілому та окремих її складових.

У волонтерській діяльності в рамках групи спільна ціль є чинником, який об'єднує волонтерів і пов'язаний із потребами групи. При цьому індивідуальні внутрішні мотиви поєднуються та частково інтегруються. Спільний план діяльності групи визначає функціональні взаємозв'язки між волонтерами. Волонтерську діяльність розглядатимемо як таку, що об'єднує певні види діяльності. Вони інтегруються в єдине ціле на основі цілей і завдань волонтерської діяльності. Провідним видом волонтерської діяльності є соціальна. В ній студент-волонтер виступає в якості представника своєї країни та університету, виявляючи такі риси, як справедливість, чесність, гуманність, патріотизм і принциповість.

Комунікативний аспект волонтерської діяльності полягає в налагодженні ефективного спілкування з іншими волонтерами та представниками соціокультурного середовища. У цьому волонтерам допомагають знання, отримані під час навчального процесу в університеті, та орієнтаційні заняття перед початком волонтерської програми. Волонтер повинен навчитися керувати своєю емоційно-вольовою сферою і психічним станом. Волонтери стають активними в спілкуванні та відчують потребу в ньому, розвивають вміння слухати інших та відстоювати власну думку. Також волонтери набувають емоційної стійкості [4, с. 92].

Окремою особливістю міжнародних волонтерських програм є розвиток іншомовної комунікативної компетенції волонтерів. Пізнавальна діяльність під час освітніх днів здатна забезпечити волонтерам розвиток таких особистісних якостей, як спостережливість, уважність, засвоєння матеріалу щодо основних положень волонтерських програм, особливостей соціокультурного середовища, в якому відбувається програма тощо. Такий вид волонтерської діяльності відзначається саморозвитком, нагромадженням теоретико-практичного досвіду та формуванням нових особистісних якостей. Міжнародні волонтерські програми пропонують унікальні

можливості людям, розділеним географічно, зустрітися, працювати разом та пізнавати один одного, здобути цінні життєві навички, вивчити інші культури, а також змінити власні погляди на життя.

Звернемо увагу на те, що вся інформація, отримана волонтерами у закладі вищої світи внаслідок пізнавальної та комунікативної діяльності, частково перетворюється в організаційну діяльність. Адже волонтер повинен навчитись виступати організатором перебігу програми та приймати певні рішення стосовно організації волонтерської діяльності інших членів групи. Вказана робота вимагає від студентів-волонтерів пунктуальності, акуратності, самоорганізованості, а також хороших навичок роботи з найновішими інформаційно-комп'ютерними технологіями. Також волонтер повинен оволодіти навичками невимушеної поведінки в новому колективі. Тому у процесі навчальної діяльності слід розвивати в здобувачів вищої освіти такі вагомні складові, як планування роботи групи, ініціативність, орієнтування в складних ситуаціях, уміння самостійно приймати рішення тощо [15, с. 134].

На наступному рівні перебуває конструктивна діяльність волонтерів, тобто розвиток навичок та вмій із нагромадження, обробки інформації та прийняття рішення. Вагоме значення має загальний інтелект студентів, у них повинні бути добре розвинені пам'ять, уява, мислення, сприйняття тощо, які використовуватимуть для обробки інформації.

На ефективність провідних видів волонтерської діяльності впливає ціла низка об'єктивних і суб'єктивних чинників. Ми цілком згодні з тим, що до суб'єктивних чинників належать показники мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, комунікативної та поведінкової сфер. Психологічна готовність студентів до волонтерської діяльності головним чином залежить від особистісної форми реагування на ситуації в соціокультурному середовищі, в рамках якого відбувається програма. Від цього залежить зміна поведінкової активності волонтерів у програмі та їх максимальне наближення до високого рівня самореалізації [12, с. 11].

Об'єктивними чинниками, які мають вплив на ефективність волонтерської діяльності, є організація перебігу волонтерської діяльності, специфіка соціокультурного середовища, в якому відбувається волонтерська діяльність, а також організація процесу й принципів неформальної освіти. В результаті поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників у волонтерів розвивається та видозмінюється система потреб і цінностей, підвищується рівень відповідальності за власні дії, самооцінка, комунікативні та організаторські здібності, інтенсифікується громадська активність та їх участь у суспільно-громадському житті.

Наголосимо на тому, що молоде покоління відзначається нестійкістю своїх поглядів. Адже молодь – це соціальна категорія, що перебуває на стадії формування власного світогляду, тому вкрай важливо диференційовано підходити до формування ефективності волонтерської діяльності, що сприяє самореалізації студентів. Саме тому необхідно систематично активізувати рефлексію в студентів наступних якостей: громадська активність, відповідальність, самостійність, віра у власні сили, спроможність свідомо вирішувати власні проблеми і бути творцем власного життя. Цього можна досягти шляхом систематичного впливу на мисленнєву діяльність студентів головними суб'єктами соціокультурного середовища, що допомагатиме студентам-волонтерам свідомо розв'язувати завдання та спонукатиме їх до самопізнання, самооцінки, самоосвіти та самовиховання.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Нами було теоретично визначено психологічну структуру волонтерської діяльності в сфері надання культурних послуг, компоненти і чинники ефективності волонтерської діяльності, а також відзначено, що особливістю самореалізації молоді є участь у

культурно-мистецьких заходах, симпозиумах, семінарах-практикумах, видавничій діяльності, виставках тощо. У процесі волонтерської діяльності змінюється ставлення студентів до себе та навколишнього світу, маж прояв необхідність засвоєння нових знань, вмій та навичок, змінюються самооцінка, мотиви та потреби.

Теоретичне дослідження питання розвитку волонтерського руху в Україні, його психологічної структури та аналіз законодавчого регулювання дає змогу стверджувати, що волонтерський рух повинен базуватися на ґрунтовній теоретичній базі, яка досі не створена. Створення її може бути забезпечене цілою низкою наукових досліджень, які виявили б пріоритетні напрямки, особливості формування моделі волонтерства в соціально-політичних, економічних і культурних умовах української держави. Саме науковий підхід до вивчення можливостей розвитку волонтерства в сфері культури зможе створити той професійний рівень, що впливатиме на формування позитивного волонтерського руху в майбутньому.

Проведене дослідження не дає вичерпного аналізу аспектів проблеми самореалізації молоді в організаціях, які займаються культурою. Передбачається продовження науково-дослідної роботи та аналізу психологічних компонентів і сфер самореалізації студентської молоді шляхом її подальшого морально-патріотичного виховання, проведення різноманітних заходів, а також теоретичну розробку та практичну апробацію відповідних програм і моделей розвитку компонентів мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, комунікативної та поведінкової сфер студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Стратегія для освіти. За матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 5–9.
4. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: Навч. посіб. для студ.вищ. навч. закладів. К. : Центр навч. літератури, 2005. 172 с.
5. Бондаренко З. До питання про менеджмент та супервізію волонтерської роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2015. № 2. 43–53.
6. Бондаренко А. та ін. Онлайн-тренінг «Залучення та координація волонтерів». URL:https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/involving-and-coordinating-volunteers.html (дата звернення: 02.02.2023 року).
7. Браун А., Боурн А. Супервізор у соціальній роботі. К. : Пульсари, 2003. 240 с.
8. Вайнілович Н. Волонтерський рух у сучасному українському суспільстві: мотиваційний аспект. *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2015. № 2. С. 407–410.
9. Вайнола Р.Х., Капська А.Й., Комарова, Н.М. та ін. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. Gold Web Solutions. URL:<https://goldwebsolutions.com/uk/blog/konversiya-u-sferi-internet-marketingu> (дата звернення: 20.01.2023 року).
10. Внутрішньоорганізаційні документи БО «Українська освітня платформа» програма «Будуємо Україну Разом». стратегія програми 2021.
11. Голубенко Т. Волонтерство як Рекрутингова інструмент соціального виховання студентської молоді в умовах вищого навчального закладу. *Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2018. № 11. С. 151–157.
12. Жуков В. Соціальна політика: світові тенденції та моделі, застосування в Україні. Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі К. : Науковий світ, 2001. С. 8–23.
13. Закон України «Про волонтерську діяльність» (2022) зі змінами та доповненнями.
14. Закон України «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності» (2015) зі змінами та доповненнями.
15. Кордонець Н. Волонтерство та його зв'язок із соціалізацією особистості. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*. 2019. № 11. С. 132–134.

REFERENCES

1. Andrushhenko V. (2006). *Strategiya dlya osvity`. Za materialamy` zvituu viddilu filosofiyi ta prognozuvannya rozvy`tku osvity` Insty`tutu vy`shhoyi osvity` APN Ukrayiny`. Vy`shha osvita Ukrayiny`. Vol. 3. [in Ukrainian].*
2. Bezpal`ko O.V. (2005). *Social`na robota v gromadi: Navch. posib. dlya stud.vy`shh. navch. zakladiv. K. : Centr navch. literatury`. [in Ukrainian].*
3. Bondarenko Z. (2015). *Do py`tannya pro menedzhment ta superviziyu volonters`koyi roboty`. Social`na pedagogika: teoriya ta prakty`ka. Vol. 2. [in Ukrainian].*
4. Bondarenko A. ta in. *Onlajn-trening «Zaluchennya ta koordynaciya volonteriv».* URL:https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/involving-and-coordinating-volunteers.html [in Ukrainian].
5. Braun A., Bourn A. (2003). *Supervisor u social`nij roboti. K. : Pul`sary`. [in Ukrainian].*
6. Vajnilovy`ch N. (2015). *Volonters`ky`j rux u suchasnomu ukrayins`komu suspil`stvi: moty`vacijn`j aspekt. Metodologiya, teoriya i prakty`ka sociologichnogo analizu suchasnogo suspil`stva. Vol. 2. [in Ukrainian].*
7. Vajnola R.X., Kaps`ka A.J., Komarova, N.M. ta in. *Volonters`ky`j rux v Ukrayini: tendencyi rozvy`tku. Gold Web Solutions. URL:<https://goldwebsolutions.com/uk/blog/konversiya-u-sferi-internet-marketingu/>. [in Ukrainian].*
8. *Vnutrishn`oorganizacijni dokumenty` BO «Ukrayins`ka osvithnya platforma» programa «Buduyemo Ukrayinu Razom». Rekruty`ngova strategiya programy` 2021. [in Ukrainian].*
9. Golubenko T. (2018). *Volonterstvo yak instrument social`nogo vy`xovannya students`koyi molodi v umovax vy`shhogo navchal`nogo zakladu. Social`na robota. Social`na pedagogika. Vol. 11. [in Ukrainian].*
10. Zhukov V. (2001). *Social`na polity`ka: svitovi tendencyi ta modeli, zastosuvannya v Ukrayini. Social`na polity`ka ta menedzhment u social`nij roboti. K. : Naukovy`j svit. [in Ukrainian].*
11. *Zakon Ukrayiny` «Pro volonters`ku diyal`nist`» (2022) zi zminamy` ta dopovnennyamy`. [in Ukrainian].*
12. *Zakon Ukrayiny` «Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya volonters`koyi dopomogy` za okremy`my` napryamamy` volonters`koyi diyal`nosti» (2015) zi zminamy` ta dopovnennyamy`. [in Ukrainian].*
13. Kordonecz` N. (2019). *Volonterstvo ta jogo zv'yazok iz socializacijeyu osoby`stosti. Aktual`ni problemy` suchasnoyi nauky` ta naukovy`x doslidzhen`. Vol. 11. [in Ukrainian].*

УДК 364-787.26-43

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282276

**ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ГРОМАДІ**

Осетрова Оксана, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, професор кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID [0000-0002-7598-1144](https://orcid.org/0000-0002-7598-1144)

E-mail: oosetrova44@gmail.com

Сучасні умови існування й життєдіяльності людини у світі загалом та в Україні, зокрема, зіткані із кризових явищ, з якими не завжди особа/сім'я здатна самотужки впоратися, потребуючи соціальної підтримки з боку фахівців із соціальної роботи. Для досягнення ефективного результату професійної діяльності сучасний фахівець із соціальної роботи має володіти фаховими компетентностями й бути обізнаним щодо сучасних методів роботи, у тому числі із вразливими категоріями населення, що сприятиме підвищенню якості надання соціальних послуг у громаді. З огляду на зазначене мета дослідження передбачає: 1) з'ясування ключових переваг компетентнісного підходу до впровадження сучасного освітнього процесу підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи; 2) аналіз результатів впроваджуваних у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара тренінгових програм з підвищення кваліфікації фахівців в аспекті подальшого розгортання ними соціальної роботи у громаді. Компаративний аналіз сильних і слабких сторін традиційного та компетентнісного підходів до навчання дозволив виявити переваги останнього: гнучкість, креативність, спрямованість на досягнення результатів навчання, надалі впроваджуваних у соціальній роботі в громаді, самостійність, перевірка набутих знань на практиці. Наразі слід відмітити наявність потреби у підвищенні кваліфікації фахівців із соціальної роботи з отриманням сертифіката, що підтверджують часті звернення-запити потенційних слухачів, які мають необхідність в отриманні такої освітньої послуги. У перспективі дане дослідження є: теоретична засада для розробки нових тренінгових програм для підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, а також практично набутий досвід, важливий для подальшого впровадження тренінгів для підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи.

Ключові слова: соціальна робота в громаді, громада, фахівець із соціальної роботи, кваліфікація, підвищення кваліфікації, компетентнісний підхід.

**PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK SPECIALISTS
AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE COMMUNITY SOCIAL WORK**

Oksana Osetrova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Professor of the Department of Sociology, Social Work, Public Management and Administration, Oles Honchar Dnipro National University

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7598-1144>

E-mail: oosetrova44@gmail.com

Modern conditions of human existence and life in the world in general and in Ukraine, in particular, are woven from crisis phenomena, which a person/family is not always able to cope with on their own, requiring social support from social work specialists. In order to achieve an effective result of professional activity, a modern specialist in social work must

possess professional competences and be knowledgeable about modern work methods, including with vulnerable categories of the population, which will contribute to improving the quality of social services in the community. Professional development of social work specialists should be aimed at their effective response to the social challenges of today. So the goal of the study is: 1) to find out the key advantages of the competence approach to the implementation of the modern educational process of improving the qualifications of social work specialists; 2) to analyze the results of the training programs for improving the qualifications of specialists implemented at the Dnipro National University named after Oles Honchar in the aspect of further their deployment of social work in the community. Achieving the specified goal will contribute to the search for effective methods and technologies of modern social work with individuals/families in difficult life circumstances; foster families and family-type children's homes. A comparative analysis of the strengths and weaknesses of the traditional and competency-based approaches to learning revealed the advantages of the latter: flexibility, creativity, focus on achieving learning outcomes that will be further implemented in social work in the community, independence, and testing the acquired knowledge in practice. Currently, it should be noted that there is a need to improve the qualifications of social work specialists by obtaining a certificate, which confirms the frequent appeals-requests of potential listeners who need to receive such an educational service. Due to a lack of finances, they are unable to undergo advanced training at the expense of individuals, and state funding for this need is currently suspended. In the future, this research is: a theoretical basis for the development of new training programs for improving the qualifications of social work specialists, as well as practically acquired experience, which is important for the further implementation of trainings for improving the qualifications of social work specialists.

Keywords: *community social work, community, social work specialist, qualification, development of skills, competence-based approach.*

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року, в Україні за наявних умов певної економічної, політичної та соціальної нестабільності відбулося загострення кризових явищ, які позначилися на всіх без винятку сферах життєдіяльності українців/українських сімей. Зазначені кризові явища, на жаль, наразі продовжують заглиблюватися на тлі екзистенціальної проблематики занурення населення України у складні життєві обставини, посилені танатологічним страхом, притаманним людській природі.

Окреслену ситуацію сучасних реалій буття українського народу детермінували такі соціальні явищами, як:

- 1) трагічні події на Сході України 2014 року
- 2) пандемія COVID-19 і карантин, спричинений нею з його ізоляцією/самоізоляцією;
- 3) повномасштабна війна, відкрито розпочата РФ проти незалежної України.

Означені події зумовили цілу низку соціальних викликів, усередині яких опинилися й перебувають як населення України, так і фахівці із соціальної роботи.

У даному контексті важливо відмітити, що розвиток сучасної соціальної роботи, покликаної впроваджувати у реальність стратегії соціальної політики держави, в Україні наразі потребує активізації усіх ресурсів об'єднаних територіальних громад. У першу чергу, йдеться про людські та інтелектуальні ресурси, а також про такі не менш важливі, як інституційні, нормативно-правові, етично-моральні, адміністративно-управлінські, інформаційні, матеріальні, фінансові тощо.

Загалом зазначений соціальний напрям, на моє глибоке переконання, має розгортатися у векторі ресурсного забезпечення соціальної роботи в громадах, спрямованої на підвищення якості життя як населення загалом, так і безпосередньо його вразливих категорій, до яких, зокрема, належать – сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах та соціальні сироти, а також прийомні сім'ї та дитячі будинки

сімейного типу, оскільки їх життя постійно супроводжується найрізноманітнішими проблемами соціального характеру, загостреними об'єктивною та соціальною дійсністю.

Варто зауважити, що задля досягнення ефективного результату професійної діяльності сучасний фахівець із соціальної роботи має володіти фаховими компетентностями й бути обізнаним щодо сучасних методів роботи, у тому числі із вразливими категоріями населення, що сприятиме підвищенню якості надання соціальних послуг у громаді.

З огляду на зазначене та з урахуванням того факту, що, на жаль, у Дніпропетровській області (як і в інших областях України) фахівці із соціальної роботи далеко не завжди мають змогу (у тому числі, фінансову) системно проходити підвищення кваліфікації, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара у соціальному партнерстві з Дніпропетровським обласним центром соціальних служб спрямували сумісні зусилля на вирішення даної ситуації.

З 2020 року розпочалося активне впровадження таких тренінгових програм з підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи Дніпропетровської області у дистанційному режимі, як:

1) «Навчання тренерів по підготовці фахівців до роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»;

2) «Навчання тренерів по підготовці кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу»;

Зазначені програми було спрямовано на:

1) підвищення знань і професійних компетентностей фахівців із соціальної роботи щодо впровадження та підвищення ефективності власної діяльності;

2) розвиток соціальної роботи як науки з урахуванням досягнень практичної діяльності фахівців із соціальної роботи у напрямі підвищення якості надання соціальних послуг вразливим категоріям населення;

3) формування та підвищення іміджу фахівця із соціальної роботи як провідника стратегій соціальної політики на практиці в об'єднаних територіальних громадах.

Зрештою зазначений напрям діяльності розгорнувся у межах реалізації гранту «Зміцнення ресурсів для сталого розвитку приймаючих громад на сході України» (договір про місцеву фінансову допомогу № 83380951 / OEZ 677, № проекту 19.1813.5-001.00), Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), Німеччина, 03.02. – 09.03.2022 року (освітній проєкт).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану статтю одночасно сфокусовано на трьох важливих проблемах, ключових для розвитку соціальної роботи в Україні як науки та виду професійної діяльності, а також для розбудови методу соціальної роботи в громаді:

1) професіоналізм фахівців із соціальної роботи;

2) ефективність впровадження соціальної роботи в громаді;

3) підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, яке має бути логічним, структурованим, системним, що й передбачає ефективне реагування фахівців на гострі соціальні виклики сучасності, яка потребує нагального розв'язання (мінімізації/подолання) складних життєвих обставин, у які, зокрема, занурила особу/сім'ю ситуація війни.

З огляду на зазначене важливо відмітити, що дослідженню теоретико-методичних засад професійної діяльності фахівців із соціальної роботи з різними категоріями населення присвячено праці таких вітчизняних науковців, як В. Андрущенко, О. Безпалько, І. Зверева, І. Козубовська, Г. Лактіонова, І. Мигович, А. Капська, С. Харченко та ін.

На проблемних питаннях, пов'язаних із сутністю процесу підготовки, а також професійного становлення фахівців із соціальної роботи, сфокусовано науково-

дослідницькі праці українських учених Р. Вайноли, І. Григи, І. Зверєвої, О. Карпенко, І. Ковчиної, І. Козубовської, В. Поліщук та ін.

До дослідження проблем формування професійної компетентності фахівців із соціальної роботи звертаються Е. Садовська та А. Ярошенко [5], Т. Семігіна й О. Пожидаєва [6] та ін. Крім того, питання професійної ідентичності фахівця із соціальної роботи перебувають у полі зору Г. Котломанітова [3] та К. Олійник (до слова, у працях безпосередньо зацентровано увагу на ролі тренінгів) [4].

Проблемі підвищення кваліфікації фахівців у сфері соціальної роботи в умовах неперервної освіти присвячено дослідження таких науковців, як В. Сичова, Л. Хижняк, С. Вакулєнко [7]; безпосередньо як чинник ефективної діяльності в громаді розглядають професійну компетентність соціального працівника Я. Бугерк та В. Юцик (Гуменюк) [1].

Однак, незважаючи на означену активну науково-дослідницьку увагу вчених до проблем становлення й розвитку фахівців із соціальної роботи як стратегів впровадження соціальної політики у практичній діяльності, залишаються відкритими (недостатньо вивченими і впроваджуваними) *питання* щодо процесу впровадження та сутності підвищення кваліфікації фахівців, заактуалізовані наразі сучасними деструктивними подіями, які позначаються на якості життя й життєдіяльності:

- 1) українців/українських сімей, які потребують соціальної підтримки;
- 2) самих фахівців із соціальної роботи, які у важких умовах підлягають виснаженню й професійному вигоранню.

З огляду на зазначене й було окреслено **мету даного дослідження**, яка одночасно передбачає:

- 1) з'ясування ключових переваг компетентнісного підходу до впровадження сучасного освітнього процесу підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи;
- 2) аналіз результатів впроваджуваних у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара тренінгових програм з підвищення кваліфікації фахівців у модусі майбутнього, інакше кажучи, в аспекті подальшого розгортання ними соціальної роботи у громаді.

Досягнення зазначеної мети сприятиме пошуку ефективних методів і технологій сучасної соціальної роботи з особами/сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах; прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу.

Означена комплексна мета даного дослідження, на моє глибоке переконання, відкриває широкі перспективи (й можливості) виходу суто теоретичного дослідження у площину практичної соціальної роботи у громаді, що загалом сприятиме гармонізації взаємин у суспільстві, а також налагодженню конструктивного діалогу між фахівцем із соціальної роботи та отримувачем соціальних послуг, навіть якщо йдеться про так звану «пасивну» сім'ю, яка потребує особливих особистісних якостей і професійних зусиль з боку фахівця, спрямованих на її змотивування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаю за доцільне одразу розставити певні акценти, провівши компаративний аналіз сильних і слабких сторін таких підходів до впровадження освітнього процесу, як традиційний та компетентнісний. Така постановка питання зумовлена тим, що проходження підвищення кваліфікації потребують фахівці із соціальної роботи, які належать до різних вікових категорій, що й зумовлює їхні певні очікування від навчання.

Таблиця 1

**Компаративний аналіз
традиційного та компетентнісного підходів у освітньому процесі**

Сильні та слабкі сторони	Традиційний підхід	Компетентнісний підхід
<p>Сильні сторони</p>	<p>Мета навчання – формування гармонійно розвиненої особистості.</p> <p>Практично вся інформація, яка потребує засвоєння, викладається на планових заняттях виключно під керівництвом викладача/тренера.</p>	<p>Мета навчання – формування компетентної особистості, здатної послуговуватися своїм внутрішнім потенціалом для розв’язання життєвих і практичних завдань.</p> <p>Особистісно орієнтовані технології (дитиноцентризм, студентоцентризм), за яких враховується індивідуальність здобувача.</p> <p>Технологія диференційованого навчання.</p> <p>Завдання навчання – формування та розвиток компетентностей (предметних, міжпредметних і ключових).</p> <p>Зміст навчання – поєднання знань та навичок; проектування життєвих ситуацій під час навчання; формування та розвиток навичок творчо послуговуватися набутими знаннями.</p>
		<p>Зміст навчання формується «від результату». Головний акцент на результати навчання. Оцінка результатів відповідає критеріям кожної набутої компетентності.</p> <p>Посилений прикладний складник освіти, інакше кажучи, йдеться про систематизацію та застосування знань на практиці. Вихідна теза: «до особистого успіху веде досвід самостійного вирішення проблем». Безпосередня спрямованість фахової підготовки на практичну діяльність слухачів.</p>

		Гнучкий навчальний план, що передбачає можливість для формування індивідуальної освітньої траєкторії, зокрема через індивідуальний вибір здобувачами навчальних дисциплін/окремих тем (для учасників тренінгу) в обсязі, передбаченому законодавством.
Слабкі сторони	Педагогоцентризм/ авторитарність викладача + безособовість/безликість/ пасивність здобувача. Авторитарний стиль навчального спілкування за пасивності здобувача.	У разі пасивності/відсутності креативного мислення здобувача (за об'єктивних та/або суб'єктивних причин) – нестача теоретичної підготовки для вирішення практичних завдань, що компенсується індивідуальними консультаціями.
	Завдання навчання – набуття й примноження знань, формування умінь і навичок. Предметна зорієнтованість. Головний акцент на процес навчання. Посилений теоретичний складний освіти, тобто йдеться про відтворення знань. Вихідна теза: «знання ведуть до особистого успіху». Зміст навчання – поступове набуття слухачами знань (з різних предметних галузей), формування умінь і навичок, а також відтворення отриманих знань. Зміст навчання формується «від мети». Оцінка результатів відповідає рівням навчання. Освітній процес жорстко регламентовано. Єдиний навчальний план. Обмежений час на самостійну роботу.	Час, запланований на самостійну роботу, може перевищувати кількість годин, відведених на планові заняття під керівництвом викладача/тренера.

Як показав проведений компаративний аналіз, традиційний підхід в освітньому процесі, зорієнтованому на сучасні потреби й актуальні проблеми, поступається компетентнісному підходу, що ґрунтується на таких засадах, як:

- 1) гнучкість (безпосередньо йдеться про гнучкість освітнього процесу, активними учасниками якого є самі слухачі);
- 2) креативність;
- 3) спрямованість на досягнення результатів навчання, якими слід послуговуватися у практичній діяльності;
- 4) самостійність (за підтримки у разі необхідності);
- 5) не просте відтворення, а перевірка набутих знань на практиці, зокрема через ігри, аналіз ситуацій, керовані фантазії тощо.

Відмічені переваги компетентнісного підходу безпосередньо стосуються й освітнього процесу підвищення кваліфікації, зокрема фахівців із соціальної роботи. У даному контексті, на мою думку, одним із ключових є поняття кваліфікації, яке вітчизняні сучасні дослідники М. Головатий та М. Панасюк у Термінологічно-понятійному словнику «Соціальна політика і соціальна робота» визначають у такий спосіб: «**Кваліфікація** – наявність підготовки, професійних знань, навичок і досвіду, які дають особі змогу належним чином здійснювати певну професійну діяльність» [2, с. 202].

З огляду на переваги компетентнісного підходу під час впровадження у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара зазначених вище тренінгових програм підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи тренери/науково-педагогічні працівники, які забезпечують освітній процес за спеціальністю 231 Соціальна робота, застосували на практиці:

- 1) такі **форми проведення навчальних занять**, як:
  - міні-лекції;
  - круглі столи;
  - тематичні дискусії.
  - безпосередньо практична робота (індивідуальна та групова) та ін.;
- 2) такі **методи навчання**, як:
  - неімітаційні (дискусії);
  - імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій, вирішення виробничих завдань, розбір документації, дії з інструкцією тощо);
  - імітаційні ділові, рольові ігри;
  - інтерактивні (наприклад, мозкова атака, зокрема (як різновиди), метод синектики, ажурна пилка тощо);
  - проблемно-орієнтовані та ін.

Крім того, тренерами активно впроваджувалися: інтелектуальні тренажери, вправи з критичного мислення, кейс-навчання, метод «коло ідей», метод «займи позицію», проблемні евристичні діалоги (як не згадати у даному контексті про метод Сократа – майєвтика), карта понять, концептуальна таблиця, метод вільних асоціацій (до слова, роль психоаналітичних знань у професійній діяльності фахівця із соціальної роботи є надзвичайно важливою й значущою), робота у парах і малих групах тощо.

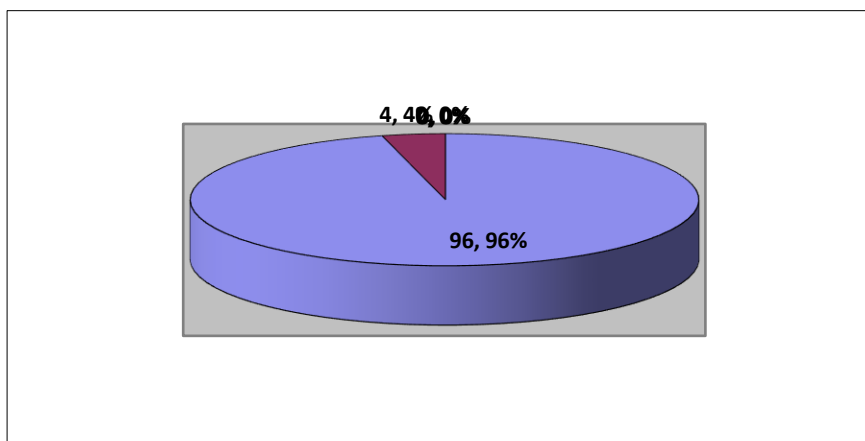
Слід зазначити, що усього підвищення кваліфікації у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара пройшли **93 слухачі**. При цьому, на моє глибоке переконання, показовим є те, що *початок занять* 6-го набору за темою «Навчання тренерів по підготовці фахівців до роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» (поза межами зазначеного вище освітнього проєкту) безпосередньо відбувся у перший день повномасштабного вторгнення РФ на територію України, 24.02.2022 року – 03.03.2022 року, згідно з наказом від 07.02.2022 року № 225 с за безпосереднім узгодженням із самими слухачами, які відмовилися навіть від переносу занять на інший час.

Після завершення тренінгової програми у кожній із 6-ти груп було проведено опитування через анонімне анкетування з метою отримання зворотного зв'язку від учасників тренінгу. Наведімо лише декілька узагальнених результатів опитування.

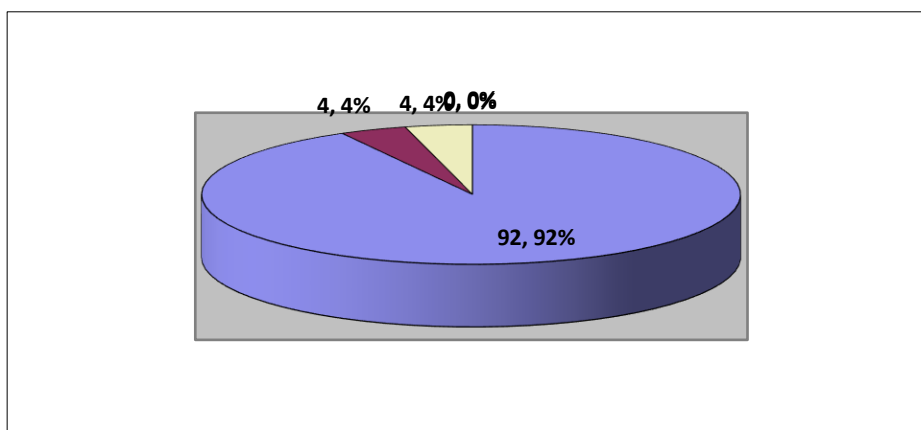
1. Мета і зміст тренінгу відповідали професійним потребам учасників тренінгу:

- 1☐ – повністю відповідали (96 % (точніше, 95,69 %), 89 осіб);
- 2☐ – значною мірою відповідали (4 % (точніше, 4,3 %), 4 особи);
- 3☐ – частково відповідали – немає;
- 4☐ – дуже мало відповідали – немає;
- 5☐ – повністю не відповідали – немає.

2. Я відчуваю, що набув(ла) нові або поглибив(ла) існуючі знання та практичні навички:

- 1☐ – з усіх тем (92 % (точніше, 91,39 %), 85 осіб);
- 2☐ – з більшості тем (4 % точніше, 4,3 %), 4 особи);
- 3☐ – тільки з деяких тем (4 % точніше, 4,3 %), 4 особи);
- 4☐ – не набув(ла) нових знань – немає;
- 5☐ – не набув(ла) жодних знань – немає.

Повторне опитування через анкетування було проведено за рік, у березні 2023 року. За його результатами усі 100 % з опитаних фахівців зазначили, що безпосередньо послуговуються набутими під час тренінгу компетентностями у процесі впровадження соціальної роботи в громаді (йдеться про 88 осіб із 93 слухачів; 5 осіб не брали участь через свою відсутність у країні та звільнення з роботи за власним бажанням).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. У ході роботи завдяки компаративному аналізу було розглянуто сильні та слабкі сторони традиційного й компетентнісного підходів до навчання, що дозволило побачити переваги останнього: гнучкість, креативність, спрямованість на досягнення результатів навчання, надалі впроваджуваних у соціальній роботі в громаді, самостійність, перевірка набутих знань на практиці.

Крім того, слід зацентувати на наявності потреби у підвищенні кваліфікації фахівців із соціальної роботи з отриманням сертифіката, що підтверджують часті звернення-запити потенційних слухачів, які мають необхідність в отриманні такої освітньої послуги. Однак через брак фінансів вони не спроможні проходити підвищення кваліфікації за кошти фізичних осіб, а державне фінансування цієї потреби наразі призупинено.

У перспективі дане дослідження може слугувати, як:

- 1) теоретична засада для розробки тренінгових програм для підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи на теми, детерміновані сучасними викликами (йдеться, наприклад, про технології соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами тощо);
- 2) практично набутий досвід, важливий для подальшого впровадження тренінгових програм для підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, що, зокрема, працюють із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугерко Я. М., Юцик (Гуменюк) В. Г. (2023). Професійна компетентність соціального працівника як чинник ефективної діяльності в громаді. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара. С. 8–11. URL: https://www.dnu.dp.ua/view/materialu_konferenchii.
2. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. (2005). Соціальна політика і соціальна робота: Термінологічно-понятійний словник. Київ.
3. Котломанітова Г. (2018). Соціальна компетентність як умова професійної ідентичності фахівця у галузі соціальної роботи. *Витоки педагогічної майстерності*. Вип. 1. С. 104–108.
4. Олійник К. С. (2016). Формування професійної ідентичності соціальних працівників за допомогою тренінгів. *Вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 2 (39). С. 157–159.
5. Садовська Е., Ярошенко А. (2018). Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах вищого навчального закладу: монографія. Київ. 113 с.
6. Семігіна Т. В., Пожидаєва О. В. (2020). Формування компетентностей соціальних працівників: міжнародна та локальна практика. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук: колективна наукова монографія*. Видання 1. Вінниця.
7. Січова В., Хижняк Л., Вакуленко С. (2021). Підвищення кваліфікації фахівців у сфері соціальної роботи в контексті неперервної освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. 1 (6). С. 228–240.

REFERENCES

1. Buherko Ya. M., Yutsik (Humenyuk) V. H. (2023). Profesiyna kompetentnist' sotsial'noho pratsivnyka yak chynnyk efektyvnoyi diyal'nosti v hromadi. *Sotsial'na robota v hromadi: suchasni vyklyky ta perspektyvy rozvytku: materialy vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* [Professional competence of a social worker as a factor of effective activity in the community. *Social work in the community: modern challenges and development prospects: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference*] (m. Dnipro, 24 ereznya 2023 roku) / za zah. red. prof. O. O. Osetrovoi. Dnipro, DNU imeni Olesya Honchara. P. – 11. URL: https://www.dnu.dp.ua/view/materialu_konferenchii (in Ukrainian).
2. Holovatyi M. F., Panasyuk M. B. (2005). *Sotsialna polityka i sotsialna robota: Terminolohichno-ponyatiynyi slovnyk* [Social policy and social work: Terminological and conceptual dictionary]. Kyiv (in Ukrainian).
3. Kotlomanitova H. (2018). Sotsialna kompetentnist' iak umova profesiinoi identychnosti fakhivtsya u galuzi sotsialnoi roboty. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti* [Social competence as a condition of the professional identity of a specialist in the field of social work. *Origins of pedagogical skills*]. Issue 21. P. 104 – 108 (in Ukrainian).
4. Oliinyk K. S. (2016). Formuvannia profesiinoi identychnosti sotsialnykh pratsivnykiv za dopomohoiu treninhiv. *Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika. Sotsialna robota»* [Formation of the professional identity of social workers with the help of trainings. Bulletin of Uzhhorod University. Series “Pedagogy. Social work”]. Issue 2 (39). P. 157 – 159 (in Ukrainian).
5. Sadovs'ka E., Yaroshenko A. (2018). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka v umovakh vyshchoho navchal'noho zakladu : monohrafiia [Formation of professional competence of a social worker in the conditions of a higher educational institution: monograph]. Kyiv. 113 p (in Ukrainian).
6. Semyhina T. V., Pozhydaieva O. V. (2020)/ Formuvannia kompetentnostey sotsialnykh pratsivnykiv: mizhnarodna ta lokal'na praktyka. *Reprezentatsiia osvितnikh dosiahnen', mas-media ta rol' filolohii u suchasni systemi nauk: kolektyvna naukova monohrafiia* [Formation of competences of social workers: international and local practice. Representation of educational achievements, mass media and the role of philology and the modern system of sciences: a collective monograph]. *Vydannia 1*. Vinnytsia (in Ukrainian).
7. Sichova V., Khizhnyak L., Vakulenko S. (2021). Pidvyshchennya kvalifikatsiyi fakhivtsiv u sferi sotsial'noyi roboty v konteksti neperervnoyi osvity. *Sotsial'na robota ta sotsial'na osvita* [Improving the qualifications of specialists in the field of social work in the context of continuing education. *Social work and social education*]. Issue 1 (6). P. 228 – 240. Uman' (in Ukrainian).

УДК 3.085: 303.725.2

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282277

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ: ПІДСТАВИ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ, ФОРМИ ПРОЯВУ ТА ТИПИ**

Микола Піговський, викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
ORCID: 0000-0003-1972-0959
mpigovskiy@gmail.com

Метою публікації є узагальнення результатів дослідження проблеми соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери, систематизація підстав і принципів її формування, типів і форм прояву. Провідними методами дослідження є: аналіз наукових джерел – для з'ясування стану розробленості проблеми, синтез, порівняння – для обґрунтування теоретичних засад формування соціальної відповідальності; узагальнення – для формулювання висновків. Схарактеризовано підстави і принципи формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця, проаналізовано форми її прояву та типи.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна відповідальність, майбутній фахівець, формування, підстава, принцип, форма прояву, тип.

***SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE FUTURE SPECIALIST OF THE SOCIAL SPHERE:
FOUNDATIONS AND PRINCIPLES OF FORMATION, FORMS OF MANIFESTATION AND TYPES***

Mykola Pihovskyi, Assistant of the department of special and inclusive education Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatiuk University
ORCID: 0000-0003-1972-0959
mpigovskiy@gmail.com

The purpose of the publication is to generalize the results of the study of the problem of social responsibility of the future specialist in the social sphere, to systematize the grounds and principles of its formation, types and forms of manifestation. The leading methods of research are: analysis of scientific sources to clarify the state of development of the problem, synthesis, comparison to substantiate the theoretical foundations of the formation of social responsibility; generalization for formulating conclusions. The principles of the formation of social responsibility of the future specialist are characterized, the forms and types of its manifestation are analyzed.

Social responsibility of a future specialist in the social sphere (social worker, social pedagogue, etc.) is a strategy of social behavior of an individual, which manifests itself in the conscious and active mastering and performance of professional and social roles by him, as well as in his willingness to be responsible for the obtained result. The identified grounds for the formation of social responsibility allow to more effectively develop the content of the specified process, predict and take into account its features. Social responsibility is formed on the basis of a number of principles (humanism, morality, spirituality, patriotism, competence, etc.). To identify the state of formation of social responsibility, researchers should pay attention to the forms of its manifestation (direct and reverse; open and hidden; direct and indirect; internal and external; positive (prospective) and negative (retrospective); voluntary and forced) and types (socially responsible type; socially oriented type; socially passive type; antisocial type).

Key words: social sphere, social responsibility, future specialist, formation, basis, principle, form of manifestation, type.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах повномасштабної військової агресії росії в Україні усі сфери суспільного буття висувують перед нашими громадянами необхідність швидкого виявлення наявних проблем, адекватної реакції на них, ухвалення самостійних рішень у нестандартних ситуаціях й вміння нести за них відповідальність. Особливо це стосується осіб, які працюватимуть в соціальній сфері (майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів), оскільки вони, в силу своїх професійних обов'язків, попереджуватимуть чи розв'язуватимуть кризові ситуації, складні життєві обставини, формуватимуть у громадян уміння та навички життя в нових умовах [4, с. 22-23]. Саме фахівці соціальної сфери вирішують сьогодні проблеми вимушено переміщених осіб, жителів деокупованих територій, учасників бойових дій і членів їх сімей, демобілізованих, поранених і травмованих – усіх, хто потрапив у біду і не може впоратись з нею самостійно.

Професійна діяльність майбутнього фахівця соціальної сфери передбачає сформованість у нього моральних цінностей, етичних орієнтирів, самостійності, мобільності та соціальної відповідальності [5, с. 50]. Серед усіх перелічених особистісних якостей виокремлюємо соціальну відповідальність як стійку диспозиційну стратегію соціальної поведінки особистості, що проявляється в усвідомленому настановленні на активне освоєння та виконання актуальних соціальних ролей на основі співвідношення своїх дій і їх наслідків з цінностями суспільства й нормами, а також в готовності відповідати за отриманий результат [2, с. 30]. Оскільки соціальна відповідальність належить до тих феноменів, які постійно удосконалюються та змінюються з розвитком суспільства, саме в умовах воєнного стану гостро постає потреба пошуку нових, відповідних сучасним політичним, економічним, суспільним викликам, науково обґрунтованих підходів до трактування її змісту, структури та функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вважаємо за необхідне зазначити, що відповідальність у цілому та соціальна відповідальність зокрема, як особистісна характеристика, часто ставала предметом наукових досліджень. Так, зміст поняття «соціальна відповідальність» досліджували В. Грищук, О. Пирог, Л. Чернобай та ін.; діагностику стану розвитку соціальної відповідальності в Україні здійснили О. Новікова, М. Дейч, О. Панькова та ін.; соціальну відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу вивчали О. Амоша, О. Новікова, І. Савченко та ін.; особливості формування соціальної відповідальності проаналізовано в працях О. Змановської, М. Левківського, Т. Федорченко; рівні соціальної відповідальності схарактеризовані в роботах Д. Баюри, В. Білявського, В. Євтушенка; механізми формування соціальної відповідальності описано в дослідженнях Л. Будьонної, Л. Грицини, А. Колот. Теоретичні засади соціальної відповідальності в економічних відносинах відображено в Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, а професійні – у Міжнародному HR-стандарті SA 80001997 «Соціальна відповідальність».

Незважаючи на широкий інтерес науковців до соціальної відповідальності як характеристики особистості, маємо визнати, що на сьогодні мало вивченою є соціальна відповідальність представників окремих професій. Зокрема, майбутніх фахівців соціальної сфери (соціальних працівників, соціальних педагогів і ін.).

Саме тому **метою нашої публікації** є узагальнення результатів дослідження проблеми формування соціальної відповідальності у майбутнього фахівця соціальної сфери, систематизація підстав і принципів формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери, типів і форм її прояву. Для досягнення поставленої мети ми прагнули виконати такі завдання: конкретизувати зміст поняття «соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери»; дослідити підстави та принципи формування соціальної відповідальності; проаналізувати її типи і форми прояву у майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що соціальна відповідальність впливає на свідомість, переконання та дії людини, вимагає напруження її волі, активізує емоційну сферу й спонукає до пізнавальної, трудової та суспільної активності [3, с. 21]. Що стосується соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога), то це стійка стратегія соціальної поведінки особистості, що базується на переконанні в об'єктивній необхідності відносин взаємної залежності членів суспільства й проявляється у свідомому активному освоєнні і виконанні ним професійних та соціальних ролей, а також у його готовності відповідати за отриманий результат [4, с. 327].

Соціальна відповідальність особистості розвивається на основі певних підстав. Вченими схарактеризовано об'єктивні й суб'єктивні підстави для формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця. До об'єктивних підстав формування соціальної відповідальності відносимо: об'єктивні закони розвитку особистості та суспільства, які визначають мету і вчинки людей. До суб'єктивних підстав формування соціальної відповідальності, відносимо: свободу волі індивіда; його здатність до пізнання законів об'єктивного світу; можливість вибору і свободу вибору різних варіантів поведінки; налаштованість особистості оцінювати власні вчинки відповідно до інтересів суспільства [8, с. 137; 10, с. 66].

Ряд науковців виділяють також нормативні й фактичні підстави для формування позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) соціальної відповідальності майбутнього фахівця. Нормативною підставою формування соціальної відповідальності є система наявних чинних соціальних норм, що функціонують у даному суспільстві. Фактичною підставою формування позитивної соціальної відповідальності є правомірне діяння суб'єкта суспільних відносин. Фактичною підставою формування негативної соціальної відповідальності є вчинення суб'єктом суспільних відносин діяння, яке суперечить соціальній чи юридичній нормі [6, с. 40-41; 10, с. 68].

Перелічені підстави для формування соціальної відповідальності майбутнього фахівця реалізуються через дотримання ряду принципів, до яких відносимо: принцип гуманізму (визнання важливості та загальності прав людини); принцип моральності (нормативного регулювання поведінки особистості у соціумі за допомогою норм і принципів моралі); принцип духовності (здатності майбутнього фахівця до гармонійного розвитку власних духовних задатків (само творення людини); принцип патріотизму (визнання цінності та унікальності Батьківщини); відчуття обов'язку (дотримання особистістю власних моральних зобов'язань); принцип працелюбності (позитивного ставлення майбутнього фахівця до праці у цілому і професійної діяльності, зокрема (виражається через ініціативність, активність, дисциплінованість, наполегливість, добросовісність та ін.)); принцип професійної компетентності (сукупності знань, досвіду, практичних умінь, навичок і здатності майбутнього спеціаліста до учіння й підвищення кваліфікації); принцип прозорості (чесності та незаангажованості соціального працівника/соціального педагога у прийнятті рішень, що впливають на життя інших людей); принцип виваженості (дотримання головного правила – збереження життя та здоров'я людини); принцип підзвітності (усвідомлення та оприлюднення фахівцем результатів своєї професійної діяльності, власного впливу на соціум й довкілля); принцип творчої спрямованості (схильності до творчої ініціативи, що насамперед виражається через рефлексію, самопрезентацію, саморозвиток і внутрішній світ людини) та ін. [7, с. 368; 9, с. 55-57].

Соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери має ряд взаємно протилежних форм прояву, а саме:

1) пряма соціальна відповідальність, що являє собою безпосереднє відношення та вплив суб'єкта на об'єкт конкретного соціального зв'язку (об'єкт соціальних дій) і

зворотна соціальна відповідальність, яка передбачає взаємний вплив об'єкта соціальних зв'язків на їх суб'єкт;

2) відкрита соціальна відповідальність, яка має публічний характер і проявляється у вчинках носіїв соціально відповідальної поведінки та прихована відповідальність, котра являє собою таку форму соціальних зв'язків, за якої їх суб'єкт бажає уникнути відкритості, гласності, публічності;

3) безпосередня соціальна відповідальність особи – та, виникнення і розвиток якої обумовлений внутрішніми якостями, намірами, принципами й установками (совість, гідність, любов до ближнього, солідарність, справедливість, співчуття) і опосередкована відповідальність, обумовлена дією чинників зовнішнього середовища (умовами життєдіяльності, особливими обставинами);

4) внутрішня соціальна відповідальність, що виступає елементом системи самоуправління особистості і зовнішня соціальна відповідальність, як фактор управління особистістю колективом, державними інститутами, суспільством;

5) позитивна (перспективна) соціальна відповідальність, як добровільне, свідоме дотримання (виконання, використання) суб'єктами суспільних відносин приписів соціальних норм і негативна (ретроспективна) соціальна відповідальність, як застосування для порушника соціальних норм заходів впливу, передбачених цими нормами;

6) добровільна соціальна відповідальність, що виражається в обов'язку суб'єкта виконувати приписи соціальних норм його правомірною поведінкою і реакцією на нього та примусова соціальна відповідальність, яка виявляється в обов'язку порушника соціальних норм підпорядкуватися різноманітним заходам державного й суспільного примусу [1, с.126; 6, с. 78-81].

Виходячи із вищевикладених форм прояву, вважаємо за можливе виділити такі типи соціальної відповідальності фахівців, як:

– соціально відповідальний тип (особа з високим рівнем моральності, яка володіє духовними цінностями, ідеалами, нормами, спрямовує власну діяльність на соціально значущі результати; узгоджує власні та соціальні інтереси; має високорозвинену здатність до соціальної рефлексії та збалансовані модальності «відповідальний за» і «відповідальний перед»);

– соціально орієнтований тип (студент проявляє усвідомлену соціальну активність; спрямований на результати, які є благом для самого студента та значущих для нього людей; орієнтований переважно на норми, вибірково на духовні цінності; здатний до соціальної рефлексії; особистий вибір здійснює відповідно до особистих інтересів та інтересів значущих для нього людей, модальність «відповідальний перед» домінує над модальністю «відповідальний за»);

– соціально пасивний тип (здобувач освіти діє лише за наявності особистого інтересу; керується виключно нормами, духовні цінності часто ігнорує; скоріше не схильний до соціальної рефлексії; особистий вибір характеризується індіферентністю; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» не виражені);

– асоціальний тип (проявляється у діяльності студента, в основі якої виключно матеріальні потреби і потреби у домінуванні; спрямований на результати, які принесуть користь йому, а оточуючі люди розглядаються лише як засіб для досягнення мети; ігнорує суспільні норми і духовні цінності, порушує правила громадської поведінки; має схильність до соціальної рефлексії, але керується її результатами виключно у власних інтересах; особистий вибір орієнтований на власну вигоду, користь для себе і «проти людей»; модальності «відповідальний перед» і «відповідальний за» морально і соціально знецінені [2, с. 19-21; 7, с. 266-269].

Незважаючи на виділені нами чотири типи соціальної відповідальності, вважаємо, що асоціальний тип відповідальності не є характерним для майбутнього фахівця соціальної сфери, оскільки суперечить засадам його професійної діяльності і надає

перевагу індивідуальному над суспільним, матеріальному над духовним та виключає волонтерську діяльність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, соціальна відповідальність майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога та ін.) є стратегією соціальної поведінки особистості, яка проявляється у свідомому активному освоєнні і виконанні нею професійних та соціальних ролей, а також у її готовності відповідати за отриманий результат. Виявлені підстави для формування соціальної відповідальності дозволяють ефективніше розробляти зміст означеного процесу, передбачати і враховувати його особливості. Соціальна відповідальність формується на основі ряду принципів (гуманізму, моральності, духовності, патріотизму, компетентності та ін.). Для виявлення стану сформованості соціальної відповідальності дослідникам варто звертати увагу на форми її прояву (пряма і зворотна; відкрита та прихована; безпосередня і опосередкована; внутрішня і зовнішня; позитивна (перспективна) і негативна (ретроспективна); добровільна та примусова) та типи (соціально відповідальний тип; соціально орієнтований тип; соціально пасивний тип; асоціальний тип).

У подальшому дослідженні соціальної відповідальності перспективними, на наш погляд, є обґрунтування ролі викладача у формуванні соціальної відповідальності здобувачів освіти, а також аналіз закордонного досвіду формування соціальної відповідальності у представників різних професій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу. *Держава і суспільство*. С. 122–127. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf.
2. Безрукова О.А. (2015). Соціальна відповідальність у сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження. Запоріжжя. 36 с.
3. Вієвська М. Г. Соціальна відповідальність сучасного фахівця як підґрунтя його продуктивної професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 19–24.
4. Гончаренко С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг. 552 с.
5. [Залеська Р. О.](#) (2013). Поняття соціальної відповідальності особистості та її актуальність у сучасному суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. №2. С. 49–50.
6. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексєенко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012.
7. Енциклопедія освіти (2008). Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком інтер. 1040 с.
8. Новікова О. Ф. (2013). Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк. 296 с.
9. Охріменко О. О. (2015). Соціальна відповідальність: навчальний посібник. / О. О. Охріменко, Т. В. Іванова. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 180 с.
10. Сатановська Л. (2015). Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. №1. С. 65–70.

REFERENCES

1. Amosha O. Derzhava i suspilstvo. Sotsialna vidpovidalnist v konteksti rozvytku liudskoho potentsialu (pp. 122–127). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/01.pdf. [in Ukrainian]
2. Bezrukova O.A. (2015). Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiologichna kontseptualizatsiia ta dosvid empyrychnoho doslidzhennia [Social responsibility in modern Ukrainian society: sociological conceptualization and experience of empirical research]. Zaporizhzhia. 36 s. [in Ukrainian]
3. Ghoncharenko S.U. (2011). Ukrajinsjkyj pedagoghichnyj encyklopedychnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. Rivne : Volyns'kyj oberigh. 552 s. [in Ukrainian].
4. Zaleska R. O. (2013). Pon'attia sotsialnoi vidpovidalnosti osobistosti ta ii aktyalnist u suchasnomu suspilstvi. [The concept of social responsibility of the individual and its relevance in modern society]. Visnyk Natsionalnoho tehnicnoho universytetu «Kyivskiy polytehnichnyj institute. Filosofiia. Psychologiia. Pedagoghika. №2. С. 49–50. [in Ukrainian].
5. Encyklopedija osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; ghol. red. V.Gh. Kremenj. Kyjiv : Jurinkom inter, 2008. 1040 s. [in Ukrainian].
6. Novikova O. F. (2013). Diahnostyka stanu ta perspektyv rozvytku sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini (ekspertni otsinky) : monohrafiia. National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine, 296. [in Ukrainian]
7. Okhrimenko O. O. (2015). Sotsialna vidpovidalnist. Navchalnyi posibnyk. National Technical University of Ukraine, 180. [in Ukrainian]
8. Satanovska L. (2015). Formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh menedzheriv osvity v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Formation of professional responsibility of future managers of education in the conditions of higher educational institution]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Pedagoghika. № 1. S. 65–70 [in Ukrainian].
9. Viievskia M. H. (2015). Sotsialna vidpovidalnist suchasnoho fakhivtsia yak pidgruntia yoho produktyvnoi profesiinoi diialnosti. Nauka i osvita, 9, 19-24. [in Ukrainian]
10. Zvierieva I. D. (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [and others]. Kyiv; Simferopol, Ukraine: Universum, 535. [in Ukrainian]

УДК 378.018.8:378.22]:364.4
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282278

**EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF
THE TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS FOR YOUTH WORK
(FROM THE EXPERIENCE OF THE PAVLO TYCHYNA UMAN STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY)**

Nataliia Levchenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID 0000-0002-5479-1907

E-mail: n.levchenkod@gmail.com

The article notes that educational and methodological support of training future social workers for youth work is an important component of the educational process in a higher education institution. It was determined that the training of future social workers is carried out in accordance with state standards of higher education, educational programs, curricula for the educational levels of bachelor, master, doctor of philosophy. The purpose of the article is to carry out an analysis of educational and methodological support for the preparation of future social workers for youth work. The research used such methods as: analysis, comparison and generalization of scientific, educational, educational and methodological sources on the researched problem,

The article highlights the educational components that meet and provide program results and competencies for training future social workers for youth work, among them: youth in modern society, youth policy, social youth policy, theoretical and practical foundations of youth work, theory and practice of youth work, youth work in the field of leisure and volunteering, organization and infrastructure of youth work, training technologies in youth work and others. It was concluded that educational and methodological support for the training of future social workers for youth work at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University is carried out in accordance with the current regulatory and legal acts of the state and local levels.

Keywords: youth work, youth worker, social worker, training, institution of higher education.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ (З
ДОСВІДУ УМАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ)**

Левченко Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID ID 0000-0002-5479-1907

E-mail: n.levchenkod@gmail.com

У статті зауважено, що навчально-методичне забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи є важливою складовою освітнього процесу у закладі вищої освіти. Визначено, що підготовка майбутніх соціальних працівників, здійснюється відповідно до державних стандартів вищої освіти, освітніх програм, навчальних планів для освітніх рівнів бакалавр, магістр, доктор філософії. Мета статті – здійснити аналіз навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи. У дослідженні використано такі методи, як: аналіз,

порівняння та узагальнення наукових, навчальних, навчально-методичних джерел із досліджуваної проблеми

У статті виокремлено освітні компоненти, які відповідають та забезпечують програмні результати та компетентності щодо підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи, серед них: молодь в сучасній громаді, молодіжна політика, соціальна молодіжна політика, теоретико-практичні основи молодіжної роботи, теорія і практика молодіжної роботи, молодіжна робота у сфері дозвілля та волонтерства, організація та інфраструктура молодіжної роботи, тренінгові технології в молодіжній роботі та інші. Зроблено висновок, навчально-методичне забезпечення підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини здійснюється відповідно до чинних нормативно-правових актів державного та локального рівнів.

***Ключові слова:** молодіжна робота, молодіжний працівник, соціальний працівник, підготовка, заклад вищої освіти.*

Introduction. The information source osvita.ua [9] notes that 69 institutions of higher education in Ukraine are engaged in the training of social workers in formal education in the specialty 231 Social work at various levels of higher education (initial level (short cycle) of higher education, first (bachelor's), second (master's), third (educational and scientific)) [10]. These are state and private institutions that provide educational services for the educational and scientific degree of Doctor of Philosophy – 9, Master's degree – 42, Bachelor's degree – 50, Junior Bachelor's degree – 5. Open International University of Human Development «Ukraine» provides educational services according to the scheme Junior Bachelor – Bachelor – Master; Junior Bachelor – Bachelor – Master – Doctor of Philosophy – Borys Grinchenko Kyiv University, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Bachelor – Master – Doctor of Philosophy – Kherson State University, V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Lviv Polytechnic National University, Taras Shevchenko Kyiv National University, Donbas State Pedagogical University, Taras Shevchenko Luhansk National University, etc. [10].

Other 60 institutions of higher education prepare candidates for the specialty 231 Social work with the educational levels of Bachelor and Master or Bachelor / Master [10].

In institutions of higher education, training is carried out in accordance with the Standards of higher education for the educational degrees Bachelor, Master, Doctor of Philosophy (orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On approval of the standard of higher education in the specialty 231 Social work for the first (bachelor's) level of higher education» No. 557 dated 04/24/2019 [5] and «On approval of the standard of higher education in specialty 231 Social work for the second (master's) level of higher education» No. 556 dated 04/24/2019 [6] , «On the approval of the standard of higher education in specialty 231 Social work for the third (educational and scientific) level of higher education» No. 1495 dated 12.30.2021 [7]), based on which educational programs were developed. For the educational degree "Junior Bachelor" the standard has not yet been approved. The content of the training of social workers in formal education is implemented in accordance with regulatory documents, at the state level – Standards of higher education, at the regional and local levels – educational programs, curricula, work curricula, curricula of educational components, work programs of educational disciplines, syllabi, etc. d. [10].

The purpose of the article – to carry out an analysis of educational and methodological support for the training of future social workers for youth work.

Research methods. The research used such methods as: analysis, comparison and generalization of scientific, educational, educational and methodological sources on the researched problem.

Presentation of the main materials. According to the Law of Ukraine «On Higher Education» (2014), the training of higher education applicants is carried out in accordance with the standards of higher education, which are a set of requirements for educational programs of

higher education, which are common to all educational programs within a certain level of higher education and specialty [4].

From 2019, the training of future social workers in institutions of higher education with bachelor's and master's degrees is carried out in accordance with the approved standards of higher education (orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On approval of the standard of higher education in the specialty 231 Social work for the first (bachelor's) level of higher education» No. 557 dated 04.24.2019 and «On the approval of the standard of higher education in the specialty 231 Social work for the second (master's) level of higher education» No. 556 dated 04.24.2019), based on which educational programs have been developed. In accordance with the Standard, the goals of training students of higher education for professional activities are defined: the training of specialists capable of solving complex tasks and problems in the social sphere or during training, which involves conducting research and/or implementing innovations and is characterized by the uncertainty of conditions and requirements [5; 6; 7; 2].

In accordance with the Standard of Higher Education of a specialty, a higher education institution develops an educational program that defines the structure, content of education, organization of the educational process, competencies, programmatic learning outcomes, list and volume of educational components, graduate certifications, and curriculum, which includes the list and volume of educational components, their logical sequence, forms of organization of the educational process, types and volume of educational classes, schedule of the educational process, forms of current and final control [3].

The theoretical, methodological and practical foundations of the training of future social workers are reflected in the scientific works of domestic and foreign scientists (V. Andryushchenko, O. Bezpalko, M. Yevtukh, A. Kapska, Z. Bondarenko, R. Vainola, Yu. Galaguzova, O. Gudyma, I. Zvereva, L. Onufrieva, O. Karpenko, L. Koval, V. Polishchuk, L. Mishchyk, T. Semigina, D. Feldshtein, etc.), which emphasize the structural components of the personality model of the future social worker, requirements for his knowledge, abilities and skills of professional activity, features of formation of readiness to work with a certain category of the population [1; 3].

According to the Regulations on the organization of the educational process at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (2022), the scientific and methodological support of the educational program includes the formation of higher education standards; curricula; educational programs for all mandatory and elective disciplines; programs for educational, production, and other types of practices; textbooks and manuals; instructional and methodological materials for seminars, practical and laboratory classes; instructional and methodological materials for completing educational, industrial, and other types of practices; individual term assignments for independent work; control tasks for seminars, practical and laboratory classes; control works on educational disciplines to check the level of mastery of the educational material; methodological materials for independent study of professional literature, writing term and graduation qualification papers [8].

Having analyzed the educational and methodological support for the preparation of future social workers for youth work at all educational and educational and scientific degrees Junior Bachelor, Bachelor, Master, Doctor of Philosophy specialty 231 Social work (analysis of educational, educational and methodological aids, methodological recommendations), we note that each academic discipline has educational and methodological support (textbooks, educational or educational and methodological manual, methodological recommendations for independent work and other supporting literature). However, we singled out the educational components (EC), which involve the study of youth problems, youth work, and youth policy as the main parts of training future social workers for youth work:

- EC «Youth work in the field of leisure and volunteering» is supported by lecture materials (Youth work in the field of leisure and volunteering; edited by O. Baldyniuk. Uman: Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (UDPU), 2019. 78 p.) and a study guide (Methodology of the organization of the volunteer movement: study guide./Ministry of

Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, edited by O. Baldyniuk. Uman: PP Zhovtiy, 2009. 154 p.). The course of lectures is concluded in accordance with the educational program Social Work (Youth Work), the study and work program of the discipline «Youth Work in the Sphere of Leisure and Volunteering». Content of the developed materials: Methodology and theoretical foundations of the discipline «Youth work in the field of leisure and volunteering». Definition of the concept of «leisure». The essence of leisure activities. Historical overview of the organization of leisure. Charity and the volunteer movement in the system of social assistance: history and modernity. Leisure organization systems and forms of leisure activities. Social worker and volunteer movement. Formation and development of volunteer activities in Ukraine and abroad. The strategy of managing the activities of volunteer groups: innovative approaches. Peculiarities of activities of volunteers in social street work. The game as a form of leisure activity [3; 2].

- EC «Youth policy» is provided with a study guide (Youth management and policy: study guide / MES of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; compiled by N. Levchenko, N. Kolyada. Kyiv: Komprint, 2021. p. 95). The training manual is compiled in accordance with the educational programs of the field of knowledge 23 Social work, normative documents, scientific and informational sources regulating the management process of youth work and youth policy in Ukraine and the EU. The publication summarizes information on the peculiarities of youth center management, the main aspects of youth policy at all state levels. For students of higher education, scientists, scientific and scientific-pedagogical workers of institutions of higher education, scientific institutions and everyone who is interested in issues of social youth policy [3; 2].

- EC «Social youth policy» is provided with the following educational and methodological materials: (Social youth policy: educational and methodological manual / Ministry of Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; compiled by N. Levchenko, N. Kolyada, G. Kucher Uman: publishing and printing center «Vizavi», 2022. p. 104), as well as methodical recommendations for the independent work of students of higher education in the academic discipline "Social Youth Policy" (educational and methodological ed./ comp.: Levchenko N., Kolyada N., Kucher G.; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (UDPU), Faculty of Social and Psychological Education, Faculty of Social Pedagogy and Social Work. Uman: UDPU, 2022. p. 31). The teaching-methodical guide was compiled in accordance with the educational and scientific program «Social work» of the third (educational and scientific) level of higher education, the educational and work program of the educational discipline «Social youth policy», normative documents regulating youth policy, youth work. The publication contains theoretical material about the main subjects and objects of youth policy; youth participation in the formation and implementation of the youth policy of Ukraine; situation of youth; forms and levels of youth participation; employment and youth employment. The manual covers the main components of the «Social Youth Policy» course and includes materials for lectures and practical sessions; tasks for independent work; requirements for an individual educational and research task; questions for testing knowledge (final control); terminological dictionary; attachments (list of regulatory documents, etc.). For students of higher education, scientists, scientific and scientific-pedagogical workers of institutions of higher education, scientific institutions and everyone who is interested in issues of social youth policy [3; 2].

- EC «Organization and infrastructure of youth work» is provided with a lecture course («Organization and infrastructure of youth work»; compiled by I. Karpych. Uman: UDPU, 2018. p. 80), which is concluded in accordance with the OPP Social work (Youth work), educational and work programs of the educational discipline «Organization and infrastructure of youth work» [3; 2].

- EC «Youth in a modern community» is provided with an educational and methodological manual (Youth in a modern community: educational and methodological manual / MES of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Faculty of Sociology and

Psychology of Education, department of social pedagogy and social work; compiled by N. Levchenko. Uman: Vizavi, 2022. p. 125), which was compiled in accordance with the educational and professional program «Social work» of the primary level (short cycle) of higher education, educational and the work program of the educational discipline «Youth in a modern society», normative documents regulating youth policy, youth work, activities of youth centers, youth councils in the community. The manual covers the main components of the «Youth in Modern Society» course and includes materials for lectures and practical classes; tasks for independent work; requirements for an individual educational and research task; questions for testing knowledge (final control); terminological dictionary; attachments (list of regulatory documents, etc.). As well as methodical recommendations for the independent work of higher education students from the discipline «Youth in a modern society» (OPP «Social work», specialty 231 Social work): teaching-method. kind. / editor: N. Levchenko; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Faculty of Social and Psychological Education, Department of Social Pedagogy and Social Work, Uman: UDPU, 2022. p. 30 [3; 2].

- EC «Theoretical and practical foundations of youth work»: (Theoretical and practical foundations of youth work: educational and methodological manual / Ministry of Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Faculty of Social and Psychological Education, Department of Social Pedagogy and Social Work, edited by N. Levchenko, Uman: Komprint, 2022. p. 90) and methodical recommendations for the independent work of higher education students from the academic discipline «Theoretical and Practical Foundations of Youth Work» (educational and scientific program «Social work», specialty 231 Social work): educational method. pub. / comp.: Levchenko N.; Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Faculty of Social and Psychological Education, Department of Social Pedagogy and Social Work Uman: UDPU, 2022. p. 33. The educational and methodical manual was drawn up in accordance with the educational and scientific program «Social work» of the third (educational and scientific) level of higher education, the educational and work program of the academic discipline «Theoretical and practical foundations of youth work», normative documents regulating youth policy, youth work, activities of youth centers. The manual covers the main components of the course «Theoretical and practical foundations of youth work» and includes materials for lectures and practical classes; tasks for independent work; requirements for an individual educational and research task; questions for testing knowledge (final control); terminological dictionary; appendices (list of regulatory documents, etc.) [3; 2].

- EC «Training technologies in youth work», provided with a course of lectures («Training technologies in youth work»; edited by O. Shevchuk. Uman: UDPU, 2019. 92 p.), a training manual (Organization and methodology of socio-pedagogical training: Training manual Compiler: O. Shevchuk, 2nd ed., revised and supplemented. Uman: «Vizavi», 2017. p. 133). The course of lectures is arranged in accordance with the program «Social work (Youth work)», educational and work programs of the educational discipline «Training technologies in youth work». Training in youth work. Organizational and methodical aspects of training preparation. The structure and main provisions of the training session. Determination of the content and structure of the training. Professional and personal qualities of the coach. Methodical characteristics of the training class. Methods of evaluating the effectiveness of training sessions. Methods of organizing group interaction. Methodology for developing a training plan. Techniques, exercises and game methods used in training work [3; 2].

- EC «Theory and practice of youth work»: (Theory and practice of youth work: study guide / MES of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; edited by N. Levchenko. Kyiv: Komprint, 2021. p. 92) educational manual is compiled in accordance with the educational programs of the field of knowledge 23 Social work, regulatory documents, scientific sources regulating youth policy, youth work, and the activities of youth centers. The publication summarizes information about the peculiarities of youth work, forms and methods of youth work, the best practical experience of working with young people. The manual covers

the main components of the «Theory and Practice of Youth Work» course and includes materials for lectures and practical sessions; tasks for independent work; requirements for an individual educational and research task; questions for testing knowledge (final control); terminological dictionary; attachments (list of regulatory documents, etc.). Educational disciplines that ensure the preparation of future social workers for youth work are also provided with an encyclopedia (Encyclopedia of Youth Work / Ministry of Education and Science of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; editor: Levchenko N., Kolyada N., Baldyniuk O., etc. Kyiv: 2022. p. 130). The encyclopedia of youth work is a reference and analytical work that highlights the problems of theory, history and practice of youth work, youth policy [3; 2].

Conclusions and prospects for further research. Therefore, the analysis of educational and methodological support for the training of future social workers for youth work certifies that the educational, methodological and training manuals, methodological recommendations for independent work, the encyclopedia of youth work at the Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University meet the requirements and confirm the fact that the institution capable of training such specialists to work with young people.

Further theoretical analysis is needed for the analysis of educational and methodological support for the training of youth workers in non-formal education.

REFERENCES

1. Kolyada N. M., Levchenko N. V., Isachenko V. P. Training of specialists to work with youth: historical aspect. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work.* 2020. Issue 2(47). pp. 61–66. (in Ukrainian).
2. Levchenko N. V. Content of training of future social workers for youth work (selective component of educational programs). *Scientific journal of the National Pedagogical Drahomanov University.* Vol 5. *Pedagogical sciences: realities and prospects.* 2021. Issue. 82. pp. 91–97. (in Ukrainian).
3. Levchenko N. The content of the training of future social workers for youth work: from the experience of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. *Social Work and Education.* 2021. Vol. 8, No. 3. pp. 352–363. (in Ukrainian).
4. On higher education: Law of Ukraine dated 12.05.2022 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (date of application: 20.01.2023). (in Ukrainian).
5. On the approval of the standard of higher education in specialty 231 Social work for the first (bachelor's) level of higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 24, 2019 № 557. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> (date of application: 29.01.2023). (in Ukrainian).
6. On the approval of the standard of higher education in specialty 231 Social work for the second (master's) level of higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 24.04.2019 № 556. URL: <http://surl.li/fzplm> (date of application: 29.01.2023). (in Ukrainian).
7. On the approval of the standard of higher education in specialty 231 Social work for the third (educational and scientific) level of higher education: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 30, 2021 № 1495. URL: http://ru.osvita.ua/doc/files/news/854/85468/231-Sotsial_robota_dokt_filosof_30_12_1.pdf (date of application: 29.01.2023). (in Ukrainian).
8. Regulations on the organization of the educational process at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. Uman, 2022. p. 33 URL: <http://surl.li/fnwcs> (date of application: 29.01.2023). (in Ukrainian).
9. Higher education in Ukraine. Osvita.ua URL: <https://osvita.ua/vnz/> date of application: 20.01.2023). (in Ukrainian).
10. Levchenko N. V. Training of social workers to work with young people (from the experience of informal education). *Scientific journal of the National Pedagogical Drahomanov University.* Vol 5. *Pedagogical sciences: realities and prospects.* 2020. Issue. 77. pp. 127–132. (in Ukrainian).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коляда Н. М., Левченко Н. В., Ісаченко В. П. Підготовка фахівців до роботи з молоддю: історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 2(47). С. 61–66.
2. Левченко Н. В. Зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи (вибірковий складник освітніх програм). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 82. С. 91–97.
3. Левченко Н. Зміст підготовки майбутніх соціальних працівників до молодіжної роботи: з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8, No. 3. Pp. 352–363.
4. Про вищу освіту: Закон України від 12.05.2022 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
5. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 № 557. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> (дата звернення: 29.01.2023).
6. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти»: Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 № 556. URL: <http://surl.li/fzpzml> (дата звернення: 29.01.2023).
7. Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 30 грудня 2021 р. № 1495. URL: http://ru.osvita.ua/doc/files/news/854/85468/231-Sotsial_robota_dokt_filosof_30_12_1.pdf (дата звернення: 29.01.2023).
8. Положення про організацію освітнього процесу в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Умань, 2022. 33 с. URL: <http://surl.li/fnwcs> (дата звернення: 29.01.2023).
9. Вища освіта в Україні. Освіта.ua. URL: <https://osvita.ua/vnz/> (дата звернення: 20.01.2023).
10. Левченко Н. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з молоддю (з досвіду неформальної освіти). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 77. С. 127–132

ОСВІТА. ПЕДАГОГІКА

УДК 373.3.013

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282279

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ВИМОГ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ

Баліка Людмила, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання, Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0003-0042-7744

E-mail: liudmyla.balika@rshu.edu.ua

У статті здійснено аналіз вимог й рекомендацій до створення освітнього простору Нової української школи. Наголошено, що освітній простір – це не лише навчальні програми, методи, засоби, а все, що оточує учнів, забезпечує створення ефективних умов для розвитку їхніх ключових компетентностей. Відзначено, що на державному рівні створення сучасного ефективного освітнього простору регламентується нормативно-правовою базою, зокрема Законами України, Наказами Міністерства освіти і науки України, Державними стандартами, нормами й правилами.

Ключові слова: *Нова українська школа, формування, освітній простір, початкова школа, вимоги й рекомендації, шкільна будівля, класна кімната, облаштування, шкільні меблі.*

FORMATION OF THE EDUCATIONAL SPACE OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL: ANALYSIS OF EXISTING REQUIREMENTS AND RECOMMENDATIONS

Liudmyla Balika, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Education, Rivne State University for the Humanities

ORCID: 0000-0003-0042-7744

E-mail: luidmyla.balika@rshu.edu.ua

The article deals with the analysis of the requirements and recommendations for the creation of the educational space of the New Ukrainian School. It is emphasized that the educational space includes not only educational programs, methods, tools, but everything that surrounds students and ensures the creation of effective conditions for the development of their key competencies. It is accented that at the state level the creation of a modern effective new educational space is regulated by the legal framework, in particular, the Laws of Ukraine, Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine, State standards, norms and rules.

There were pointed out such components of the new educational space as: creative external and internal design; comfort and energy efficiency; modern conditions for learning, development and communication; barrier-free space and conditions for inclusive education; multifunctional environment. It is emphasized that the organization of the educational space of the classroom requires the use of new IT technologies, multimedia tools, the creation of cells, which makes it possible to create various opportunities for various types of activities, cause joy, stimulate imagination, and motivate learning. Great attention is paid to external (3D and thematic design with maximum use of the facade, modern murals) and internal (learning rooms and common areas) design. The focus is on equipping with modern furniture that ensures a healthy body position due to constant change of working posture (the so-called «active seat principle»).

It is noted that the creation of a new effective educational space requires changes in the planning of buildings of educational institutions and school grounds. It is emphasized that most of modern school buildings are not suitable for the implementation of the latest pedagogical approaches and don't

make it possible to diversify the organization of the educational process. Renovation of a school building can be carried out by means of cosmetic or major repairs or total reconstruction with additions and superstructures.

Keywords: *New Ukrainian school, formation, educational space, primary school, requirements and recommendations, school building, classroom, arrangement, school furniture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Одним з головних завдань реформування Нової української школи є створення сучасного безпечного освітнього простору, який сприятиме творчому розвитку дітей та їх мотивації до навчання. Під реформою розуміється не лише зміна навчальних програм та засобів навчання, а й дизайн та організація освітнього простору. Отже, створення сучасного ефективного освітнього простору, який комфортний для усіх учасників освітнього процесу – головне завдання реформи НУШ.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблеми створення нового освітнього простору Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки в психолого-педагогічній науці проблема організації освітнього процесу в закладах освіти стала предметом наукових розвідок Р. Павелківа й І. Петренко (2021), А. Нечипорчук (2019), Т. Ткач (2008) та ін. [9; 4; 114]. Аналіз ефективних підходів для створення якісного освітнього простору НУШ здійснив Д. Косенко (2018, 2019) [2; 3].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Освітній простір – це складова освітнього середовища, який облаштовано так, щоб учень почував себе зручно, а його навчання та виховання відбувалося цікаво та захоплююче. Освітній простір – це не лише навчальні програми, методи, засоби, а все, що оточує учнів, забезпечує створення ефективних умов для розвитку їх ключових компетентностей.

Перед українським суспільством стоїть завдання створити такий новий освітній простір в закладі освіти, щоб там хотілося навчатися дітям. Складовими нового освітнього простору визначають: креативний зовнішній та внутрішній дизайн; комфорт та енергоефективність; сучасні умови для навчання, розвитку та спілкування; безбар'єрний простір та умови для інклюзивного навчання; багатофункціональне середовище. Варто відзначити, що на державному рівні створення сучасного ефективного нового освітнього простору регламентується нормативно-правовою базою, зокрема Законами України, Наказами Міністерства освіти і науки України, Державними стандартами, нормами, правилами та стандартами.

Освітній процес регламентується дією Законів, зокрема: «Про освіту» [12], «Про повну загальну середню освіту» [13].

В Законі «Про освіту» (2017) зазначено, що мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей, тобто розвиток основних ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності.

Також визначено право усіх учасників освітнього процесу на доступ до наукових, освітніх та інформаційних ресурсів, електронних підручників та інших мультимедійних освітніх ресурсів у порядку, визначеному законодавством [12].

Основними документами, які визначають порядок організації освітнього простору, є «Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи» (2018) [10] та «Примірний перелік засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової школи» (2018) [11].

Зокрема, в «Методичних рекомендаціях» наголошено, що організація освітнього простору навчальної кімнати вимагає використання нових ІТ-технологій, мультимедійних засобів, створення осередків, що дає змогу створити різноманітні

можливості для різних видів діяльності, викликати радість, стимулювати фантазію, мотивувати до навчання. Також наголошено, що обладнання класної кімнати повинно відповідати чинним в Україні стандартам та таким вимогам, як ергономічність, безпечність, форма та розміри, міцність, вага, колір, естетичність [11].

Концепція «Нова українська школа» проголошує докорінну реформу загальної середньої освіти, зокрема, створення освітнього простору, який буде сприятливим для всіх учасників освітнього процесу. Також наголошується на важливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Застосування ІКТ в освітньому процесі значно сприяє процесу навчання; підвищує мотивацію до навчання; розвитку навичок самостійності; розвитку особистості тощо [5].

У створенні нового освітнього простору особлива увага надається безбар'єрності та інклюзивному навчанню в закладах освіти. До переваг інклюзивного навчання належить: усунення бар'єрів в системі освіти та системі підтримки дітей з особливими потребами; залучення батьків до освітнього процесу; діти з особливими освітніми потребами отримують можливість для нормальної соціалізації, розвитку своїх сильних сторін і талантів; створення атмосфери спокійного прийняття відмінностей інших людей.

Особливістю нового освітнього простору для дітей з особливими потребами є створення ресурсної кімнати в закладі освіти. Ресурсна кімната – це спеціально організований простір для розвитку дитини та гармонізації її психоемоційного стану, де дитина може розвантажитися, зняти нервову напругу, знизити рівень агресії та тривожності [6, с. 87]. Мета створення ресурсної кімнати в закладі освіти – результативне навчання учнів, що потребують індивідуального підходу; усунення труднощів у соціалізації та навчанні дітей.

При створенні ресурсної кімнати особлива увага приділяється предметно-просторовому плануванню; освітленню та вентиляції; санітарно-гігієнічним умовам; зовнішньому шумовому фону. Тобто перебування дитини з особливими потребами в ресурсній кімнаті повинно відповідати усім вимогам та бути безпечним для їхньої життєдіяльності.

Варто відзначити, що забезпечення теплової надійності та енергоефективності будівельних об'єктів також регламентується на державному рівні, зокрема це комплекс нормативних документів, в основі яких знаходяться ДБН В.2.6-31:2006 та ДБН В.1.2-11:2008, повністю покриває нормативний простір, який встановлено в директивах ЄС стосовно енергоефективності будинків (Directive 2002/91/EC) [8].

Також приділяється увага як зовнішньому, так і внутрішньому дизайну закладу освіти. Під час оформлення зовнішнього дизайну надається перевага яскравості, зокрема це 3D та тематичний дизайн з максимальним використанням фасаду, сучасні мурали (стінопис).

У оформленні внутрішнього дизайну належна увага приділяється не лише класним кімнатам та навчальним приміщенням, а й зонам загального використання (холи, коридори, гардероб, сходи та ін.), зонам відпочинку (рекреації), спортивно-фізкультурним приміщенням, актовій залі, їдальні, бібліотеці, санітарним приміщенням тощо.

В сучасному оформленні класних кімнат рекомендують максимально використовувати в освітньому процесі стіни (розміщення мультимедійних засобів навчання та кількох дошок), меблі-трансформери та мобільні меблі для різних форм організації освітнього процесу.

Під час оформлення холів, коридорів, гардеробів, сходів тощо застосовують сучасні дизайнерські підходи: 3D, перспектива, колористика, цікава для дітей тематика, що розвиває творче мислення, широкий світогляд та естетику [8].

У зонах рекреації створюються умови для відпочинку учнів усіх вікових категорій, також можуть використовуватися для освітнього процесу, зокрема командної роботи, для роботи в групах, для буккросінгу тощо. Також діти тут можуть відпочивати, працювати,

сидіти, лежати, рухатись у різних рівнях тощо. Меблі у цих зонах призначені для підтримки різних положень тіла дітей (лежання, сидіння тощо) та можуть бути як тверді, напівтверді, так і м'які. Столи та робочі поверхні, які застосовуються для самостійної та групової роботи, можуть мати різні параметри за висотою, формою та габаритами стільниці.

Навчальні кімнати оснащені сучасними меблями, які забезпечують здорове положення тіла за рахунок постійної зміни робочої пози (так званий «принцип активного сидіння»).

В закладах середньої освіти використовуються такі типи учнівських меблів як: стільці з сидінням, наближеним до горизонтального ($\pm 5^\circ$), та відповідні столи; стільці зі змінним нахилом сидіння ($\pm 5^\circ$), та відповідні столи; високі столи для роботи стоячи [7, с. 52].

Стільці з сидінням, наближеним до горизонтального, та відповідні столи – це традиційний та найбільш розповсюджений тип учнівських меблів, який відрізняється універсальністю, простою конструкцією, різноманіттям дизайну [7].

Стільці зі змінним нахилом сидіння ($\pm 5^\circ$) набувають більшою популярності в закладах освіти. Такі стільці можуть змінювати нахил сидіння завдяки механізму кріплення сидіння або особливій формі опори, що дозволяє прийняти учню більш здорову позу сидіння.

Високі столи для роботи стоячи використовують як альтернативні для тих учнів, що стомились сидіти, і як меблів, якими можна повністю укомплектувати цілий кабінет [7].

Варто наголосити, що меблі для учнів повинні відповідати антропометричним розмірам дитини. Аналіз сучасних досліджень засвідчив, що відповідність меблевих розмірів повинна забезпечуватися не за ростом, а за підколінною висотою дитини.

Для забезпечення відповідності розмірів меблів розмірам тіла дитини використовуються такі засоби:

- комплектація класів та кабінетів учнівськими меблями фіксованої висоти кількох ростомірних груп;
- багаторозмірні учнівські меблі, висота яких може змінюватись персоналом за допомогою інструменту;
- регульовані меблі, висота яких може легко бути змінена самим учнем [7, с. 56].

Також учнівські меблі повинні бути мобільними. Основною ознакою мобільності меблів є їх вага. Вага стільця не має перевищувати 4 кг., вага одностінового столу має бути не більше, ніж 10 кг., двостінового – до 15 кг. Така вага дозволяє учням переносити або пересувати меблі.

Для підвищення мобільності учнівські парти можуть бути оснащені коліщатами, які стоять не на всіх опорах, бажано тільки на опорах, віддалених від учня. Ці столи не ковзають під час роботи, і щоб перемістити їх, потрібно підняти лише ближній край. В учнівських столах повинна бути горизонтальна поверхня або поверхня, що змінює нахил від горизонтального до $+15^\circ$. Варто відзначити, що столи з фіксованою похилою поверхнею є незручними у гнучкому просторі та не відповідають європейським та українським стандартам.

Стільці для учнів повинні відповідати також ергономічним вимогам, тобто підтримувати тіло дітей та давати їм можливість зручно здійснювати усі необхідні рухи [7, с.59].

Важливе місце в оснащенні освітнього простору належить демонстраційному обладнанню. До демонстраційного обладнання належить: основні прилади (класна дошка, демонстраційний стіл); додаткові поверхні та пристрої. Варто наголосити, що демонстраційне обладнання дозволяє урізноманітнити способи презентації інформації під час освітнього процесу.

Основна класна дошка може бути:

- крейдова («чорна»);
- магнітно-маркерна («біла»);
- мультимедійна панель або екран;
- трансформер, що поєднує декілька видів чи всі ці види демонстраційних поверхонь [7, с.69].

Важливо, щоб розміри демонстраційної дошки відповідали нормам, зокрема ширина – 3000 мм. а висота – 1000 мм. Також має значення висота підвісу дошки (від 600 мм. до 900 мм.), що забезпечує зручний огляд. Проте це не завжди є зручним для роботи учнів молодшого шкільного віку та тих, хто користується колісним кріслом, зокрема є недоступною верхня частина дошки [7, с. 70].

До додаткових поверхонь відносяться екрани, крейдові, магнітно-маркерні, коркові дошки, фліпчарти тощо, які можуть бути як навісними, так і мобільними.

Для створення нового ефективного освітнього простору потребує змін планування будівель закладів освіти та пришкільних ділянок. Більшість будівель закладів освіти є малопридатними для сучасних педагогічних підходів та не дозволяють урізноманітнити організацію освітнього процесу. Також більшість цих шкіл знаходиться у незадовільному технічному стані, мають некомфортний інтер'єр.

Також зі зміною демографічної ситуації в країні у деяких громадах шкільні будівлі не задовольняють освітні потреби. В одних випадках шкільні будівлі настільки великі, що використовуються нецільово, а в інших катастрофічно не вистачає площі.

Згідно чинних норм ДБН В.2.2-3:2018 «Будинки і споруди. Заклади освіти» [1] на одного учня повинно припадати 15 м² загальної площі шкільної будівлі. Цей орієнтир є показником для визначення, чи потребує заклад освіти реконструкції з розширенням, чи навпаки є завеликим.

Оновлення шкільної будівлі може відбуватися за допомогою косметичного, капітального ремонту або реконструкції з прибудовами та надбудовами.

Косметичний ремонт – зміна кольору фасаду будівлі, меблів та обладнання, покращення окремих приміщень, що дозволяє певним чином змінити умови організації освітнього процесу. Проте такий ремонт не дає можливості перепланування простору, що зменшує можливості організації освітнього простору.

Капітальний ремонт – це оновлення інженерних мереж, усунення технічних недоліків основних конструкцій; здійснення перепланування окремих приміщень відповідно до вимог сучасних норм.

Реконструкція з прибудовами та надбудовами – пристосування будівлі до оновлених вимог організації освітнього процесу; докорінна зміна просторової організації школи, створення нових приміщень відповідно до сучасних норм, запровадження нових підходів до освітнього простору.

Вибір того чи іншого підходу до оновлення освітнього простору закладу освіти залежить від фінансової спроможності громади та детальному прогнозі таких чинників як демографічний, соціально-економічний, технологічний тощо.

Під час створення нового освітнього простору у закладі освіти також звертається увага на осучаснення: пришкільних ділянок, зовнішнього вигляду будівель та планування, меблювання та обладнання інтер'єрів [7, с. 85].

Під благоустроєм пришкільної території розуміється: планування та зонування ділянки; створення пішохідних, велосипедних та автомобільних доріжок; обладнання та озеленення окремих ділянок території (навчально-ігрових, фізкультурно-спортивних, господарчої зони) відповідно до їх призначення [7].

Під час оновлення зовнішнього вигляду будівель враховуються такі аспекти як: силует та композиція фасаду; оздоблювальні матеріали та колористика фасаду; рішення окремих елементів фасаду: вхідної групи, вікон тощо; декоративні елементи фасаду, зокрема стінописи [там само].

Розглядаючи оновлення інтер'єру будівлі закладу освіти, враховуються наступні аспекти: склад, кількість та параметри секцій, блоків та окремих приміщень; загальне планування будівлі, взаємне розташування приміщень та зручні зв'язки між ними; художнє рішення інтер'єрів, оздоблення та колористика внутрішнього простору будівлі; меблювання та обладнання приміщень [7].

Таким чином, оновлення усіх аспектів будівель закладу освіти відбувається одночасно або поступово, під час поетапних змін в дизайні, облаштуванні та обладнанні частин будівлі та ділянки.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, освітній простір є складовою освітнього середовища, створеного для гармонійного розвитку особистості учнів. Базовими складовими нового освітнього простору є: креативний зовнішній та внутрішній дизайн; комфорт та енергоефективність; сучасні умови для навчання, розвитку та спілкування; безбар'єрний простір та умови для інклюзивного навчання; багатофункціональне середовище. Доведено, що гармонійне поєднання усіх базових складових освітнього простору забезпечить створення ефективних умов для розвитку ключових компетентностей учнів.

Здійснений аналіз не розкриває всіх аспектів проблеми, тому перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у висвітленні механізмів практичного створення комфортної атмосфери в просторі Нової української школи, зокрема, в класних кімнатах і рекреаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державні будівельні норми України: Будинки і споруди. Заклади освіти. Київ: Мінрегіон України, 2018. 63с.
2. Косенко Д. Освітній простір НУШ: рекомендації та реальні можливості. *Освітня політика*. 2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1163-osvitnij-prostir-nushrekomentatsiji-ta-realni-mozhливостями>. (дата звернення 20.02.2023).;
3. Косенко Д. Якість освітнього простору: підходи, критерії, інструменти оцінювання. *Освітня політика*. 2019. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1339-yakistosvitnogo-prostoru-pidkhodi-kriteriji-instrumenti-otsinyuvannya>. (дата звернення 20.03.2023).
4. Нечипорчук А. Новий освітній простір. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/novij-osvitnij> (дата звернення 22.02.2023).
5. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 40с.
6. Новий освітній простір. Безбар'єрність. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbar'yernist.pdf (дата звернення 22.02.2023).
7. Новий освітній простір. Мотивуючий простір. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf (дата звернення 22.02.2023).
8. Новий освітній простір. Символи змін. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_serednya/nop/5noprekoment22.pdf (дата звернення 22.02.2023).
9. Павелків Р., Петренко І. Педагогічні підходи до формування освітнього простору: теоретичний аналіз проблеми. *Іноватика у вихованні*. 2021. Том 1. №13. С. 39–49.
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи: Наказ Міністерства освіти і науки України №283 від 23.03.2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/3metodichni-rekomendatsii.pdf> (дата звернення 25.02.2023).
11. Про затвердження примірною переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для навчальних кабінетів початкової школи: Наказ Міністерства освіти і науки України №137 від 13.02.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-priznachennya-dlya-navchalnih-kabinetiv-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення 25.02.2023).

12. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 25.02.2023).
13. Про повну загальну середню освіти: Закон України № 463-IX від 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 25.02.2023).
14. Ткач Т. Освітній простір особистості : Монографія. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2008. 272 с.

REFERENCES

1. Derzhavni budivelni normy Ukrainy: Budyanky i sporudy. Zaklady osvity. Kyiv: Minrehion Ukrainy, 2018. 63s. [in Ukrainian]
2. Kosenko D. Osvitnii prostir NUSh: rekomendatsii ta realni mozhlyvosti. *Osvitnia polityka*. 2018. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1163-osvitnij-prostir-nushrekomendatsiji-ta-realni-mozhlyvostyami>. (data zvernennia 20.02.2023). [in Ukrainian]
3. Kosenko D. Yakist osvitnoho prostoru: pidkhody, kryterii, instrumenty otsiniuvannia. *Osvitnia polityka*. 2019. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1339-yakistosvitnogo-prostoru-pidkhodi-kriteriji-instrumenti-otsinyuvannya>. (data zvernennia 20.03.2023). [in Ukrainian]
4. Nechyporchuk A. Novyi osvitnii prostir. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/novij-osvitnij> (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
5. Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kyiv, 2016. 40s. [in Ukrainian]
6. Novyi osvitnii prostir. Bezbariervnist. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbaryernist.pdf (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
7. Novyi osvitnii prostir. Motyvuiuchy prostir. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
8. Novyi osvitnii prostir. Symvoly zmin. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna-serednya/nop/5noprekoment22.pdf> (data zvernennia 22.02.2023). [in Ukrainian]
9. Pavelkiv R., Petrenko I. Pedahohichni pidkhody do formuvannia osvitnoho prostoru: teoretychnyi analiz problemy. *Innovatyka u vykhovanni*. 2021. Tom 1. №13. S. 39–49. [in Ukrainian]
10. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho prostoru Novoi ukrainskoi shkoly: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №283 vid 23.03.2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/3metodichni-rekomendatsii.pdf> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
11. Pro zatverdzhennia prymirnoho pereliku zasobiv navchannia ta obladdnannia navchalnoho i zahalnoho pryznachennia dlia navchalnykh kabinetiv pochatkovoi shkoly: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy №137 vid 13.02.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-zasobiv-navchannya-ta-obladdnannya-navchalnogo-i-zagalnogo-pryznachennya-dlya-navchalnih-kabinetiv-pochatkovoyi-shkoli> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
12. Pro osvitu: Zakon Ukrainy № 2145-VIII vid 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
13. Pro povnu zahalnu seredniu osvity: Zakon Ukrainy № 463-IX vid 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (data zvernennia 25.02.2023). [in Ukrainian]
14. Tkach T. Osvitnii prostir osobystosti : Monohrafiia. Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. 2008. 272 s.

УДК 37.013.2:929]:[378.001.8](045)
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282282

**ПЕДАГОГІЧНА БІОГРАФІКА
ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ В
УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського

ORCID 0000-0001-7743-7831

E-mail: Koliada_n@ukr.net

У статті розкрито феномен педагогічної біографіки як проблеми наукових досліджень та освітньої практики в умовах закладу вищої освіти.

Автором на основі аналізу загальних підходів щодо дослідження міждисциплінарних проблем педагогічної біографіки охарактеризовано діяльність Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Ключові слова: педагогічна біографіка, педагогічна біографістика, персоналія, Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства, дослідницькі проекти, міждисциплінарні біографічні дослідження.

**PEDAGOGICAL BIOGRAPHY
AS A PROBLEM OF SCIENTIFIC RESEARCH AND EDUCATIONAL
PRACTICE IN THE CONDITIONS OF AN INSTITUTION OF HIGHER
EDUCATION**

Koliada Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University; Researcher Department of Pedagogical Source Studies and Biography National Academy of Educational Sciences of Ukraine V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

ORCID 0000-0001-7743-7831

E-mail: Koliada_n@ukr.net

The article reveals the phenomenon of pedagogical biography as a problem of scientific research and educational practice in the conditions of a higher education institution.

In the conditions of the accumulation of biographical information, the development of theoretical and methodological foundations of scientific research, it is relevant to study the issues of pedagogical biography as a field of scientific creativity, publishing and information work, biographical studies of the activities of teachers, educators, and public figures at a certain historical and pedagogical stage.

Among the main tasks of Ukrainian pedagogical biography as a component of national memory is the disclosure of the life-creating path of personalities for the sake of a holistic presentation of the process of development of humanistic pedagogy in Ukraine.

The relevance of the issue of pedagogical biography is enhanced by its multidimensionality as a pedagogical, historical, social phenomenon that requires a thorough study in order to represent it representatively in the modern interdisciplinary historical and cultural discourse - educational, socio-pedagogical, historical-pedagogical, etc.

The author, based on the analysis of general approaches to the study of interdisciplinary problems of pedagogical biography, characterized the activities of the Scientific Research Center of Pedagogical

Local Studies under the dual subordination of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ministry of Education and Culture of Ukraine at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. The results of the Center's many years of activity confirm the opinion that at the current stage of society's development, the cooperation of higher education institutions with scientific institutions is gaining relevance and vital necessity. In particular, an important direction of such cooperation is the integration of education and science in the conditions of a higher school for the purpose of holistic presentation of the process of development of science, education and pedagogy in Ukraine. Therefore, the prospects for further scientific research are to strengthen interdisciplinary research on topical issues of the development of Ukrainian pedagogical biography as an important component of national memory.

Keywords: *pedagogical biography, pedagogical biography, personality, Scientific Research Center of Pedagogical Regional Studies, research projects, interdisciplinary biographical studies.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Значення історико-культурного підходу до підготовки майбутніх фахівців – громадян України – підсилюється потребами сучасної практики в умовах сучасних соціальних змін, зокрема, пошуку нових підходів, засобів співіснування, шляхів збереження своєї ідентичності, національного обличчя, традицій в усіх сферах суспільного життя.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) та інших документах як пріоритетні визначаються завдання формування національної ідентичності у студентської молоді, усвідомлення нею свого національно-патріотичного обов'язку на основі загальнолюдських і національних духовних цінностей, виховання любові до своєї Батьківщини, утвердження якостей громадянина-патріота України як ідеологічного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу [15].

На важливості та життєвій необхідності посилення національного, історико-культурного компонента як обов'язкової складової вищої освіти акцентує увагу Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти: «У закладах вищої освіти історія і культура України мають вивчатися на порівняно вищому рівні і в глобальному вимірі, аналізуючи закономірності, наслідки та значення історико-культурних явищ та процесів в Україні, вписуючи їх у європейський і світовий контекст» [39].

Важливий ресурс у процесі формування та збереження національної пам'яті має біографістика в цілому та біографіка, педагогічна біографіка як предмет наукових досліджень і освітньої практики в умовах закладу вищої освіти.

В умовах стрімкого накопичення біографічної інформації, розвитку теоретичних та методичних засад наукових досліджень актуальним є вивчення питань педагогічної біографіки як сфери наукової творчості, видавничо-інформаційної роботи, біографічних досліджень діяльності педагогів, освітян, громадських діячів на певному історико-педагогічному етапі.

З-поміж основних завдань української педагогічної біографіки як складника національної пам'яті – розкриття життєтворчого шляху персоналій задля цілісного представлення процесу розвитку гуманістичної педагогіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна тенденція розвитку педагогіки – актуалізація міждисциплінарних досліджень (істориків, педагогів та ін.), що виявляється у зверненні науковців до різних аспектів біографіки, педагогічної біографіки, біографістики тощо.

Питання біографічного методу у дослідженнях, педагогічної біографіки та біографістики піднімаються у працях українських науковців – О. В. Сухомлинської, Л. Д. Березівської, Н. М. Гупана, Н. П. Дічек, О. П. Міхна, О. Б. Петренко, І. І. Розман та ін. [3; 43; 48].

У контексті вивчення проблем біографістики заслуговують на увагу дослідження Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (збірник «Українська біографістика» [50]; колективна монографія

«Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм» (В.І. Попик, Г.А. Александрова, Л.І. Буряк, О.В. Бугаєва, Ю.В. Вернік, Н.І. Любовець, Н.П. Марченко, О.В. Плющик, І.І. Стамбол, В.В. Томозов, 2021) [49]; монографія «Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства» (В.І. Попик, 2021 р.) [36]; Вісімнадцяті Біографічні читання «Сучасні моделі біографічних реконструкцій», присвячені пам'яті засновника та першого директора Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003) [47]).

Актуальність проблематики педагогічної біографіки підсилюється її багатомірністю в сучасному міждисциплінарному дискурсі – історико-культурному, історико-педагогічному, освітньо-культурному, тощо.

Мета статті – на основі аналізу загальних підходів щодо дослідження міждисциплінарних проблем педагогічної біографіки охарактеризувати діяльність Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Педагогічна біографіка, наукова біографія, біографічні дослідження, біографіка – один із напрямів діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України, створеного в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини у 2006 році [25]. Координує діяльність Центру відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України.

Мета і завдання діяльності Центру педагогічного краєзнавства – розвиток фундаментальних і прикладних досліджень із проблем педагогічного краєзнавства, координація дослідницької діяльності вчених у галузі педагогічного краєзнавства, створення можливостей для апробації та впровадження у навчальний процес результатів досліджень, залучення обдарованої молоді до активної науково-дослідної роботи [25].

Основні тематичні напрями діяльності Центру: проблеми педагогічного краєзнавства: структура, функції, принципи та джерела; теоретико-методологічні засади педагогічно-краєзнавчої діяльності; зміст, форми і методи навчання студентів засобами педагогічного краєзнавства; педагогічне краєзнавство як ефективний засіб професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах ЗВО; педагогічне краєзнавство як соціокультурний феномен: історія і сучасність [14; 25].

Науково-дослідна робота співробітників Центру презентована у численних виданнях – монографіях, підручниках, посібниках, бібліографічних покажчиках, публікаціях в українських і зарубіжних фахових наукових виданнях, зокрема, з проблем педагогічної біографіки та біографістики: «Педагогічне краєзнавство» (2008), «Хрестоматія педагогічного краєзнавства» (2012) [53], «Антологія педагогічного краєзнавства Черкаського краю» (2008) [2], «Проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України (20-ті – середина 30-тих років ХХ століття)» (2017) [38]; колективна монографія «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні» [30]; та ін.

За роки діяльності за результатами наукових досліджень захищено дисертації, з яких значна частина присвячена актуальним питанням педагогічної біографіки та біографістики: педагогічна й науково-просвітницька діяльність Громаду у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття); розвиток української педагогічної думки другої половини ХVІІ-ХVІІІ століття крізь призму вітчизняних досліджень; та ін.

Частина досліджень – біографічні розвідки творчості педагогів та освітян, з-поміж яких: Олександр Русов (1847–1915), Володимир Науменко (1852–1919), Пантелеймон Куліш (1819–1897), Олексій Андрієвський (1845–1902), Павло Житецький

(1837–1911), Іван Лучицький (1845–1918), Н Григоріїв (1883–1953), Василь Каразін (1773–1842), Вільгельм Гумбольдт (1767–1835), Вільгельм Лай (1862–1926) та ін.

За результатами дисертаційних досліджень, історико-педагогічних розвідок опубліковано цілу низку наукових видань з проблем педагогічної біографіки:

- Н. М. Коляда «Христина Алчевська. На освітянській ниві» (колективне видання «Українки в історії», 2004) [48];
- О. О. Кравченко «Пантелеймон Куліш. Життя, віддане просвітництву» (монографія, 2009) [16];
- І. В. Албул «Науково-просвітницька діяльність В. П. Науменка (1852–1919)» (монографія, 2010) [25];
- Т. Д. Кочубей «Українська педагогічна думка другої половини ХVІІХХVІІІ століття крізь призму вітчизняних досліджень» (монографія, 2012) [15];
- І. Г. Резніченко «Педагогічно-просвітницька діяльність Олександра Русова (1847–1915 рр.)» (монографія, 2015) [39];
- Ю. В. Підвальна «Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Олексія Олександровича Андрієвського (1845–1902)» (монографія, 2015) [33];
- В. П. Ісаченко «Педагогічна та просвітницька діяльність Павла Гнатовича Житецького (1837–1911)» (монографія, 2015) [8];
- О. О. Матрос «Педагогічна та просвітницька діяльність Івана Васильовича Лучицького (1845–1918)» (монографія, 2016) [20];
- «Дитинство: радість пізнання (за ідеями В. О. Сухомлинського)» (колективна монографія, 2017) [6];
- Л. А. Моргай «Григоріїв Никифор Якович (1883–1953 рр.): нариси з педагогічної та науково-просвітницької діяльності» (монографія, 2020 р.) [22];
- О. М. Мельникова «Просвітницька та управлінська діяльність В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.)» (монографія, 2017) [21];
- А. Ю. Кришко «Вплив ідей Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835) на мовну освіту в Україні ХІХ – початку ХХ століття» (монографія, 2015 р.) [18];
- Веремюк Л. Л. «Психолого-педагогічні основи «школи дії» В. А. Лая» [4];
- О. В. Штик «П. Петерсен про розвиток виховних ідей в сучасній Німеччині» [56];
- та ін.

Сьогодні діяльність Центру має практико орієнтований підхід, результати наукових біографічних досліджень мають продовження через впровадження у практику діяльності ЗВО за такими напрямками:

- пошуково-краєзнавча робота викладачів і студентів;
- проведення наукових заходів (конференцій, семінарів);
- підготовка наукових видань («Жінки в історії соціальної роботи» (2018, 2020, 2022) та ін.);
- проектна діяльність (інноваційний проект – Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» («Наслідуймо видатних українців!», ХІ зміна, 2019 р.; «Пантелеймон Куліш – життя, віддане просвітництву», ХІ зміна, 2020 р.);
- науково-дослідні проекти: «Жінки в історії соціальної роботи» (2018–2022), «Освіта, шкільництво і педагогічна думка Черкащини» (2022) та ін.

Важливий науково-дослідницький напрям – пошуково-краєзнавча робота викладачів і студентів: розробка науково-дослідних тем, студентська наукова робота, підготовка та захист дисертаційних робіт, наукових праць: «Школа і долі» (В. М. Полехіна, Л. М. Нестругіна, 2010 р.) [34], «Репресовані освітяни Черкащини» (В. М. Полехіна, 2008 р.) [40], «Святиться учителя ім'я» (Л. М. Нестругіна, В. М. Полехіна, 2020 р.) [44] та ін.

З 2014 року впроваджується інноваційний проект – Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія», мета якого – формування у студентів високої патріотичної свідомості, почуття вірності до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту

національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Учасниками табору є студентська та учнівська молодь міста Умань.

Зокрема, XI зміна Національно-патріотичного табору для студентської молоді «ДІЯ» (квітень 2019 р.) проходила під гаслом «Наслідуймо видатних українців!» (мета – висвітлення педагогічної діяльності видатних освітян України другої половини XIX – початку XX століття), XI зміна – «Пантелеймон Куліш – життя, віддане просвітництву» [29].

З 2018 року проваджується міждисциплінарний освітній та науково-дослідницький проєкт Центру педагогічного краєзнавства та Гендерного центру – «Жінки в історії соціальної роботи». За результатами досліджень видано колективні монографії «Жінки в історії соціальної роботи» (2018), «Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття і до сьогодення» (2020, 2022) [7]. До науково-пошукової роботи долучаються науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти факультету соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини, а також закладів вищої освіти, наукових установ України і зарубіжних країн.

У 2022 році з метою актуалізації регіональної наукової проблематики, вивчення маловідомих сторінок педагогічного краєзнавства науковці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини започатковують новий дослідницький проєкт – «Освіта, шкільництво і педагогічна думка Черкащини». Підготовка видання здійснювалася відповідно до плану наукової діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України та наукових тем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи («Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики (реєстраційний номер 0111U007547)»; «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання (реєстраційний номер 0111U009198)» [10]).

З-поміж тематичних напрямів реалізації наукового проєкту: формування педагогічних процесів і освітньо-виховних систем; джерелознавство як складова педагогічних досліджень; розвиток національної педагогіки; культурно-антропологічна історія освіти; українська народна педагогіка в її історичному контексті; історія розвитку освіти в Україні в різні історичні періоди; дитинство як об'єкт історико-педагогічного знання; персоналія в історико-педагогічному дискурсі та ін. [25].

З кожним роком розширюються напрями співпраці з НАПН України: відділенням загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України (координація спільної діяльності, проведення наукових заходів, підготовка наукових видань тощо); відділом історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України (проведення наукових заходів, підготовка наукових видань тощо); Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О.Сухомлинського (участь у науково-методологічних заходах з історії освіти, що проводяться в бібліотеці: педагогічних читаннях, науково-методологічних та науково-практичних семінарах тощо) та ін.

З-поміж інших – щорічні науково-методологічні заходи з історії освіти, що проводяться в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О.Сухомлинського. Актуальні проблеми біографістики стали ключовими під час VII Всеукраїнського науково-методологічного семінару з історії освіти «Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі» (20 травня 2022 року) [1].

У співпраці з науковцями відділу історії педагогіки Інституту педагогіки, відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України співробітники Центру взяли участь у низці наукових проєктів, підготовці наукових видань:

- «Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)» (хрестоматія, 2003) [19];
- «Українська педагогіка в персоналіях» (Навчальний посібник, 2005) [52];

- «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)» (посібник, 2010) [23];
- «Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.)» (монографія, 2013).

Окрема сторінка в діяльності Центру – критико-бібліографічна робота, результатом якої стала підготовка серії бібліографічних видань. Зокрема, хронологічно-тематичного покажчика «Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014)» (2014) [51]. Автор проєкту і науковий редактор – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О. В. Сухомлинська. У виданні представлена тематика дисертаційних досліджень з історії педагогіки на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата педагогічних наук, закординованих у 1995–2014 роках зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, а також інших спеціальностей з педагогічних наук. В основу різномірневої систематизації тем дисертацій покладений поділ на докторські та кандидатські, основними принципами обрано хронологічний та проблемно-тематичний. Зокрема, у розділі 4 «Персоналія як тема історико-педагогічних досліджень» подано тематику 354 дисертацій, присвячених постатям українських і зарубіжних педагогів різних часів.

Вагомим джерелом досліджень проблем педагогічного краєзнавства, педагогічної біографістики є інноваційні ресурси провідних наукових установ, бібліотек, архівних установ. З-поміж інших заслуговує на увагу діяльність Відділ педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського [5] (сектор сухомлиністики [44], онлайн-проєкт «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!», 2022 р. [29] та ін. [3]).

Розвиток науки, досліджень у різних наукових галузях, співпраця вчених неможливі без засобів наукової комунікації, до яких відносять: наукову періодику, наукові монографії, матеріали конференцій, наукові педагогічні конференції, наукові бесіди, листування між ученими, семінари, педагогічні виставки, електронні журнали, сайти педагогічних установ, індивідуальні веб-сторінки вчених-педагогів, Інтернет-конференції тощо. Упродовж 2004 – 2020 рр. результати наукових досліджень з історії педагогіки, педагогічного краєзнавства висвітлювалися на сторінках фахового видання «Історико-педагогічний альманах», заснованого УДПУ імені Павла Тичини та Інститутом педагогіки НАПН України. Головний редактор – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор О. В. Сухомлинська [9].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Перспективи подальших наукових досліджень співробітників Центру полягають у підсиленні міждисциплінарних досліджень проблем педагогічного краєзнавства з метою розширення спектру діяльності науковців, наукових шкіл Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у співпраці з науковими установами Національної академії педагогічних наук України та закладами Міністерства освіти і науки України; забезпеченні інтегрованості наукової діяльності закладу вищої освіти у світовий освітньо-науковий простір.

Результати багаторічної діяльності Центру підтверджують думку про те, що на сучасному етапі розвитку суспільства набуває актуальності та життєвої необхідності співпраця ЗВО з науковими установами. Зокрема, важливий напрям такої співпраці – інтеграція освіти і науки в умовах вищої школи з метою цілісного представлення процесу розвитку науки, освіти і педагогіки в Україні. Тому, перспективи подальших наукових досліджень полягають у підсиленні міждисциплінарних досліджень актуальних питань розвитку української педагогічної біографіки як важливого складника національної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. VII Всеукраїнський науково-методологічний семінар з історії освіти «Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі» (20 травня 2022 р.). Режим доступу: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Program_20_05_2022.pdf (дата запису: 16.01.2023).
2. Антологія педагогічного краєзнавства Черкаського краю: Навчальний посібник / І. Албул, Л. Бадья, В. Бойченко, Н. Коляда та ін. Умань, 2008. 344 с.
3. Березівська Л. Д. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. Київ, 2015. № 12. С. 283–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_16 (дата запису: 26.01.2023)
4. Веремюк Л. Л. Психолого-педагогічні основи «школи дії» В. А. Лая. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2011. № 1. С. 117–123.
5. Відділ педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. URL: <https://cutt.ly/5KljiLh> (дата запису: 26.01.2023).
6. Дитинство: радість пізнання (за ідеями В. О. Сухомлинського) : кол. монографія / авт. кол.: Т. Д. Кочубей, Н. В. Безлюдна, Л. В. Ткачук. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. С. 4–92.
7. Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття до сьогодення: колективна монографія / Т. В. Семигіна, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко, Т. Д. Кочубей та ін. Умань : Видавель «Сочінський М.М.», 2020. 316 с.
8. Ісаченко В. П. Педагогічна та просвітницька діяльність Павла Гнатовича Житецького (1837–1911) : монографія. Умань : ФОП Жовтий, 2015. 252 с.
9. Історико-педагогічний альманах. URL: <http://ipa.udpu.edu.ua>. (дата запису: 16.01.2023).
10. Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Наукові теми кафедри. URL: <https://cutt.ly/XKUArOI> (дата запису: 16.01.2023).
11. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства: 15 років діяльності. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 15. С. 35–47.
12. Коляда Н.М. Краєзнавство. *Енциклопедія освіти*. 2-е вид. К., 2020. С. 494.
13. Коляда Н.М., Кравченко О.О. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства: 15 років діяльності. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 15. С. 35–47. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/435> <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i15.435> (дата запису: 26.01.2023).
14. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-djslljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> (дата запису: 16.01.2023).
15. Кочубей Т. Д. Українська педагогічна думка другої половини XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень: монографія. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. 410 с.
16. Кравченко О. Пантелеймон Куліш. Життя, віддане просвітництву: монографія. Умань, 2009. 342 с.
17. Кришко А. Ю. Вплив ідей Вільгельма фон Гумбольдта (1767– 1835) на мовну освіту в Україні XIX – початку XX століття : монографія / А. Ю. Кришко, Н.М. Бріт. Умань : ФПО Жовтий О. О., 2015. 179 с.
18. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання: XIX–XX ст.: історичні та теоретико-методичні засади. Запоріжжя, 2010. 286 с.
19. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. К. : Наук. Світ, 2003. 418 с.
20. Матрос О. О. Педагогічна та просвітницька діяльність Івана Васильовича Лучицького (1845–1918) : монографія. Умань : Видавничо-поліграфічний центр ВІЗАВІ, 2016. 200 с.

21. Мельникова О. М., Просвітницька та управлінська діяльність В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.) : монографія. Умань : ВІЗАВІ, 2017. 224 с.
22. Моргай Л. А. Григоріїв Никифор Якович (1883–1953 рр.): нариси з педагогічної та науково-просвітницької діяльності: монографія. Умань : «Сочінський М.М.», 2020. 228 с.
23. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : посібник / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, В. С. Курило, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко, Н.Б. Антонець, Л. С. Бондар, Т. В. Філімонова, М. Я. Антонець, Т. І. Куліш, О.М. Шевчук. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 444 с.
24. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України. URL: <https://fspou.edu.ua/наука/науково-дослідний-центр-педагогічно/> (дата запити: 26.01.2023).
25. Науково-просвітницька діяльність В. П. Науменка (1852–1919) [Текст] : монографія. Умань : ПП Жовтий, 2010. 193 с.
26. Національна спілка краєзнавців України (НСКУ). URL: <http://nsku.org.ua> (дата запити: 16.01.2023).
27. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія». Факультет соціально-психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://cutt.ly/5KUTV9Q> (дата запити: 26.01.2023).
28. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя: теоретичні і організаційно-практичні аспекти / за ред. проф. Л. П. Вовк. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. 254 с.
29. Онлайн-проект «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. URL: <https://dnpp.gov.ua/ua/?news=31232> (дата запити: 16.01.2023).
30. Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні : кол. моногр. / І. Албул, І. Карпич, О. Кірдан [та ін.] ; [наук. ред. Н. М. Коляда] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2022. 332 с.
31. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.): колективна монографія / І. В. Албул, О. О. Гоменюк, Н. М. Коляда та ін. Умань : ФОП Жовтий, 2015. 212 с.
32. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / авт. кол.: І. В. Албул, О.О. Гоменюк, О. Д. Балдинюк, та ін. Умань : ФОП Жовтий, 2015. 417 с.
33. Підвальна Ю. В. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Олексія Олександровича Андрієвського (1845–1902) : монографія / Ю. В. Підвальна. Умань : ФОП Жовтий, 2015. 205 с.
34. Полехіна В. М., Нестругіна Л. М. Школа і долі : монографія / заг. ред. Н. С. Побірченко. К. : КВІЦ, 2010. 248 с.
35. Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 122–136.
36. Попик В. І. Біографіка : феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства : монографія. Київ: НБУВ, 2021. 450 с.
37. Про історико-культурну складову освітнього процесу рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/ILa6Gae> (дата запити: 17.01.2023).
38. Проблеми соціального виховання в педагогічній теорії і практиці України (20-ті – середина 30-тих років XX століття): колективна монографія / авт. кол.: І. В. Албул, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко та ін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 206 с.
39. Резніченко І. Г. Педагогічно-просвітницька діяльність Олександра Русова (1847–1915 рр.) : монографія. К. : НВФ СлавутичДельфін, 2015. 173 с.
40. Репресовані освітяни Черкащини : іменний покажчик / уклад. В. М. Полехіна. Умань : РВЦ «Софія», 2008. 104 с.
41. Розман І. Загальнотеоретичні поняття педагогічної біографістики. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2018. №1 (грудень). С. 111–112.
42. Святиться учителя ім'я / Нестругіна Л. М., Полехіна В. М.; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. 431 с.
43. Сільська бібліотека (зібрання «метеликів») [першоджерела] / укладач О.О. Гоменюк. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 388 с.

44. Смілянська А. Державна науково-педагогічна бібліотека зберігає спадщину Сухомлинського. *Голос України*. 2019. 8 листопада. URL: <http://www.golos.com.ua/article/323768>. (дата запити: 17.01.2023).
45. Соціальна робота та соціальна освіта. URL: sroso@udpu.edu.ua.
46. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К. : А.П.Н., 2003. С. 36–46.
47. Сучасні моделі біографічних реконструкцій: Вісімнадцяті Біографічні читання. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5914> (дата запити: 17.01.2023).
48. Українки в історії / С. Андрусів [та ін.] ; ред. В. Борисенко. К.: Либідь, 2004. 326 с. (Коляда Н. М. Христина Алчевська. На освітянській ниві. С. 98–100).
49. Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія / В.І. Попик, Г. А. Александрова, Л. І. Буряк, О. В. Бугаєва, Ю. В. Вернік, Н. І. Любовець, Н.П. Марченко, О. В. Плющик, І. І. Стамбол, В. В. Томозов. Київ: НБУВ, 2021. 251 с.
50. Українська біографістика. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5878> (дата запити: 17.01.2023).
51. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронологічно-тематичний покажчик закоординованих тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.01 / автор проекту і наук. ред. Сухомлинська О. В. ; наук. конс. Побірченко Н. С. Умань : ФОП Жовтий, 2014. 357 с.
52. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. К. : Либідь, 2005.
53. Хрестоматія педагогічного краєзнавства : навчальний посібник: у 2-х кн. / за заг. ред. Побірченко Н. С. Умань : ПП Жовтий О. О., 2012.
54. Центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/наука/науково-дослідний-центр-педагогічно/> (дата запити: 26.01.2023).
55. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. К., 1996. 239 с.
56. Shtyk O. Beitrag von P. Petersen zur Entwicklung pädagogischer Ideen im modernen Deutschland. *Europäische Fachhochschule. European Applied Science*. # 1, Section «Pedagogy». Stuttgart, 2015. S. 61–62.

REFERENCES

- VII Vseukrainskyi naukovo-metodolohichniy seminar z istorii osvity «Pedahohichna biohrafika ta biohrafistyka v suchasnomu naukovo-informatsiinomu prostori» (20 travnia 2022 r.). Rezhym dostupu: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Program_20_05_2022.pdf. (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
- Antolohiia pedahohichnoho kraieznavstva Cherkaskoho kraiu: Navchalnyi posibnyk / I. Albul, L. Badia, V. Boichenko, N. Koliada ta in. Uman, 2008. 344 s. [in Ukrainian]
- Berezivska L. D. Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica* : zb. nauk. pr. / Nats. akad. nauk Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t biohr. doslidzh. Kyiv, 2015. № 12. S. 283–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2015_12_16. (data zapytu: 26.01.2023) [in Ukrainian]
- Veremiuk L. L. Psykholoho-pedahohichni osnovy «shkoly dii» V. A. Laia. *Porivnialno-pedahohichni studii*. 2011. № 1. S. 117–123.
- Viddil pedahohichnoho dzhereloznavstva ta biohrafistyky Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. URL: <https://cutt.ly/5KljiLh> (data zapytu: 26.01.2023) [in Ukrainian]
- Dytynstvo: radist piznannia (za ideiamy V. O. Sukhomlynskoho) : kol. monohrafiia / avt. kol.: T. D. Kochubei, N. V. Bezliudna, L. V. Tkachuk. Uman : VPTs «Vizavi», 2017. S. 4–92.
- Zhinky v istorii profesiinoyi sotsialnoy roboty: vid KhIKh stolittia do sohoddennia: kolektyvna monohrafiia / T. V. Semyhina, N. M. Koliada, O. O. Kravchenko, T. D. Kochubei ta in. Uman : Vydavets «Sochinskyi M.M.», 2020. 316 s.
- Isachenko V. P. Pedahohichna ta prosvitnytska diialnist Pavla Hnatovycha Zhytetskoho (1837–1911) : monohrafiia. Uman : FOP Zhovtyi, 2015. 252 s.
- Istoryko-pedahohichniy almanakh. URL: <http://ipa.udpu.edu.ua> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]

10. Kafedra sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Naukovi temy kafedry. URL: <https://cutt.ly/XKUArOI> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
11. Koliada N. M., Kravchenko O. O. Naukovo-doslidnyi tsentr pedahohichnoho kraieznavstva: 15 rokov diialnosti. Innovatyka u vykhovanni. 2022. Vyp. 15. S. 35–47.
12. Koliada N.M. Kraieznavstvo. Entsyklopediia osvity. 2-e vyd. K., 2020. S. 494.
13. Koliada N.M., Kravchenko O.O. Naukovo-doslidnyi tsentr pedahohichnoho kraieznavstva: 15 rokov diialnosti. Innovatyka u vykhovanni. 2022. Vyp. 15. S. 35–47. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iuu/article/view/435> <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i15.435> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
14. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (2022). URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-djxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPe04gZ8/view> (data zapytu: 26.01.2023) [in Ukrainian]
15. Kochubei T. D. Ukrainska pedahohichna dumka druhoi polovyny XVIII stolittia kriz pryzmu vitchyznianskykh doslidzhen: monohrafiia. Uman : PP Zhovtyi O.O., 2012. 410 s.
16. Kravchenko O. Panteleimon Kulish. Zhyttia, viddane prosvitnytstvu: monohrafiia. Uman, 2009. 342 c.
17. Kryshko A. Yu. Vplyv idei Vilhelma fon Humboldta (1767– 1835) na movnu osvitu v Ukraini KhIKh – pochatku KhKh stolittia : monohrafiia / A. Yu. Kryshko., N. M. Brit. Uman : FPO Zhovtyi O. O., 2015. 179 s.
18. Liashko S. M. Ukrainski biohrafichni dovidkovi vydannia: KhIKh–KhKh st.: istorychni ta teoretykometodychni zasady. Zaporizhzhia, 2010. 286 s.
19. Malovidomi pershodzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna KhIKh–KhKh st.) : khrestomatiia / uporiad.: L. D. Berezivska ta in. K. : Nauk. Svit, 2003. 418 s.
20. Matros O. O. Pedahohichna ta prosvitnytska diialnist Ivana Vasylovycha Luchytskoho (1845–1918) : monohrafiia. Uman : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr VIZAVI, 2016. 200 s.
21. Melnykova O. M., Prosvitnytska ta upravlinska diialnist V. N. Karazina (1773–1842 rr.) : monohrafiia. Uman : VIZAVI, 2017. 224 s.
22. Morhai L. A. Hryhoriiv Nykyfor Yakovych (1883–1953 rr.): narysy z pedahohichnoi ta naukovo-prosvitnytskoi diialnosti: monohrafiia. Uman : «Sochinskyi M.M.», 2020. 228 s.
23. Narysy z istorii rozvytku novatorskykh navchalno-vykhovnykh zakladiv v Ukraini (KhKh stolittia) : posibnyk / za red. O. V. Sukhomlynskoi, V. S. Kuryla ; avt. kol. : O. V. Sukhomlynska, V. S. Kurylo, N. P. Dichek, L. D. Berezivska, N. S. Pobirchenko, N. B. Antonets, L. S. Bondar, T. V. Filimonova, M. Ya. Antonets, T. I. Kulish, O. M. Shevchuk. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. 444 s.
24. Naukovo-doslidnyi tsentr pedahohichnoho kraieznavstva podviinoho pidporiadkuvannia NAPN Ukrainy ta MON Ukrainy. Rezhym dostupu: <https://fspo.udpu.edu.ua/nauka/naukovo-doslidnyi-tsentr-pedahohichno/> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
25. Naukovo-prosvitnytska diialnist V. P. Naumenka (1852–1919) [Tekst] : monohrafiia. Uman : PP Zhovtyi, 2010. 193 c.
26. Natsionalna spilka kraieznavtsiv Ukrainy (NSKU). URL: <http://nsku.org.ua> (data zapytu: 17.01.2023) [in Ukrainian]
27. Natsionalno-patriotychnyi tabir dlia studentskoi molodi «Dia». Fakultet sotsialno-psykholohichnoi osvity Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. URL: <https://cutt.ly/5KUTV9Q> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
28. Oboznyi V. V. Kraieznavcha pidhotovka vchytelia: teoretychni i orhanizatsiino-praktychni aspekty /za red. prof. L. P. Vovk. K. : NPU im. M. P. Drahomanova, 2001. 254 s.
29. Onlain-proiekt «Pedahohy Ukrainy: pam'iataiemo, shanuiemo!» Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteky Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/?news=31232> (data zapytu: 26.01.2023) [in Ukrainian]
30. Pedahohichne kraieznavstvo kriz pryzmu istoryko-kulturnykh yavysch ta protsesiv v Ukraini : kol. monohr. / I. Albul, I. Karpych, O. Kirdan [ta in.] ; [nauk. red. N. M. Koliada] ; MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. – Kyiv : FOP Yamchynskiy O.V., 2022. 332 s.
31. Pedahohichno-prosvitnytska diialnist hromadskykh orhanizatsii Ukrainy (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.): kolektyvna monohrafiia / I. V. Albul, O. O. Homeniuk, N. M. Koliada ta in. Uman : FOP Zhovtyi, 2015. 212 s.
32. Pedahohichno-prosvitnytska diialnist hromadskykh orhanizatsii Ukrainy (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.) : monohrafiia / avt. kol.: I. V. Albul, O. O. Homeniuk, O. D. Baldyniuk, ta in. Uman : FOP Zhovtyi, 2015. 417 s.

33. Pidvalna Yu. V. Prosvitnytska diialnist ta pedahohichni pohliady Oleksiia Oleksandrovycha Andriievskoho (1845–1902) : monohrafiia / Yu. V. Pidvalna. Uman : FOP Zhovtyi, 2015. 205 s.
34. Poliekhina V. M., Nestrulina L. M. Shkola i doli : monohrafiia / zah. red. N. S. Pobirchenko. K. : KVITs, 2010. 248 s.
35. Popyk V. I. Biography – biohrafika – biohrafistyka – biobibliohrafiia: poniatiinyi arsenal istoryko-biohrafichnykh doslidzhen. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2015. № 3. S. 122–136.
36. Popyk V. I. Biohrafika : fenomen kultury i nauky, informatsiinyi resurs suspilstva : monohrafiia. Kyiv: NBUV, 2021. 450 s.
37. Pro istoryko-kulturnu skladovu osvithnoho protsesu rishennia Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity vid 21 chervnia 2022 r. URL: <https://cutt.ly/ILa6Gae> (data zapytu: 17.01.2023) [in Ukrainian]
38. Problemy sotsialnoho vykhovannia v pedahohichnii teorii i praktytsi Ukrainy (20-ti – seredyna 30-tykh rokiv KhKh stolittia): kolektyvna monohrafiia / avt. kol.: I. V. Albul, N. M. Koliada, O. O. Kravchenko ta in. Uman : VPTs «Vizavi», 2017. 206 s.
39. Reznichenko I. H. Pedahohichno-prosvitnytska diialnist Oleksandra Rusova (1847–1915 rr.) : monohrafiia. K. : NVF SlavutykhDelfin, 2015. 173 s.
40. Represovani osvitiiany Cherkashchyny : imennyi pokazhchyk / uklad. V. M. Poliekhina. Uman : RVTs «Sofii», 2008. 104 s.
41. Rozman I. Zahalnoteoretychni poniattia pedahohichnoi biohrafistyky. Naukovyi zhurnal «ΛΟΓΟΣ. Mystetstvo naukovoi dumky». 2018. №1 (hruden). S. 111–112. [in Ukrainian]
42. Sviatytisia uchytelia im'ia / Nestrulina L. M., Poliekhina V. M.; Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. Uman : Vizavi, 2020. 431 s.
43. Silska biblioteka (zibrannia «metelykiv») [pershodzherela] / ukladach O.O. Homeniuk. Uman : FOP Zhovtyi O.O., 2015. 388 s.
44. Smilianska A. Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka zberihaie spadshchynu Sukhomlynskoho. Holos Ukrainy. 2019. 8 lystopada. URL: <http://www.golos.com.ua/article/323768> (data zapytu: 17.01.2023) [in Ukrainian]
45. Sotsialna robota ta sotsialna osvita. URL: rsro@udpu.edu.ua (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
46. Sukhomlynska O. V. Personaliiia v istoryko-pedahohichnomu dyskursi. Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. K. : A.P.N., 2003. C. 36–46.
51. Ukrainska istoryko-pedahohichna nauka u dzerkali tematyky dysertatsiinykh doslidzhen (1995–2014) : khronolohichno-tematychnyi pokazhchyk zakoordynovanykh tem dysertatsiinykh doslidzhen zi spetsialnosti 13.00.01 / avtor proektu i nauk. red. Sukhomlynska O. V. ; nauk. kons. Pobirchenko N. S. Uman : FOP Zhovtyi, 2014. 357 s.
52. Ukrainska pedahohika v personaliiakh: u 2 kn.: navch. posibnyk / za red. O.V. Sukhomlynskoii. K. : Lybid, 2005.
53. Khrestomatiiia pedahohichnoho kraieznavstva : navchalnyi posibnyk: u 2-kh kn. / za zah. red. Pobirchenko N. S. Uman : PP Zhovtyi O. O., 2012.
54. Tsentр pedahohichnoho kraieznavstva podviinoho pidporiadkuvannia NAPN Ukrainy ta MON Ukrainy v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Pavla Tychyny. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/nauka/naukovo-doslidnyi-tsentр-pedahohichno/> (data zapytu: 16.01.2023) [in Ukrainian]
55. Chyshko V.S. Biohrafichna tradytiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy. K., 1996. 239 s.
56. Shtyk O. Beitrag von P. Petersen zur Entwicklung pädagogischer Ideen im modernen Deutschland. Europäische Fachhochschule. European Applied Science. # 1, Section «Pedagogy». Stuttgart, 2015. S. 61–62.

УДК 364:[378.017:613-047.22]:[378.018.8:378.22:615.825](045)
DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282283

**СОЦІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
БАКАЛАВРІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ**

Пустовіт Григорій, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничо-математичної освіти, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ORCID: 0000-0001-7754-0249

E-mail: h.pustovit@gmail.com

У статті визначено різні підходи до ієрархії цілей професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти: соціальні, загально-теоретичні цілі професійної освіти; цілі вивчення фахових дисциплін; цілі вивчення додаткових курсів; цілі окремих розділів і тем; цілі окремих навчальних занять. Схарактеризовано п'ять концептуальних положень формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії. Визначено вимоги щодо готовності викладачів закладу вищої освіти до формування їхньої здоров'язбуружувальної компетентності: сформована професійна, загальнокультурна та гуманітарна, громадянська і соціальна, інформаційно-комунікаційна компетентність, креативність, інноваційність, підприємливість і фінансова грамотність. Встановлено, що основними функціями закладу вищої освіти є формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії, у поєднанні з дидактичною, виховною, стимулюючою, психологічною функціями. Встановлено, що саме соціальний контекст формування здоров'язбережувальної компетентності є певним індикатором протікання процесів соціалізації майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти.

Ключові слова: майбутні бакалаври фізичної терапії, здоров'я, здоров'язбережувальна компетентність, здоров'язбережувальне середовище, заклад вищої освіти, формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії.

**SOCIAL CONTEXT OF FORMATION HEALTH-SAVING COMPETENCE OF
FUTURE BACHELORS OF PHYSICAL THERAPY**

Pustovit Hryhorii, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Science and Mathematics Education of Rivne Regional Institute of Post-Graduate Pedagogical Education (Rivne, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-7754-0249

E-mail: h.pustovit@gmail.com

The article on the basis of theoretical analysis of the issue under investigation is defined different approaches to the hierarchy goals of professional training of future bachelors of physical therapy in higher education institutions. These include social goals, general and theoretical goals of professional education; goals of studying certain professional or special disciplines; goals of studying additional courses; goals of particular sections and topics; goals of particular training sessions. Considering the social context of the organization professional training of future bachelors of physical therapy in higher education institutions are identified and characterized by five leading conceptual provisions on the formation of health-saving competence to the future bachelors of physical therapy as a pedagogical system. The article highlights and characterizes the requirements for the readiness of the teachers of higher education institutions for the implementation of quality professional training of future bachelors of physical therapy directed at the formation of their health-saving competence: formed professional, general cultural, and humanitarian, civil and social,

information and communication competence, creativity, innovation, entrepreneurship, and financial literacy. In the article is established that the function of the health-saving environment in higher education institutions is the formation of the health-saving competence in future bachelors of physical therapy in combination with didactic, educational, stimulating, and psychological functions. The paper establishes that it is the social context for the formation of health-saving competence is a certain indicator of the processes of socialization in future bachelor of physical therapy in higher education institutions.

Keywords: *future bachelors of physical therapy, health, health-saving competence, health-saving environment, higher education institution, formation of health-preserving competence of future bachelors of physical therapy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Суттєві зміни в соціально-економічному, внутрішньо і зовнішньо політичному розвитку українського суспільства за роки незалежності України детермінують необхідність вирішення актуальних сьогодні проблем реформування освітньої галузі з метою забезпечення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку освітніх послуг. Крім того тенденції глобалізації й інтернаціоналізації вітчизняної вищої освіти трансформували конкретні цілі професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії спрямовані на формування майбутнього фахівця, для якого характерним є набуті професійні і соціальні компетентності, що необхідні для здійснення власне майбутньої професійної діяльності, прийнятті соціально важливих виконавських рішень та відповідальності за їх результати [1, с. 2–16].

Тоді цілями другого рівня є формування у майбутніх бакалаврів фізичної терапії системних гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових та головне, спеціальних фахових знань, вироблення умінь і практичних навичок їх самостійного застосування у власній освітній і практичній діяльності, що є невід'ємною складовою їхньої здоров'язбережувальної компетентності. Теоретичний аналіз досліджуваної нами проблеми засвідчив, що нині є різні підходи до ієрархії цілей професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, серед яких провідними визначаються нами наступні: соціальні цілі, що стоять перед закладами вищої освіти; загально-теоретичні цілі професійної освіти; цілі вивчення окремих фахових чи спеціальних дисциплін; цілі вивчення додаткових курсів у межах певних дисциплін; цілі окремих розділів і тем; цілі окремих навчальних занять [2].

Спираючись на цей підхід до визначення ієрархії цілей професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, доцільним є їх розподіл на базові цілі, а саме: цілі професійної освіти; цілі гуманітарної та соціально-економічної підготовки, цілі природничо-наукової підготовки і цілі конкретної професійної практичної підготовки.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Як засвідчив аналіз теоретичних засад досліджуваної проблеми: формування культури здоров'я учнівської молоді, студентів і взагалі громадян різних груп населення досліджували: В. Горашук, С. Кириленко, В. Климова, Г. Кривошеєва, В. Скумін, Л. Сущенко, Л. Татарнікова; можливості «здоров'язбережувальних технологій» були предметом дослідження Т. Бичкової, М. Безруких, О. Бутакової, Є. Пужаєвої, М. Смирнова, та ін.; проблеми формування фізично, психічно, духовно та соціально здорової особистості висвітлено у працях О. Антонової, Г. Апанасенка, В. Бобрицької, О. Ващенко, В. Горячого, Ю. Лимар, Б. Мокіна, С. Омельченко, В. Оржеховської, Н. Сопневої, і Н. Поліщук Т. Федорченко та ін.; педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності системі вищої школи були предметом дослідження Н. Белікова, Н. Бугаєць, О. Дворнікова, О. Дорошенко, Н. Панчук та ін.

Мета. На основі результатів аналізу теорії і методики професійної освіти в закладах вищої освіти виокремити й схарактеризувати соціальний контекст формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії, її структуру і провідні концептуальні положення побудови цього процесу як педагогічної системи; сформулювати сутність вимог щодо готовності викладачів закладу вищої освіти до здійснення якісної професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії, спрямованої на формування досліджуваного феномена.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розглядаючи соціальний контекст організації професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, доцільним є виокремлення і характеристика провідних концептуальних положень побудови цього процесу як педагогічної системи.

Перше концептуальне положення полягає в тому, що професійну підготовку майбутніх бакалаврів фізичної терапії ми розглядаємо як важливий суспільний запит, що спричинений необхідністю вирішення значного комплексу проблем збереження здоров'я української нації, надання системних реабілітаційних послуг громадянам держави, насамперед учасникам бойових дій. Все ж базовою категорією у межах цього положення є запит держави насамперед на формування соціального здоров'я майбутніх бакалаврів фізичної терапії, сутність якого полягає в усвідомленні ними себе як особистості, рівноправного члена українського суспільства, «...з достатнім рівнем соціалізації та сформованим позитивним ставленням до норм і правил, прийнятих у суспільстві, ... набутим соціальним статусом та прагненням до його підвищення у межах діючих законів і моральних традицій...» [3].

Наступним концептуальним положенням є розуміння професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії, що спрямована на їхній фаховий розвиток, а головне, саморозвиток і самостворення як фахівця, громадянина і патріота. Тим самим, вирішується проблема підготовки фахівця зі сформованим світоглядом, активною соціальною позицією, який вільно і професійно орієнтується у фаховій проблематиці й здатного до ефективної співпраці у побудові здоров'язбережувального освітнього середовища закладу вищої освіти [4].

Третє концептуальне положення полягає в тому, що процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, має бути вибудований на основі застосування як традиційного, так і інноваційного змісту, форм, методів та засобів такої підготовки й відповідати вимогам освітнього і соціального середовища, спрямованих насамперед на збереження здоров'я майбутніх бакалаврів фізичної терапії завдяки набуттю ними системних фахових знань, умінь і практичних навичок, що є складовими їхньої здоров'язбережувальної компетентності у межах створеного ефективного здоров'язбережувального простору закладу.

Четверте концептуальне положення полягає у розумінні професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти як педагогічної системи, що має підсистеми: гуманітарної та соціально-економічної підготовки; природничо-наукової підготовки; професійної та суто практичної підготовки застосування дуальних форм здобуття освіти. За своєю сутністю ці підсистеми є основою й базовими компонентами процесу формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії.

П'яте концептуальне положення полягає в тому, що у процесі професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, актуалізується їхня готовність щодо дотримання власного здорового способу життя, на основі сформованої здоров'язбережувальної компетентності [5].

Саме тому у межах цього концептуального положення важливим є виокремлення й характеристика вимог щодо готовності викладачів закладу вищої освіти щодо здійснення якісної професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії, спрямованої на формування їхньої здоров'язбудувальної компетентності:

- сформована професійна компетентність, яку забезпечує спеціальна науково-теоретична, практична та психолого-педагогічна підготовка, що передбачає здатність визначати і оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, знаходити можливості для навчання і професійного саморозвитку; спроможність навчатися і працювати в колективі закладу вищої освіти та самостійно;

- сформована загальнокультурна та гуманітарна компетентність, що базується на знаннях основ вітчизняної і світової культури, сучасних гуманістичних теорій і концепцій, передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і саморозвитку засобами культури і мистецтва;

- сформована громадянська і соціальна компетентність, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають: спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу вищої освіти, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів, ідей сталого розвитку суспільства, співіснування людей та спільнот у глобальному світі, критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд майбутніх бакалаврів фізичної терапії; виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації; розуміння правил поведінки та спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах та ґрунтуються на спільних моральних цінностях; спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності;

- креативність, яка забезпечує сформованість нестандартного й творчого мислення, володіння інноваційними знаннями й освітніми технологіями професійної освіти, гнучкість й адаптацію до змін освітньої парадигми та змісту й умов власної професійної діяльності;

- інноваційність, що передбачає здатність викладача реагувати на зміни у професійній сфері та долати труднощі; відкритість до нових ідей; ініціювання змін у соціальному оточенні, закладі вищої освіти, громади тощо; спроможність визначати і ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб навчатися і досягати як професійних, так і життєвих успіхів;

- сформована інформаційно-комунікаційна компетентність, що передбачає впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для професійного розвитку і саморозвитку, підвищення якості професійної освіти і власної професійної діяльності; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності;

- сформована комунікативна компетентність, що передбачає володіння рідною та іноземними мовами, набуті уміння і навички здійснювати комунікацію в усній та письмовій формі на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм мови, особливостей основних стилів і жанрів мовлення, типів мовної взаємодії; здобувати

і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження, спираючись на особливості міжкультурної комунікації та досвід комунікації державною мовою;

- підприємливість і фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, спроможність використовувати власні можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності; здатність до активної участі в житті суспільства, закладу вищої освіти, керування власним життям і кар'єрою; уміння розв'язувати проблеми; готовність брати відповідальність за прийняті рішення; здатність працювати в команді для планування і реалізації проєктів, які мають освітню, професійну, культурну і суспільну цінність, тощо [6].

Отже визначившись з сутнісними характеристиками концептуальних положень побудови процесу професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти та готовності викладачів цих закладів до здійснення такої підготовки, необхідним є актуалізація соціокультурної характеристики феномена особистісного здоров'я майбутніх бакалаврів фізичної терапії, як провідного явища здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти й соціального світу, що їх оточує. А отже, має суттєвий вплив на формування і розвиток цього феномену у філософсько-культурологічній парадигмі сучасного соціокультурного простору, розкриваючи сутність активності, свідомості й самосвідомості та пізнання майбутніми бакалаврами фізичної терапії соціальної природи власного здоров'я. У цьому контексті особлива роль належить створенню здоров'язбережувального середовища в закладі вищої освіти, що в своїй основі передбачає зміцнення і збереження здоров'я усіх суб'єктів освітнього процесу, як комплексу концептуально пов'язаних між собою наукових підходів. А також змісту освіти і завдань його реалізації, форм, методів і засобів професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, орієнтованих на їхній інтелектуальних, професійний й соціальних розвиток, завдяки упровадженню в закладі освіти і їхньому повсякденному житті здорового способу життя [7].

За результатами аналізу системи соціальних чинників, що впливають сьогодні на здоров'я як окремої людини чи суспільства у цілому, зокрема й на формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти можна зробити наступні узагальнення:

- соціальні процеси, що характеризуються численними викликами і загрозами в сучасному українському суспільстві є основними детермінуючими чинниками, що мають суттєвий вплив на їхнє здоров'я і здоров'я оточуючих;

- присутність сьогодні в нашому житті соціальних потрясінь, численних обмежень, що виникли насамперед в результаті повномасштабної агресії московії у різних сферах життєдіяльності українського суспільства, у тому числі майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, спричиняють глибинні психологічні процеси;

- наявність суб'єктивного ставлення до власного здоров'я майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти і здоров'я інших у процесі організації і здійснення комунікативно-суб'єктних відносинах визначає їх специфіку і складність;

- розуміння майбутнім бакалавром фізичної терапії власного здоров'я та його стану як міри соціальної свободи;

На підставі зазначеного вище однією з основних функцій здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти є формування здоров'язбережувальної компетентності

майбутніх бакалаврів фізичної терапії, що можливо здійснити за умови реалізації інших важливих функцій такого середовища, а саме:

- дидактичної функції, що має забезпечити умови ефективного формування системних наукових і спеціальних професійних знань, вироблення умінь і навичок їх практичного застосування у процесах дотримання здорового способу життя, як складових здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти;

- виховна функція проявляється у формуванні активної соціальної позиції майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, мотивації і потреби дотримання здорового способу життя, а отже збереження власного здоров'я і здоров'я інших;

- розвивальна функція сприяє формуванню пізнавальних здібностей, засвоєнню прийомів розумової діяльності, набуття професійного і соціального досвіду здоров'язбережувальної поведінки, здатність проєктувати результати власних дій та дій інших спрямованих на збереження здоров'я;

- стимулююча функція забезпечує активізацію професійних і соціальних мотивів, потреб та інтересів особистості майбутнього бакалавра фізичної терапії щодо реалізації здоров'язбережувальних вчинків і дій, на основі вироблених умінь і практичних навичок дотримання здорового способу життя;

- психологічна функція забезпечує умови формування психологічної готовності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти до дотримання правил здорового способу життя і збереження власного здоров'я і здоров'я інших, налагодженні психологічно комфортних стосунків з оточуючими, а також формування умінь і навичок рефлексії [8].

На підставі аналізу зазначеного вище, *соціальна значущість* здоров'я і здорового способу життя розуміється нами як система особистісних цінностей, установок і мотивів здійснення здоров'язбережувальних вчинків і поведінки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти та в оточуючому соціальному середовищі. За цих умов, є всі підстави визначити, що саме соціальний контекст формування здоров'язбережувальної компетентності є певним індикатором протікання процесів соціальної адаптації й загалом соціалізації майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти. Тоді цей процес має характеризуватися наявністю певної динамічної рівноваги між впливами навколишнього і суто соціального середовища на рівень сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії під час їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти. А завдяки поєднанню всіх функцій здоров'язбережувального середовища з формування досліджуваного феномена відбувається підтримання і оптимальне збереження його цілісності у безперервно мінливому природному і соціальному середовищі [9].

Наступним важливим соціальним конструктом у формуванні здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти є визнання значення *соціальної цінності* їхнього здоров'я, що залежить не лише від впливу природного середовища, але у більшій мірі від впливу найближчого соціуму. Саме тому соціальна цінність здоров'я детермінує кількісні і якісні характеристики соціальної зрілості чи незрілості особистості, у нашому контексті майбутніх бакалаврів фізичної терапії, що дає змогу здійснити оцінку ефективності здоров'язбережувального середовища закладу вищої освіти у формуванні їхньої здоров'язбережувальної компетентності. У контексті означеного вище набуває актуальності формування у свідомості окремого індивіда й суспільства у цілому умінь і навичок здорового способу життя, від чого залежить реалізація творчого, професійного і соціального потенціалу особистості майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах

вищої освіти. На думку Т. Федорченко, «...здоров'язбережувальна компетентність передбачає збереження власного фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я і здоров'я свого оточення» [10].

Отже, інтелектуальне, соціальне, духовне, психічне і фізичне здоров'я як складові здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії є одними з головних чинників побудови їхнього теперішнього і майбутнього успішного особистого і суспільного життя, завдяки сформованим умінням і навичкам самоусвідомлення та самооцінки, аналізу проблем і прийняття рішень, визначення життєвих цілей та програм, самоконтролю, мотивації досягнення успіху та тренування волі [11].

Врахування зазначеного вище дає підстави для розширення переліку традиційних (когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного) компонентів здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії, надзвичайно важливим сьогодні соціальним компонентом. Відтак, сутність когнітивного компоненту складають засвоєні системні наукові і спеціальні фахові знання з фізичної терапії та здоров'язбережувальні технології, відповідні уміння і навички їх застосування у практичній діяльності [12, с. 214–223].

У свою чергу емоційно-ціннісний компонент здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії характеризує рівень сформованості позитивного (інколи навіть і негативного) їхнього ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших, зокрема до індивідуальної чи колективної соціально значущої здоров'язбережувальної діяльності. Наявність зазначеного компонента, як свідчать результати аналізу освітньої практики закладів вищої освіти, є запорукою особистісної активності майбутніх бакалаврів фізичної терапії у процесі формування їхньої здоров'язбережувальної компетентності.

Наступним традиційно визнаним компонентом здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти є діяльнісний компонент. Його сутність полягає у здатності майбутніх бакалаврів фізичної терапії ефективно застосовувати на практиці набуті системні наукові і спеціальні фахові знання, коригувати власні вчинки і поведінку на основі здійсненої рефлексії, уміти керувати власними проявами емоцій, самостійно вибудовувати власну життєву траєкторію, приймати обґрунтовані рішення у будь-якій життєтворчій ситуації. У свою чергу сформовані уміння і навички здійснення як індивідуальної, так і колективної здоров'язбережувальної діяльності сприяють соціальній інтеграції майбутніх бакалаврів фізичної терапії в оточуючий їх соціокультурний простір. Завдяки сформованому діяльнісному компоненту здоров'язбережувальної компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії суттєво розвиваються здатності щодо обґрунтованого визначення й раціонального застосовувати найбільш перспективних напрямів і засобів ефективного досягнення мети і конкретних цілей власної здоров'язбережувальної діяльності [13, с. 32–36].

Враховуючи зазначене вище, результати аналізу теорії і практики професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, нами обґрунтовано необхідність запровадження наступного – соціального компонента їхньої здоров'язбережувальної компетентності. Оскільки, одним з найважливіших чинників, що впливають на ефективність формування цього феномена є саме соціальний чинник (соціальне благополуччя, індивідуальні ставлення, погляди, ідеї й ідеали, соціальні відносини, а також соціальна повноцінність особистості тощо). Водночас, у цих процесах, як підтверджує аналіз освітньої практики, домінуючою є соціальна сутність людини і її духовне здоров'я, що дає змогу трактувати його як адекватність (взаємоузгодженість і взаємодоповненість) соціально-ціннісних еталонів сучасного українського суспільства. Виокремлення соціального компонента у структурі здоров'язбережувальної

компетентності майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, актуалізується ще й тими суттєвими процесами їхньої соціалізації, тим, що майбутні бакалаври фізичної терапії все більше і більше включається в систему різнорівневих соціальних зв'язків і взаємозалежностей [14].

А тому будь-які трансформації в соціальному середовищі здійснюють безпосередній позитивний чи негативний вплив не лише на їхнє особистісне здоров'я (на рівні соціальних екзогенних причин, що визначають можливості особистості реалізувати свій творчий чи професійний потенціал) та на рівні соціуму як соціальні ендогенні характеристики життєдіяльності українського суспільства (професійної групи, студентсько-викладацького колективу, громади тощо), що відображають його стан в освітній, економічній, політичній, правовій, моральній, духовній та інших сферах.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Вирішення такої важливої для сучасної теорії і практики професійної освіти майбутніх бакалаврів фізичної терапії в закладах вищої освіти, проблеми формування їхньої здоров'язбережувальної компетентності, має досить широкий діапазон ще не досліджених наукових підходів, технологій і різнорівневих практичних аспектів. Подальших досліджень вимагають питання застосування ІТ у формуванні досліджуваного феномена, його розвитку у дуальних формах освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: затв. указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347. *Освіта*. 2002. 24 квітня – 1 травня. С. 2–16.
2. Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монографія] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. К. : Наукова думка, 2003. 854 с.
3. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства / [О. О. Яременко, О. В. Вакулєнко, Ю. М. Галустян та ін.]. К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., 2004. 164 с.
4. Андрущенко В. П. Освіта на рубежі століть : філософія, методологія, практика. *Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз* : [монографія] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. К. : Наукова думка, 2003. С. 99–166.
5. Закон України «Про вищу освіту» : від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 25.07.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (дата запити: 16.02.2023).
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. НАПН України; за заг. ред. В. Г. Кременя. К. : Пед. думка, 2016. 448 с.
7. Артюніна Р. П., Ігнатюкова С. А. Основи медичних знань: здоров'я, хвороба і спосіб життя. Х., 2015. 287 с.
8. Організація профілактичної роботи у навчальних закладах: посібник для адміністраторів системи освіти / О. В. Березюк, Т. В. Воронцова, О. В. Єресько, В. С. Пономаренко, І. А. Скорбун. К. : «Здоров'я через освіту», 2014. 128 с.
9. Венедиктов Д. Д. Соціально-філософські проблеми охорони здоров'я. *Світ філософії*. 2015, № 4. 137 с.
10. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: монографія. Черкаси : Чабаненко, 2009. 357 с.
11. Селезньова О. О. Здоров'я молоді та формування здорового способу життя. *Народна освіта*. 2014. Вип. 3 (24). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2513 (дата запити: 18.02.2023).
12. Бондаренко Т. Є. Визначення структури здоров'язберігаючої компетентності майбутніх вчителів біології. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. №1 (19). С. 214–223.

13. Поліщук Н. М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості: сутність, структура. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. праць. Київ–Вінниця, 2012. Вип. 33. С. 32–36.
14. Скарбників В. П. та ін. Основи загальної валеології. Дніпропетровськ, 2012. 78 с.

REFERENCES

1. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u KhKhI stolitti: zatv. ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 r. № 347. *Osvita*. 2002. 24 kvitnia – 1 travnia. S. 2–16. [in Ukrainian].
2. Neperervna profesiina osvita : filosofii, pedahohichni paradyhmy, prohnoz : [monohrafiia] / [V.P. Andrushchenko, I. A. Ziaziun, V. H. Kremen ta in.]; za red. V. H. Kremenia. K. : Naukova dumka, 2003. 854 s. [in Ukrainian].
3. Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi: stratehiia rozvytku ukrainskoho suspilstva / [O.O. Yaremenko, O. V. Vakulenko, Yu. M. Halustian ta in.]. K. : Derzh. in-t problem sim'i ta molodi, Ukr. in-t sots. doslidzh., 2004. 164 s. [in Ukrainian].
4. Andrushchenko V. P. Osvita na rubezhi stolit : filosofii, metodolohiia, praktyka. *Neperervna profesiina osvita : filosofii, pedahohichni paradyhmy, prohnoz* : [monohrafiia] / [V. P. Andrushchenko, I. A. Ziaziun, V. H. Kremen ta in.]; za red. V. H. Kremenia. K. : Naukova dumka, 2003. S. 99–166. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» : vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Data onovlennia: 25.07.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page> (data zapytu: 16.02.2023).
6. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini. NAPN Ukrainy; za zah. red. V. H. Kremenia. K. : Ped. dumka, 2016. 448 s. [in Ukrainian].
7. Artiunina R. P., Ihnatkova S. A. Osnovy medychnykh znan: zdorov'ia, khvoroba i sposib zhyttia. Kh., 2015. 287 s. [in Ukrainian].
8. Orhanizatsiia profilaktychnoi roboty u navchalnykh zakladakh: posibnyk dlia administratoriv systemy osvity / O. V. Bereziuk, T. V. Vorontsova, O. V. Yeresko, V. S. Ponomarenko, I. A. Skorbun. K. : «Zdorov'ia cherez osvitu», 2014. 128 s. [in Ukrainian].
9. Venedyktov D. D. Sotsialno-filosofski problemy okhorony zdorov'ia. *Svit filosofii*. 2015, № 4. 137 s. [in Ukrainian].
10. Fedorchenko T. Ye. Sotsialno-pedahohichni zasady profilaktyky deviantnoi povedinky shkolariv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyshcha: monohrafiia. Cherkasy : Chabanenko, 2009. 357 s. [in Ukrainian].
11. Seleznova O. O. Zdorov'ia molodi ta formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia. *Narodna osvita*. 2014. Vyp. 3 (24). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2513 (data zapytu: 18.02.2023). [in Ukrainian].
12. Bondarenko T. Ye. Vyznachennia struktury zdorov'iazberihaiuchoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv biolohii. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 2012. №1 (19). S. 214–223. [in Ukrainian].
13. Polishchuk N. M. Zdorov'iazberihaiucha kompetentnist osobystosti: sutnist, struktura. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*: zb. nauk. prats. Kyiv–Vinnytsia, 2012. Vyp. 33. S. 32–36. [in Ukrainian].
14. Skarbnykiv V. P. ta in. Osnovy zahalnoi valeolohii. Dnipropetrovsk, 2012. 78 s. [in Ukrainian].

УДК 371.124

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282285

СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ – ЯКІСТЬ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Радул Валерій, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету

ORCID: 0000-0001-5354-9142

E-mail: valerijradul@gmail.com

У педагогічному аналізі категорії «соціальна зрілість особистості» ми виходимо з тези, що єдність усвідомлення навколишнього світу і його оцінки визначаються в кінцевому підсумку його практичною перетворювальною діяльністю як активного суб'єкта соціальних процесів. Результати педагогічного впливу можна вивчати за динамікою розвитку окремих якостей особистості: або знання, вміння, або компоненти світогляду – переконання, ідеали, або за моральними якостями – дисциплінованість, колегіальність тощо, які розглядаються як глибинні якості особистості. Однак особистість формується цілісно і потрібно «бачити» динаміку її цілісної зміни. Тому в педагогів виникає зацікавленість у пошуках категорій, які характеризують цілісний розвиток особистості.

Ключові слова. Особистість, зрілість, соціальна зрілість, діяльність, процес, вплив, якість, цілісність, розвиток.

SOCIAL MATURITY – THE QUALITY OF PERSONALITY DEVELOPMENT

Radul Valerii, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Law and Social Humanitarian Disciplines, Flight Academy of the National Aviation University.

ORCID: 0000-0001-5354-9142

E-mail: valerijradul@gmail.com

In the pedagogical analysis of the category «social maturity of the personality», we proceed from the thesis that the unity of the surrounding world and its evaluations are ultimately determined by its practical, transformative activity as an active subject of social processes.

In the study of the effectiveness of the system of pedagogical influences as the main indicator of the personality holistic development, a category should appear that can be compared with the general influence of the social environment in relation to education. Such category is the social maturity of the personality. The social maturity of the personality includes the concept of «education». It reflects the connection with the content of the local education system of the educational institution.

As a pedagogical phenomenon, the social maturity of the personality is revealed when its development is studied in connection with the content of objective and subjective factors.

Practically all changes in the structure of the social maturity of the personality occur in a certain order in connection with the purposefulness of education. Therefore, researchers are not interested in the development of neoplasms in the personality structure, but their dependence on the system of pedagogical influences in unity with the factors of the social environment that determine them.

In this regard, the social maturity of the personality is characterized primarily by those qualities that activate the self-regulation of social behavior and human activity in specific socio-historical conditions. Social maturity is the result of the formation of these personal qualities by means of education in the conditions of specific social environment and which is materialized in socially significant activities.

The social maturity of the personality at each stage of his / her development reveals the ability to determine a certain ratio of self-determination, activity and responsibility in various life types. In

fact, such processes appear on the basis of education, which in turn contribute to the development of the personality mental characteristics, lead to the emergence of new qualities in accordance with the organized influence of educators and the social environment factors.

Keywords: *Personality, maturity, social maturity, activity, process, influence, quality, integrity, development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Категорія «соціальна зрілість особистості» використовується вченими всіх суміжних з педагогікою наук. Самі ж педагоги в науковій літературі недостатньо акцентували увагу на означенні педагогічного аспекту поняття соціальної зрілості особистості молоді.

Соціальна зрілість характеризує стан розвитку особистості, є не що інше, як певна система. В нашому підході поняття соціальної зрілості розглядається через взаємозв'язок трьох системотвірних її елементів – соціальне самовизначення, соціальну активність і соціальну відповідальність особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної зрілості майбутніх фахівців стала предметом вивчення багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Для її аналізу розглянуто такі категорії: зрілість (Г. Оллпорт, А. Реан, В. Сафін, О. Штепа, Г. Яворська та ін.); соціальна зрілість (М. Лебедик, С. Поліщук, В. Радул, Х. Ремшмідт та ін.); професійна зрілість (В. Бодров, Л. Канішевська, Д. Сьюпер, Г. Яворська та ін.), соціально-професійна зрілість (С. Данилов, М. Лебедик, Л. Канішевська, В. Радул, Г. Яворська та ін.).

Мета статті. На основі тривалих досліджень проблеми соціальної зрілості особистості хочемо показати її взаємозв'язки та взаємовпливи з іншими характеристиками розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основний висновок, який існує в більшості наукових досліджень, що мають безпосередній стосунок до поняття «соціальна зрілість особистості», є висновок про те, що особистість є суб'єктом діяльності людини, яка зі свого боку спрямована на перетворення навколишньої дійсності.

Особистість розглядається педагогами як індивідуальне, специфічне утворення.

Суспільство, як соціальне середовище людини, відображає сукупність об'єктивних, функціонуючих поза особистістю соціальних інститутів, норм, традицій.

Існування особистості можна уявляти як єдність різноманітних, діючих соціальних явищ. Згідно із соціальними концепціями людина має своє фізичне тіло та штучні органи, які вона підсилює та ускладнює на основі взаємин з іншими індивідами.

За своєю природою особистість, як соціальне утворення, водночас відтворює відбиток біологічної організації людини. Необхідною і достатньою умовою народження особистості є соціальний фактор, де участь людини у суспільному житті, її взаємовідносини з іншими людьми характеризуються активністю, самовираженням і самовизначенням. Ці якості особистості визначають міру соціальної зрілості особистості.

Кожна людина засвоює конкретно-історичні форми і способи пізнання світу й формує тим самим індивідуальну, неповторну особистість у культурному змісті, сформовану власним життєвим досвідом і способами його пізнання. У психологічній і філософській літературі ця проблема історично розв'язувалася як проблема взаємовпливу об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку особистості.

Визначення проблеми соціальної зрілості особистості через призму взаємозв'язку зовнішніх та внутрішніх впливів на її розвиток пов'язане з актуалізацією світоглядної проблематики, а також, у значній мірі, із завданнями врахування зростаючого значення суб'єктивного фактора в суспільному житті, що знаходить вираження в дослідженнях співвідношення особистості і суспільства, особистості як суб'єкта культури, у спробах побудови теорії особистості та педагогічному аспекті її реалізації. Від того, наскільки

соціально зрілою буде людина, так вона і визначатиме своє існування в реальній дійсності.

Соціальна природа людини тісно пов'язана із властивостями людини, що притаманні їй як культурній істоті. Моральна, політична, професійна та інші види людської культури педагоги розглядають як основний зміст розвитку цілісної особи людини, її соціальної зрілості. Цей підхід дозволяє виділити відповідні види соціальної зрілості особи – моральна зрілість, політична, професійна, екологічна та інші. Це означає, що модель соціальної зрілості особистості повинна розкривати зміст соціального самовизначення, соціальної активності й соціальної відповідальності через зміст основних складових людської культури.

Реальна дійсність, у якій існує людина, – це та, що історично виникла сукупність форм спільної діяльності, в межах якої зберігаються і передаються з покоління в покоління накопичені людством багатства матеріальної і духовної цінності культури. Культурний розвиток особи, відповідно до різних наукових концепцій відбувається у певній послідовності, так кожна психічна функція проходить зовнішню стадію, оскільки вона від початку є соціальною. Отже, встановлюються тісні міжіндивідуальні контакти у зв'язку з більшим проникненням у взаємостосунки людей. На цій основі відбувається зростання самостійності молодшої людини, ускладнення її внутрішнього світу і формування його властивостей.

Тому на кожному віковому етапі необхідно формувати комплексну, багатопланову діяльність, точніше динамічну систему діяльностей, кожна з яких розв'язує своє спеціальне завдання яке відповідає соціальним сподіванням.

Як відомо, діяльність людини реалізується у трьох характерних для неї сферах – праці, спілкуванні й пізнанні. Тому при визначенні провідної діяльності потрібно акцентувати увагу трьох сторонах її змісту, що досягається шляхом встановлення співвідношення трьох видів діяльності, а не виокремлювати якусь одну з них. Цей підхід використовується нами в методиці педагогічного аналізу соціальної зрілості особистості.

Людина стає культурною за умови належності до культурних характеристик найближчого їй суспільного життя, але при цьому вона повинна стати суб'єктом людської культури. Це можливо лише в тому разі, якщо світоглядна свідомість стає безпосередньою діяльністю особистості або її внутрішнім духовним світом. Тому культура особистості визначається насамперед тим, наскільки в її індивідуальній поведінці зберігаються освіченість особистості з рівнем наукового світогляду, вихованням соціальної зрілості особистості, і її практичне вміння знаходиться в прямій залежності від ступеня культурного розвитку людини і її духовного світу в цілому.

Ми виходимо з поділу не на матеріальну і духовну культуру, а на види: моральна, трудова, політична, екологічна тощо. Це передбачає єдність матеріального і духовного.

У процесі засвоєння особистістю культури, основою якої є світогляд, досягається цілеспрямоване формування суспільно значущих якостей, передусім соціальної активності, відповідальності й самовизначення. Саме ці якості особистості забезпечують включення особистості в реально існуючу дійсність. На основі цього механізму досягається передання з покоління в покоління накопичених людством багатств матеріальної і духовної культури, утворення нових культурних цінностей.

При формуванні соціальної зрілості особистості виробляється певна система орієнтацій особистості на наявні в суспільстві цінності. Суть проблеми побудови моделі ціннісних орієнтацій зводиться до того, щоб виділити ту властивість системи «особистість – суспільство», яка є системоювірною. Найбільш важливими для людини є соціальні установки, які визначають мету й засоби її діяльності.

Ціннісні орієнтації доцільно уявити як внутрішнє начало людської діяльності. У цьому напрямку процес формування ціннісної орієнтації особистості є формування особистості в умовах її соціального оточення. Ціннісна орієнтація є стійким і цілісним

соціальним утворенням, в якому сконцентровується увесь досвід, нагромаджений людством протягом свого існування.

У педагогічному процесі ціннісна орієнтація показує, до якої міри індивід здатний усвідомити суспільні наслідки своєї діяльності. Таке усвідомлення можна виділити як інтегральну якість, що характеризує соціальну зрілість особистості. При такому підході ціннісна орієнтація розглядається як ознака соціальної зрілості особистості і як основний елемент її свідомості й самосвідомості.

Засвоєння культурних цінностей, успадкованих від попередніх поколінь, є необхідною умовою формування активного ставлення людини до зовнішніх умов.

Соціальна активність, відповідальність і самовизначення дають можливість говорити про соціальну зрілість особистості як про органічну єдність цих властивостей особистості на більш високому рівні її розвитку.

Соціальна зрілість має тісний зв'язок із психічною зрілістю людини.

Аналіз наукової літератури показав, що соціальна зрілість розглядалася лише через призму однієї з її критеріальних характеристик – самовизначення, активності й відповідальності. При розробці методики вивчення соціальної зрілості особистості використовуємо підхід М. Лебедика [3]. Він запропонував розглядати соціальну зрілість особистості як систему взаємозв'язку певних виявлень у сфері праці, спілкування і пізнання соціального самовизначення, соціальної активності й соціальної відповідальності майбутнього вчителя. Ця теоретична модель знаходить підтвердження у результатах дослідження філософів, соціологів і психологів, які вивчали соціальне самовизначення, соціальну активність і соціальну відповідальність особистості молоді, яка навчається та працює.

Розглядаючи процес формування соціальної зрілості особистості слід вважати, що він починається з моменту існування людського індивіда і визначає подальшу його орієнтацію в реально існуючій дійсності.

У науковому полі України здійснено кілька досліджень іншими науковцями, які вивчають різні аспекти проблеми соціальної зрілості. Так, М. Лебедик першим в Україні розпочав використовувати категорію соціальна зрілість стосовно учнівської та студентської молоді. Він, зі своїми колегами розробив методику діагностики соціальної зрілості як якості особистості [4].

Докторське дослідження Г. Яворської присвячене проблемі формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС [6].

Проблеми виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності досліджує Л. Канішевська [1].

Педагоги, як і психологи, розглядають соціальне становлення особистості як складний процес пристосування підростаючого покоління до життя, певної соціальної спільності. Тому в психолого-педагогічних публікаціях соціальна зрілість особистості частіше трактується як цілісний цикл індивідуального розвитку людини, який включає дитинство, юність і дорослість.

Поняття соціальна зрілість особистості свого роду універсальне, існує на різних етапах розвитку суспільства, але в різних умовах має різний зміст.

Зростання рівнів організації особистості обов'язково веде до зміни життєвої мети, поставленої людиною. Будь-який рівень вищого порядку (якості) знаходить свій вияв у самовизначенні людини. Важливою соціально-психологічною закономірністю, розвитку особистості є те, що особистість є носієм і виразником суспільного і колегіального інтересів. Але вона може бути їх свідомим суб'єктом лише на певному рівні соціальної зрілості, коли особистість самовизначалася і в зв'язку з цим вдосконалює свою активність і підвищує відповідальність.

У багатьох наукових джерелах з проблем, пов'язаних з особистістю, існує думка про ототожнення понять самовизначення і життєвої позиції особистості. Життєва позиція – це спосіб включення особистості в життєдіяльність суспільства: сукупність поглядів,

переконань, соціально значущих, насамперед професійних, умінь і відповідних дій особистості, які реалізують її ставлення до навколишнього світу. Тобто життєву позицію особистості визначають не будь-які її вчинки або дії, а сукупність типових поведінкових актів, стійка лінія поведінки і діяльності. Так, О. Киричук визначає активну життєву позицію як «...систему морального ставлення особистості передусім до природи, частинкою якої вона є; до суспільства в цілому і спільностей, до яких вона належить; до основних видів діяльності, через які й здійснюється внутрішній зв'язок з природою та суспільством [2, с. 15].

Проблема виховання соціальної зрілості особистості торкається питання про її становлення в залежності від цілеспрямованого педагогічного впливу. Відповідно до основних сфер життєдіяльності в структурі самовизначення можна виділити його відносно самостійні різновиди: соціальне, професійне, громадсько-політичне, сімейне, у сфері спілкування. Центральним тут є соціальне самовизначення – інтеграція молоді в основні компоненти соціальної структури суспільства. Соціальне самовизначення включає в себе життєве самовизначення.

Соціальне ж самовизначення характеризує людину як особистість. Цим і визначається індивідуальність, цінність, професійна орієнтація і под. Людина прагне зробити правильний життєвий вибір, і водночас впливати на процеси життєдіяльності суспільства на певному рівні своєї компетенції, відчувати на собі вплив суспільства.

Свідченням того, що особистість досягла періоду соціальної зрілості й включилася в суспільні відносини як цілісна саморегульована система, може бути наявність в особистості соціальної відповідальності як усвідомленої необхідності своєї поведінки для соціального прогресу.

Як зазначено вище, соціальна зрілість, як певний стан людського індивіда, досягається ним на основі оволодіння знаннями, широким колом інтелектуальних умінь. У такому стані людина з відповідальністю здатна аналізувати явища і події, що відбуваються з різних позицій. У судженнях людини існує логічність, обґрунтованість, глибина лише в тому разі, якщо вона зміст пізнання реалізує з метою самовизначення, розвитку активності й підвищує рівень індивідуальності та соціальної відповідальності.

Є. Якуба, виходячи з того, що соціальна зрілість характеризує певний стан цілісного розвитку особистості, встановлює спрямований взаємозв'язок з соціальною активністю, «як показник підготовленості й готовності особистості до здійснення соціальних функцій соціальна зрілість є вираженням соціальної активності як якості особистості, її культури» [7, с. 7].

Виходячи з того, що соціальна зрілість особистості виявляється при наявності логічних взаємозв'язків соціального самовизначення молоді людини, її соціальної активності й соціальної відповідальності, ми вважаємо, що цією умовою соціальна зрілість визначає рівень розвитку особистості в залежності від розвитку суспільства.

Такий стан її елементів визначається саме тим, що самовизначення, активність і відповідальність можуть бути реалізовані в практичній діяльності при наявності взаємозв'язків між новоутвореннями особистості.

Соціальна зрілість не може бути досягнута без нерозривної єдності виховання і самовиховання, без наявності в ній потреби у саморозвитку.

Розглядаючи особливості поняття «соціальна зрілість особистості», необхідно уявити систему впливів, яка здійснюється з боку суспільства на процес формування. Таке уявлення передусім спрямоване на розкриття особистісних відправних точок як у формуванні особливостей соціальної зрілості, так і в їх реальному вияві на всіх рівнях розвитку, в усіх механізмах виховання і поведінки людини. Це значить, що в педагогічному аналізі зрілість особистості виступає як заломлення через індивідуальність типових рис соціальної неоднорідності суспільства.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Соціальна зрілість виявляється насамперед не в рівні знань людини, хоча суспільно

необхідний рівень освіти є умовою досягнення соціальної зрілості. Її реальним виявом виступає діяльність людини. Даючи характеристику соціально зрілої людини, не можна уявити її як деякий рубіж, досягнувши рівня якого людина назавжди залишається соціально зрілою. Соціальна зрілість є підсумком складного процесу виховання і самовиховання особистості. І якщо людина припиняє працювати над собою, то через певний проміжок часу вона відстане від інших у рівні свого загального розвитку, а, отже, вона не зможе бути соціально зрілою.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні особливостей розвитку соціальної зрілості та її кореляції із професійними аспектами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Канішевська Л. В. Виховуємо соціально зрілу особистість: наук.-метод. посібник для педагогів інтернатних закладів. К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. 158 с.
2. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції. К. : Радянська школа, 1983. 136 с.
3. Лебедик М. П. Технологія атестації цілісного розвитку особистості на основі оцінок соціальної зрілості учасників педагогічного процесу: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2003. 305 с.
4. Лебедик Н. П. Суспільна атестація студентів педвузу на основі соціальної зрілості особистості. Полтава: ПГПІ, 1987. 23 с.
5. Радул В.В. Соціальна зрілість особистості: монографія. Харків: Мачулін, 2017. 442 с.
6. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: монографія. Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. 408 с.
7. Якуба Е. А. Поняття соціальної активності особистості. *Соціальна активність фахівця: витoki та механізм формування (соціологічний аналіз)*. Х. : Вища школа. 1983. 216 с.

REFERENCES

1. Kanishevskaya L. V. Vychovuemo sotsialno zrilu osobystist: nauk.-metod. posibnyk dlia pedahohiv internatnykh zakladiv. K. : In-t problem vykhovannia APN Ukrainy, 2009. 158 s. [in Ukrainian].
2. Kyrychuk O. V. Formuvannia v uchniv aktyvnoi zhyttievoi pozytsii. K. : Radianska shkola, 1983. 136 s. [in Ukrainian].
3. Lebedyk M. P. Tekhnolohiia atestatsii tsilisnoho rozvytku osobystosti na osnovi otsinok sotsialnoi zrilosti uchasnykiv pedahohichnoho protsesu: monohrafiia. Poltava: RVV PUSKU, 2003. 305 s. [in Ukrainian].
4. Lebedyk N. P. Suspilna atestatsiia studentiv pedvuzu na osnovi sotsialnoi zrilosti osobystosti. Poltava: PHPI, 1987. 23 s. [in Ukrainian].
5. Radul V.V. Sotsialna zrilist osobystosti: monohrafiia. Kharkiv: Machulin, 2017. 442 s. [in Ukrainian].
6. Yavorska H. X. Sotsialno-profesiina zrilist kursantiv vyshchyykh zakladiv osvity MBS Ukrainy: monohrafiia. Odesa: PLASKE ZAT, 2005. 408 s. [in Ukrainian].
7. Yakuba E. A. Poniattia sotsialnoi aktyvnosti osobystosti. Sotsialna aktyvnist fakhivtsia: vytoky ta mekhanizm formuvannia (sotsiolohichniy analiz). Kh. : Vyscha shkola. 1983. 216 s. [in Ukrainian].

УДК 371.124

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282286

СОЦІАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ У ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Стрижаков Артем, кандидат педагогічних наук, ТОВ «Цифромаркет», директор

ORCID: 0000-0003-1407-939X

E-mail: sao-84@ukr.net

Автором з'ясовано, що розуміння соціальної якості особистості не можна обмежувати тільки аналізом специфіки і структури діяльності (мета, засіб, результат тощо). Це свідчить на користь того незаперечного факту, що потреби детермінують діяльність і тим самим безпосередньо впливають на соціальну якість особистості. Потреби не формально, не тільки як джерело, а змістовно, якісно визначають характер діяльності особистості. Потреба є центральною детермінуючою ланкою в реальній предметній діяльності людини.

З погляду її соціальної суті, соціальна якість особистості втрачає багатство зовнішнього вияву і зводиться до основних істотних властивостей.

Ключові слова: соціальна якість, діяльність, особистість, потреба, розвиток, детермінація, освіта, виховання, дія, соціалізація.

SOCIAL QUALITY OF PERSONALITY AND ITS ROLE IN THE SOCIALIZATION INTENSIFICATION

Stryzhakov Artem, Ph. D. in Pedagogy, LLC «Tsyfromarket», CEO

ORCID: 0000-0003-1407-939X

E-mail: sao-84@ukr.net

Understanding the individual social quality cannot be limited only to the analysis of the specifics and structure of activity (goal, means, result, etc.). This clearly testifies in favor of the indisputable fact that needs determine activity and thereby directly affect the social quality of an individual. Needs not formally, not only as a source, but meaningfully, qualitatively determine the nature of the individual's activity. The need is the central determining link in the real subject activity of a person. Therefore, it is quite clear that one cannot consider the social quality of the individual without addressing such an important element as – the need.

Considering the personality development determination, the problem of self-determination arises. In the process of development, at a certain stage, the individual begins to consciously organize his / her own life. So, a person begins to determine to a certain extent his / her development, in particular mental. The general system of determinants of personality development is becoming more complex: the number of its levels and measurements is increasing; the multiplicity of connections between causes, conditions, factors, prerequisites, etc. is increasing. At different stages of development, depending on the mass of circumstances, a certain measure of the ratio of social determination and self-determination is formed in a specific way in each individual.

The 178urrentt society changes at the modern stage of its development create new requirements for the system of education and upbringing of the younger generation. These changes are manifested in the paradigm of upbringing and education modification, in the shift of emphasis in public consciousness: the pupil from the object of pedagogical influences turns into a subject of his / her own development. The peculiarities of personality development as a biosocial entity are determined. It is important to understand the character, specifics of the social, what a person acquires in the process of involvement in the society and education life activities.

From the point of view of its social essence, the social quality of the individual loses the resplendence of the external manifestation and is reduced to the main substantial properties. At the level of socio-pedagogical theory, it is necessary to identify such essential social formations, which internally

united the set of social boundaries revealed during the personality study at the empirical level of research.

The correlation between external and internal, understood as the action of external causes through internal conditions, removes the opposition of external social conditioning and internal spontaneous development in the problem of development. And also, it allows overcoming the dualism of biological and social. The social is not simply superimposed on the biological, but is the very nature of man. Human nature itself is a product of history.

Keywords: *social quality, activity, personality, need, development, determination, education, upbringing, action, socialization.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Багато вчених висловлювали та висловлюють думку про те, що розвиток особистості здійснюється у нерозривному внутрішньому зв'язку з навчанням, у ході його поступального руху, де співпраця вихователя та вихованця є основним елементом освітнього процесу, оскільки розумовий розвиток вихованця здійснюється шляхом культурного розвитку вихованця.

Процес розвитку виховної системи, якщо над ним спостерігати достатньо довго, в загальному випадку не зводиться лише до ієрархізації (перехід від простого до складного), а є надто складним і заплутаним процесом багатоступінчатої почерговості процесів ієрархізації і деієрархізації (перехід від складного до простого).

Загальновідомо, що прогрес в розвитку будь-якої діяльності полягає у введенні різного роду удосконалень. Іншими словами, будь-яка новація в сфері діяльності є модифікація цієї діяльності. З огляду сучасних досліджень виявляється, що в кожному виді діяльності існує природна межа новацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження присвячені різним аспектам підготовки фахівця, розвитку його особистості. Вони стосуються як загальних проблем розвитку вищої освіти (В.Кремінь, О.Савченко, О.Глузман, Т.Левченко та інші), так і окремі проблеми розвитку особистості, зокрема її індивідуалізації, особистісної та суб'єктивної орієнтації (О.Пехота, А.Старева, Т.Тихонова та ін.), формування творчої, соціально-активної особистості (Т.Сущенко, Н.Кічук, С.Сисоєва). Актуальними проблемами є вивчення соціальних аспектів розвитку особистості, які містяться у працях Т.Алексєенко, І.Богданової, І.Зверєвої, А.Капської, Г.Лактіонової, В.Радула та ін.

Мета статті – показати, що інтенсифікація соціалізації особистості майбутнього фахівця буде відбуватися активно, за умови реалізації її соціальних якостей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблеми соціалізації особистості, зокрема розвитку її соціальних, зокрема її соціальних якостей активно вивчалися у ХХ столітті.

Так, у окремих дослідженнях зазначається, що бажано розрізняти два поняття «соціальне» і «суспільне», які, зазвичай, ототожнюються. Найбільш загальною, висхідною характеристикою суб'єкта та його психіки у загальнолюдських якостях є соціальне. Відповідно в дослідженнях і розрізняють не тотожні «соціальне» та «суспільне». А суспільне розглядають як типологічну характеристику різних виявів загальної соціальності.

Соціальна активність вирізняє людину, як і інша особливість її поведінки – використання людиною знарядь праці. Окремі дослідники уважали, що людина є істотою як «технічною», так і «соціальною». В цьому і полягає ключ до пояснення поведінки людини. Тобто, основою, на якій ґрунтується поведінка людини є технічна діяльність людського суспільства.

Специфіка колегіальних дій полягає в тому, що колектив діє і виявляє себе як ціле; в його діяльності виключають нові якості й властивості його членів, і ці якості існують лише за умови взаємодії й об'єднанні людей.

Взаємозв'язок біологічного й соціального у психологічній науці розкривається як поняття «розвиток особистості», «розвиток організму». Вони є лише науковими абстракціями, що охоплюють різні сторони єдиного, але водночас багатоякісного в своїх виявах процесу. Взаємовплив біологічного і соціального виступає в цьому процесі, мабуть, найбільш повно. Цей взаємний вплив здійснюється через систему психологічних властивостей людини.

Інші дослідники наголошують, що соціальне не просто «взаємодіє» з біологічним, на цій основі утворюються нові функціональні системи, які використовують біологічні механізми, забезпечують їх нові форми роботи. У формуванні таких «новоутворень» і виявляється факт виникнення вищих форм свідомої діяльності, які утворюються на межі природного й суспільного і які дають підстави для виокремлення такої науки, як психологія, що вивчає ті нові закони, які народжуються при цій взаємодії.

У процесі психічного відбиття відбувається селекція інформації, її перетворення, диференціація й інтеграція. Це забезпечує можливість не тільки фіксувати минуле й нинішнє, а й передбачати майбутнє, тобто психічне відбиття є випереджальним. У різних наукових концепціях уважається, що існує принцип випереджального відбиття зовнішнього оточення.

У соціології провідною є концепція взаємодії, оскільки людина з самого моменту народження є невід'ємною частиною взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних одиниць. На думку Т. Парсонса, елементарна взаємодія індивідів утворює зміст первинного рівня соціальної структури [2, с. 30]. Деякі інші автори вважають, що взаємодія між двома й більше людськими індивідами може визнаватися як основний об'єкт дослідження й одиниці, яка підлягає зокрема, соціологічному аналізу.

Основними компонентами в процесі взаємодії між людьми є вони самі, їх взаємний зв'язок і, відповідно, взаємний вплив один на одного. Суттєвим компонентом у процесі взаємодії індивідів є факт їх взаємних змін як результат взаємовпливу.

Взаємодія складається із дій. Кожна соціальна дія є системою, що містить в собі ряд елементів: а) дієвий індивід; б) об'єкти дії або індивід, на якого діють; в) засоби або знаряддя дії; г) метод дії або спосіб використання засобів; д) реакція індивіда, на якого діють, або результат дії. «Дія, як свідомий акт виражає основне специфічне ставлення людини до світу: в ній людина – частина світу – є силою, яка свідомо змінює й перетворює світ. Таке ставлення притаманне лише людині,...», – зауважує С. Рубінштейн [5, с. 174]. Взаємозв'язок зовнішнього й внутрішнього, зрозумілий як дія зовнішніх причин через внутрішні умови, знімає в проблемі розвитку протиставлення зовнішньої соціальної зумовленості і внутрішнього спонтанного розвитку, дозволяє подолати дуалізм біологічного й соціального. Уявивши, що соціальне не просто надбудовується над біологічним, а є самою природою людини, оскільки сама природа людини є продуктом історії.

Кожний соціальний організм є функціонуючою системою, яка вимагає певної регуляції, впорядкованості. Аналіз свободи волі й відповідальності в світлі детермінації може здійснюватися з урахуванням таких моментів: а) людина не вільна «в емпіричному» відношенні, – поведінка її повністю підпорядкована закону причинності; б) але людина вільна «як річ у собі», в «розумоопановувальному» відношенні й закону причинності не підлягає; в) завдяки цьому її розум ні від чого не залежить у самому акті вибору із можливостей «емпіричної» дійсності; г) тому людина відповідальна за свій вибір, і покарання виступає лише як акт покарання.

Вважається, що еволюція суспільства відбувається стрибкоподібно, і новий рівень такої еволюції є запасом здібностей, які стають корисними в перспективі. Так, наприклад, вид містить таємні можливості корисні в далекому майбутньому. Відповідно, вид може вести себе від пристосовування до зміни поведінки, а це є основою того, процес еволюції є дискретним.

Досвід соціального розвитку, накопичений протягом кількох тисячоліть однозначно засвідчує на користь того, що соціальна самоорганізація виявляється як почерговість двох процесів, що взаємовиключають один одного, – ієрархізації і деієрархізації. Ієрархізація – це послідовне об'єднання елементарних дисипативних (структура, яка може існувати лише при обміні із середовищем речовиною, енергією й інформацією) у дисипативні структури більш високого порядку. Деієрархізація – це послідовний розпад складних дисипативних структур на більш прості. Такий підхід правомірний стосовно будь-якого утворення, зокрема й соціального. Правомірним є його застосування й до виховного процесу як складного утворення. Аналіз такого процесу показує, що він може здійснюватися у різних напрямках: виховні структури (впливи) можуть виявлятися в різній послідовності за різними правилами, наслідком чого є можливе виникнення ієрархічних виховних систем різного типу.

Спектр напрямків, у яких може здійснюватися ієрархізація і деієрархізація не є зовсім довільним: він стає заданим природою тієї системи, яка зазнає зазначеної еволюції. Інакше кажучи, він визначається біфуркацією – розгалуженням старої якості на кінцеву множину потенційно нових якостей. Це так звана нелінійність першого роду, яка надає процесу самоорганізації із самого початку неоднозначності («стохастичності»). Перехід виховного впливу (виховної системи) від одного стану до іншого вимагає вибору із множини можливих нових структур певної однієї. Тому на місце традиційного динамічного детермінізму приходить суттєво новий «стохастичний», або ймовірнісний, детермінізм (ланцюжок біфуркацій і послідовність актів вибору).

Картина самоорганізації виховних систем цим не обмежується. Ланцюжок біфуркацій у змозі не тільки повести самоорганізуючу систему від початкового стану, а й повернути її в цей стан. Так, В. Рибалка вважає, що підструктуру характеру доцільно залишити у соціально-психолого-індивідуальному ряді підструктур, ставлячи її ближче до соціально-зумовленої підструктури; а також ввести дві нових підструктури – спілкування та самосвідомість [4].

Специфічне відтворення позаприродного світу передбачає не тільки складні процеси мислення, пам'яті, уяви, а й особливий простір їх складних процесуальних зустрічей в осмисленні не просто дійсності й рефлексії на неї, а дійсності, що містить смисл цілеспрямовано й доцільно діючого суб'єкта. «Щоб мати психіку, потрібно мати насамперед суб'єкта», «суб'єкт завжди суб'єкт дії, але не будь-якої цілеспрямованості» [2, с. 262]. Можливість і необхідність бути суб'єктом є родовою, по-різному реалізованою властивістю людини.

За В. Гегелем, І. Кантом, К. Платоновим, ідеали – вищі гуманістичні цілі, вони відсунуті в часі, розраховані на довготривалу дію й досягнення; а можливо, й недосяжні. За схемами двофакторної детермінації розвитку особистості стоїть гомеостатична модель, яка виводить будь-які прояви активності організму в ході еволюції із прагнення до досягнення рівноваги.

Серед еволюціоністських поглядів на взаємини організму й середовища Ж. Піаже виділив три варіанти:

- а) пояснення адаптивних змін організму виключно впливом середовища (ламаркізм);
- б) пояснення адаптації ендегенними внутрішніми мутаціями з наступним відбором;
- в) пояснення адаптації прогресуючим впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Аналіз і створення відповідних впливів на особистість вихованців і може бути одним із головних завдань виховання. Осмислення соціального змісту даної проблеми в контексті розвитку й виховання людини в сучасних умовах для педагогічної науки стає спеціальним завданням. Складність пояснення соціального характеру виховання прихована в особливому його змісті. Визначальною ознакою цього змісту є об'єкт виховання – людська особистість. Сутність людини вбачається або в самій людині, або в

тому середовищі (біологічному, соціальному або фізичному), що впливає на неї. На емпіричному рівні досліджень особистість і її цілісність розглядаються як своєрідні соціальні явища, як деяка сукупність соціальних рис. І в цьому разі соціальна якість особистості з'являється у всій повноті життя, вона, по суті, прихована за явищами буття особистості.

Статус особистості є об'єктивною характеристикою, але він може усвідомлюватися людиною адекватно чи неадекватно, активно чи пасивно, цілковито, частково або зовсім не усвідомлюватись. Науковий аналіз статусу особистості охоплює вивчення її реального економічного стану (майнова характеристика, загальний зарібок, забезпеченість житлом, реальний бюджет у співвідношенні зі структурою споживання тощо), політико-правового стану як певного балансу прав і обов'язків громадянина (права й обов'язки особистості становлять ядро статусу особистості). Поняття статусу має бути доповнене поняттям позиції особистості, що характеризує суб'єктивний (активний, діяльнісний) бік становища особистості у структурі суспільства. У складних за своєю природою суспільних відносинах кожна особистість може займати кілька позицій, що відрізняються одна від одної за своїм значенням, визначеністю та іншими ознаками. Наприклад, людина може займати професійну позицію, сімейну, суспільно-політичну, культурну, національну тощо [6, с. 99]. І в цьому разі соціальна якість особистості з'являється в усій повноті життя, вона, по суті, прихована за явищами буття особистості.

Із погляду її соціальної суті, соціальна якість особистості втрачає багатство зовнішнього вияву і зводиться до основних істотних властивостей. На рівні соціально-педагогічної теорії необхідно виявити такі сутнісні соціальні утворення, які внутрішньо поєднали сукупність соціальних меж, виявлених при вивченні особистості на емпіричному рівні дослідження.

Взаємодія поєднує людей не тільки синхронно, а й діяхронно, забезпечуючи спадкоємність соціального порядку культури в формі успадкування деякої суми (а, точніше, системи) досягнень. Останні часто називають соціальною і культурною спадщиною даного суспільства, включаючи в це поняття духовні цінності, культурні традиції, стійкі стандарти світосприйняття і поведінки, норми моралі, стереотипи мислення, політичні і правові практики, естетичні уявлення. При цьому частиною спадщини є і соціокультурний досвід, знання, досягнення, що стали традицією, і ті, якими було знехтувано на якомусь етапі, або ж переосмислено, «підправлено».

Особистість потрібно розуміти як процес здійснення сукупності ієрархічно співвіднесених різних видів діяльності. Діяльність є динамічною, саморозвивальною ієрархічною системою взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається народження психічного образу, втілення його в об'єктові, здійснення й перетворення опосередкованого психічним способом суб'єкта в предметній дійсності. У тому разі, якщо особистість виступає як об'єкт, її індивідуальне буття формується переважно під впливом зовнішніх впливів, різних умов і обставин. Якщо ж особистість є суб'єктом, вона сама максимально творить своє індивідуальне буття, змінює обставини і тим самим сама себе змінює.

Основним завданням представників соціогенетичного напрямку є вивчення процесів соціалізації людини, засвоєння людиною соціальних норм і ролей, набуття соціальних настанов і ціннісних орієнтацій, формування соціального і національного характеру людини як члена тієї або іншої спільності [6, с. 9].

Термін «особистість» в значенні «Personalitat» вживається психоаналітиками (З. Фрейд, К. Юнг), представниками гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Оллпорт), а також автором теорії неповторної індивідуальної особистості Г. Мюрреєм. У цих психологічних течіях особистість є як дещо «одиничне», унікальне, що різко відрізняється від периферійного соціального фасаду, тобто соціальної маски, персони, «соціального індивіда». «Індивід» тим самим стає ядром «особистості» і як «одинична» істота протиставляється світу.

Підсумовуючи зазначимо, що у наукових узагальненнях існує три найбільш розповсюджені варіанти двофакторних теорій, або, як їх також називають, «концепцій подвійної детермінації розвитку» особистості людини: теорія конвергенції двох факторів (В. Штерн), теорія конфронтації двох факторів (З. Фрейд) і концепція взаємодії двох факторів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, соціальна якість особистості відіграє важливу роль в процесі інтенсифікації особистості. Основними компонентами в процесі взаємодії між людьми є вони самі, їх взаємний зв'язок і той, що звідси слідує взаємний вплив однієї людини на іншу. Серед багатьох видів діяльності, які доводиться виконувати кожній особистості, виокремлюється основний або переважаючий вид діяльності. Цей вид діяльності може: а) бути вибраний випадково, нав'язаний силою життєвих обставин і не співпадати з покликанням. У цьому випадку така діяльність не сприяє формуванню цілісної особистості; б) співпадати зі здібностями і покликанням особистості, що максимально активно формує її цілісність; в) лише частково співпадати з покликанням особистості. Звідси цілком зрозуміла і її часткова функція щодо формування цілісної структури особистості, її соціальних якостей. При цьому важливо мати на увазі, що і суспільні відносини, які утворюються навколо переважаючого роду діяльності, мають істотний вплив не тільки на всю систему відношень особистості, структуру її спілкування, а й на всю соціальну її якість. Будь-яка особистість володіє достатньо великим потенціалом, який реалізується в окремій діяльності лише частково. Тому його об'єктивна і більш чи менш повна оцінка можлива за умови розгляду всієї сукупності діяльностей, які виконуються особистістю. Важливо, що реалізація і розвиток її потенціалу суттєво залежить від того, в які зв'язки з іншими людьми і яким чином ця особистість включається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : наук.-метод. Посіб. Київ : «Педагогічна думка», 2007. 152 с.
2. Parsons T. Some problems of general theory in sociology. *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. 1970. С.27–67.
3. Радул В. В. Соціальна зрілість особистості: монографія. Х. : Мачулін, 2017. 442 с.
4. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія. К. : ІППО АПН України, 1998. 160 с.
5. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. Х., 1999. 608 с.
6. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. Посібник. К. : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

REFERENCES

1. Aliksieienko T. F. Sotsializatsiia osobystosti : mozhlyvosti y ryzyky : nauk.-metod. Posib. Kyiv : «Pedahohichna dumka», 2007. 152 s. [in Ukrainian].
2. Parsons T. Some problems of general theory in sociology. *Theoretical Sociology: Perspectives and Developments*. 1970. S.27–67 [in English].
3. Radul V. V. Sotsialna zrilist osobystosti: monohrafiia. Kh. : Machulin, 2017. 442 s. [in Ukrainian].
4. Rybalka V. V. Osobystisnyi pidkhid u profilnomu navchanni starshoklasnykiv: monohrafiia. K. : IPPO APN Ukrainy, 1998. 160 s. [in Ukrainian].
5. Rubinshtein S. L. Osnovy zahalnoi psykholohii. Kh., 1999. 608 s. [in Ukrainian].
6. Stoliarenko O. B. Psykholohiia osobystosti: navch. Posibnyk. K. : Tsentri uchbovoi literatury, 2012. 280 s. [in Ukrainian].

РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282289

РЕЦЕНЗІЯ

**на рукопис хрестоматії
«Антологія текстів з реформування змісту
загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» (2022)¹**

Лобода Світлана, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Інституту соціологічних наук і педагогіки, Академія сільського господарства у Варшаві, член вченої ради ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського

ORCID: 0000-0003-3102-0381

E-mail: sveta_lite@yahoo.com

Запропонована хрестоматія висвітлює розвиток змісту загальної середньої освіти в Українській державі. До збірника увійшли найвагоміші документи, зокрема закони, програми, стратегії, концепції, стандарти й аналітичні матеріали, що обґрунтовували і регулювали процеси реформування змісту цієї ланки освіти в Україні протягом 1991–2017 рр.

Видання адресовано науковим, науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, вчителям, здобувачам освіти, працівникам освітянських бібліотек, а також усім, хто цікавиться історією освіти.

Упровадження навчального видання забезпечено:

– вільним доступом на вебпорталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<https://dnph.gov.ua/ua/?ourpublications=32243>) та в Електронній бібліотеці НАПН України (<https://lib.iitta.gov.ua/732160/>);

– розміщенням відеопрезентації хрестоматії на платформі «Офіс підтримки вченого» (https://fb.watch/hY_R4Q473B/).

Ключові слова: розвиток змісту загальної середньої освіти, Україна, 1991–2017 рр., навчальне видання, хрестоматія, антологія текстів.

REVIEW

**on the manuscript of the textbook
«Anthology of texts on content reform
of general secondary education in Ukraine (1991–2017)»**

Loboda Svitlana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of the Institute of Sociological Sciences and Pedagogy of the Academy of Agriculture in Warsaw, member of the Academic Council of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

ORCID: 0000-0003-3102-0381

E-mail: sveta_lite@yahoo.com

¹ Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017) : [хрестоматія] / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л., Міхно О. П., Сухомлинська О. В. та ін. ; наук. ред.: Березівська Л. Д., Сухомлинська О. В.]. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 582 с. ISBN 978-617-552-136-6

The proposed textbook highlights the development of the content of general secondary education in the Ukrainian state. The collection includes the most important documents, including laws, programs, strategies, concepts, standards, and analytical materials that substantiated and regulated the processes of reforming the content of this link of education in Ukraine during 1991–2017.

The publication is addressed to scientific, scientific and pedagogical workers of institutions of higher education and regional institutes of postgraduate pedagogical education, teachers, students of education, employees of educational libraries, as well as to all those interested in the history of education.

Implementation of the educational edition is ensured by:

– with free access on the web portal of the DNPB of Ukraine named after V. O. Sukhomlynskyi (<https://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=32243>) and in the Electronic Library of the National Academy of Sciences of Ukraine (<https://lib.iitta.gov.ua/732160/>);

– posting a video presentation of the textbook on the «Scientist Support Office» platform (https://fb.watch/hY_R4Q473B/).

Keywords: *development of the content of general secondary education, Ukraine, 1991–2017, educational edition, textbook, anthology of texts*

Видання є практичним результатом прикладного наукового дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020–2022), яку виконували науковці відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (керівник НД – доктор педагогічних наук, професор, член кореспондент НАПН України Л. Д. Березівська; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України О. В. Сухомлинська; доктор педагогічних наук, професор Т. Л. Гавриленко; доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник О. П. Міхно; доктор філософії А. П. Дурдас; кандидат історичних наук С. В. Тарнавська; Т. М. Деревянко; Х. В. Середа).

Рецензована праця вирізняється логічно вибудованою структурою наукового викладу. Вона складається з: передмови від упорядників, трьох розділів, оглядових статей до них та іменного покажчика.

Джерела до антології дібрано за такими критеріями: тематичний (систематизування документів за логікою їхнього змісту); типологічний (визначення типів документів); вибіркового (представлення певного педагогічного явища через відповідний добір); хронологічний (розміщення джерел у хронологічній послідовності у визначених межах); змістовий (відбір джерел, які відповідають заявленому типу документа (закон, доктрина, концепція, програма, стратегія, аналітичні матеріали, державний стандарт); аксіологічний (репрезентація певних освітніх цінностей).

Перший розділ висвітлює концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні, він містить закони, програми, стратегії, концепції та аналітичні матеріали, що відображають означені засади в обраних хронологічних межах. Аналіз документів, які увійшли до першого розділу, дав змогу упорядникам дійти висновку, що впродовж 1991–2017 рр. в Україні динамічно розробляли новий зміст загальної середньої освіти на засадах демократичних, загальнолюдських і національних цінностей, стандартизації як чинника освітньої якості та збереження єдиного освітнього простору. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України та її наукових установ.

У другому розділі представлено два покоління державних стандартів для початкової та базової і повної середньої освіти, затверджених Кабінетом Міністрів України та реалізованих у практичній площині. Зміст розділу дає змогу встановити, що стандартизація стала провідною тенденцією розвитку змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні. Упровадження державних стандартів початкової, базової та повної загальної середньої освіти в умовах варіативності освітньої системи дало змогу забезпечити єдиний освітній простір у державі; визначити обов'язковий і достатній рівень загальноосвітньої підготовки школярів, які навчалися у різних типах закладів освіти; відійти від предметоцентризму й представити зміст освіти цілісно.

Третій розділ хрестоматії містить концепції моделювання змісту освітніх галузей загальної середньої освіти. Це першоджерела, що розкривають: змістове наповнення освітніх галузей і передовсім неперервної освіти, важливим складником якої є зміст загальної середньої освіти; концепції змісту окремих предметів певних освітніх галузей; документів, що стосуються інтегрованих курсів як складників змісту загальної середньої освіти. Аналіз цих концепцій дає змогу стверджувати, що вони відображають наступність та адаптивність підходів як до визначення загального змісту освіти, так і до його конкретизації.

Відзначимо, що тексти до хрестоматії відібрано з цілої низки українських періодичних і продовжуваних видань (журналів, газет, збірників документів, бюлетенів, інтернет-ресурсів тощо), що дало змогу цілісного представлення стану справ у галузі загальної середньої освіти незалежної України в означених хронологічних межах.

Зауважимо, що пропонована хрестоматія беззаперечно висвітлює розвиток змісту загальної середньої освіти в українській державі. Оскільки до неї ввійшли найвагоміші документи, зокрема закони, програми, стратегії, концепції, стандарти й аналітичні матеріали про реформування змісту цієї ланки освіти в Україні протягом 1991–2017 рр.

Беручи до уваги незаперечну актуальність, практичне значення рецензованого видання вважаємо, що хрестоматія заслуговує на високу оцінку.

Безперечно, означена праця стане в нагоді науковим, науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, учителям, здобувачам освіти, працівникам освітянських бібліотек, а також усім, хто цікавиться історією освіти.

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282291

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
(рецензія на колективну монографію «Концептуально-
технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-
педагогічної сфери», 2022)²**

Савельчук Ірина, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальних технологій, Національний авіаційний університет

ORCID 0000-0001-6813-4548

E-mail: iraut@ukr.net

Необхідність формування фахівців соціальної сфери нової генерації зумовлює доцільність обґрунтування концептуально-технологічної моделі їх підготовки на засадах соціально-педагогічної теорії та практики.

Актуальність колективної монографії «Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери» зумовлена наявністю нових поглядів на роль та значення вищої соціальної освіти в Україні не тільки у процесах формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників, але й в процесах соціалізації здобувачів вищої освіти.

Наукову працю адресовано науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та наукових установ, молодим вченим, здобувачам вищої освіти, а також фахівцям-практикам, що працюють з учнівською та студентською молоддю.

Ключові слова: підготовка, фахівці соціально-педагогічної сфери, концептуально-технологічна модель.

**SOCIO-PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF
SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE
(review of the collective monograph «Conceptual and technological
model of training future specialists in the social and pedagogical
sphere», 2022)**

Savelchuk Iryna, Doctor of Sciences (Dr. Hab.) in Education, Professor, Professor Department of Social Technologies, National Aviation University

ORCID 0000-0001-6813-4548

E-mail: iraut@ukr.net

The need for the formation of specialists of the social sphere of the new generation determines the feasibility of justifying the conceptual and technological model of their preparation because of social and pedagogical theory and practice. The monograph is the result of collective work on the research topic of the Department of Social Pedagogy and Social Work of Kryvyi Rih State Pedagogical University (Kryvyi Rih, Ukraine) «Social and Pedagogical Principles of Formation of Professional Personality in the Conditions of State Educational Policy» (State Registration Number: 0120U104338).

² Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. (2022): [монографія] / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисоконь, І. Размолодчикова, І. Шимко. Кривий Ріг: КДПУ. 182 с.

The relevance of the collective monograph "Concept-technological model of training of future specialists of social and pedagogical sphere" is conditioned by the presence of new views on the role and importance of higher social education in Ukraine not only in the processes of formation of professional competence of future social workers, but also in the processes of socialization. The use of methods, forms and innovative techniques in the preparation of student youth allow improving the quality of social education.

Scientific work addressed to scientific and pedagogical staff of higher education institutions and scientific institutions, young scientists, higher education applicants, as well as specialists for practitioners working with student and student youth.

Keywords: *training, specialists of the social and pedagogical sphere, conceptual and technological model.*

Інтеграція України до світового співтовариства, тенденції розвитку сучасного суспільства й соціально-економічні зміни, які відбуваються у державі, зумовлюють необхідність формування креативної особистості майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери, що володіє здібностями ефективно і творчо розв'язувати професійні задачі. Нині суспільство висуває обґрунтовану вимогу до підготовки висококваліфікованих кадрів для освітніх та соціальних інститутів, які впроваджують інноваційні теорії, технології та моделі практичної соціальної роботи.

Перед вітчизняними закладами вищої освіти постало завдання унормування освітніх компонентів соціальної та соціально-педагогічної освіти задля підготовки фахівця з універсальними компетентностями. Вітчизняна соціальна робота та практика підготовки до її здійснення характеризується певним діапазоном монографічних досліджень щодо розробки науково-методичного та організаційно-технологічних аспектів підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи [1] та проектування інноваційного освітнього середовища підготовки соціальних працівників в університетах [3]. Концептуалізація технологічних моделей підготовки фахівців соціально-педагогічної сфери в площині сучасної теорії та практики соціальної освіти з метою сприяння соціальним змінам у різних сферах життєдіяльності суспільства є важливим напрямом наукових розвідок, що набувають суттєвого інноваційного значення для підвищення якості освітнього процесу та формування конкурентоспроможного фахівця на ринку праці України.

У цьому контексті автори монографії «Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери» [3] розробляють концептуально-технологічну модель підготовки, яка підтримує міждисциплінарність соціально-педагогічних практик, характерних для надання соціальних послуг в освітній сфері.

Колективна монографія є багатогранною за своїм змістом та складається з чотирьох розділів, що тематично відокремлені, але кожен розділ має тему, яку варто повністю розглянути та вивчити. Ця проблематика розглядається як у науково-теоретичному вимірі («Теоретичний аналіз актуальних питань вищої соціальної освіти України в освітологічному дискурсі» – перший розділ (І. Лисоконь); «Особливості соціалізації здобувачів вищої освіти у процесі практичної підготовки» – третій розділ (І. Шимко), так і в праксеологічній площині («Формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів в умовах євроінтеграції освіти» – другий розділ (Т. Василюк); «Соціально-психологічний театр для студентів як інноваційна методика професійної підготовки» – четвертий розділ (І. Размолодчикова). Такий підхід до дослідження актуальної теоретико-практичної проблеми заслуговує на увагу, оскільки вирізняється новим баченням перспектив здійснення підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. Для виконання завдань комплексної підготовки фахівців з соціальної роботи, які здатні виступати агентами соціальних змін мають бути створеними умови для формування професійної компетентності, соціалізації здобувачів вищої освіти, розробки та реалізації інноваційних методик для роботи з вразливими

категоріями населення. Саме цілісне та докладне розкриття цих напрямів підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери міститься у рецензованій науковій праці.

Свідченням фундаментальності й актуальності монографії є її зв'язок з науковою темою кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету «Соціально-педагогічні засади формування професійно орієнтованої особистості в умовах державної освітньої політики», зареєстрованої за номером 0120U104338.

Рецензована монографія має теоретичне та практичне значення, стане вагомим внеском у вітчизняну соціальну роботу, оскільки дає не тільки відповіді на актуальні питання підготовки фахівців та практики соціальної роботи, але й стає теоретичним підґрунтям для продовження досліджень означеної тематики.

Значний інтерес до наукової праці буде корисним для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, молодих вчених, здобувачів вищої освіти, а також фахівців-практиків, що працюють з учнівською та студентською молоддю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпенко О. Г. (2007). Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти: Монографія. Дрогобич: Коло. 2007. 374 с.
2. Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. (2022): [монографія] / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисоконь, І. Размолодчикова, І. Шимко. Кривий Ріг: КДПУ. 182 с.
3. Савельчук І. Б. (2019). Підготовка соціальних працівників в інноваційному освітньому середовищі університету: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. 376 с.

REFERENCES

1. Karpenko O. H. (2007). Profesiina pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoї osvity: naukovo-metodychnyi ta orhanizatsiino-tekhnologichnyi aspekty. [Professional training of social workers in the conditions of university education: scientific-methodical and organizational-technological aspects]. Monohrafiia. Drohobych: Kolo. 2007. 374 s. [in Ukrainian].
2. Kontseptualno-tekhnologichna model pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsialno-pedahohichnoi sfery. [Conceptual-technological model of training future specialists in the socio-pedagogical sphere] (2022): [monohrafiia] / avt. kol. T. Vasyliuk, I. Lysokon, I. Razmolodchykova, I. Shymko. Kryvyi Rih: KDPU. 182 s. [in Ukrainian].
3. Savelchuk I. B. (2019). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v innovatsiinomu osvitnomu seredovysshchi universytetu. [Training of social workers in the innovative educational environment of the university]: monohrafiia. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. 376 s. [in Ukrainian].

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282293

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
(рецензія на монографію Алли Ярошенко, Тетяни Семігіної
«Гендерна компетентність у соціальній роботі», 2022)³

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Войтовська Алла, доктор філософії з соціальної роботи, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0003-4960-6348

E-mail: alla.voytovskaya@gmail.com

Монографія «Гендерна компетентність у соціальній роботі» є актуальним науковим дослідженням, оскільки в її фокусі перебуває складне соціальне явище сучасної України, яке потребує уваги соціальних працівників. В цілому текст монографії свідчить про те, що авторки уже досить тривалий час досліджують питання гендеру в соціальній роботі. Таким чином, змістовне наповнення розділів наукової новизни має фундаментальне теоретичне та практичне значення, як для науки соціальної роботи, так і для споріднених з нею за об'єктом наукової уваги напрямів наукової думки. Монографія призначена для тих, хто цікавиться гендерними питаннями та подоланням гендерної нерівності. Вона також може бути використана для підготовки студентів закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота».

Ключові слова: гендер, соціальна робота, гендерні компетентності, клієнти, гендерний аналіз, гендерна рівність.

GENDER ASPECTS OF SOCIAL WORK
(review of the monograph of Alla Yaroshenko, Tetyana Semigina
«Gender competence in social work»)

Kravchenko Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-9732-6546

E-mail: okskravchenko@ukr.net

Voitovska Alla, PhD, Lecturer of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0003-4960-6348

E-mail: alla.voytovskaya@gmail.com

³ Ярошенко А., Семігіна Т. Гендерна компетентність у соціальній роботі: Як інвестувати феміністичні погляди у гендерно трансформаційну практику: монографія. Даллас, США: Primedia e-Launch LLC, 2022. 215 с.

The monograph by A. Yaroshenko and T. Semygina is a relevant scientific study, as it focuses on a complex social phenomenon of modern Ukraine that needs the attention of social workers. In general, the text of the monograph shows that the authors have been researching the issue of gender in social work for quite a long time. Thus, the meaningful filling of sections of scientific novelty really has a fundamental theoretical and practical significance, both for the science of social work and for areas of scientific thought related to it in terms of the object of scientific attention. The monograph consists of an introduction and eight chapters, a list of used sources. Each of the sections is a logically formulated element of the theoretical, organizational-methodical and practical levels of scientific reflection and is a continuation of the next one. The monograph has a clear structure, is distinguished by the integrity and logic of the presentation of scientific material.

The monograph is quite in demand for social work. We consider it expedient to note the value of the monograph. Summarizing what has been said, it should be noted that the monograph of A. Yaroshenko and T. Semygina is a structurally complete study, characterized by the unity of content and, undoubtedly, has scientific theoretical and practical value.

The monograph is intended for those interested in gender issues and overcoming gender inequality. It can also be used for the training of students of higher education institutions who study in the specialty «Social Work».

Key words: *gender, social work, gender competences, clients, gender analysis, gender equality.*

Інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових демократичних принципах без будь-якої форми дискримінації, зокрема за ознакою статі. Держави – члени Ради Європи проголосили одним з основних засобів демократизації суспільства політику гендерної рівності на всіх рівнях як системну стратегію створення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, досягнення гендерної рівності, подолання дискримінації за ознакою статі в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки). У контексті європейського спрямування розвитку українського суспільства особливої значущості набуває впровадження у сферу освіти принципу гендерної рівності.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) декларує, що Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для того, щоб ліквідувати дискримінацію щодо жінок, з тим щоб забезпечити їм рівні права з чоловіками, зокрема в галузі освіти.

Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат також визначається як одна з Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року.

Ухвалені нормативно-правові акти сприяли створенню нормативного підґрунтя для розв'язання проблеми гендерної дискримінації в українському суспільстві. Проте у сфері освіти залишаються нерозв'язаними проблеми гендерної рівності та дискримінації, гендерної асиметрії у змісті освіти, організації педагогічного процесу, управлінні.

На нашу думку, монографія А. Ярошенко та Т. Семигіної є актуальним науковим дослідженням, оскільки в її фокусі перебуває складне соціальне явище сучасної України, яке потребує уваги соціальних працівників.

Наразі у практиці фахової соціальної роботи представлені різні підходи, які формують гендерно чутливі чи гендерно сліпі послуги, визначають, у який спосіб соціальні працівники мають протидіяти дискримінації за гендерною ознакою та реагувати на структурні нерівності. Водночас сучасна концептуалізація соціальної роботи як фахової діяльності є за своєю суттю профеміністчною, орієнтованою на протидію дискримінації за ознакою статі, зокрема дискримінації жінок.

Антидискримінаційна діяльність в соціальній роботі передбачає, зокрема, вплив на освіту як на один із найважливіших соціальних інститутів, який виконує функції передачі та поширення знань, умінь, цінностей, ідеалів і норм від одного покоління до іншого, спроможний закласти теоретичні та практичні засади для гендерної компетентності.

Для України питання гендерної компетентності видаються вкрай актуальними. Ситуація із забезпеченням гендерної рівності вимагає радикальних змін щодо гарантування рівних можливостей представників і обох статей у різних сферах суспільного життя та законодавчого закріплення і правового втілення гендерних правозахисних механізмів, розробки стратегії гендерної політики та її реалізації в Україні за допомогою гендерно трансформаційної практики.

Гендерна тематика за останні роки набуває дедалі більшої актуальності у наукових розробках із соціальної роботи та освіти. Жорсткі стандарти традиційної культури щодо статевого виховання, які проводяться суспільством через заклади освіти, видаються анахронізмом і стають об'єктивною перешкодою для гендерної компетентності у соціальній роботі.

Отже, монографія А. Ярошенко та Т. Семигіної є досить затребуваною для соціальної роботи.

Соціальна робота як практична сфера діяльності заснована на цінностях соціальної справедливості, підтримки й поваги до різноманітності. Міжнародні професійні організації заявляють, що в центрі їхньої роботи перебуває прихильність до дотримання прав людини і повага до людської гідності. Визнаючи реальність соціальних обмежень та несправедливості, соціальна робота базується на оптимістичному погляді щодо людського потенціалу.

В цілому текст монографії свідчить про те, що авторки уже досить тривалий час досліджують питання гендеру в соціальній роботі. Таким чином, змістовне наповнення розділів наукової новизни справді має фундаментальне теоретичне та практичне значення, як для науки соціальної роботи, так і для споріднених з нею за об'єктом наукової уваги напрямів наукової думки.

Монографія складається із вступу та восьми розділів, списку використаних джерел. Кожен із розділів є логічно сформульованим елементом теоретичного, організаційно-методичного і практичного рівнів наукової рефлексії і є продовженням наступного. Монографія має чітку структуру, відзначається цілісністю та логічністю викладу наукового матеріалу.

У першому розділі монографії «Гендерно чутлива та феміністична соціальна робота» виокремлено п'ять основних атрибутів феміністичної соціальної роботи: етику соціальної роботи, жіночий рух, феміністичні теорії, гендерний аналіз, «жіночі» питання. З'ясовано, що у сучасній соціальній роботі співіснують консервативні та трансформаційні погляди на гендерні питання; феміністична соціальна робота є сучасною концепцією соціальної роботи, яка відповідає антидискримінаційній парадигмі, відображеній у міжнародних фахових стандартах соціальної роботи, і заснована на трансформаційній моделі. Впровадження гендерної перспективи у практику соціальної роботи відбувається через гендерну інтеграцію і гендерний мейнстримінг. Зазначено, що соціальні працівники, які дотримуються феміністичного й гендерно чутливого підходів, кидають виклик патріархальному розподілу ролей у сімейній системі, визнають гендерну різноманітність і варіативність сімейних форм, наснажують жінок до активного розв'язання власних проблем, залучають чоловіків як союзників жінок та відкидають ієрархічність у взаємодії з клієнтами.

У другому розділі монографії «Сучасні уявлення про гендерну компетентність» Алла Ярошенко та Тетяна Семигіна крім предметно-інформаційного, мотиваційно-ціннісного, рефлексивного, діяльнісно-операційного компонентів, виокремлюють лідерський компонент – готовність і здатність соціальних працівників виконувати функції ідейних лідерів/-ок у впровадженні принципу гендерної рівності та формуванні прихильності до гендерного рівноправ'я у клієнтів соціальної роботи. Визначено рівні сформованості гендерної компетентності: низький (гендерно сліпий), середній (гендерно погоджувальний), високий (гендерно трансформаційний). Зазначено, що гендерна компетентність є однією з ключових компетентностей соціальних працівників і являє

собою здатність фахівців бути агентами змін у житті клієнтів у напрямку гендерної рівності.

У третьому розділі роботи «Застосування гендерного інструментарію та гендерного аналізу» авторками встановлено, що найбільш поширеним підходом спрямування від гендерно сліпих до перетворювальних програм і політик, які включають усвідомлення й активну участь жінок і чоловіків у заходах із просування егалітарних гендерних орієнтацій. Для оцінки та розвитку гендерної компоненти у програмах втручання дослідники розробили такі ефективні інструменти, як гендерні маркери, гендерні континууми, гендерний аудит. Доведено, що гендерний аналіз є одним із базових складників гендерно чутливої та феміністичної соціальної роботи, під яким розуміють збирання та аналіз даних, дезагрегованих за статтю, з метою виявлення будь-якої відмінності впливу дій на жінок і чоловіків, а також причин і наслідків гендерних ролей і обов'язків. Розглянуто один із різновидів гендерного аналізу – гендерна експертиза навчальної літератури, яка спрямована передовсім на виявлення гендерних стереотипів та прихованого навчального плану. Проаналізовано гендерний аудит заснований на принципах активної участі, метою якого є сприяння самонавчанню організації методів ефективного застосування й оцінювання результатів впровадження комплексного гендерного підходу. Розкрито, що здійснення гендерного аналізу передбачає використання методів кількісного та якісного контент-аналізу відносно змісту текстів, мови, композиційної будови, ілюстрацій, а також з'ясування характеру впливу на уявлення про гендерні відносини.

У четвертому розділі видання «Приклад гендерного аналізу навчальної програми» представлено результати гендерного аналізу української версії програми «Прайд» з використанням контент-аналізу які засвідчили, що зміст програми можна охарактеризувати як гендерно нейтральний або гендерно погоджувальний. Відкрите включене спостереження за роботою тренерів і контентаналіз їхніх висловлювань продемонстрували, що реалізація програми підготовки кандидатів містить ознаки прихованого навчального плану, за якого відбувається просування певних гендерно нечутливих моделей поведінки і переконань, що здатні ускладнити адаптацію родини до нових умов після влаштування дітей. Підкреслено, що у коментарях тренерів були наявні гендерні стереотипи, підтримка неотрадиційної конфігурації сім'ї, судження амбівалентного сексизму стосовно чоловіків і жінок, а також інкорпорування у навчання власного «жіночого» досвіду. Науковиці зясували, що матеріали програми лише частково враховують недискримінаційний підхід – гендерні відмінності у програмі враховуються, але навчання не спрямоване на формування необхідних знань і навичок задля інтеграції принципів гендерної рівності в родини. Тому зміст програми потребує критичного переосмислення крізь «гендерні лінзи» і доопрацювання задля поширення егалітарної моделі сім'ї.

У п'ятому розділі монографії «Підходи до формування гендерної компетентності соціальних працівників» авторки зясували, що процес формування гендерної компетентності фахівців – це цілеспрямована діяльність із засвоєння гендерних знань, умінь і моделей поведінки, в результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Підкреслено, що формування гендерної компетентності відбувається як шляхом навчання, коучингу, наставництва, так і шляхом рефлексії власної практики соціальної роботи. Також процес формування гендерної компетентності включає три етапи: формування системи гендерних знань, умінь аналізувати явища та ситуації гендерної нерівності, відпрацювання навичок гендерно компетентної поведінки з використанням інтерактивних методів навчання. Важливо щоб студенти спеціальності «Соціальна робота» опанували практичні та дослідницькі компетентності, які дадуть їм змогу протистояти гендерній нерівності.

У шостому розділі видання «Розроблення тренінгової програми з формування гендерної компетентності» дослідниці під час побудови концептуальної моделі програми

спіралися на теорію андрагогіки, концепцію компетентнісного підходу, рамки гендерно чутливої та феміністичної соціальної роботи. Зазначено, що власний досвід гендерної соціалізації фахівців може вплинути на характер послуг. Так, соціальні працівниці, які стикнулися з проблемою домашнього насильства, можуть займати позицію «рятівниць», замість того, щоб наснажувати клієнток. Зміна такої позиції потребує серйозного рефлексивного опрацювання фахівцями власних психологічних проблем. З метою активізації навчальної діяльності авторками запропоновано застосування методу кейс-стаді разом із семикроковою круговою моделлю аналізу випадку. Вважаємо за доцільне підкреслити, що програма містить міждисциплінарні зв'язки, інтерактивні методи навчання, посттренинговий супровід у вигляді супервізій.

У сьомому розділі «Апробація тренінгової програми з формування гендерної компетентності» описано результати апробації тренінгової програми «УСПІХ» які засвідчили, що розвиток інтересу до гендерних питань і процес формування гендерної компетентності соціальних працівників пов'язані з підвищенням рівня знань, набуттям ними практичних навичок використання гендерного інструментарію, розвитком гендерної рефлексії, засвоєнням ідеї гендерної рівності як цінності, здатністю розпізнавати сексизм і гендерні стереотипи, супервізійною підтримкою гендерно чутливої практики. Висвітлено важливу умовою формування трансформаційного рівня гендерної компетентності фахівців – впровадження довготривалої програми, яка надасть їм можливість розвинути прихильність до ідей гендерної рівності, змінити поведінкові практики, оскаржити власні гендерні дискримінаційні припущення і засвоїти егалітарні цінності.

У восьмому розділі монографії «Формування гендерної компетентності: дискусійні питання» схарактеризовано перспективи трансформації підходів до формування гендерної компетентності соціальних працівників в Україні які включають опертя на принципи феміністичної та критичної педагогіки, поєднання феміністичних рамок з іншими підходами, використання міждисциплінарних зв'язків, неформальної освіти.

Вважаємо за доцільне відзначити цінність монографії. Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що монографія Ярошенко А. та Семигіної Т. є структурно завершеним дослідженням, що характеризується єдністю змісту й, безперечно, має науковотеоретичну та практичну цінність.

Монографія призначена для тих, хто цікавиться гендерними питаннями та подоланням гендерної нерівності. Вона також може бути використана для підготовки студентів закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота».

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282296

РЕЦЕНЗІЯ
на колективну монографію
«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З
ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ ІНКЛЮЗИВНОГО
ТУРИЗМУ» (2022)⁴

Автори: О. О. Кравченко, М. С. Міщенко, Н. В. Левченко, І. Г. Резніченко,
І. А. Жеребко, К. О. Чупіна, О. Р. Поліщук, Ю. Ю. Песоцька

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0001-7743-7831

E-mail: Koliada_n@ukr.net

Монографічне дослідження є спробою з'ясувати актуальні проблеми соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму.

Матеріали дослідження можуть бути використані в діяльності закладів освіти всіх рівнів, інклюзивно-ресурсних центрів, закладів соціальної сфери та реабілітаційних центрів, у роботі недержавних і громадських організацій, молодіжних центрів тощо; під час викладання професійно-орієнтованих навчальних дисциплін; підвищення кваліфікації; розробки спекурсів, навчальних посібників і в позааудиторній роботі.

Монографія підготовлена за результатами науково-дослідної теми «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (державний реєстраційний номер: 0119U103978) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація, діти і молоді з особливими освітніми потребами, інклюзивний туризм, науково-дослідна тема.

REVIEW
for a collective monograph
«SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AND
YOUTH WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS BY MEANS OF INCLUSIVE
TOURISM» (2022)

Koliada Nataliya, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID 0000-0001-7743-7831

E-mail: Koliada_n@ukr.net

The monographic study is an attempt to find out the current problems of social and psychological rehabilitation of children and youth with special educational needs by means of inclusive tourism.

Research materials can be used in the activities of educational institutions of all levels, inclusive resource centers, institutions of the social sphere and rehabilitation centers, in the work of non-

⁴ Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму : кол. моногр. / [О. О. Кравченко, М. С. Міщенко, Н. В. Левченко [та ін.] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2022. 403 с.

governmental and public organizations, youth centers, etc.; during the teaching of professionally oriented academic disciplines; Certification training; development of special courses, training aids and extracurricular work.

The monograph was prepared based on the results of the research topic «Social and psychological rehabilitation of children and youth with special educational needs by means of inclusive tourism» (state registration number: 0119U103978) of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Keywords: *socio-psychological rehabilitation, children and youth with special educational needs, inclusive tourism, research topic.*

У найближчий час і в недалекій перспективі проблеми реабілітації дітей та молоді, зокрема з інвалідністю, та їхніх сімей будуть актуальними і значущими для системи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту держави.

Метою дослідження «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» є теоретико-методологічне обґрунтування наукової проблеми, розробка та апробація системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з обмеженнями життєдіяльності засобами інклюзивного туризму.

У монографії схарактеризовано систему соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму як міждисциплінарний предмет дослідження, що передбачає синтез окремих наукових дисциплін: інклюзії, туризму, соціальної роботи, молодіжної роботи, педагогіки, соціальної педагогіки, психології, краєзнавства, реабілітаційної географії, медичної реабілітації тощо.

Структурно монографія охоплює чотири розділи, висновки, список використаних джерел. Виклад матеріалу системно-логічний та доступний.

З метою визначення сутності системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму авторами було розроблено три функціональних напрями соціально-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму: для дітей, молоді та в цілому для осіб з інвалідністю.

Розроблено практичний інструментарій упровадження системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму, що включає психологічні, педагогічні, фізичні, фізкультурно-спортивні, соціально-побутові та медичні заходи (вивчення освітнього компонента «Інклюзивний туризм», тренінги, інклюзивні туристичні маршрути, індивідуальна та групова робота, 3 D тури в умовах карантинних обмежень, проектна та грантова діяльність тощо).

Доповнено критерії оцінки соціо-природно-ресурсного потенціалу туристичних об'єктів для кожного типу захворювань за напрямками: технологічний, психологічний, фізіологічний та реабілітаційний; поряд із соціо-природно-ресурсною оцінкою визначено параметри доступності природних ресурсів та об'єктів туристичної інфраструктури для учасників з упровадження програми інклюзивного туризму: рекреаційний, лікувально-оздоровчий, транспортний, архітектурний, санітарно-гігієнічний, реабілітаційний (медична реабілітація, психолого-педагогічна реабілітація, професійна реабілітація, трудова реабілітація, фізкультурно-спортивна реабілітація, фізична реабілітація, соціальна реабілітація, психологічна реабілітація).

Враховуючи означене вище, можна зробити висновок, що завдяки обраному авторами підходу монографія є результатом міждисциплінарного дослідження багатопланової проблеми розвитку інклюзивного туризму, а наявний багатий фактологічний матеріал спонукає до подальших досліджень.

Монографія підготовлена за результатами науково-дослідної теми «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (державний реєстраційний номер: 0119U103978), що

виконувалась упродовж 2020-2022 рр. в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Практична реалізація матеріалів дослідження виражена у їх використанні під час грантових проєктів: «Міжнародний художній симпозіум-пленер осіб з інвалідністю «Мистецтво без обмежень» за сприяння Українського культурного фонду (м. Умань, 13-24 серпня 2020 року), «Культурно-рекреаційно- туристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта» за фінансової підтримки Українського культурного фонду (липень – жовтень 2021 р.);

«Вчимося разом чути та долати соціальну ізоляцію» за підтримки Британської ради в Україні (березень – липень 2021 р.); локальний тренінг «Активні громадяни» за підтримки Британської ради в Україні (жовтень-листопад 2022 року).

За результатами проведених досліджень надано наукові послуги: «Розробка навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців за професією 5133 Супроводжувач осіб з інвалідністю» на замовлення Київського міського центру соціальної, професійної та трудової реабілітації інвалідів (наказ в.о. ректора УДПУ імені Павла Тичини №1330 о\д від 28.10.2020 р.); «Розробка науково-теоретичних основ технології соціально-психологічної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами засобами каністерапії» на замовлення Клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України (наказ в.о. ректора УДПУ імені Павла Тичини №1329 о\д від 28.10.2020 р.); «Розробка навчально-методичного забезпечення діяльності інклюзивного табору» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради (лист начальника Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради № 790\01-20 від 17.02.2021 р.); «Розробка навчально-методичного супроводу цифровізації соціальних послуг» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради (договір № 10 від 19.05.2022 р.); «Розробка методичних рекомендацій із соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій методом каністерапії» на замовлення Центрального клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України (договір № 11 від 20.06.2022 р.).

Відповідно до запиту Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення співробітники є у складі робочих груп з розробки професійних стандартів за професіями соціальної сфери, а саме: професії 2351.2 Методист навчально-методичної роботи з надання соціальних послуг; професії 2340 Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю; професії 2445.2 Психолог установи соціального захисту; професії 1210.1 Директор регіонального центру соціальних служб (навчально-методична робота).

Дослідження виконувалося на базі інноваційних структурних підрозділів УДПУ імені Павла Тичини: Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» та Молодіжного центру «START».

Матеріали дослідження можуть використані в діяльності закладів освіти всіх рівнів, інклюзивно-ресурсних центрів, закладів соціальної сфери та реабілітаційних центрів, у роботі недержавних і громадських організацій, молодіжних центрів тощо; під час викладання професійно-орієнтованих навчальних дисциплін; підвищення кваліфікації; розробки спецкурсів, навчальних посібників і в позааудиторній роботі.

Отже, колективна монографія «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» – ґрунтовне дослідження, яке має теоретичне і практичне значення, тому рекомендується до відкритого друку і використання педагогічними працівниками, науковцями, аспірантами, здобувачами вищої освіти.

ІНФОРМАЦІЯ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ ТА ПРОЄКТИ

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282349

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Проектна діяльність на сьогодні виступає ефективною технологією та використовується у всіх сферах суспільного життя. Тому підготовка фахівців з оволодіння методологією проектного менеджменту є важливою складовою як у ході реалізації освітніх програм в умовах закладу вищої освіти, так і умовою ефективною та інноваційною наукової діяльності.

Завдяки міжсекторальній співпраці з державним сектором та громадськими організаціями на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини реалізується ряд соціальних проєктів у 2022–2023 навчальному році:

- Молодіжний центр «START» став точкою видачі адресної гуманітарної допомоги Співдія Хаб в м. Умані. Співдія Хаб в м. Умані – точка видачі адресної гуманітарної допомоги внутрішньої переміщеним особам, це спільна діяльність Молодіжного центру «START» та ГО «Черкаська молодіжна рада», спрямована на розвиток волонтерства та неформальної освіти.

- Факультет став співорганізатором благодійного проєкту «КОЛО ТУРБОТИ», створений ГО «Центр Соціального Лідерства» за підтримки Дитячого фонду ООН в Україні (UNICEF), під патронатом НДСЛ «ОХМАТДИТ» МОЗ України. Мета проєкту: у співпраці з медичними закладами, соціпрацівниками, психологами та волонтерськими організаціями надавати кваліфіковану безоплатну допомогу сім'ям, дітям віком від 0 до 6 років, що отримали гостру травму у результаті дії різноманітних обставин у ході війни в Україні.

- Наш заклад вищої освіти є регіональним представником у місті Умань з реалізації проєкту «Теоретико-методологічне використання терапевтичної методики Хібукі-терапія у роботі з дитячою травмою». Ізраїльсько-український проєкт направлений на допомогу дітям ВПО та особам які мають симптоми ПТСР.

- Реалізується проєкт «Кімната терапії іграшкою», постійно діюча кімната до завершення бойових дій, та при виконанні реабілітаційних функцій поствоєного стану.

- Колективом факультету підготовлено проєкт «Розвиток громадської архівістики в Україні як передумова духовного відновлення українського суспільства», поданий для участі у програмі Відновлення культурно-мистецької діяльності (ЛОТ 1. Відновлення культурно-мистецької діяльності (культурно-мистецькі проєкти)) Українського культурного фонду, у рейтингу посів 168 місце із 341 (посилання на рейтинг https://ucf.in.ua/m_programs/639079e56781d904187f36a2/register?type=rating). Проєкт спрямований для створення громадського архіву зі збереження усної історії і формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни з його подальшим поповненням в воєнний період та використанням, як потужний ресурс поствоєнного осмислення зрушень, які відбулися і відбуваються в українському суспільстві та популяризацією взаємодії і спільної історичної спадщини України та країн демократичного цивілізованого світу. У рамках проєкту буде вивчено й імplementовано польський досвід з вивчення усної історії та створення громадського архіву задля реалізації історикокультурних проєктів в Україні зі збереження національної пам'яті.

- Ініціативна група факультету соціальної та психологічної освіти представляла проєкт «Академічна доброчесність: данина моді чи життєва необхідність» у

Конкурсі проєктів, заходів, розроблених інститутами громадянського суспільства та ініціативними групами. За результатами конкурсу проєкти включені до календарного плану Управління у справах сім'ї молоді та спорту Черкаської обласної державної адміністрації на 2023 рік. Їх фінансування буде здійснюватись з обласного бюджету. Реалізація проєкту запланована на жовтень–грудень 2023 року.

- Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у співпраці з факультетом соціальної та психологічної освіти стала переможцем у Конкурсі проєктів на отримання благодійної допомоги «Працюємо на перемогу» для підтримки українських бібліотек під час війни. Проєкт передбачає облаштування у читальній залі інклюзивного робочого місця, обслуговування внутрішньо переміщених осіб та мешканців громади з інвалідністю. Фінансову підтримку (50 000 грн.) надано за рахунок коштів, отриманих від «Фонду підтримки українських бібліотек» (Ukrainian Library Relief Fund) Американської бібліотечної асоціації (ALA), створеного за сприяння Валентини Пашкової та УБА. Завдяки перемозі у читальному залі буде облаштовано інклюзивне робоче місце для людей з інвалідністю, що допоможе їм адаптуватися в освітньому середовищі університету. Бібліотека за кошти гранту отримала можливість придбати програму для екранного збільшення ZoomText Magnifi, ноутбук, набір наклейок для маркування клавіатури шрифтом Брайлем, стола-парти для візочників.

- ФСПО є переможцем конкурсу проєктних заявок від громад щодо втілення пілотних ініціатив із запобігання домашньому насильству. Мета проєкту: формування поняття такої важливої соціальної категорії як «гендер»; виховання засад гендерної рівності та поваги до прав і свобод кожної статі; з'ясування стереотипів, які існують стосовно жіночої та чоловічої статі; надання членам громади необхідних практичних знань та навичок щодо того, як можна запобігти та протидіяти домашньому насильству. Завдання проєкту (Розкрити поняття «гендер», «гендерні стереотипи», «гендерна рівність», «домашнє насильство». Сформувані неупереджене ставлення до представників обох статей. Розкрити прояви гендерної нерівності у різних сферах життя. Виявити основні показники домашнього насильства). Проєкт реалізовується у межах співпраці UNFPA та ГО «Інноваційні соціальні рішення» за підтримки Бюро гуманітарної допомоги USAID. Думки, погляди та рекомендації, викладені у цій ініціативі, належать авторкам і не обов'язково відображають офіційну політику чи позицію UNFPA, ГО «Інноваційні соціальні рішення» або уряду США.

- У травні 2023 р. стартує спільний проєкт «Вчимося себе захищати: готуємо Амбасадорок змін», який підтримано конкурсною комісією фонду «Абіліс» (Фінляндія). Метою проєкту, який здійснюватиметься у цей непростий для країни час, є підвищення рівня компетентності молодих жінок і дівчат з інвалідністю щодо шляхів посилення їх психо-фізичної стійкості і формування культури безпеки в особистому житті та соціумі через створення інституту Амбасадорок змін – потужної і впливової групи експерток, здатних змінювати стиль життя, – як свій власний, так і свого оточення. Основною цільовою аудиторією проєкту є студентки і саме вони першими отримають посвідчення Амбасадорок змін. На базі УДПУ імені Павла Тичини буде засновано майбутній Інститут Амбасадорок змін. В результаті проєкту, буде апробована модель набуття дівчатами і жінками з інвалідністю психічної та фізичної стійкості, навичок самозахисту, нових методик і прийомів виходу з різних кризових ситуацій, надбання самовідчуття незалежності та суспільної гідності.

Матеріал підготувала:

Оксана Кравченко,

доктор педагогічних наук, професор,

декан факультету соціальної та психологічної освіти,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282351

**ПЕДАГОГІЧНА БІОГРАФІКА В ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ
В УМОВАХ ВОЄННОЇ ДОБИ**

Кращі національні традиції, здобутки вітчизняної і світової педагогічної науки, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, світогляду, формування особистісних рис громадянина України – орієнтири сучасної освіти і науки. Тому, особливо важливого значення набуває вивчення історії української освіти, зокрема, аналіз праць та життєвого шляху тих педагогів, просвітителів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти та педагогічної науки, поширення всього українського – мови, культури, освіти, тощо.

Важливий ресурс у процесі формування та збереження національної пам'яті має педагогічна біографіка як сфера наукової творчості, видавничо-інформаційної роботи, біографічних досліджень діяльності педагогів, освітян, громадських діячів на певному історико-педагогічному етапі.

16 травня 2023 р. відповідно до Плану роботи НАПН України у рамках Всеукраїнського фестивалю науки – 2023 у змішаному форматі відбулася VIII Всеукраїнська науково-практична конференція з історії освіти з міжнародною участю «Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання»⁵.

**Наукові співробітники відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського
НАПН України**

Конференцію організував відділ педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України (директор – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Лариса Березівська) спільно з Відділенням філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки НАПН України, кафедрою теорії і методики виховання

⁵ http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/Conference_Program_16_05_2023.pdf

Рівненського державного гуманітарного університету, факультетом соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, факультетом педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кафедрою педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені професора Є. Петухова Херсонського державного університету.

Учасниками конференції стали науковці та здобувачі вищої освіти із 15-ти наукових установ, закладів освіти, культури України і зарубіжжя: Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, історії України НАН України, Інституту педагогіки НАПН України, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Рівненського державного гуманітарного університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Херсо

нського державного університету, Педагогічного музею України, Київського університету імені Бориса Грінченка, кафедри психології Хмельницького інституту МАУП, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Вінницького національного технічного університету. Це свідчить про зацікавлення широкого кола українських дослідників проблемою розвитку педагогічної біографіки в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби у контексті нових викликів і завдань.

Під час конференції учасниками було обговорено актуальні питання розвитку педагогічної біографіки як складника історії освіти: основні поняття та терміни – біографія, біографістика, біографіка, педагогічна біографіка як складники педагогічної терміносистеми; джерельна база сучасної педагогічної біографіки; переосмислення наукової біографії педагогів у контексті декомунізації, дерадянизації, дерусифікації; модифікації наративів у моделюванні біографічних конструктів (енциклопедичний біографічний словник, епістолярій, біобібліографія, цифровий ресурс тощо); біографічний метод у психологічних дослідженнях; віртуальна педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі; історія освіти / педагогіки як важливий складник фахової підготовки освітян.

За результатами конференції схвалено резолюцію та укладено збірник тез доповідей «Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання».

Матеріал підготували:

Лариса Березівська,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського;

Наталія Коляда,

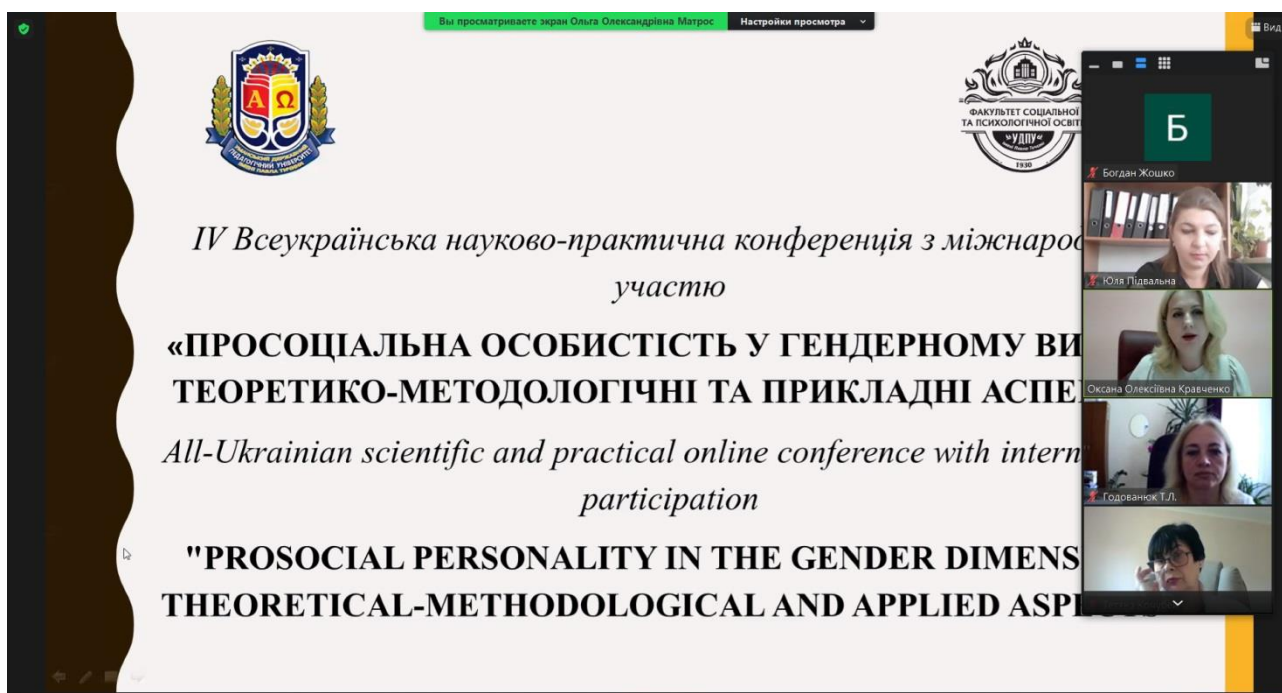
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики,
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

DOI 10.31499/2618-0715.1(10).2023.282352

**ПРОСОЦІАЛЬНА ОСОБИСТІСТЬ У ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ**

Враховуючи рекомендації 67-ої сесії Комісії ООН зі становища жінок, сприяти впровадженню в усі сфери життєдіяльності суспільства цифрових трансформацій та діджиталізації освітнього середовища для молоді, активізації використання на практиці інформаційно-комунікаційних технологій задля рівного доступу до знань та інформації різних категорій населення.

31 травня 2023 року відбулася шоста Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

**Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю
«Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та
прикладні аспекти» (31 травня 2023 р.)**

Конференцію організувала кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини спільно з Інститут проблем виховання НАПН України, Рівненським державним гуманітарним університетом, Комунальним закладом «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Національним університетом «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Національною радою жінок України, управлінням праці та соціального захисту населення Уманської міської ради.

Конференція об'єднала науковців, викладачів, громадських діячів, здобувачів вищої освіти, представників територіальних громад, які працюють над вирішенням теоретичних і практичних аспектів реалізації основних напрямів державної гендерної політики: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам у поєднанні професійних та сімейних обов'язків; підтримки сім'ї,

формування відповідального материнства і батьківства; виховання культури гендерної рівності серед населення.

Учасниками конференції стали науковці та здобувачі вищої освіти із понад 20-ти наукових установ, закладів освіти, культури України і зарубіжжя: Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Національного агентства кваліфікацій, Рівненського державного гуманітарного університету, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Харківського національного університету радіоелектроніки, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Маріупольського державного університету, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Університету Ушинського, Харківської державної академії культури, Національного університету біоресурсів і природокористування України, Львівського національного університету імені Івана Франка», НУ «Запорізька політехніка», Приазовського державного технічного університету. Це свідчить про зацікавлення широкого кола українських дослідників проблемою просоціальної особистості у гендерному вимірі

За результатами роботи конференції схвалено резолюцію та укладено збірник тез доповідей «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти».

Матеріал підготували:

Тетяна Тарасова,

членкиня Національної Ради Жінок України,
експертка Міністерства оборони України,
кандидатка педагогічних наук;

Оксана Кравченко,

докторка педагогічних наук, професорка,
декан факультету соціальної

та психологічної освіти, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ

Гендерний центр Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

«Завжди дивись у майбутнє, коли згадуєш минуле»

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Запрошуємо взяти участь у науковому проєкті Гендерного центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини з написання колективної монографії на тему:

«Роль персоналії в історії професійної соціальної роботи»

Мета праці – висвітлення еволюції і простеження динаміки репрезентації ролі особистості в історії інституалізації соціальної роботи як професійного виду діяльності в країнах Західної Європи та США; вивчення та узагальнення досвіду видатних жінок та чоловіків, які здійснили значний внесок у цій сфері, здійснюючи перші спроби теоретичних підходів до соціальної роботи та ініціюючи відповідні практики (як за кордоном, так і в Україні).

Орієнтовна тематика монографії:

1. Феміністична соціальна робота.
2. Історія соціальної роботи: міжнародна та національна.
3. Роль особистості жінки чи чоловіка в інституалізації соціальної роботи, діяльності сучасних закладів соціальної сфери, розвитку наукових шкіл соціальної роботи.
4. Становлення та розвиток гендерних центрів у закладах вищої освіти.
5. Державний та недержавний сектори у соціальній сфері: гендерний підхід.

Посилання на видані монографії за цією тематикою: <https://cutt.ly/V85kvnt>

До участі в написанні колективної монографії запрошуються науковці, викладачі, аспіранти, магістранти, здобувачі вищої освіти. Майбутнє видання стане результатом праці колективу авторів, об'єднаних спільною ідеєю представити підсумки своїх наукових досліджень.

Монографії буде присвоєно номер ISBN, що дасть можливість авторам узяти участь у колективній науковій праці, опублікованій у країні Європейського Союзу.

Матеріали приймаються українською, польською, англійською мовами.

Редакційна колегія залишає за собою право відбору матеріалів.

Автори розділу колективної монографії отримають в електронному вигляді макет колективної монографії та сертифікат.

Вимоги до оформлення тексту матеріалів

• Обсяг підрозділу монографії має бути не менше 20-30 сторінок формату А4. Текстовий редактор – Microsoft Word для Windows.

• Поля: зверху, знизу, праворуч, ліворуч 20 мм.

• Гарнітура: Times New Roman, кегль – 14, міжстрочний інтервал – 1,5, абзац – 10 мм.

• Список літератури згідно вимог ДСТУ 8302:2015.

• *Для унаочнення теоретичного матеріалу цінним є наявність фотографій.*

Примітка: У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки типу «...», дефіс (-), тире (–), апостроф (').

Порядок розміщення матеріалу:

НАЗВА СТАТТІ

Науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи; адреса місця роботи (в тому числі англійською мовою незалежно від мови публікації).

Для публікації матеріалів у колективній монографії авторам необхідно: до 1 вересня 2023 року (включно) надіслати наукову статтю на електронну адресу: okskravchenko@ukr.net

Довідки за телефоном: 0984216444 (Кравченко Оксана Олексіївна)

**Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства
подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України
Науково-дослідна лабораторія «Педагогічне краєзнавство Черкащини»
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини**

Шановні колеги!
Запрошуємо долучитися до реалізації
дослідницького проєкту
«ПЕДАГОГІЧНА КАРТА ЧЕРКАЩИНИ»

У 2022 році на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини було започатковано дослідницький проєкт – «Освіта, шкільництво і педагогічна думка Черкащини». В межах проєкту підготовлено колективну монографію «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні». Підготовка видання здійснювалася відповідно до плану наукової діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України та держбюджетної теми «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму» (реєстраційний номер 0119U103978, 2020-2022). До участі в підготовці видання долучилися науково-педагогічні працівники Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та інших закладів вищої освіти, наукових установ України.

Результати дослідження підтвердили важливість та значення історико-культурного та регіонального підходів у підготовці майбутніх фахівців в умовах сучасних соціальних змін.

Актуальність регіональної наукової проблематики підсилюється багатовимірністю педагогічного краєзнавства одночасно як педагогічного, історичного, соціального явища, що потребує ґрунтовного вивчення задля репрезентативного його представлення в сучасному міждисциплінарному історико-культурному дискурсі – освітньому, соціально-педагогічному, історико-педагогічному тощо.

Тому, з метою актуалізації регіональної наукової проблематики, вивчення маловідомих сторінок педагогічного краєзнавства відповідно до плану наукової діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України започатковано новий дослідницький проєкт – «Педагогічна карта Черкащини». Термін реалізації проєкту – 2023–2024 роки.

Мета – дослідження персоналій педагогів, освітян, громадських діячів Черкащини в контексті розвитку педагогічної біографіки як напрямку міждисциплінарних досліджень.

Очікуваний результат: презентувати громадськості здобутки вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки та освіти, консолідувавши біографічну та бібліографічну інформацію про педагогів, освітян, викладачів у вигляді інформаційно-бібліографічного електронного ресурсу «Педагогічна карта Черкащини» та науково-популярного довідника-хрестоматії (номер ISBN).

До участі у написанні колективної монографії запрошуються науковці, науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти – усі, кого цікавлять міждисциплінарні проблеми педагогічного краєзнавства, педагогічної біографістики.

Вимоги до оформлення матеріалів

1. Інформація про педагога (освітянина, викладача) має охоплювати такі складові:

1.1. Бібліографічна інформація про педагога (освітянина, викладача):

- прізвище, ім'я, по батькові (друге ім'я);
- дата і місце народження та смерті (поховання);
- етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності;
- внесок у розвиток освіти та педагогіки;
- нагороди;
- основні праці педагога (до 10, ДСТУ 2015);
- праці про педагога (до 10, ДСТУ 2015)

Обсяг тексту – до 6000 тис знаків (приблизно 2 сторінки, інтервал – 1,0, поля – всі по 2, абзацний відступ – 1,25, шрифт Times New Roman, кегль 12).

1.2. Фото педагога (з посиланнями на джерело):

- фото педагога
- фото про діяльність педагога

2. Маловідомі праці педагога (1-2) українською мовою / переклад українською мовою (з обов'язковим посиланням на джерело).

Обсяг тексту – повний/скорочений текст (інтервал – 1,0, поля – всі по 2, абзацний відступ – 1,25, шрифт Times New Roman, кегль 12).

Для участі у проєкті авторам необхідно до **1 жовтня 2023 року** надіслати матеріали на електронну адресу **morgai.liliya@gmail.com**

Довідки за телефонами:

0987028184 (Моргай Лілія Анатоліївна)

0672883407 (Коляда Наталія Миколаївна)

ДЛЯ АВТОРІВ

Шановні колеги!

**Запрошуємо долучитись до колективу авторів наукового журналу
«СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА»**

(сайт видання: <http://srsso.udpu.edu.ua>)

Засновник: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Зареєстровано Міністерством юстиції України (наказ від 04.04.2018 р. № 1026/5).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ (Серія KB №23260-13100P).

Міжнародний стандартний номер періодичного друкованого видання

ISSN 2618-0715.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України **категорії Б** (наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (спеціальності: **231** – Соціальна робота, **011** – Освітні, педагогічні науки, **015** – Професійна освіта (за спеціалізаціями), **016** – Спеціальна освіта).

Журнал зареєстрований, реферується та індексується у наукометричних базах даних, пошукових системах та репозитаріях: Index Copernicus, Google Scholar, CrossRef, WorldCat, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Реферативна база даних «Україніка наукова», ISSN International Centre (м. Париж), Українська науково-освітня мережа УРАН, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

До журналу приймаються статті, у яких розглядаються актуальні питання теорії та практики соціальної роботи, педагогіки, професійної освіти, спеціальної освіти.

Періодичність видання: двічі на рік.

Порядок розміщення матеріалу:

УДК

Прізвище, ім'я автора (українською, англійською мовами)

Науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи автора (українською, англійською мовами); ORCID; e-mail

Назва статті (українською, англійською мовами)

Анотація повинна містити мету дослідження, застосовані методи, одержані результати. Подається двома мовами: українською (500–600 друкованих знаків з пробілами) та англійською (не менше 1800 друкованих знаків з пробілами включаючи ключові слова)

Ключові слова (8–10) українською та англійською мовами

Структура публікації:

Подані до друку матеріали мають відповідати тематиці збірника та сучасному стану науки.

Необхідним є дотримання вимог до структури наукових публікацій:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується авторська стаття.

Формулювання мети статті (постановка завдання).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаних джерел оформляється за правилами згідно ДСТУ 8302:2015.

References оформляється згідно міжнародного стилю APA.

Для транслітерації джерел пропонуємо скористатися сайтом <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>

При оформленні матеріалів просимо враховувати такі вимоги:

Матеріал статті (обсягом 12–25 сторінок) подається в редакцію у вигляді електронного файлу: формату А-4, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5, абзацний відступ 1,25 см, всі поля 2,5 см, редактор Word, тип файлу RTF.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки типу «...», дефіс (-), тире (-), апостроф (').

Посилання на використані джерела оформляються у квадратних дужках, де через кому вказується номер джерела та сторінка цитування у даному виданні (зразок: [4, с. 56]).

За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей несе відповідальність автор. Автори, які не мають наукового ступеня, додають до статті рецензію наукового керівника або іншого фахівця з науковим ступенем.

Усі статті, що надходять до редакції, проходять процедуру рецензування, яка спрямована на максимально об'єктивну оцінку змісту наукової статті та передбачає всебічний аналіз переваг та недоліків матеріалів статті.

Після остаточного аналізу статті, рецензент надає рекомендації автору (публікувати статтю без змін; внести незначні зміни; внести значні зміни; відхилити статтю), про що відповідальний секретар повідомляє автору електронною поштою.

У разі виявлення зауважень, стаття направляється автору на доопрацювання. Виправлений варіант повторно надається рецензенту для прийняття рішення й підготовки висновку про можливість публікації. Датою прийняття статті до друку вважається дата отримання редакцією позитивного висновку рецензента (або рішення редакційної колегії) щодо доцільності й можливості опублікування статті.

Незначні виправлення помилок стилістичного і пунктуаційного характеру вносяться до статті без узгодження з авторами. Суттєві виправлення узгоджуються з авторами. Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування і скорочення статей.

Подані авторами матеріали перевіряються на текстові запозичення за допомогою сервісу [Unicheck](#).

До статті (окремим файлом) додається **довідка про автора**, у якій зазначається: прізвище, ім'я та по батькові автора(ів), науковий ступінь, учене звання, посада та повна назва місця роботи, домашня адреса (обов'язково вказати область та індекс), контактні телефони, e-mail.

Матеріали просимо надсилати на електронну адресу:

srso@udpu.edu.ua

Детальну інформацію можна отримати за телефоном:

0672883407 (Коляда Наталія Миколаївна); 096-360-46-50 (Песоцька Юлія Юріївна).

Наукове видання

Соціальна робота
та
соціальна освіта

Випуск 1 (10)

Підписано до друку 31.05.2023